Edmund Husserl

Cercetări logice
I

Prolegomene
la logica pură

HUMANITAS

EDMUND HUSSERL

Cercetări logice

I

Prolegomene la logica pură

Traducere din germană de
BOGDAN OLARU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Colecţie coordonată de
CRISTIAN CIOCAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
HUSSERL, EDMUND
Cercetări logice: prolegomene la logica pură/ Edmund Husserl; trad.: Bogdan Olaru. - Bucureşti: Humanitas, 2007
ISBN 978-973-50-1743-9

I. Olaru, Bogdan (trad.)

16

EDMUND HUSSERL
LOGISCHE UNTERSUCHUNGEN:
1. BD.: PROLEGOMENA ZUR REINEN LOGIK

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/317 18 19, fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. — CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

NOTĂ ASUPRA TRADUCERII

Textul *Cercetărilor logice* se află la a șaptea apariție editorială (Max Niemeyer, Tübingen, 1993). Pentru traducerea de față am folosit ediția: Edmund Husserl; *Gesammelte Schriften* Bd. 2, hrsg. von Elisabeth Ströker, Hamburg, Meiner, 1992, ediție ce reia întocmai: *Husserliana XVIII Logische Untersuchungen: 1. Bd.: Prolegomena zur reinen Logik*; Text d. 1. u. 2. Aufl./ hrsg. von Elmar Holenstein, 1975. Ediția de referință este a doua, cea revăzută de Husserl, reeditările semnalând de obicei diferențele dintre prima ediție, notată cu A, și a doua, notată cu B. Trimiterile la *Husserliana* sunt notate cu H. În traducerea de față, notele autorului se recunosc după semnul: *, cele ale traducătorului sunt numerotate astfel: [a], [b], ..., iar diferențele dintre cele două ediții sunt indicate prin: [1], [2], ...

CERCETĂRI LOGICE A I
Primul volum B I

Dedicată lui Carl Stumpf, A III
cu admirație și prictenie B III

Prefață la prima ediție

Cercetările logice a căror publicare o încep cu aceste *Prolegomene* s-au născut din anumite probleme inevitabile ce au împiedicat în permanență și, în cele din urmă, au întrerupt progresul eforturilor pe care le-am dedicat pe parcursul mai multor ani clarificării filozofice a matematicii pure. Alături de întrebările legate de originea conceptelor și a intuițiilor matematice fundamentale, acele eforturi se refereau în special la problemele dificile ale teoriei și metodei matematice. Ceea ce ar fi trebuit să pară ușor de înțeles și limpede, conform expunerilor logicii tradiționale sau ale oricărei logici, indiferent cum ar fi fost ea reformată, anume esența rațională a științei deductive, împreună cu unitatea ei formală și metodologia ei simbolică, mi se prezenta obscur și problematic, atunci când studiam științele deductive de care dispunem în realitate. Cu cât înaintam mai profund cu analiza, cu atât deveneam mai conștient de faptul că logica timpurilor noastre nu se ridică la înălțimea științei actuale pe care este chemată să o clarifice.

Cercetarea logică aprofundată a aritmeticii formale și a teoriei multiplicității, această disciplină și metodă ce transcende toate particularitățile formelor speciale

de numere și dimensiuni, mi-a rezervat dificultăți spe-
ciale. Ea m-a obligat la considerații de un tip foarte
general care se ridicau deasupra sferei mai restrânse a
matematicii și care tindeau spre o teorie generală a
A VI sistemelor deductive formale. || Din seriile de probleme
B VI ce mi se impuneau în acest context, voi indica aici numai
una anumită.

Posibilitatea vădită a generalizărilor, respectiv a
transformărilor aritmeticii formale, prin care devenea
posibil ca ea să depășească domeniul cantitativ, fără
modificarea esențială a caracterului ei teoretic și a me-
II 6 todologiei sale calculatoare, | trebuia să conducă la
intuiția [*Einsicht*] că elementul cantitativ nu aparține
nicidecum esenței celei mai generale a matematicului
sau a „formalului“ și a metodei de natură calculatoare
întemeiată pe ele. Când am făcut cunoștință apoi, sub
forma „logicii matematizante“, cu o matematică lipsită
efectiv de cantitate, și anume ca o disciplină care are
incontestabil o formă și o metodă matematică, care
tratează în parte despre vechile silogisme, în parte
despre noile forme de raționament rămase necunoscute
tradiției, abia atunci au căpătat pentru mine formă
problemele importante despre esența universală a ma-
tematicului în genere, despre relațiile naturale și despre
limitele eventuale stabilite între sistemele matematicii
cantitative și cele ale matematicii necantitative, în spe-
cial, de exemplu, problema raportului dintre aspectul
formal al aritmeticii și aspectul formal al logicii. Odată
ajuns aici, a trebuit desigur să înaintez spre problemele
mai fundamentale cu privire la esența *formei* cunoaș-
terii în opoziție cu *materia* cunoașterii și cu privire la
sensul diferenței dintre determinații, adevăruri și legi
formale (pure), respectiv materiale.

Dar în problemele logicii generale și ale teoriei cunoașterii m-am văzut implicat și în cu totul altă direcție. Plecasem de la convingerea dominantă că psihologia ar fi disciplina pornind de la care logica științelor deductive, ca și logica în genere, ar trebui să spere la clarificarea ei filozofică. În consecință, cercetările psihologice au ocupat un spațiu foarte vast în volumul întâi (și singurul publicat) al scrierii mele *Filozofia aritmeticii*.
Această fundamentare psihologică || nu a putut niciodată A VII B VII
să mă mulțumească pe deplin în anumite privințe. Acolo unde era vorba de problema originii reprezentărilor matematice sau de elaborarea determinată efectiv psihologic a metodelor practice, contribuția analizei psihologice îmi părea clară și edificatoare. Însă imediat ce se realiza trecerea de la conexiunile psihologice ale gândirii la unitatea logică a conținutului gândirii (la unitatea teoriei), continuitatea și claritatea veritabile nu voiau să se mai facă prezente. Prin urmare, cu atât mai mult mă îngrijora întrebarea principială despre cum pot să fie compatibile obiectivitatea matematicii și a oricărei
științe în genere cu o | fundamentare psihologică a H 7
aspectelor logice. Întrucât întreaga mea metodă, bazată pe convingerile logicii dominante, se adâncea pe această cale în dificultăți — metoda de a clarifica știința dată, din punct de vedere logic, prin analize psihologice —, m-am văzut astfel nevoit să recurg, într-o măsură ce creștea continuu, la reflecții critice generale despre esența logicii și, mai ales, despre raportul dintre subiectivitatea actului de cunoaștere și obiectivitatea conținutului cunoașterii. Lăsat fără ajutor din partea logicii, peste tot unde așteptam de la ea explicații cu privire la întrebări concrete pe care le-aș fi adresat mai ales ei, am fost

până la urmă constrâns să las deoparte toate cercetările mele filozofico-matematice, până ce aș fi reușit să câștig o claritate mai sigură în problemele fundamentale ale teoriei cunoașterii și în înțelegerea critică a logicii ca știință.

Dacă public aceste încercări de *refundamentare a logicii pure și a teoriei cunoașterii*, încercări ce au rezultat dintr-o muncă desfășurată mai mulți ani de zile, o fac cu convingerea că independența cu care mă separ de direcția logică dominantă nu va fi interpretată greșit, ținând seama de motivele serioase și obiective ce m-au ghidat. Traseul pe care l-a urmat formarea mea
A VIII a adus cu sine faptul că, | în ceea ce privește convingerile mele fundamentale despre logică, m-am îndepărtat cu mult de oamenii și operele cărora formarea mea
B VIII științifică | le datorează cel mai mult și m-a apropiat considerabil, pe de altă parte, de o serie de cercetători ale căror scrieri nu [fusesem][1] în măsură mai înainte să le apreciez la valoarea lor și de care [ținusem][2] în consecință prea puțin seama în timpul cercetărilor mele. Din păcate, a trebuit să renunț la inserarea ulterioară a unor trimiteri bibliografice și critice cuprinzătoare la cercetări înrudite. În ceea ce privește critica deschisă pe care am adus-o logicii și teoriei cunoașterii psihologiste, aș dori să aduc aminte spusa lui Goethe: „Nu ești față de nimic mai intransigent cum ești față de greșelile de care tocmai te-ai îndepărtat."

Halle an der Saale, 21 mai 1900[3]

[1] A: [am fost].
[2] A: [am ținut].
[3] În A urmează: [prof. dr. E.G. Husserl].

Întrebarea în ce formă trebuie să reeditez această scriere al cărei tiraj s-a epuizat deja de mai mulți ani mi-a provocat nu puțină preocupare. *Cercetările logice* au fost pentru mine o operă de deschidere și de aceea nu un sfârșit, ci un început. După ce s-a terminat tipărirea lor, am continuat imediat studiile. Am încercat să dau seamă cu mai mare perfecțiune despre sensul, metoda și semnificația filozofică a fenomenologiei, să urmăresc pe mai departe și sub toate aspectele seriile de probleme inițiate, să identific și să abordez totodată și problemele paralele în toate domeniile ontice și fenomenologice. Este ușor de înțeles că, odată cu extinderea orizontului vizat în cercetare, odată cu cunoașterea mai profundă a „modificărilor" intenționale ce se raportează unele la altele atât de înșelător, odată cu cunoașterea structurilor conștiinței ce se întrepătrund atât de divers, multe dintre concepțiile obținute la prima incursiune în noul domeniu s-au modificat. Obscuritățile rămase au fost clarificate, ambiguitățile dezvăluite; | remarci izolate, cărora nu le putea fi atri- B IX
buită la origine vreo importanță specială, au dobândit o semnificație fundamentală atunci când s-a trecut la contexte mai largi; pe scurt, peste tot în sfera originară de cercetare au fost realizate nu doar completări, ci și

revalorizări, iar din punctul de vedere al cunoașterii ce se lărgea și, în același timp, câștiga în profunzime, dispunerea însăși a expunerilor se dovedea a nu mai fi pe deplin potrivită. În ce sens și în ce proporții s-au realizat aceste progrese și s-au extins sferele de cercetare arată deja prima parte recent apărută a scrierii mele *Idei pentru o fenomenologie pură și o filozofie fenomenologică*, care a fost tipărită în primul volum al seriei *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische*
II 9 *Forschung* (1913), | iar publicarea în curând a celor două volume în curs de apariție va arăta acest lucru și mai bine.

Am nutrit la început speranța că mi-ar sta în putință, după ce aș fi descoperit și investigat în profunzime problematica radicală a fenomenologiei pure și a filozofiei fenomenologice, să ofer o serie de expuneri sistematice care ar fi făcut inutilă republicarea operei mai vechi, prin aceea că substanța ei, ce nu a fost nicidecum abandonată, odată purificată și structurată convenabil, ar fi fost pusă adecvat în valoare, în întreg ansamblul, prin aceste expuneri. În realizarea acestui gând a intervenit o rezervă serioasă. La anvergura și dificultatea acestor cercetări -- care erau, desigur, deja efectuate *in concreto*, dar care mai trebuiau să fie armonizate cu textul, iar în cea mai mare parte să fie expuse într-o formă nouă, ba chiar să fie îmbunătățite în punctele mai dificile — realizarea acestei intenții trebuia să necesite încă mulți ani. Astfel că m-am decis să concep *mai întâi* „Ideile". Ele trebuiau să ofere o reprezentare generală și totuși bogată în conținut despre noua fenomenologie (întrucât se sprijină în totalitate pe o muncă realizată efectiv): o reprezentare despre metoda ei, despre problematica ei sistematică, despre funcția

ei, care constă în facilitarea unei filozofii riguros științifice, dar și în aducerea psihologiei empirice la stadiul unei teorii raționale. Însă *după aceasta*, trebuiau să fie reeditate imediat *Cercetările logice*, | și anume într-o B X formă îmbunătățită, care, adusă pe cât posibil în concordanță cu punctul de vedere al *Ideilor*, ar putea să-l ajute pe cititor să se introducă într-o modalitate de *cercetare* cum este cea din fenomenologia și teoria cunoașterii veritabile. Căci, dacă aceste cercetări erau receptate ca utile de către cei interesați de fenomenologie, faptul se explică prin aceea că ele nu oferă doar un program (nici măcar unul schițat în acea manieră ambițioasă, cum sunt acele programe cu care filozofia este din plin înzestrată), ci și tentative de cercetare fundamentală a lucrurilor sesizate și intuite nemijlocit, cercetare ce trebuie realizată în mod autentic; faptul că aceste cercetări erau considerate utile se mai explică și prin aceea că, chiar și acolo unde procedează critic, ele nu se pierd în discuții asupra punctelor de vedere, ci lasă mai degrabă lucrurile însele și munca ce-și face un obiect din ele să aibă ultimul cuvânt. În ce privește rezultatele la care conduc, *Ideile* trebuiau să se sprijine pe rezultatele din *Cercetările logice*: dacă cititorul se ocupase în acestea din urmă cu o grupă de probleme fundamentale, procedând la o cercetare explicită a lor, | atunci *Ideile* puteau să-i fie de folos pentru H 10 a-l face să progreseze continuu și de sine stătător, dată fiind modalitatea lor de a clarifica metoda în ultimele sale origini, de a schița structurile principale ale conștiinței pure și de a prezenta sistematic problemele de studiat ce apar aici.

Realizarea primei părți a planului meu a fost relativ ușoară și, chiar dacă amploarea neașteptată a primelor două cărți ale *Ideilor*, proiectate într-o singură mișcare

(cărți care erau de o importanță esențială pentru scopurile mele), a necesitat divizarea scrierii în timpul tipăririi, primul volum putea în cele din urmă să fie suficient pentru moment. Mult mai mare a fost dificultatea ce a intervenit în realizarea celei ce-a doua intenții a planului meu. Cei care cunosc cele două scrieri observă imediat imposibilitatea de a ridica vechea lucrare, în totalitate, la nivelul *Ideilor*. Aceasta ar fi însemnat o rescriere în întregime a operei — o amânare *ad kalendas Graecas*. Pe de altă parte, a renunța în totalitate la revizuire și a retipări pur și simplu mecanic vechea scriere îmi apărea, având în vedere acele scopuri ce justificau reeditarea, mai degrabă comod decât conștiincios. Îmi este oare permis să induc în eroare cititorii
B XI încă o dată, | trecându-i prin toate inadvertențele, ezitările, propriile-mi dezacorduri, care, oricât de greu de evitat și oricât de scuzabile ar fi fost la prima ediție a unei astfel de scrieri, ar fi îngreunat inutil sesizarea clară a esențialului?

Nu îmi rămânea atunci decât să încerc să găsesc o cale de mijloc și, în același timp, să mă sacrific oarecum pe mine însumi. Căci asta însemna să îngădui anumite neclarități, ba chiar erori, ce țineau de stilul unitar al scrierii. Pentru revizuirea scrierii, următoarele principii au fost hotărâtoare:

1. Să nu las nimic spre reeditare de care nu puteam să fiu pe deplin convins că ar fi un lucru demn de un studiu riguros. În această privință, puteau deci să rămână chiar și unele erori izolate, dacă puteam să le consider ca un nivel preliminar firesc pentru un adevăr care valorifica ceea ce era bun în ele. Puteam în acest context să spun că cititorii care vin dinspre marile

direcții filozofice ale prezentului — direcții ce sunt în esență aceleași ca și cele din deceniul în care a apărut scrierea — vor avea mai întâi acces doar la anumite trepte preliminare ale fenomenologiei, respectiv logicii, cum s-a întâmplat altă dată cu autorul însuși. Abia atunci când vor fi câștigat o stăpânire sigură | a modalității feno- H 11
menologice de cercetare, vor recunoaște semnificația fundamentală a anumitor distincții, care puteau să pară mai înainte că sunt doar nuanțe nesemnificative.

2. Să îmbunătățesc tot ceea ce poate fi îmbunătățit, fără să schimb din temelie desfășurarea și stilul vechii scrieri; să exprim înainte de toate, peste tot și în maniera cea mai categorică, noile motive ideatice ce-și fac apariția în această scriere, motive care erau însă, în prima ediție, când indicate tranșant, când estompate de către un autor, pentru început, încă nesigur și ezitant.

3. Să aduc cititorul, pe parcursul expunerilor, progresiv, la un nivel de ansamblu relativ crescut al înțelegerii, urmând aici natura proprie originară a scrierii. Trebuie să ne amintim aici că scrierea era un *lanț de cercetări* legate sistematic și nu, la drept vorbind, *o carte* | sau o operă în sensul literar al cuvântului. B XII
Există aici o mișcare ascendentă continuă de la un nivel inferior la unul mai ridicat, o muncă ce progresează spre intuiții logice și fenomenologice mereu noi, care nu lasă complet neatinse intuițiile câștigate anterior. Se detașează straturi fenomenologice mereu noi, care codetermină maniera de a le concepe pe cele anterioare. Acest caracter al vechii scrieri a făcut să apară ca posibilă o modalitate de revizuire care edifică cititorul în mod conștient, și anume în așa fel încât în ultima *Cercetare* să fie atins, în esență, nivelul *Ideilor*, scriere în care neclaritățile și insuficiențele acceptate mai

înainte urmau să apară clarificate la modul evident [*einsichtig*].

Am procedat prin urmare în spiritul acestor principii și, pentru început, în ceea ce privește cele două părți editate până acum (*Prolegomene* și prima parte a volumului al doilea), am impresia că imensele eforturi depuse nu au fost risipite inutil. A trebuit desigur fie să completez, fie să îndepărtez sau să rescriu când propoziții izolate, când întregi paragrafe și capitole. Conținutul de idei a devenit mai dens și mai bogat în ceea ce privește extensiunea lui, întreaga dimensiune a scrierii — în special pentru volumul al doilea — a crescut inevitabil, fapt pentru care acest volum a trebuit să fie divizat, deși am renunțat la orice adăugare a comentariilor critice secundare.

În ceea ce privește *Cercetările* considerate separat
II 12 și noua lor formă, | ar fi de spus următoarele: *Prolegomene la logica pură* sunt, în ce privește conținutul lor esențial, o simplă redactare a două serii complementare de prelegeri pe care le-am ținut în Halle, în vara și toamna anului 1896. De aici vine caracterul mai viu al expunerii, lucru care a fost profitabil pentru efectul urmărit prin expunerea lor. Scrierea formează un întreg unitar și din punctul de vedere al ideilor, astfel că am considerat că nu trebuie să o revizuiesc radical. Pe de altă parte, am găsit posibilitatea să realizez multe îmbunătățiri considerabile ale expunerii, începând aproximativ de la mijlocul scrierii, să elimin erorile, să prezint punctele importante într-o lumină mai clară. Desigur, unele insuficiențe, în parte foarte impor-
B XIII tante — precum | conceptul de „adevăr în sine“, orientat mult prea unilateral spre acele *vérité de raison* —,

trebuiau să fie menținute, întrucât aparțin nivelului unitar al scrierii. Cea de-a șasea *Cercetare* (care este acum partea a doua a volumului al doilea) aduce în această privință clarificările necesare.

Nu mi s-a părut deloc convenabil să încarc controversa asupra psihologismului cu noi critici, sau chiar cu răspunsuri la critică (care nu ar fi furnizat de altfel nici cea mai mică noutate ideatică). Trebuie să subliniez în mod expres relația pe care o are această scriere din anul 1899*, care a fost doar reînnoită în punctele esențiale, tocmai cu această dată. După apariția ei, câțiva dintre autorii pe care i-am avut în vedere ca reprezentanți ai psihologismului (logic) și-au schimbat în mod esențial poziția. De exemplu, Th. Lipps din scrierile sale de după 1902, extrem de importante și originale, nu mai este nicidecum același cu cel pe care îl citez aici. Alți autori au căutat între timp să-și întemeieze pe alte căi poziția lor psihologistă, și nici acest fapt nu este de ignorat, întrucât expunerea mea nu ține cont de aceste schimbări.

În ceea ce privește *volumul al doilea* al noii ediții, *Introducerea* șovăitoare, care a devenit atât de puțin adecvată sensului esențial și metodei cercetărilor realizate efectiv, a fost radical revizuită. Am resimțit lipsurile ei imediat după publicare și am găsit curând ocazia (într-o recenzie în *Archiv. f. system. Philos.*, vol. XI, 1903, pp. 397 și urm.) | să aduc obiecții propriei mele II 13
caracterizări greșite a fenomenologiei ca psihologie descriptivă. Câteva puncte principiale de însemnătate

* Tipărirea scrierii *Prolegomene* (fără prefață) era deja încheiată în noiembrie 1899. *Cf.* semnalarea mea editorială din *Vierteljahrsschr. f. wiss. Philosophie*, 1900, pp. 512 și urm.

își află deja acolo, în puține cuvinte, o tratare precisă. Descrierea psihologică efectuată în experiența internă apare pusă pe picior de egalitate cu descrierea efectuată în experiența externă a proceselor naturii exterioare; pe de altă parte, ea este pusă în *opoziție* cu descrierea fenomenologică, în care toate interpretările transcen-
B XIV dente ale datelor imanente | , chiar și acelea înțelese ca „stări și activități psihice" ale eului real, rămâneau în totalitate excluse. Descrierile fenomenologiei, se spune acolo (p. 399), „nu privesc trăirile sau clasele de trăiri ale persoanelor empirice; căci despre persoane, [...] despre trăirile mele sau ale altora, fenomenologia nu știe și nu presupune nimic; ea nu pune întrebări despre astfel de lucruri, nu încearcă să ajungă la nici o determinare, nu face nici o ipoteză." Deplina claritate reflexivă despre esența fenomenologiei, pe care am câștigat-o în acești ani și în cei care au urmat și care m-a condus progresiv la teoria sistematică despre „reducțiile fenomenologice" *(cf. Idei I*, secțiunea a doua), s-a dovedit utilă atât pentru rescrierea introducerii cât și pentru textul tuturor cercetărilor ce urmează, iar în această privință, întreaga scriere a fost adusă la un nivel de claritate considerabil mai înalt.

Dintre cele cinci Cercetări ce alcătuiesc prima parte a volumului al doilea, prima Cercetare, intitulată „Expresie și semnificație", păstrează chiar și în noua ediție caracterul ei „exclusiv pregătitor". Ea dă de gândit, ea orientează privirea debutantului în fenomenologie către primele probleme, deja foarte dificile, ale conștiinței semnificației, fără să satisfacă însă în totalitate sarcinile pe care le ridică. Felul în care tratează problema semnificațiilor ocazionale (de care țin până

la urmă, dacă privim mai atent, semnificațiile tuturor predicațiilor empirice) este un tur de forță — consecința necesară a concepției imperfecte despre esența „adevărului în sine“ în *Prolegomene*.

Mai amintim o altă lipsă a acestei cercetări, lipsă care nu devine comprehensibilă și nu este corectată decât la sfârșitul volumului, anume faptul că încă nu se ține cont de distincția și paralelismul dintre „noetic“ și „noematic“ (diferență despre al cărei rol fundamental pentru *toate* domeniile conștiinței oferă explicații complete abia *Ideile*, | dar care se face deja prezentă în multe H 14
explicații izolate din ultimele Cercetări ale vechii scrieri). Din această cauză, nu se detașează încă nici ambiguitatea fundamentală a „semnificației“ ca idee. | Se pune B XV
accent unilateral pe conceptul noetic de semnificație, în timp ce în mai multe locuri importante s-ar potrivi excelent conceptul noematic.

A doua Cercetare, despre „Unitatea ideală a speciei și teoriile moderne ale abstracției“, avea un numit caracter încheiat în ceea ce privește stilul, dar și limitarea ei, caracter care nu făcea să fie dezirabilă o restructurare radicală, deși rămâneau de dorit multe îmbunătățiri individuale. Rămân încă nediscutate diversele tipuri de „idei“ ce trebuiau temeinic diferențiate, cărora le corespund desigur diverse tipuri de „ideații“, care trebuie și ele să fie, la fel de temeinic, diferențiate. În această Cercetare, este vorba numai de faptul de a învăța să vedem idei într-un tip, reprezentat de exemplu prin ideea de „roșu“, și să înțelegem cu claritate esența unei astfel de „vederi“.

La o revizuire radicală a fost supusă a treia Cercetare, „Asupra teoriei despre întreg și parte“, deși aici

nu a fost necesar să realizez nici un compromis mai puțin mulțumitor, nici o rectificare sau aprofundare ulterioare. Aici a fost vorba doar de a obține o mai mare eficacitate pentru sensul propriu al acestei Cercetări și pentru rezultatele sale care, în opinia mea, sunt importante și de a îndepărta din expunere multiplele imperfecțiuni. Am impresia că această cercetare a fost mult prea puțin citită. Ea mi-a fost mie însumi de un mare ajutor, după cum este desigur și o presupoziție esențială pentru deplina înțelegere a Cercetărilor următoare.

La fel stau lucrurile și cu cea de-a patra Cercetare, „Despre diferența dintre semnificațiile autonome și cele neautonome și despre ideea unei gramatici pure". Punctul meu de vedere nu s-a schimbat nici aici. Textul a fost supus, pe lângă îmbunătățiri, și la mai multe îmbogățiri ale conținutului, ce trimit în avans la publicații viitoare, extrase din prelegerile mele de logică.

Revizuiri drastice a trebuit să suporte a cincea Cercetare, „Despre trăirile intenționale și « conținuturile » lor". Aici sunt abordate probleme cardinale
I 15 ale fenomenologiei (în special ale teoriei fenomeno-
B XVI logice a judecății), || iar cu privire la aceste probleme am putut să obțin un nivel de claritate și înțelegere considerabil mai înalt, fără să trebuiască să modific structura și conținutul esențial al Cercetării. Nu mai sunt de acord cu contestarea eului pur; las totuși în continuare analizele respective, într-o configurație mai redusă și îmbunătățită din punct de vedere formal, ca substrat pentru interesantele discuții polemice ale lui P. Natorp (*cf.* noua lui scriere *Allgemeine Psychologie*, vol. I, 1912). Am suprimat complet mult-citatul paragraf 7, „Delimitarea reciprocă a psihologiei și a

științei naturii“, care nu este prea clar și total inutil în acel context. Am fost poate prea conservator, prin faptul că am păstrat termenul eminamente nepotrivit de „reprezentare nominală“, așa cum am ezitat în general să modific vechea terminologie a scrierii.

Pentru partea a doua a volumului al doilea este programată revizuirea celei de-a șasea Cercetări, care se află sub tipar, cea mai importantă Cercetare din punct de vedere fenomenologic. M-am convins curând că nu voi ajunge la un bun sfârșit dacă încerc să rescriu vechiul ei conținut, urmând vechea expunere, paragraf cu paragraf. Chiar și numai conținutul ei problematic trebuie să rămână, într-adevăr, determinant; însă am progresat considerabil în ce privește acest conținut și nu mai doresc — în spiritul „principiilor“ mele — să mă angajez aici în compromisuri. În consecință, am procedat foarte liber și, pentru a studia științific marile teme tratate imperfect în prima ediție, am introdus serii întregi de capitole noi, care au făcut să crească dimensiunile acestei Cercetări într-o proporție considerabilă.

Ca și în *Prolegomene*, nici în al doilea volum (cu o mică excepție în a patra Cercetare) nu am mai ținut seama de multe dintre criticile care, cum trebuie să constat din păcate, se bazează aproape exclusiv pe neînțelegeri ale *sensului* expunerilor mele. Din acest motiv, am considerat mai util să discut într-o formă mai generală neînțelegerile *tipice* cu care s-au confruntat proiectele mele filozofice și clasificarea istorică a acestor neînțelegeri, | și anume la sfârșitul volumului B XVII
al doilea, ca un fel de postfață. Cititorul ar face bine să arunce o privire pe această anexă, imediat după ce a citit *Prolegomene*, pentru a se proteja la timp față de astfel de neînțelegeri ce apar, se pare, de la sine. | H 16

Acestei scrieri i-a fost adăugat un index detaliat, redactat cu mare grijă de dl student Rudolf Clemens. În general, trebuie să mulțumesc călduros tuturor celor care mi-au adus un ajutor prietenesc. Mulțumesc în primul rând dlui Priv.-Doz. dr. Adolf Reinach, care mi-a stat alături de doi ani de zile, cu entuziasm și competență, de când am început să reflectez mai serios la posibilitatea unei noi redactări a acestei scrieri. Eforturile cerute de corectură au fost considerabil ușurate prin colaborarea devotată a dlui dr. Hans Lipps și a dlui student Jean Hering.

Göttingen, octombrie 1913.

E. Husserl

Primul [volum][1]

PROLEGOMENE LA LOGICA PURĂ

H 17
A 1
B 1

[1] A: [parte].

Introducere

§ 1. Controversa cu privire la definiția logicii și la conținutul esențial al teoriilor sale

„Domnește o divergență de opinii la fel de mare în legătură cu definiția logicii, ca și în ceea ce privește modalitatea însăși de tratare a acestei științe. Era firesc să ne așteptăm la aceasta în cazul unui obiect în privința căruia cei mai mulți autori s-au servit de aceleași cuvinte doar ca să exprime idei diferite."* Au trecut mai multe decenii de când J. St. Mill a introdus prin aceste propoziții valoroasa sa lucrare de logică, iar gânditori însemnați, aici, ca și dincolo de Canalul Mânecii, au dedicat logicii forțele lor cele mai bune și au îmbogățit permanent bibliografia ei cu noi expuneri; dar chiar și astăzi aceste propoziții pot servi drept ilustrare potrivită a situației în care se află știința logicii, chiar și astăzi suntem foarte departe de un consens general cu privire la definiția logicii și la conținutul teoriilor sale esențiale. Nu în sensul că logica de astăzi ar oferi aceeași imagine ca logica de la mijlocul secolului. Dintre cele trei direcții principale pe care le găsim în logică,

* J. St. Mill, *Logica*, Introducere, § 1 (textul german redat în traducerea lui Gomperz).

direcția psihologică, cea formală și cea metafizică, prima direcție a dobândit, îndeosebi sub influența acelui gânditor deosebit, o supremație decisivă în ceea ce privește numărul și importanța reprezentanților ei. Dar celelalte două direcții se propagă pe mai departe,
A 4 B 4 problemele de principiu controversate || ce se reflectă în diferitele definiții ale logicii au rămas controversate,
H 20 iar în ceea ce privește conținutul teoretic | al expunerilor sistematice este încă valabil, ba chiar într-o măsură sporită, că autori diferiți se servesc pur și simplu de aceleași cuvinte pentru a exprima idei diferite. Iar aceasta este valabil nu numai în legătură cu expunerile ce provin din tabere diferite. Tabăra în care întâlnim cea mai mare activitate, cea a logicii psihologice, ne arată o unitate a convingerii numai cu privire la delimitarea disciplinei, la scopurile și metodele sale esențiale; dar cu greu va fi acuzată de exagerare folosirea expresiei *bellum omnium contra omnes* cu referire la teoriile expuse și mai ales cu referire la interpretările contradictorii ale formulelor și teoriilor livrate din trecut. Zadarnică ar fi încercarea de a delimita o sumă de propoziții sau teorii obiective pe care le-am putea considera structura de nezdruncinat a științei logicii în epoca noastră și moștenirea ei pentru viitor.

§ 2. Necesitatea unei dezbateri reînnoite asupra problemelor de principiu

Dată fiind această situație a științei ce nu permite să separăm convingerea individuală de adevărul ce se impune în mod universal, întoarcerea la problemele de principiu rămâne o sarcină ce trebuie abordată din nou,

neîncetat. Acest lucru pare să fie valabil cu precădere pentru problemele ce joacă un rol determinant în disputa dintre diferitele direcții în logică, iar prin aceasta și în disputa despre delimitarea corectă a domeniului logicii. Într-adevăr, tocmai interesul pentru aceste întrebări s-a răcit vizibil în ultimele decenii. După atacurile strălucite ale lui Mill împotriva logicii lui Hamilton și după cercetările logice nu mai puțin celebre ale lui Trendelenburg, deși nu tot atât de fructuoase, se părea că aceste întrebări au fost în mare parte rezolvate. În consecință, atunci când | direcția A 5
psihologistă în logică și-a câștigat supremația, odată cu marele avânt al studiilor psihologice, | toate efor- B 5
turile s-au concentrat exclusiv asupra dezvoltării acestei discipline pe toate planurile, potrivit cu principiile acceptate ca valabile. Între timp, tocmai împrejurarea că atât de multe tentative de a aduce logica pe calea sigură a unei științe, tentative venind din partea unor gânditori importanți, au fost lipsite de un succes decisiv | face totuși să se nască bănuiala că scopurile I 21
urmărite nu au fost clarificate în măsura în care ar fi fost necesar pentru o cercetare fructuoasă.

Conceperea scopurilor unei științe își află însă expresia în definiția acesteia. Desigur, nu putem împărtăși părerea că elaborarea cu succes a unei discipline ar trebui să fie precedată de o determinare conceptuală adecvată a domeniului ei. Definițiile unei științe reflectă etapele dezvoltării sale; odată cu știința progresează și cunoașterea ce rezultă din ea, despre caracterul conceptual al obiectelor ei, despre delimitarea și situarea domeniului ei. Între timp, gradul de adecvare a definițiilor, respectiv gradul de adecvare a concepțiilor

despre domeniul ei, reliefate prin acele definiții, au de
asemenea un efect retroactiv asupra dezvoltării științei
înseși, iar acest efect retroactiv poate fi de o influență
când mai redusă, când foarte pronunțată pentru
procesul de dezvoltare a științei, în funcție de direcția
în care definițiile se îndepărtează de adevăr. Domeniul
unei științe este o unitate închisă obiectiv; nu stă la
bunul nostru plac să delimităm domenii ale adevărului
unde și cum dorim. Imperiul adevărului se divizează
în mod obiectiv în domenii; în funcție de aceste unități
obiective trebuie să se orienteze cercetările și să se
organizeze în științe. Există o știință a numerelor, o
știință a figurilor geometrice, una a regnului animal
etc., însă nu există științe distincte despre numerele
A 6 prime, trapeze, lei, | nici despre toate acestea luate
împreună. Astfel, acolo unde o grupă de cunoștințe și
probleme ce se impun ca fiind interdependente con-
duce la constituirea unei științe, inadecvarea delimitării
poate consta pur și simplu în faptul că sfera domeniu-
B 6 lui | a fost concepută pentru moment într-o manieră
prea limitată, prin raportare la ceea ce este dat, că
înlănțuirea raporturilor de întemeiere depășește dome-
niul considerat și se concentrează astfel, pentru a forma
o unitate sistematic închisă, abia într-un domeniu mai
vast. O astfel de limitare a orizontului nu influențează
neapărat negativ progresul înfloritor al științei. Este
posibil ca interesul teoretic să fie satisfăcut mai întâi
H 22 în sfera mai restrânsă, este posibil ca munca | ce poate
fi desfășurată aici, fără să ne ocupăm de ramificațiile
logice mai profunde și mai largi, să fie, într-adevăr, ceea
ce este mai înainte de toate necesar.

Infinit mai periculoasă este însă o altă imperfecți-
une în delimitarea domeniului, anume *amestecarea*

domeniilor, mixtura lucrurilor eterogene într-un domeniu cu o pretinsă unitate, mai ales dacă aceasta se bazează pe o interpretare total greșită a obiectelor a căror cercetare trebuie să constituie scopul esențial al științei vizate. Dacă o astfel de μετάβασις εἰς ἄλλο γένος nu este remarcată, ea poate să atragă după sine cele mai nocive consecințe: fixarea unor scopuri nepotrivite; procedarea după metode principial absurde, întrucât sunt incomensurabile cu adevăratele obiecte ale disciplinei; amestecarea nivelurilor logice în așa măsură încât principiile și teoriile cu adevărat fundamentale se pierd printre raționamente cu totul străine, adesea sub deghizările cele mai bizare, ca momente aparent secundare sau consecințe incidentale etc. Aceste pericole sunt considerabile mai ales pentru științele filozofice, și de aceea întrebarea despre sfera și limitele lor are o însemnătate incomparabil mai mare pentru dezvoltarea eficientă a acestor științe decât pentru științele — atât de mult avantajate — | referitoare la natura exteri- A 7
oară, unde derularea experiențelor noastre ne impune separări între domenii în interiorul cărora este posibilă, cel puțin, identificarea provizorie a cercetării fructuoase. În special cu privire la logică a formulat Kant celebra sentință, pe care ne-o însușim și noi aici: „Nu avem o sporire, ci o deformare a științelor atunci când facem ca granițele lor să se întrepătrundă.“ | Cercetarea B 7
ce urmează speră cu adevărat să arate că logica de până acum, și mai ales logica de astăzi, întemeiată psihologic, este expusă aproape fără excepție pericolelor pe care tocmai le-am discutat, și că, prin interpretarea greșită a bazelor teoretice și prin amestecarea domeniilor ce a rezultat de aici, progresul în cunoașterea logică a fost împiedicat în mod covârșitor.

§ 3. Problemele aflate în controversă. Calea de urmat

Controversele tradiționale legate de definirea logicii
II 23 sunt următoarele: |

1. Dacă logica este o disciplină teoretică sau una practică (o „artă sau tehnică“ [*Kunstlehre*[a]]).

2. Dacă este o știință independentă de alte științe și în special față de psihologie și metafizică.

3. Dacă este o disciplină formală, sau, cum se obișnuiește să se spună, dacă are de-a face cu „forma pură a cunoașterii“ sau trebuie să ia în considerare și „materia“ ei.

4. Dacă are caracterul unei discipline apriorice și demonstrative sau cel al unei discipline empirice și inductive.

Toate aceste controverse sunt atât de intim corelate, încât a lua o poziție în ce privește una din ele condiționează sau influențează efectiv, cel puțin până la un anumit grad, poziția asumată în celelalte. De fapt, nu sunt aici decât două partide. Unii susțin că logica este
A 8 o disciplină teoretică, independentă de psihologie, și | totodată o disciplină formală și demonstrativă. Pentru ceilalți, ea este o tehnică [*Kunstlehre*] dependentă

[a] „*Kunstlehre*“ mai înseamnă și „tehnologie“. Husserl are în vedere sensul modern cu care s-a afirmat logica, în opoziție cu direcția tradițională: logica înțeleasă ca o știință a aplicării unor reguli practice, deci o artă sau o tehnică (acesta este și motivul pentru care am tradus un cuvânt printr-o sintagmă). Christoph Sigwart reducea problema logicii la găsirea acelor reguli care ne fac să fim în posesia propozițiilor sigure și cu valoare generală. Rezolvarea acestei chestiuni va furniza o tehnică (*Kunstlehre*) a gândirii, care ne-ar îndruma cum să ajungem la propozițiile dorite. Sigwart înțelege prin logică propriu-zis această tehnică (*Logik*, 1873–1878).

de psihologie, drept pentru care este exclus de la sine că ar avea caracterul unei discipline formale și demonstrative, în sensul aritmeticii, care servește ca model pentru tabăra opusă.

Întrucât nu intenționăm de fapt să participăm la aceste dispute tradiționale, ci mai degrabă să clarificăm diferențele principiale ce se manifestă prin ele, iar în final, | să clarificăm scopurile fundamentale ale unei lo- B 8
gici pure, vom urma calea următoare: luăm ca punct de plecare definirea logicii ca tehnică [*Kunstlehre*] — definiție care este în prezent aproape unanim acceptată — și fixăm sensul și legitimitatea ei. La aceasta se adaugă firesc întrebarea despre bazele teoretice ale acestei discipline și mai ales despre relația ei cu psihologia. Această întrebare se suprapune în esență — dacă nu în totalitate, cel puțin în partea sa principală — cu întrebarea cardinală a teoriei cunoașterii cu privire la obiectivitatea cunoașterii. Rezultatul cercetării noastre în această chestiune va fi să delimităm o nouă știință pur teoretică, știință ce constituie fundamentul cel mai important pentru orice tehnică [*Kunstlehre*] a cunoașterii științifice și care posedă caracterul unei științe apriorice și pur | demonstrative. Ea este acea știință pe H 24
care au avut-o în vedere Kant și ceilalți reprezentanți ai unei logici „formale" sau „pure", dar care nu a fost corect înțeleasă și determinată în ceea ce privește conținutul și sfera ei. Ca ultim câștig al acestor reflecții, va rezulta o idee clar conturată despre conținutul esențial al disciplinei în chestiune, fapt prin care este dată de la sine și o poziție clară în legătură cu controversele formulate.

CAPITOLUL I H 25
A 9
B 9

Logica înțeleasă ca disciplină normativă și în special ca disciplină practică

§ 4. Imperfecțiunea teoretică a științelor particulare

Experiența de zi cu zi ne arată că măiestria cu care un artist stăpânește materia sa și judecata hotărâtă și adesea corectă cu care el evaluează operele artei sale se bazează numai în mod excepțional pe o cunoaștere teoretică a legilor ce prescriu, în decursul activităților practice, orientarea și dispunerea acestora, legi ce determină totodată standardele valorice după care trebuie evaluată desăvârșirea sau nedesăvârșirea operei încheiate. De regulă, nu artistul care se exersează în arta sa este acela în stare să ofere date corecte despre principiile artei sale. El nu creează după principii și nu valorizează după principii. Atunci când creează, el se lasă condus de spontaneitatea interioară a facultăților sale armonios cultivate, iar atunci când face o judecată valorică, el este ghidat de inspirația și simțul său artistic, formate cu finețe. Dar lucrurile stau așa nu numai în artele frumoase, la care ne putem gândi în primă instanță, ci și în cazul artelor în genere, luând acest concept în sensul cel mai larg cu putință. La fel se întâmplă și cu activitățile creației științifice și cu evaluarea teoretică a rezultatelor sale, a întemeierii științifice a faptelor, | legilor, teoriilor. Chiar și matematicianul, A 10

B 10 | fizicianul sau astronomul nu au nevoie să intuiască [*Einsicht*] ultimele temeiuri ale faptelor lor pentru a duce la îndeplinire activitățile științifice, nici măcar în cazul celor mai importante, și, deși rezultatele obținute posedă pentru ei și pentru alții puterea convingerii ra-
H 26 ționale, ei nu pot ridica totuși pretenția | de a fi dovedit peste tot premisele ultime ale raționamentelor lor și de a fi investigat principiile pe care se bazează validitatea metodelor lor. Aici se află cauza pentru starea imperfectă a tuturor științelor. Avem aici în vedere nu doar incompletitudinea cu care ele cercetează adevărurile domeniilor lor, ci lipsa de claritate internă și de raționalitate pe care trebuie să le pretindem de la ele, independent de dezvoltarea științei. În această privință, nici matematica, cea mai avansată dintre toate științele, nu poate pretinde o poziție privilegiată. Sub multe aspecte, ea este considerată încă idealul oricărei științe în genere; dar cât de puțin este ea în realitate aceasta ne arată vechile controverse despre principiile geometriei, încă nerezolvate [în mod definitiv][1], cum sunt controversele despre temeiurile [legitime][2] ale metodei imaginarilor. Aceiași cercetători, care utilizează cu neegalată măiestrie minunatele metode ale matematicii și pe care le îmbogățesc cu altele noi, se arată adesea total neputincioși să dea explicații suficiente pentru validitatea logică a acestor metode și pentru limitele aplicării lor legitime. Deși științele au ajuns acum la maturitate, în ciuda acestor lipsuri, și ne-au ajutat să dominăm natura într-o proporție niciodată bănuită înainte, ele nu pot totuși să satisfacă exigențele noastre

[1] Completare în B.
[2] A: [legitimatoare].

teoretice. Ele nu sunt teorii clare ca lumina zilei, în care funcția tuturor conceptelor și propozițiilor este în întregime comprehensibilă, în care toate presupozițiile sunt exact analizate și, prin aceasta, întregul este ridicat deasupra oricărei îndoieli teoretice. || A 11 B 11

*§ 5. Completarea teoretică a științelor particulare prin metafizică și teoria științei [*Wissenschaftslehre*]*

Ca să atingem acest scop teoretic este necesară pentru început, cum este aproape general acceptat, o clasă de cercetări ce țin de imperiul metafizicii.

Sarcina acestora este de a fixa și de a investiga presupozițiile de natură metafizică, presupoziții neexaminate, cel mai adesea chiar neremarcate, și care sunt totuși atât de importante, | presupoziții ce stau la baza H 27 tuturor științelor, cel puțin la baza celor care tratează despre lumea reală. Astfel de presupoziții sunt, spre exemplu, că există o lume exterioară ce se întinde în spațiu și timp, unde spațiul are caracterul matematic al unei multiplicități *euclidiene* tridimensionale, timpul — caracterul unei multiplicități ortoidice unidimensionale; că orice devenire se supune legii cauzalității etc. Astăzi se obișnuiește ca aceste presupoziții, ce țin exclusiv de domeniul filozofiei prime a lui Aristotel, să fie desemnate, destul de nepotrivit, ca presupoziții epistemologice.

Această fundare metafizică nu este însă suficientă pentru a fi atinsă desăvârșirea teoretică dorită pentru științele particulare; ea privește oricum numai științele care au de-a face cu lumea reală, dar nu toate au de-a face cu această lume reală, cu siguranță nu științele

matematice pure, ale căror obiecte sunt numerele, multiplicitățile și altele asemenea, obiecte ce sunt gândite independent de ceea ce există sau nu în mod real și ca simple suporturi ale unor determinații pur ideale. Altfel stau lucrurile cu o a doua clasă de cercetări, ale căror clarificări teoretice constituie deopotrivă un postulat indispensabil al năzuinței noastre spre cunoaștere; ele se referă la toate științele în același mod, deoarece, mai pe scurt, ele trimit la ceea ce face ca științele să fie în genere științe. Prin aceasta, este conturat însă domeniul unei noi și, cum se va arăta imediat, complexe
B 12 discipline, al cărei element specific | este să fie o știință
A 12 despre | știință și care, tocmai de aceea, ar trebui să fie numită, în sensul cel mai pregnant, teorie a științei [*Wissenschaftslehre*].

§ 6. Posibilitatea și îndreptățirea unei logici ca teorie a științei

Posibilitatea și îndreptățirea unei astfel de discipline — în sensul unei discipline normative și practice, sens ce reiese din ideea de știință — pot fi întemeiate prin următoarea argumentare.

Știința țintește, așa cum spune și numele, la un „a ști“, la un act de cunoaștere. Însă nu ca și cum ar fi ea însăși o sumă sau o țesătură a unor acte de cunoaștere. Știința există obiectiv numai prin literatura sa, ea are
II 28 o existență proprie numai în forma operelor scrise, | chiar dacă această existența a ei rămâne legată în multiple feluri de om și de activitățile sale intelectuale; ea se propagă în această formă de-a lungul secolelor și supraviețuiește indivizilor, generațiilor și națiunilor. Ea

reprezintă astfel o sumă de evenimente exterioare, care, provenind din acte de cunoaștere ale mai multor indivizi, se pot transforma din nou în acte identice ale altor nenumărați indivizi, într-un mod ușor de înțeles, dar care nu poate fi descris cu exactitate fără a apela la detalii. În ceea ce ne privește, este suficient aici să spunem că știința pune la dispoziție, respectiv trebuie să pună la dispoziție, anumite condiții preliminare care să înlesnească producerea actelor de cunoaștere, trebuie să ofere posibilități reale de cunoaștere a căror realizare să poată fi considerată de către omul „normal", respectiv „corespunzător înzestrat" și în condiții „normale" cunoscute, ca un scop tangibil al voinței sale. În acest sens, așadar, țintește știința spre cunoaștere.

Însă noi posedăm adevărul în cunoaștere. În cunoașterea actuală, la care suntem până la urmă obligați să recurgem, noi posedăm adevărul ca obiect al unei judecăți corecte. Dar numai acest lucru nu este de ajuns; căci nu orice judecată corectă, nu orice afirmare sau negare a unei stări de fapt, afirmare sau negare care sunt în acord cu adevărul, | este și o *cunoaștere* despre | exis- B 13 A 13
tența sau nonexistența acelei stări de fapt. Pentru a fi o cunoaștere, dacă este vorba de cunoaștere în sensul cel mai restrâns și mai riguros al cuvântului, este necesară mai degrabă evidența, certitudinea clară ca lumina zilei că *este* ceea ce am admis că este sau că *nu este* ceea ce am negat; o certitudine pe care trebuie să o diferențiem într-un mod cunoscut de convingerea oarbă, de opinia vagă, oricât de ferm hotărâtă ar fi aceasta, dacă nu vrem să eșuăm în dificultățile scepticismului extrem. Dar vorbirea comună nu rămâne cantonată la acest concept riguros de cunoaștere. Vorbim, spre exemplu,

despre un act de cunoaștere chiar și acolo unde, la judecata exprimată, se atașează totodată amintirea clară că am exprimat mai demult o judecată identică în conținut cu prima, dar însoțită de evidență, și mai ales acolo unde amintirea se referă și la un raționament cu caracter demonstrativ, din care provine evidența și pe care avem certitudinea că-l putem reproduce împreună cu această evidență. („Știu că teorema lui Pitagora [este
H 29 adevărată][1] — | pot să o demonstrez"; în locul ultimei propoziții se poate spune desigur și: — „dar am uitat demonstrația.")

Astfel, noi înțelegem în genere conceptul de cunoaștere într-un sens mai larg, totuși nu chiar atât de imprecis; îl distingem de opiniile lipsite de temei și ne raportăm în acest context la un oarecare „criteriu" al [existenței][2] stării de fapt presupuse, respectiv al corectitudinii judecății exprimate. Cel mai desăvârșit criteriu al corectitudinii este evidența, ea reprezintă pentru noi modalitatea de a deveni nemijlocit conștienți de adevărul însuși. În majoritatea covârșitoare a cazurilor, noi ducem lipsă de această cunoaștere absolută a adevărului; în locul ei (dacă ne gândim doar la funcția memoriei în exemplele precedente), ne servim de evidența probabilității mai înalte sau mai scăzute a stării de fapt, la care vine să se adauge judecata exprimată ferm, pentru un anumit grad „însemnat" al probabi-
A 14 lității. Evidența probabilității unei | stări de fapt *A* nu
B 14 întemeiază ce-i drept evidența adevărului ei, | dar întemeiază acele estimări comparative și evidente în baza

[1] A: [are loc].
[2] A: [adevărului].

cărora reușim să distingem ipotezele, opiniile, supozițiile raționale de cele neraționale, pe cele mai bine întemeiate de cele mai prost întemeiate, în funcție de valorile lor de probabilitate pozitive sau negative. Astfel, în ultimă instanță, fiecare cunoștință autentică și, în special, fiecare cunoștință științifică se sprijină pe evidență, iar conceptul de cunoaștere se întinde până unde se întinde și evidența.

Cu toate acestea, dăinuie încă o dualitate în conceptul de știință (sau, ceea ce are același sens pentru noi, în conceptul de cunoaștere). În sensul cel mai restrâns al cuvântului, cunoașterea este evidența că o anumită stare de fapt [există sau nu există][1]; de exemplu, că *S* este sau nu *P*; astfel, evidența că o anumită stare de fapt este probabilă într-un anumit grad sau altul, prin raportare la faptul că este în acest fel, este de asemenea o cunoaștere în sensul cel mai restrâns al cuvântului; dimpotrivă, dacă ne referim la [existența][2] stării de fapt însesi (și nu a probabilității sale), se poate vorbi aici despre o cunoaștere într-un alt sens, mai larg, al cuvântului. În acest ultim sens, se vorbește, | în corespon- I 30
dență cu gradele de probabilitate, despre o întindere când mai mare când mai redusă a cunoașterii, iar cunoașterea luată în sensul cel mai pregnant al cuvântului — evidența că *S* este *P* — este limita ideală, absolut fixă, de care probabilitățile lui *S* de a fi *P* se apropie asimptotic în ordinea lor ascendentă.[3]

Conceptului de știință și sarcinii sale le aparține acum mai mult decât simpla cunoaștere. Atunci când

[1] A: [este sau nu valabilă].
[2] A: [valabilitatea].
[3] În A, paragraful se încheie cu o linie de pauză.

traim și recunoaștem ca prezente percepții interne, izolate sau grupate, avem de-a face cu o cunoaștere, dar suntem încă departe de a avea o știință. Și la fel se întâmplă cu grupe de acte de cunoaștere în genere ce nu au relații unele cu altele. Fără îndoială, știința vrea să ne ofere o varietate a cunoașterii, însă nu [*doar o simplă*][1] varietate. Asemănarea factuală nu creează încă unitatea caracteristică pe care știința o aduce în sfera varietății cunoașterii. Dacă am dispune de o gru-
A 15 pă de | cunoștințe izolate din domeniul chimiei, aceasta nu ne-ar îndreptăți cu siguranță să vorbim despre
B 15 o știință a chimiei. | Evident, este nevoie de ceva în plus, anume de o *conexiune sistematică în sens teoretic*, iar aceasta constă în fundarea cunoașterii, precum și în legătura și ordinea din succesiunea fundamentelor.

Prin urmare, în esența științei intră unitatea conexiunii întemeierilor în care, odată cu cunoștințele singulare, întemeierile însesi capătă o unitate sistematică, iar cu acestea și complexele mai înalte de întemeieri pe care le numim teorii. Scopul științei este de a mijloci nu doar cunoașterea pur și simplu, ci cunoaștere în acea cantitate și formă ce corespund cât mai desăvârșit cu putință celor mai înalte dintre scopurile noastre teoretice.

Dacă forma sistematică ni se arată a fi cea mai pură încarnare a ideii de cunoaștere și dacă năzuim la ea din punct de vedere practic, faptul acesta nu exprimă ceva de genul unei trăsături pur estetice a naturii noastre. Știința nu vrea și nu are voie să fie câmpul unui joc arhitectonic. Sistematicitatea ce aparține științei — desigur, științei autentice și veritabile — nu o inventăm

[1] În A nu este cursiv.

noi, ci se află în lucruri, unde | pur și simplu o întâlnim, H 31
o descoperim. Știința își propune să fie mijlocul de a cuceri pentru cunoașterea noastră imperiul adevărului, și anume în proporția cea mai mare cu putință; dar imperiul adevărului nu este un haos neordonat, în el domnește unitatea legității; rezultă că și cercetarea și expunerea adevărurilor trebuie să fie sistematice, ele trebuie să reflecte conexiunile sistematice ale adevărurilor și să le folosească totodată ca pe o scară graduală a progresului, astfel încât, pornind de la cunoașterea dată sau care este deja dobândită, să putem să pătrundem în regiuni tot mai înalte ale imperiului adevărului.

Știința nu se poate lipsi de [această utilă scală graduală][1]. Evidența pe care se bazează până la urmă toată cunoașterea nu este un adaos natural ce survine odată
cu simpla reprezentare | a stării de fapt, fără acele acti- A 16
vități metodice și artificiale. | Altfel, oamenii nu ar fi B 16
ajuns niciodată să construiască științe. Elaborările metodologice își pierd sensul acolo unde succesul este asigurat odată cu intenția. La ce bun să cercetezi raporturile de întemeiere și să construiești dovezi, dacă accedem la adevăr devenind nemijlocit conștienți de el? În realitate, evidența, respectiv absurditatea care marchează starea de fapt reprezentată ca [existând][2], respectiv ca [neexistând][3] (la fel cu privire la probabilitate sau nonprobabilitate), survin nemijlocit numai la o grupă relativ foarte restrânsă de stări de fapt primitive; nenumărate propoziții adevărate le sesizăm ca adevăruri numai atunci când sunt „întemeiate“ metodic,

[1] A: [aceste utile scări graduale].
[2] A: [adevăr].
[3] A: [falsitate].

adică, în aceste cazuri, chiar dacă survine o decizie luată printr-o judecată, totuși, dacă ne raportăm exclusiv la conținutul ideatic al propoziției, evidența nu survine; însă, presupunând anumite condiții normale, survin amândouă concomitent de îndată ce pornim de la anumite cunoștințe și urmăm apoi o anumită succesiune a ideilor spre propoziția vizată. Pentru aceeași propoziție, este posibil să existe multiple căi de întemeiere, unele plecând de la anumite cunoștințe, altele pornind de la alte cunoștințe; dar caracteristică și esențială este
H 32 împrejurarea | că există multiplicități infinite de adevăruri care nu ar putea fi niciodată transformate într-o cunoaștere fără procedee metodice de acest tip.

Și că lucrurile stau astfel încât avem nevoie de întemeieri pentru a trece dincolo de ceea ce este nemijlocit evident și, de aceea, trivial în cunoștințele noastre, în cunoaștere în genere, faptul acesta face nu numai ca științele să fie posibile și necesare, ci, odată cu științele, și o *teorie a științei* [*Wissenschaftslehre*], o *logică*. Dacă toate științele procedează metodic în căutarea adevărului, atunci toate folosesc mijloace auxiliare mai mult sau mai puțin artificiale, pentru a face cunoscute adevăruri, respectiv probabilități, care ar fi rămas altfel
A 17 ascunse, și pentru a folosi ceea ce este evident | sau deja sigur ca instrument pentru a atinge ceea ce este mai îndepărtat, ceea ce nu poate fi atins decât pe căi mij-
B 17 locite: | considerarea comparativă a acestor instrumente metodologice în care s-au înmagazinat concepțiile și experiențele a nenumărate generații de cercetători ar trebui atunci să ne livreze mijloacele de a stabili norme generale pentru astfel de metode și, de asemenea,

inclusiv reguli pentru construirea lor ingenioasă, în funcție de diferitele clase de cazuri.

§ 7. Continuare. Cele mai importante trei caracteristici ale întemeierilor

Să încercăm să pătrundem ceva mai adânc în această problemă, să vedem care sunt caracteristicile cele mai importante ale acestor remarcabile procese ale gândirii pe care le numim întemeieri.

Pentru a reliefa o *primă* caracteristică, putem spune că ele au, în ceea ce privește semnificația lor, caracterul unor structuri fixe. Ca să ajungem la o cunoștință anumită, spre exemplu aceea a teoremei lui Pitagora, nu putem -- dacă vrem ca evidența propoziției de întemeiat să facă cu adevărat lumină, deci ca întemeierea să fie cu adevărat o întemeiere — să alegem după bunul plac un punct de plecare oarecare dintre cunoștințele date nemijlocit, nici nu avem voie ca, în desfășurarea ulterioară, să inserăm sau să eliminăm arbitrar elemente de raționament.

Remarcăm imediat o *a doua* caracteristică. La o primă reflecție, adică înainte de examinarea comparativă a exemplelor de întemeieri ce ne parvin în abundență de peste tot, ne-am putea imagina că fiecare întemeiere | este complet unică în felul ei, după conținut H 33
și formă. O toană a naturii — să considerăm pentru început această idee ca una posibilă — ar fi putut să clădească constituția noastră mentală atât de îndărătnic încât felul nostru de a vorbi despre multiple *forme* de întemeiere care ne este astăzi atât de familiar ar fi lipsit de orice sens, iar prin compararea unor întemeieri

oarecare n-am face altceva decât să constatăm doar acest aspect comun: o propoziție *S*, care este pentru sine
A 18 lipsită de evidență, capătă caracterul evidenței | dacă intră în corelație cu anumite cunoștințe P_1 P_2 ... ce-i sunt atașate odată pentru totdeauna, fără nici o lege rațio-
B 18 nală. | Dar lucrurile nu stau așa. Nu un capriciu orb a strâns laolaltă o sumă oarecare de adevăruri P_1 P_2 ... *S* și a organizat apoi mintea umană în așa fel încât ea trebuie să lege inevitabil (respectiv în condiții „normale") cunoștința despre *S* de cunoștințele despre P_1 P_2 ... Nu există nici măcar un caz în care să se întâmple așa. Nici bunul plac, nici hazardul nu sunt cele care stăpânesc asupra raporturilor de întemeiere, ci rațiunea și ordinea, iar aceasta înseamnă: legea care stabilește regula. Nici nu este nevoie de multe exemple pentru a ilustra acest fapt. Dacă într-o problemă matematică, ce se referă la un anumit triunghi *ABC*, aplicăm principiul „un triunghi echilateral este echiunghiular", realizăm în acest fel o întemeiere, care sună explicit astfel: Fiecare triunghi echilateral este echiunghiular, triunghiul *ABC* este echilateral, deci triunghiul *ABC* este echiunghiular. Să dăm un exemplu de întemeiere și din aritmetică: orice număr zecimal cu cifra finală pară este un număr par, 364 este un număr zecimal cu cifra finală pară, deci numărul 364 este un număr par. Remarcăm imediat că aceste întemeieri au ceva în comun, o constituție interioară asemănătoare, pe care o exprimăm limpede prin „forma silogistică": Fiecare *A* este *B*, *X* este *A*, deci *X* este *B*. Dar nu numai aceste două întemeieri au această formă asemănătoare, ci nenumărate altele. Mai mult: Forma silogistică reprezintă un concept de clase sub care stă infinita multiplicitate

de conexiuni dintre propoziții, conexiuni cu o constituție clar conturată prin acea formă. Există totodată *legea* apriorică ce spune că orice *pretinsă* întemeiere, ce decurge în conformitate cu acea formă, este efectiv una *corectă*, presupunând că pornește numai de la premise adevărate.

Iar acest lucru este general valabil. Acolo unde înaintăm spre cunoștințe noi întemeindu-le pe altele date, | H 34
procedeului de întemeiere îi este inerentă o anumită formă comună lui și altor nenumărate întemeieri, formă ce stă într-o anumită | relație cu o lege generală ce A 19
permite ca toate aceste întemeieri particulare să fie justificate dintr-o dată. | Faptul cel mai remarcabil cu B 19
putință este că nici o întemeiere nu este izolată. Nici una nu leagă cunoștințe de alte cunoștințe fără să facă manifest un anumit tip de întemeiere — fie în ceea ce privește modul exterior al legăturii, fie în ce privește acest mod și totodată modul de construcție internă a propozițiilor luate separat —, tip de întemeiere care, odată formulat în concepte generale, conduce imediat la o lege generală ce privește o infinitate de întemeieri posibile.

În fine, să reliefăm o *a treia* caracteristică demnă de luat în seamă. Într-o primă instanță, adică înainte de compararea întemeierilor specifice *diferitelor* științe, s-ar putea crede că formele de întemeiere sunt legate de domeniile de cunoaștere. Chiar dacă întemeierile nu s-ar schimba odată cu clasele de obiecte cărora le aparțin, s-ar putea totuși ca ele să se diferențieze net după anumite concepte de clase foarte generale, de genul celor care delimitează domeniile științelor. Să fie oare astfel încât să nu existe vreo formă de întemeiere

comună pentru două științe, de exemplu pentru matematică și chimie? Că lucrurile nu stau nici pe departe așa a arătat deja exemplul de mai sus. Nu există știință în care legile să nu se aplice la cazurile singulare, deci în care nu să nu apară în mod repetat raționamente de forma care ne servește ca exemplu. Lucru valabil de altfel pentru multe tipuri de raționament. Vom vedea chiar că suntem îndreptățiți să spunem că toate celelalte tipuri de raționament pot fi generalizate în așa grad, pot fi concepute atât de „pur“, încât devin independente de orice relație esențială cu un domeniu de cunoaștere delimitat concret.

§ 8. Relația dintre caracteristicile întemeierilor și posibilitatea științei, respectiv a teoriei despre știință

Aceste caracteristici ale întemeierilor, a căror proprietate specială nu este remarcată deoarece suntem prea
A 20 II 35 puțin dispuși || să problematizăm ceea ce ține de cotidi-
B 20 an, stau într-o relație manifestă | cu *posibilitatea științei* și, mai departe, cu posibilitatea unei *teorii a științei*.

Ca să existe această relație, nu este suficient faptul că există întemeieri. Dacă ar fi lipsite de formă și lege, dacă nu ar exista [acest adevăr][1] fundamental că tuturor întemeierilor le este inerentă o anumită „formă“ tipică pentru o clasă întreagă de raționamente, și nu doar caracteristică raționamentului în fața căruia ne aflăm *hic et nunc* (mai simplu sau mai complicat), dacă nu ar exista totodată adevărul după care corectitudinea raționamentelor acestei întregi clase este garantată

[1] A: [adevărul].

tocmai prin forma lor, dacă ar fi valabil în toate acestea mai degrabă contrariul, atunci nu ar mai exista nici o știință. Nu ar mai avea sens să vorbim despre metodă, despre un progres reglementat sistematic ce înaintează de la o cunoștință la altă cunoștință — orice progres ar fi întâmplător. Atunci, propozițiile P_1 P_2..., capabile să confere evidență propoziției S, s-ar întâlni la un moment dat întâmplător în conștiința noastră și evidența ar produce cu adevărat lumină. Nu ar mai fi posibil ca, pornind de la o întemeiere care a avut deja loc, să învățăm cât de puțin pentru viitor, în legătură cu întemeieri noi, cu o materie nouă; căci nici o întemeiere nu ar mai avea ceva exemplar pentru o alta, nici una nu ar mai încorpora în sine un tip, astfel că nici o grupă de judecăți, gândită ca sistem de premise, nu ar mai avea ceva tipic în sine, care ar putea să ne facă să acceptăm uneori, în cazuri noi, cu totul alte „materii" (fără a le evidenția din punct de vedere conceptual și fără recurs la „forma de raționament" explicită) și care[1] să faciliteze câștigarea unei cunoștințe noi. Nu ar mai avea sens să căutam vreo dovadă pentru o propoziție dată. Cum am mai putea de altfel să o facem ? Să examinăm toate grupele posibile de propoziții ca să vedem dacă pot fi folosite ca premise pentru propoziția dată ? Cel inteligent nu ar avea aici nici un avantaj față de cel mai prost și este problematic dacă ar mai avea în genere vreun avantaj esențial față de el. O imaginație bogată, o | memorie cuprinzătoare, capa- A 21
citatea unei atenții concentrate | și altele asemenea sunt H 36
lucruri frumoase, dar câștigă semnificație intelectuală

[1] În A urmează: [, conform legilor asocierii de idei,].

B 21 numai în cazul unei | *ființe cugetătoare*, ale cărei întemeieri și descoperiri sunt guvernate de forme legice.

Căci este universal valabil că într-o complexitate psihică oarecare nu doar elementele, ci și formele în care ele se înlănțuiesc exercită o acțiune asociativă, respectiv reproductivă. Forma ideilor și a conexiunilor dintre ideile noastre teoretice se poate dovedi astfel folositoare. Așa cum, spre exemplu, forma anumitor premise permite concluziei implicate să rezulte cu surprinzătoare ușurință, deoarece am reușit mai înainte să efectuăm raționamente de aceeași formă, tot așa forma unei propoziții de demonstrat poate să aducă aminte de anumite forme de întemeiere care au făcut să rezulte mai înainte concluzii cu o formă asemănătoare. Chiar dacă nu este o amintire clară sau propriu-zis amintire, este totuși un analogon pentru aceasta, o amintire întrucâtva latentă, o „excitație inconștientă“ (în sensul folosit de B. Erdmann): în orice caz, este ceva care se arată extrem de folositor pentru obținerea mai ușoară a construcțiilor demonstrative (și nu numai în domeniile unde domină acele *argumenta in forma*, ca în matematică). Gânditorul exersat găsește demonstrații mai ușor decât cel neexersat. De ce stau lucrurile astfel? Deoarece tipurile de demonstrație i s-au întipărit în memorie, prin experiență multiplă, tot mai profund și, de aceea, ele trebuie să fie pentru el mult mai eficiente și mai determinante pentru orientarea ideilor sale. Într-o anumită măsură, gândirea științifică de un tip oarecare servește gândirii științifice în genere; dar pe lângă aceasta, este adevărat că, într-o oarecare măsură și proporție, gândirea matematică predispune în special pen-

tru problemele matematice, cea fizică în special pentru cele fizice etc. Prima se bazează pe existența unor forme tipice care sunt comune tuturor științelor, ultima se bazează pe existența altor forme (care pot fi caracterizate eventual drept complicații cu o configurație determinată ale acelor prime forme), iar aceste forme au relația lor specială cu caracterul special al științelor particulare. | Însușirile spiritului științific, ale intuiției A 22
și ale divinației anticipative sunt astfel intim corelate. Vorbim despre un spirit [*Takt*] și un simț [*Blick*] filologic, despre unul matematic etc. | Și cine le posedă? B 22
Filologul, respectiv matematicianul școlit prin exerciții de-a lungul multor ani de zile etc. În natura generală a obiectelor fiecărui domeniu se înrădăcinează anumite | II 37
forme de conexiuni obiective, iar acestea determină la rândul lor caracteristicile tipice ale formelor de întemeiere ce predomină chiar în acel domeniu. În aceasta rezidă temeiul pentru supozițiile științifice pe care le avansăm. Toate examinările, invențiile și descoperirile se bazează astfel pe legități ale formei.

Dacă, ținând cont de toate acestea, *forma supusă regulii* este cea care face cu putință existența *științelor*, tot astfel, *independența* într-o proporție mare a *formei față de domeniul cunoașterii* face cu putință, pe de altă parte, existența unei *teorii a științei*. Dacă nu ar fi valabilă această independență, atunci nu ar exista decât logici repartizate una câte una corespunzător științelor particulare, nu însă și logica generală. Într-adevăr, amândouă tipurile de cercetări sunt necesare: avem nevoie de cercetări ce țin de teoria științei, care privesc deopotrivă toate științele, și, ca o completare a acestora, de cercetări speciale, care privesc teoria și metoda

științelor particulare și încearcă să investigheze ceea ce este caracteristic fiecăreia.

Astfel că evidențierea acelor particularități ce au rezultat prin considerarea comparativă a întemeierilor nu a fost lipsită de folos în a proiecta o anumită lumină asupra disciplinei noastre, asupra logicii în sensul de teorie a științei.

§ 9. Procedeele metodice în științe sunt în parte întemeieri, în parte proceduri auxiliare pentru întemeieri

Mai sunt însă necesare câteva completări, mai întâi
A 23 cu privire la limitarea noastră la întemeieri ce | nu epui-
zează totuși conceptul de procedeu metodic. Întemeierilor le revine însă o semnificație centrală, care va
B 23 justifica limitarea noastră provizorie. |

De fapt, se poate spune că toate metodele științifice, care nu au ele însele caracterul unor întemeieri reale (fie că sunt simple, fie mai complicate), sunt *sau abrevieri* și *surogate* ale întemeierilor în vederea economiei gândirii, care, după ce au primit o dată pentru totdeauna sens și valoare prin întemeieri, posedă ce-i drept, în cursul folosirii lor practice, funcția întemeierilor, dar nu și semnificația ideatică manifestă a unor înteme-
H 38 ieri; *sau* | reprezintă *proceduri auxiliare* mai mult sau
mai puțin complicate, care servesc la a pregăti, a înlesni, a consolida sau a face posibile întemeierile viitoare și care, din nou, nu pot pretinde o semnificație echivalentă cu aceste procese științifice fundamentale, o semnificație independentă de ele.

O cerință preliminară importantă pentru soliditatea întemeierilor în genere este de exemplu — ca să trecem la *a doua* grupă de metode amintită — aceea ca ideile să se exprime într-o manieră adecvată prin mijlocirea unor semne bine discernabile și univoce. Limba oferă gânditorului, pentru a-și exprima ideile, un sistem de semne utilizabil la o scară largă, dar, deși nimeni nu se poate lipsi de acesta, el nu reprezintă totuși decât un instrument extrem de imperfect pentru cercetarea riguroasă. Sunt bine-cunoscute influențele nefaste ale expresiilor echivoce asupra validității raționamentelor. Prin urmare, cercetătorul prudent nu trebuie să folosească limbajul fără a lua precauții tehnice, el trebuie să definească termenii folosiți, atât timp cât nu sunt univoci și le lipsește o semnificație precisă. Astfel, *definiția nominală* este un procedeu metodic auxiliar menit să consolideze întemeierile, aceste procedee ce sunt originar și propriu-zis teoretice. | A 24

La fel stau lucrurile și cu *nomenclatura*. Simboluri scurte și caracteristice pentru conceptele mai importante și care revin frecvent — pentru a aminti numai acest aspect — sunt necesare peste tot acolo unde aceste concepte s-ar exprima altfel foarte complicat, dacă ne limităm la fondul originar de expresii deja definite; | B 24
căci expresiile complicate, imbricate repetat unele în altele, îngreunează operațiile de întemeiere sau le fac chiar irealizabile.

Din puncte de vedere asemănătoare poate fi considerată și metoda *clasificării* etc.

Exemple pentru *prima* grupă de metode ne oferă *metodele algoritmice*, extrem de productive, a căror funcție caracteristică este de a ne scuti, pe cât de mult

posibil, de munca intelectuală propriu-zis deductivă, printr-o dispunere artificială de operații mecanice cu semne sensibile. Oricât de minunate ar fi aceste metode,
H 39 | ele își extrag sensul și întemeierea doar din esența gândirii întemeietoare. Tot aici intră și metodele mecanice în sens literal — să ne gândim la aparatele pentru integrarea mecanică, la mașinile de calcul etc. —, apoi procedeele metodice pentru stabilirea judecăților de experiență valabile obiectiv, cum sunt variatele metode pentru determinarea poziției unei stele, pentru determinarea unei rezistențe electrice, a unei mase inerțiale, a unui coeficient de refracție, a constantei gravitaționale etc. Fiecare dintre aceste metode reprezintă o sumă de măsuri și dispoziții, a căror alegere și aranjare este determinată printr-o conexiune a întemeierilor care demonstrează în genere că un procedeu de acest fel — aplicat chiar orbește — trebuie să livreze în mod necesar o judecată particulară valabilă obiectiv.

Sunt de ajuns aceste exemple. Este clar că fiecare progres real al cunoașterii se realizează prin întemeiere; la aceasta se raportează așadar toate dispozițiile și artificiile metodice despre care tratează logica, în afară
A 25 de întemeieri. Ele datorează de asemenea | acestei relații pe care o au cu întemeierea caracterul lor tipic, care ține esențial de ideea de metodă. Datorită acestui caracter tipic și-au găsit, de altfel, locul în considerațiile
B 25 paragrafului precedent. |

§ 10. Ideile de teorie și știință ca probleme ale teoriei științei

Este însă necesară încă o completare. Desigur, teoria științei, așa cum se prezintă aici, nu are de-a face

numai cu cercetarea formelor și a legității întemeierilor izolate (și a procedurilor auxiliare ce li se alătură). Întemeieri izolate găsim bineînțeles și în afara științei, și este astfel clar că întemeieri izolate — și cu atât mai puțin o sumă de întemeieri adunate în grabă — nu constituie încă o știință. Pentru aceasta e necesară, cum am spus mai sus, o anumită unitate a conexiunii întemeierilor, o anumită unitate în ordonarea lor ierarhică; iar această formă a unității are ea însăși | o mare importanță teleologică pentru atingerea celui mai înalt scop al cunoașterii, spre care tind toate științele; forma unității are rolul de a ne sprijini pe cât posibil în cercetarea adevărului — dar nu în cercetarea adevărurilor izolate, ci a imperiului adevărului, respectiv a regiunilor naturale în care el se împarte. H 40

Sarcina teoriei științei va fi atunci și aceea de a trata despre *științe ca unități sistematice, de o anumită natură sau alta*, cu alte cuvinte despre ceea ce le caracterizează ca științe sub aspectul formei, despre ceea ce determină delimitarea lor reciprocă, împărțirea lor intrinsecă în domenii, în teorii relativ închise, despre care sunt speciile sau formele lor, conform diferențelor esențiale etc.[a]

[a] Sunt concepute astfel și sarcinile logicii în accepțiunea sa nouă de teorie a științei, sarcini pe care Husserl le va detalia la finele volumului I din *Cercetări logice*: cap. 11, „Ideea logicii pure". Prima clasă de probleme ce fac obiectul logicii pure privește fixarea și elucidarea conceptelor primitive ce fac posibilă conexiunea cunoștințelor din punct de vedere obiectiv, în particular conexiunea teoretică (categoriile semnificației: concept, propoziție, adevăr, formele elementare ale conexiunilor; categoriile obiective formale: obiect, stare de fapt, unitate, pluralitate, număr, relație etc.) (§ 67). A doua clasă de probleme trimite la legile și teoriile ce se întemeiază pe aceste categorii

Putem să subordonăm deopotrivă această țesătură sistematică de întemeieri conceptului de metodă și să atribuim astfel teoriei științei nu numai sarcina de a trata despre metodele de cunoaștere ce intervin în ști-
A 26 ințe, | ci și despre cele ce se numesc ele înseles științe. Ei îi revine nu numai sarcina de a distinge între întemeierile valabile și cele care nu sunt valabile, ci și între teoriile și științele valabile și cele care nu sunt valabile.
B 26 Evident, sarcina ce-i revine astfel nu este | independentă de cea precedentă, ea presupune într-o proporție considerabilă rezolvarea ei prealabilă, întrucât cercetarea științelor ca unități sistematice nu este de conceput fără cercetarea prealabilă a întemeierilor. În orice caz, amândouă sunt cuprinse în conceptul unei științe despre știință ca atare.

*§ 11. Logica sau teoria despre știință ca disciplină normativă și ca artă sau tehnică [*Kunstlehre*]*

Din ceea ce am discutat până acum, rezultă că logica — în sensul aflat aici în discuție, al unei teorii a științei — este o *disciplină normativă*. Științele sunt creații ale spiritului care sunt orientate spre un anumit scop și care trebuie de aceea să fie judecate în funcție de acest scop. La fel stau lucrurile deopotrivă pentru teorii, întemeieri și, în genere, pentru tot ceea ce numim metodă.

(silogistica, teoria pură a pluralității, teoria pură a numerelor etc.). (§ 68) A treia clasă de probleme ia în considerare speciile sau formele esențiale ale teoriilor: teoria formelor posibile de teorie. Aceasta se ocupă cu conceptele și legile esențiale ce aparțin constitutiv ideii de teorie, dar va căuta și conceptele multiple de teorii posibile, de forme pure de teorie, rezultând astfel o teorie pură a multiplicităților. (§ 69).

Problema dacă o știință este într-adevăr știință, dacă o metodă este într-adevăr metodă, depinde de faptul dacă | ea este conformă scopului spre care tinde. Ceea H 41
ce revine științelor veritabile, valabile, științelor ca atare, cu alte cuvinte, ceea ce constituie ideea de știință este ceea ce intenționează să cerceteze logica, pentru a putea astfel măsura dacă științele empirice existente corespund ideii lor, în ce măsură se apropie de ea și prin ce anume se abat de la ea. Logica se anunță astfel ca știință normativă și se delimitează față de modul de examinare comparativ al științelor istorice, care încearcă să înțeleagă științele ca produse culturale concrete ale diferitelor epoci, în funcție de caracteristicile și elementele lor comune *tipice*, și să le explice pornind de la circumstanțele timpului. Căci esența științei normative este să întemeieze principii generale
| prin care se specifică anumite criterii, în legătură cu A 27
o directivă fundamentală cu caracter normativ — de exemplu, o idee sau un scop suprem — criterii a căror posesie garantează adecvarea la această directivă, ori dimpotrivă, livrează o condiție necesară pentru această adecvare; | la fel, să întemeieze și principii înrudite, prin B 27
care e avută în vedere situația inadecvării sau prin care este enunțată chiar nonexistența unor astfel de situații. Nu în sensul că logica ar trebui să ofere criterii generale, prin care să se spună cum trebuie să fie constituit în genere un obiect ca să corespundă normei fundamentale; pe cât de puțin indică terapia simptome universale, pe atât de puțin oferă o disciplină normativă criterii universale. Ceea ce ne oferă în particular teoria științei, singurul lucru pe care ni-l poate oferi, sunt criterii speciale. Prin faptul că stabilește că o anumită metodă sau alta, de pildă M_1, M_2 ..., se dezvoltă în vederea

scopului suprem al științelor și prin raportare la constituția *de facto* a spiritului uman sau la orice altceva ar putea intra aici în considerare, ea enunță propoziții de forma: orice grupă de activități mentale de tipul $\alpha\beta$... ce se desfășoară în forma complexului M_1 (respectiv M_2) furnizează un caz de metodă corectă; sau, ceea ce este echivalent: orice procedeu metodic (posibil) de forma M_1 (respectiv M_2) este unul corect. Dacă reușim să stabilim efectiv toate propozițiile posibile și valabile în sine, de acest tip sau unul înrudit, atunci disciplina normativă ar dispune cu siguranță de regula adecvată pentru orice metodă posibilă în genere,
II 42 dar și atunci numai sub forma unor criterii speciale. |

Acolo unde norma fundamentală este scop sau poate deveni scop, din disciplina normativă rezultă, printr-o extindere intuitivă a sarcinii sale, o artă sau tehnică [*Kunstlehre*]. La fel stau lucrurile și aici. Dacă teoria științei își fixează sarcina permanentă de a cerceta acele condiții care stau în puterea noastră și de care depinde realizarea metodelor valabile, de a stabili reguli despre cum să procedăm pentru a câștiga metodic adevărul, despre cum să delimităm și să construim
A 28 pertinent științele, | în special, despre cum să inventăm și să aplicăm variatele metode ce se anunță avantajoase și despre cum trebuie să ne păzim de greșeli în toate aceste chestiuni: atunci teoria științei devine o *artă sau tehnică a științei* [*Kunstlehre von der Wissenschaft*]. Evident, ea cuprinde în sine în întregime teoria normativă a științei și, prin urmare, în virtutea valorii
B 28 sale neîndoielnice, este perfect | adecvat să extindem corespunzător conceptul de logică și să o definim în sensul acestei tehnici [*Kunstlehre*].

§ 12. Definițiile[1] *logicii ce reies din cele de mai sus*

Definiția logicii ca artă sau tehnică [*Kunstlehre*] este de mult timp foarte populară, dar precizările mai detaliate lasă în general de dorit. Definiții precum: artă a judecării [*Kunstlehre des Urteilens*], a raționării, a cunoașterii, a gândirii (*l'art de penser*) sunt neclare și, în orice caz, prea limitate. Dacă în ultima definiție menționată, folosită chiar și astăzi, restrângem, spre exemplu, semnificația vagă a termenului „a gândi" la conceptul de judecată corectă, atunci definiția va suna astfel: logica este arta judecății corecte. Că această definiție este însă prea limitată, reiese din faptul că nu putem deduce din ea scopul cunoașterii științifice. Dacă spunem că scopul gândirii se realizează pe deplin abia în știință, lucrul acesta este neîndoielnic corect; dar odată cu aceasta admitem și că, de fapt, nu gândirea, respectiv cunoașterea, este scopul artei [*Kunstlehre*] aflate în discuție, ci acel lucru pentru care gândirea însăși este mijloc. | II 43

Celelalte definiții sucombă în fața unor obiecții asemănătoare. Ele sucombă și în fața obiecției aduse din nou, mai recent, de către Bergmann, obiecție ce spune că de la tehnica [*Kunstlehre*] unei activități oarecare — de exemplu, pictura, cântecul, echitația — ar trebui să așteptăm înainte de toate „ca ea să arate ce trebuie făcut pentru ca activitatea respectivă să fie realizată corect, de exemplu, cum trebuie să ținem și să mișcăm penelul când pictăm, cum să ne folosim de piept, gât și gură atunci când cântăm, | cum să întindem A 29
sau să slăbim frâul și să strângem din coapse când

[1] A: [Definiția]. Modificarea în B corespunde formulării titlului din cuprinsul din A, ca și rectificărilor făcute primei ediții.

călărim." În acest fel, ar intra în domeniul logicii teorii
B 29 ce-i sunt total străine.* |

Mai aproape de adevăr stă cu siguranță definiția lui Schleiermacher, pentru care logica este o artă sau tehnică a cunoașterii științifice. Va trebui atunci să luăm în considerare, în disciplina astfel delimitată, numai specificitatea cunoașterii științifice și să cercetăm la ce poate ea să servească, în timp ce condițiile prealabile mai îndepărtate ce favorizează în genere realizarea cunoașterii vor fi lăsate în seama pedagogiei, igienei ș.a. Totuși, din definiția lui Schleiermacher nu reiese foarte clar că acestei arte [*Kunstlehre*] îi revine și sarcina de a stabili regulile conform cărora trebuie delimitate și construite științele, în timp ce, invers, acest scop include pe acela al cunoașterii științifice. Contribuții excelente cu privire la delimitarea disciplinei noastre se află în scrierea *Wissenschaftslehre* a lui Bolzano, dar mai mult în cercetările critice preliminare decât în definiția pe care el însuși o preferă. Această definiție sună destul de surprinzător: teoria științei (sau logica) ar fi „acea știință care ne învață cum trebuie să expunem științele în manuale adecvate".**

* BERGMANN, *Die Grundprobleme der Logik*, 1895, p. 78 — *Cf.* și scrierea dr. B. BOLZANO, *Wissenschaftslehre* (Sulzbach, 1837) I., p. 24. „Ține de logică problema dacă, spre exemplu, coriandrul este un mijloc pentru întărirea memoriei? Și totuși așa ar trebui, dacă logica ar fi o *ars rationis formandae*, în întreaga accepțiune a expresiei."

** BOLZANO, *ibid.*, I., p. 7. Într-adevăr, volumul al IV-lea al scrierii *Wissenschaftslehre* este dedicat în mod special sarcinii pe care o enunță această definiție. Dar pare ciudat că disciplinele incomparabil mai importante cu care se ocupă primele trei volume trebuie să fie expuse ca simple mijloace auxiliare ale unei tehnici [*Kunstlehre*] despre manualele științifice. Desigur, importanța acestei scrieri, care nu a fost mult timp suficient apreciată, ba chiar aproape deloc folosită, se sprijină pe cercetările acestor prime volume.

CAPITOLUL II

II 44
A 30
B 30

Disciplinele teoretice ca fundamente pentru disciplinele normative

§ 13. Controversa despre caracterul practic al logicii

Legitimitatea logicii, înțeleasă ca tehnică [*Kunstlehre*], a reieșit cu atâta evidență din ultimele noastre considerații, încât trebuie să pară surprinzător că a putut surveni vreo controversă cu privire la acest punct. O logică orientată practic este un postulat irefutabil al tuturor științelor, iar acestui postulat îi corespunde și faptul că logica a rezultat, din punct de vedere istoric, din rațiunile practice ale funcționării științei. Aceasta s-a întâmplat, după cum se știe, în acea epocă memorabilă, când știința grecească pe punctul de a se naște se afla în pericolul de a sucomba în fața atacurilor scepticilor și subiectiviștilor, iar întregul progres al științelor depindea de descoperirea unor criterii obiective ale adevărului care să fie capabile să distrugă aparența înșelătoare a dialecticii sofiste.

Dacă logicii i s-a refuzat totuși caracterul unei tehnici [*Kunstlehre*], chiar în mod repetat, mai ales în epoca noastră și sub influența lui Kant, în timp ce, pe de altă parte, alți autori au pus în continuare preț pe această caracterizare, atunci se pare că disputa nu s-a purtat doar în jurul problemei dacă este posibil să fixăm logicii scopuri practice și dacă este posibil, în

consecință, să o concepem ca pe o tehnică. Kant însuși este cel care a vorbit despre o logică aplicată, căreia i-ar reveni sarcina să reglementeze folosirea intelectului „în măsura în care se supune condițiilor contingente ale
H 45 subiectului, | condiții ce pot favoriza sau împiedica această folosire“*, logică de la care putem de asemenea învăța „ce favorizează folosirea corectă a intelectului,
A 31
B 31 instrumentele acestuia | sau mijloacele | de remediere a greșelilor sau erorilor logice“.** Chiar dacă el nu a vrut să o considere propriu-zis o știință, la fel ca logica *pură****, mai mult, chiar dacă afirmă că ea „nu ar trebui de fapt să se numească logică“****, totuși, fiecare se poate simți liber să conceapă scopul logicii suficient de larg, astfel încât ea să cuprindă și logica aplicată, deci practică.***** Se poate eventual discuta — ceea ce s-a întâmplat, de altfel, din plin — dacă am

* *Critica rațiunii pure*, Introducere în logica transcendentală, I, ultimul paragraf.

** KANT, *Logica*, Introducere, II (*WW*, *Hartensteinsche* Ausgabe 1867, vol. VIII, p. 18).

*** *Critica rațiunii pure*, *loc. cit.* (*WW*, vol. III., p. 83).

**** *Logica*, *loc. cit.*

***** Atunci când Kant vede o *contradictio in adjecto* într-o logică generală care ar cuprinde o parte practică și respinge, din acest motiv, divizarea logicii în logică teoretică și logică practică (*Logica*, Introducere, II, supra 3), faptul acesta nu ne împiedică nicidecum să considerăm că ceea ce el numește logică aplicată este o logică practică. O „logică practică“, dacă luăm expresia în sensul ei comun, nu presupune deloc ca necesară „cunoașterea unui anumit gen de obiecte, la care ea să fie aplicată“, dar presupune cu siguranță pe aceea a unui spirit, pe care logica practică trebuie să îl susțină în aspirația lui spre cunoaștere. Această aplicare poate să aibă loc într-o dublă direcție: putem să obținem beneficii, cu ajutorul regulilor logice, pentru un domeniu special al cunoașterii — lucru care face parte din știința specială respectivă și din metodologia ce-i aparține. Însă pe de altă

putea spera la un câștig considerabil pentru progresul cunoașterii umane de la o logică înțeleasă ca epistemologie practică [*praktische Wissenschaftslehre*]; dacă, de exemplu, ne-am putea aștepta de la vechea logică, ce nu putea servi decât la examinarea cunoștințelor deja obținute, ca prin extinderea ei la o *ars inventiva*, o „logică a descoperirii", să obținem cu adevărat schimbări și progrese atât de mari, așa cum a crezut, după cum se știe, Leibniz etc. Dar această controversă nu privește punctele principial importante și se rezolvă prin afirmația clară că o probabilitate moderată a unui progres viitor al științelor este suficientă ca să justifice elaborarea || unei discipline normative ce vizează A 32 B 32
acest scop; fără a mai ține seama de faptul că regulile care ar fi deduse reprezintă în sine o îmbogățire valoroasă a cunoașterii.

Controversa, care este propriu-zis și principial importantă și care nu a fost din păcate | precizată cu H 46
claritate de nici una din părți, se află într-o cu totul altă zonă; ea se referă la problema dacă prin definirea logicii ca tehnică [*Kunstlehre*] surprindem *caracterul ei esențial.* Cu alte cuvinte, se pune problema dacă punctul de vedere practic [ar fi][1] *singurul* care întemeiază dreptul logicii de a fi o disciplină științifică particulară, în timp ce, din punct de vedere teoretic, tot ceea ce logica adună sub denumirea de cunoștințe ar consta, pe de o parte, din propoziții pur

parte, este posibil ca prin intermediul legilor ideale ale logicii pure (în caz că există), legi independente de particularitatea spiritului omenesc, să putem deduce reguli practice ce țin cont de natura umană particulară (*in specie*). Am dispune atunci de o logică generală, care ar fi în același timp și practică.

[1] A: [este].

teoretice, care trebuie să revendice ca patrie a lor de origine celelalte științe teoretice deja cunoscute de altfel, dar în principal psihologia, iar pe de altă parte, din reguli ce se întemeiază pe aceste propoziții teoretice.

De fapt, elementul esențial al concepției lui Kant nu rezidă în faptul că el contestă caracterul practic al logicii, ci în faptul că el consideră că este posibil, iar, în ceea ce privește teoria cunoașterii, că este fundamental să ajungem la o anumită limitare, respectiv reducție a logicii, prin care această disciplină să se prezinte ca o știință total independentă, nouă, prin comparație cu alte științe cunoscute, și cu adevărat pur teoretică, știință căreia, la fel ca în matematică, i-ar rămâne străină orice idee despre o aplicație posibilă și care se mai aseamănă cu matematica și prin faptul că este o disciplină apriorică și pur demonstrativă.

Reducția logicii la conținutul ei de cunoștințe teoretice conduce, după forma predominantă a teoriei opuse, la propoziții psihologice, eventual și gramaticale, sau de alt fel; deci, la mici părți din științele delimitate pe altă cale și care sunt, în plus, și empirice; după Kant, din contră, avem aici de-a face cu încă un domeniu închis în sine, autonom și, pe deasupra, *a*
A 33 B 33 *priori* de adevăruri teoretice, adică logica pură. ||

Se vede că în aceste teorii intră în joc și alte opoziții importante, anume dacă trebuie să considerăm logică o știință apriorică sau empirică, independentă sau dependentă, demonstrativă sau non-demonstrativă. Dacă lăsăm aceste probleme deoparte, întrucât sunt prea îndepărtate de interesele noastre imediate, rămâne numai controversa expusă mai sus; pe de o parte,

reținem | afirmația că la baza oricărei logici concepută H 47
ca tehnică stă o știință teoretică *particulară*, o „logică pura", în timp ce tabăra adversa crede că poate să clasifice toate cunoștințele teoretice pe care le putem constata în tehnica logică în sfera altor științe teoretice cunoscute.

Beneke a apărat deja cu fermitate ultimul punct de vedere*; J. St. Mill, a cărui logică a devenit foarte influentă și în această privință, l-a delimitat și el cu claritate.** Pe același teren se află și opera ce domină noua direcție logică în Germania, *Logica* lui Sigwart. Ea exprima clar și hotărât acest punct de vedere: „Sarcina supremă a logicii și cea care constituie esența ei propriu-zisă este aceea de a fi o tehnică [*Kunstlehre*]."***

Celălalt punct de vedere este reprezentat, alături de Kant, în special de Herbart, și, alături de ei, de un număr mare dintre discipolii lor.

Cât de compatibile sunt de altfel, în *această* privință, empirismul cel mai extrem și concepția *kantiană*, reiese din logica lui Bain, care este structurată într-adevăr
ca o tehnică, dar care || recunoaște explicit și pretinde A 34 B 34

* BENEKE vrea să indice convingerea sa că logica are un caracter esențialmente practic chiar în titlurile expunerilor sale de logică: *Lehrbuch der Logik als Kunstlehre des Denkens* [*Manual de logică înțeleasă ca tehnică a gândirii*], 1832; *System der Logik als Kunstlehre des Denkens* [*Sistem de logică înțeleasă ca tehnică a gândirii*], 1842. *Cf.* cu privire la problemele de conținut prefața și introducerea la *Sistemul de logică*, mai ales polemica îndreptată împotriva lui Herbart, I., pp. 21 și urm.

** Pentru discuția problemei implicate aici, va fi avută în vedere mai mult scrierea polemică a lui Mill contra lui Hamilton decât opera logică principală a lui Mill. Vom indica mai departe citatele necesare.

*** SIGWART, *Logik*[3], p. 10. (În A, este citată ediția a 2-a.)

totodată să cuprindă în sine o logică în sensul unei științe particulare, teoretice și abstracte — ba chiar în sensul unei științe de genul matematicii. Ce-i drept, această disciplină teoretică se sprijină, după Bain, pe psihologie; prin urmare, ea nu precedă, așa cum vrea Kant, toate celelalte științe, ca o știință absolut independentă; dar ea este totuși o știință *particulară* [*eine eigene Wissenschaft*], ea nu este, ca la Mill, o simplă coordonare a capitolelor psihologiei, inspirată de intenția unei reglementări practice a cunoașterii.*

Nicăieri în decursul multiplelor elaborări la care a
II 48 fost supusă logica | în acest secol, controversa aflată aici în discuție nu ajunge să fie clar pusă în relief, nici studiată cu mai mare seriozitate. Ținând cont de faptul că ambele puncte de vedere sunt pe deplin de acord cu tratarea logicii ca disciplină practică și că ambele părți au considerat, în general, utilă această abordare, întreaga controversă despre caracterul (esențial) practic sau teoretic al logicii apare pentru mulți ca lipsită de importanță. Sunt tocmai cei care nu au realizat niciodată cu claritate diferența dintre cele două puncte de vedere.

Scopurile noastre nu necesită o discuție critică a controverselor vechii logici — anume, dacă logica este o artă sau o știință, sau amândouă la un loc sau nici una din ele; sau mai mult, dacă, în al doilea caz, logica este o știință practică sau una speculativă, sau amândouă în același timp. Sir William Hamilton a emis următoarea judecată despre aceste controverse și, totodată, despre valoarea acestor întrebări: „*The controversy*

* *Cf.* BAIN, *Logic*, I (1879), § 50, pp. 34 și urm.

[...] is perhaps one of the most futile in the history of speculation. In so far as Logic is concerned, the decision of the question is not of the very smallest import. It was not in consequence of any diversity of opinion in regard to the scope and nature of this doctrine, that philosophers disputed by what name it should be called. The controversy was, in fact, only about what was properly an art, and what was properly a science; and as men attached one meaning or another to these terms, so did they affirm Logic | to be an art, or a scien- B 35
ce, | or both, or neither.“[*][a] Trebuie totuși să remarcăm A 35
că nici Hamilton însuși nu a investigat foarte profund nici semnificația, nici valoarea distincțiilor și controverselor aflate în discuție. Dacă ar exista o unanimitate convenabilă cu privire la maniera de tratare a logicii și cu privire la conținutul teoriilor ce țin de ea, atunci întrebarea, dacă și în ce fel conceptele de *art* și *science* aparțin definiției ei, ar fi de o importanță mai redusă, deși, de departe, nu doar o simplă chestiune de etichetare. Dar controversa asupra definițiilor ar fi în realitate (așa cum am explicat deja) o controversă despre știința însăși, și anume nu despre știința constituită, ci despre

[*] Sir William HAMILTON, *Lectures on Logic*, ed. a 3-a, vol. I (*Lect. on Metaphysics and Logic*, vol. III), 1884, pp. 9-10.

[a] „Controversa [...] este poate una dintre cele mai puțin importante în istoria speculației. În ceea ce privește logica, dezlegarea problemei nu are nici cea mai mică importanță. În consecință, disputa filozofilor nu s-a purtat în jurul vreunei diversități de opinii în legătură cu domeniul și natura acestei doctrine, oricum ar trebui ea să se numească. Controversa a fost în fapt numai despre ceea ce este cu adevărat o artă și despre ceea ce este cu adevărat o știință; iar în măsura în care oamenii au acordat un sens sau altul acestor termeni, atunci ei au afirmat că logica este o artă sau o știință, sau amândouă, sau nici una din ele.“

cea în devenire și care doar pretinde, provizoriu, că este știință și în cazul căreia problemele, metodele, teoriile, pe scurt, totul este încă incert. Deja în timpul lui Hamilton și mult înaintea lui, diferențele cu privire la semnificația fundamentală, la sfera și la maniera de tratare a logicii erau considerabile. Este suficient să comparăm doar operele lui Hamilton, Bolzano, Mill și Beneke și să vedem cum au crescut de atunci diferențele. Dacă punem alături pe Erdmann și Drobisch, Wundt și Bergmann, Schuppe și Brentano, Sigwart și
H 49 Überweg — vom avea o știință | sau doar un nume? Aproape că ar trebui să alegem ultima variantă, dacă nu ar fi comune ici și colo grupe mai cuprinzătoare de teme, deși, la drept vorbind, nu există doi logicieni printre aceștia care să fie de acord cu privire la conținutul teoriilor, sau măcar la termenii problemelor. Dacă adăugăm la aceasta ceea ce am subliniat în introducere — anume că definițiile exprimă doar convingerile pe care le avem despre sarcinile esențiale și despre caracterul metodic al logicii și că prejudecățile și erorile ce intervin aici, dată fiind starea atât de rămasă în urmă a acestei științe, nu pot contribui la altceva decât la a duce *a priori* cercetarea spre un drum greșit — atunci nu vom putea nici pe departe să-i dăm dreptate lui Hamilton, când spune: „the decision of the question is not of the very smallest import."

Faptul că chiar și unii susținători distinși ai dreptului la existență a logicii *pure*, cum sunt Drobisch și
A 36
B 36 Bergmann, || au prezentat caracterul normativ al acestei discipline ca pe ceva aparținând esențial conceptului său a contribuit nu cu puțin la confuzia situației. Tabăra adversă a văzut aici o inconsecvență evidentă, ba chiar

o contradicție. Nu include conceptul de normare relația cu un scop director și cu activitățile ce sunt legate de el? Atunci, conceptul de știință normativă [*normative Wissenschaft*] nu spune exact același lucru ca și cel de tehnică [*Kunstlehre*]?

Maniera în care Drobisch introduce și concepe definițiile sale nu poate decât să confirme ideea de mai sus. În *Logica* sa, care rămâne valoroasă chiar și astăzi, citim: „Gândirea poate să devină obiectul unei cercetări științifice într-un dublu raport: mai întâi, întrucât este o funcție a spiritului, după condițiile și legile căreia se poate, în genere, desfășura o cercetare; apoi, în măsura în care, luată ca instrument pentru dobândirea cunoștințelor mediate, instrument de care ne putem folosi nu numai corect, ci și eronat, gândirea conduce, în primul caz, la rezultate adevărate, în celălalt caz, la rezultate false. În consecință, există atât *legi naturale* [*Naturgesetze*] ale gândirii, cât și *legi normative* [*Normalgesetze*], sau *prescripții* (norme), după care gândirea trebuie să se *orienteze* pentru a ajunge la rezultate *adevărate*. Cercetarea legilor naturale ale gândirii constituie sarcina psihologiei, stabilirea legilor sale normative constituie însă sarcina *logicii*."* În plus, aflăm apoi în explicația complementară ce urmează: „Legile normative [*Normalgesetze*] | reglementează o activitate întotdeauna în conformitate cu un anumit scop." H 50

Dinspre partea adversă, se va spune: Nu există aici un singur cuvânt la care Beneke sau Mill nu ar putea subscrie și pe care nu l-ar putea folosi în propriul lor

* DROBISCH, *Neue Darstellung der Logik*, ed. a 4-a, § 2, p. 3.

interes. Dacă admitem însă identitatea conceptelor „disciplină normativă" și „tehnică" [*Kunstlehre*], atunci este de asemenea evident că, la fel ca în cazul oricărei tehnici în genere, legătura ce unește adevărurile logice într-o disciplină nu rezidă în coapartenența lor
A 37 B 37 obiectivă, ci în scopul lor director. ‖ Dar atunci este vizibil absurd să trasezi logicii limite atât de strâmte, așa cum face logica aristotelică tradițională — căci în acest fel, logica „pură" rămâne în afară. Este absurd să fixezi logicii un scop și apoi să excluzi totodată din logică clase de norme și de cercetări normative ce aparțin acestui scop. Reprezentanții logicii pure se află încă sub fascinația tradiției; vraja magică pe care formalismul steril al logicii scolastice a exersat-o de-a lungul mileniilor nu și-a pierdut încă puterea pe care o exercită asupra lor.

Aceasta este înlănțuirea de obiecții, ușor de înțeles, destinate tocmai să deturneze interesul cercetărilor noi de la o examinare mai atentă a temeiurilor concrete care au pledat în cazul unor gânditori mari și independenți în favoarea unei logici pure ca știință autonomă și care ar merita și acum să fie examinate cu seriozitate. Este posibil ca excelentul Drobisch să se fi înșelat cu definiția lui; dar aceasta nu înseamnă că poziția sa, după cum nici cea a magistrului său Herbart și, în final, nici poziția inițiatorului logicii pure, Kant*, ar fi, în esență,

* Deși opunea legilor psihologice, ce spun „cum este intelectul și cum gândește", legile logice, ca „reguli necesare" ce spun „cum ar trebui intelectul să procedeze în gândire" (*cf. Prelegeri de logică*, *WW*, *Hart.* Ausgabe, VIII, p. 14), KANT însuși nu a avut totuși intenția să conceapă logica, în ultimă analiză, ca pe o disciplină normativă (în sensul unei discipline ce-și află măsura prin adecvarea la scopurile fixate). Faptul acesta reiese manifest din coordonarea pe

falsă. Nu este deloc exclus ca în spatele definiției imperfecte să se ascundă o idee valoroasă, | dar care nu II 51
a fost exprimată într-o formă clară din punct de vedere conceptual. | Să ne îndreptăm așadar atenția asupra A 38
procedeului atât de îndrăgit de către apărătorii logicii pure | de a pune în paralel logica și matematica pură. B 38
Disciplinele matematice servesc și ele ca fundament pentru diferite tehnici [*Kunstlehren*]. Aritmeticii îi corespunde calculul practic, geometriei, tehnica măsurării suprafețelor. La rândul lor, deși într-o manieră oarecum diferită, alte tehnologii [*Technologien*] vin să se alăture științelor teoretice abstracte ale naturii; tehnologiile fizice vin să se alăture fizicii, tehnologiile chimice, chimiei. Faptul acesta face loc *presupunerii* că sensul propriu-zis al logicii care pretinde că este *pură* ar fi acela de disciplină teoretică abstractă, care, prin analogie cu cazurile amintite, ar sta la baza unei tehnologii [*Technologie*], anume tocmai logica în sens comun, practic. Iar așa cum în cazul tehnicilor [*Kunstlehren*] în genere, uneori, de preferință, o disciplină teoretică, alteori însă mai multe discipline pun la dispoziție fundamentele din care deducem normele acelor tehnici, tot astfel și logica, înțeleasă ca tehnică [*Kunstlehre*], ar putea să depindă de o pluralitate de

care el o face între logică și estetică și cele două „surse primare ale simțirii", una ca „știință a regulilor sensibilității în genere" (deci o știință rațională), cealaltă ca știință corelativă (A: [corelată]) „a regulilor intelectului în genere". Așa cum nu pare să fie posibil pentru estetică, în acest sens kantian, nici logica sa nu pare să poată fi considerată ca o disciplină ce reglementează conform unor *scopuri*. (*Cf. Critica rațiunii pure*, Introducere la logica transcendentală, I. Concluzia celui de-al doilea paragraf.)

astfel de discipline, și să-și afle, prin urmare, în acea logică pură, doar un singur fundament, deși poate cel mai important. Dacă se va arăta în plus că legile și formele logice, în sensul pregnant al cuvintelor, aparțin unei sfere de adevăruri abstracte, închisă din punct de vedere teoretic, sferă ce nu ar putea fi deloc integrată în disciplinele teoretice delimitate până acum, și pe care am putea atunci să o revendicăm pentru logica pură aflată în discuție, atunci se va impune următoarea presupunere, anume că imperfecțiunile în determinarea conceptuală a acestei discipline, ca și incapacitatea de a o expune în toată puritatea ei și de a clarifica relația ei cu logica în sens de tehnică, au favorizat confundarea ei cu această tehnică și au făcut posibilă controversa în jurul problemei dacă logica trebuie delimitată esențial ca disciplină teoretică sau ca disciplină practică. În timp ce una dintre tabere avea în vedere acele propoziții pur teoretice și *logice în sensul pregnant al cuvântului*, cealaltă rămânea la *definițiile* contestabile
A 39 ale științei pretins teoretice și la aplicarea lor efectivă. |

Cât privește obiecția că ar fi vorba aici de o revenire a logicii scolastic-aristotelice, despre a cărei valoare
B 39 modestă | istoria ar fi pronunțat deja judecata ei, ea nu
I 52 trebuie să ne neliniștească. Poate se va dovedi că | disciplina în discuție nu este nicidecum de o dimensiune atât de redusă și atât de săracă în probleme profunde, așa cum i s-a reproșat. Poate că vechea logică nu a fost decât o realizare extrem de incompletă și confuză a idei acelei logici pure, deși rămâne dincolo de toate valoroasă și demnă de respect, ca prim început și primă abordare a problemei. Ne putem desigur întreba

dacă disprețul arătat logicii tradiționale nu este cumva o consecință nejustificată a stării de spirit a Renașterii, ale cărei motive nu mai pot avea astăzi vreun efect asupra noastră. Este ușor de înțeles că lupta împotriva științei scolastice, care este justificată istoric, dar care a rămas de fapt, adesea, neavizată, s-a îndreptat înainte de toate împotriva logicii, ea fiind metodologia proprie acelei științe. Însă faptul că logica formală a dobândit în mâinile scolasticii (mai ales în perioada de decadență) caracterul unei false metodologii nu dovedește poate decât că a lipsit o înțelegere cu adevărat filozofică a teoriei logice (atât cât a fost ea elaborată), și că, din această cauză, utilizarea practică a acesteia a luat-o pe căi greșite, astfel că i-au fost atribuite funcții metodologice pentru care ea, prin esența ei, încă nu era suficient de matură. Astfel, mistica numerelor nu poate să demonstreze nimic împotriva matematicii. Este cunoscut că polemica Renașterii îndreptată împotriva logicii a fost practic vidă și fără rezultate; prin ea s-a pronunțat pasiunea și nu judecata. Cum ar mai fi posibil să ne lăsăm conduși astăzi de judecățile ei disprețuitoare? În orice caz, un spirit teoretic creator precum Leibniz, la care avântul reformator debordant al Renașterii s-a aliat cu sobrietatea științifică a modernității, nu a vrut să știe nimic despre hărțuirile antiscolastice. El a adoptat în termeni favorabili logica aristotelică detestată, cu atât mai mult cu cât i-a fost chiar și lui clar că ea necesită o extindere și o îmbunătățire. În orice caz, putem | să nu ținem cont de repro- A 40
șul că logica pură ar duce la o înnoire a „formalismului scolastic steril", câtă vreme nu am clarificat sensul și

semnificația disciplinei în discuție, respectiv justificarea | presupunerilor ce ni s-au impus mai sus.
B 40

Pentru a verifica aceste presupoziții nu dorim să începem prin a aduna și a supune unei analize critice toate argumentele ce au fost invocate în cursul istoriei în sprijinul uneia sau a celeilalte concepții despre
H 53 logică. Nu aceasta ar fi calea potrivită | pentru a dobândi un interes nou din vechea controversă; însă antitezele principiale, pe care acea controversă nu a reușit să le diferențieze cu claritate, reprezintă, prin ele însele, un interes, mai presus de relativitatea empirică a celor două părți adverse, și cu acestea vrem acum să ne ocupăm.

§ 14. Conceptul de știință normativă. Norma sau principiul ce-i conferă unitate

Începem prin a stabili o propoziție de importanță decisivă pentru cercetarea noastră ulterioară, anume că fiecare disciplină normativă, și la fel, fiecare disciplină practică, se bazează pe una sau mai multe discipline teoretice, în măsura în care regulile ei trebuie să posede o semnificație teoretică separabilă de ideea normării (a obligației [*Sollen*]), semnificație al cărei studiu științific revine tocmai acelor discipline teoretice.

Pentru a clarifica cele spuse, să luăm mai întâi în considerare conceptul de știință normativă, prin raportare la cel de știință teoretică. Legile științei normative enunță, cum se spune de obicei, ceea ce trebuie să fie, deși este posibil să nu fie, ba chiar, în condițiile date, nu poate să fie; legile științei teoretice enunță,

dimpotrivă, pur și simplu ceea ce este. Se ridică acum întrebarea, ce se înțelege prin *trebuie să fie* [*Seinsollen*] în opoziție cu simplul *este* [*Sein*].

Este clar că sensul originar al cuvântului „trebuie" [*Sollen*], care se raportează la o anumită dorință sau o anumită voință, | la o exigență sau un ordin, este prea A 41
restrâns — de exemplu: Trebuie să mi te supui; | X tre- B 41
buie să vină la mine. Așa cum vorbim, într-un sens mai larg, de o exigență acolo unde nu este nimeni care să impună exigența și eventual nici cineva căruia să i se adreseze exigența, la fel, vorbim adesea despre o obligație [*Sollen*], independent de dorința sau de voința cuiva. Când spunem: „Un războinic trebuie să fie curajos", nu înseamnă că noi sau altcineva dorim sau vrem așa ceva, nici că poruncim sau pretindem acest lucru. Prin acest enunț se exprimă mai degrabă ideea că în general, adică în ceea ce-l privește pe fiecare războinic, o dorință sau o exigență de acest fel ar fi îndreptățite; deși nici aceasta nu este chiar exact, întrucât nu este totuși absolut necesar ca o astfel de apreciere a unei dorințe sau a unei exigențe să-și afle aici efectiv locul. „Un războinic trebuie să fie curajos" înseamnă | mai degrabă: numai un războinic curajos este un H 54
războinic „bun", iar de aici rezultă că un războinic care nu este curajos este un războinic „prost", câtă vreme predicatele bun și prost își împart extensiunea conceptului de războinic. Numai *întrucât* această judecată de valoare este valabilă, are dreptate cine pretinde de la un războinic să fie curajos; iar pentru același temei este și de dorit, lăudabil etc. ca el să fie astfel. La fel este și cu alte exemple. „Un om trebuie să-și iubească aproapele" vrea să spună că, cine nu

face acest lucru nu mai este un om „bun", în consecință, este *eo ipso* un om „rău" (în această privință). „O dramă nu trebuie să se divizeze într-o serie de episoade" — altfel nu este o dramă „bună", o operă de artă „veritabilă". În toate aceste cazuri facem ca estimarea noastră pozitivă, atribuirea unui predicat valoric pozitiv, să depindă de o condiție de îndeplinit, a cărei nerespectare atrage după sine predicatul negativ corespunzător. În general, putem să considerăm ca egale, sau cel puțin ca echivalente, expresiile formale: „Un *A* trebuie să fie *B*" și „Un *A*, care nu este *B*, este un *A* rău" sau „Numai un *A* care este *B* este un *A* bun".

Termenul „bun" este luat aici desigur în sensul cel mai larg, în sensul de ceva valoros, orice s-ar înțelege
A 42 prin aceasta; în propozițiile concrete, | care pot fi formalizate prin expresiile de mai sus, el trebuie înțeles
B 42 în sensul particular | al evaluărilor ce le stau la bază, de exemplu, ca ceva util, frumos, moral etc. Există tot atât de multe feluri de a vorbi despre obligație [*Sollen*] câte moduri diferite de evaluări există, deci, câte feluri de valori — reale sau presupuse.

Enunțurile normative negative [*die negativen Aussagen des Sollens*] nu trebuie interpretate ca negații ale enunțurilor afirmative corespunzătoare, după cum nici negarea unei exigențe nu are, în sensul obișnuit al cuvintelor, valoarea unei interdicții. Când spunem că un războinic nu trebuie să fie laș nu înseamnă că este fals enunțul că un războinic trebuie să fie laș, ci că un războinic laș este și un războinic prost. În consecință, următoarele formulele sunt echivalente: „Un *A* nu trebuie să fie *B*" și „Un *A* care este *B* este întotdeauna un *A* prost" sau „Numai un *A* care *nu* este *B* este un *A* bun".

Faptul că o obligație [*Sollen*] și negația ei [*Nicht-sollen*] se exclud este o consecință formal-logică a enunțurilor care le interpretează; | același lucru este II 55
valabil și despre propoziția că judecățile despre o obligație nu conțin nici o afirmație despre vreo existență corespunzătoare.

Judecățile de formă normativă pe care tocmai le-am explicat nu sunt desigur singurele care pot fi considerate ca atare, chiar dacă în expresia lor nu este folosit cuvințelul „trebuie“ [*soll*[1]]. Este lipsit de importanță dacă în loc de „*A* trebuie (respectiv nu trebuie) să fie *B*“ putem să spunem și „Este obligatoriu [*muß*] (respectiv nu este permis [*darf nicht*]) ca *A* să fie *B*“. Mai important este să indicăm cele două forme noi: „Nu este obligatoriu ca *A* să fie *B*“ și „Este permis ca *A* să fie *B*“, care reprezintă opusele contradictorii ale propozițiilor precedente. „Nu este obligatoriu“ este astfel negația lui „trebuie“ sau — ceea ce este același lucru — negația lui „este obligatoriu“; „este permis“ este negația lui „nu trebuie“ sau — ceea ce este același lucru — negația lui „nu este permis“; după cum se vede cu ușurință din judecățile de valoare ce interpretează aceste forme: „Este obligatoriu [*muß*] ca nici un *A* să nu fie *B*“ = „Un *A*, care nu este *B*, nu este, din această cauză, un *A* prost“. „Orice *A* poate [*darf*] să fie *B*“ = „Un *A* care este *B*, nu este, din această cauză, un *A* prost“.

Dar trebuie să luăm aici în calcul și alte propoziții. | A 43
De exemplu: „Pentru ca un *A* să fie un *A* bun, este suficient | (respectiv nu este suficient) să fie *B*.“ În timp B 43

[1] A: [Sollen].

ce propozițiile precedente se referă la anumite condiții *necesare* pentru a atribui sau a respinge predicate valorice pozitive sau negative, în propozițiile date aici este vorba de condiții *suficiente.* La rândul lor, alte propoziții își propun să enunțe concomitent condiții necesare *și* suficiente.

Prin cele spuse, trebuie că am epuizat formele esențiale ale propozițiilor normative generale; lor le corespund, desigur, și forme de judecăți de valoare particulare și individuale, care nu aduc însă analizei nimic important, iar ultimele dintre ele nici nu intră în discuție, în orice caz, pentru scopurile pe care ni le-am fixat; ele au întotdeauna o relație mai apropiată sau mai îndepărtată cu anumite generalități normative și nu pot servi ca exemple în disciplinele abstracte și normative decât sprijinindu-se pe generalitățile ce le reglementează. Astfel de discipline se mențin, în general, dincolo de orice existență individuală, generalitățile lor sunt de natură „pur conceptuală" și au caracterul de legi în adevăratul sens al cuvântului.

Observăm din aceste analize că orice propoziție
H 56 normativă | presupune un anumit tip de evaluare (aprobare, apreciere), prin care se constituie conceptul de lucru „bun" (de valoare), într-un anumit sens determinat, respectiv de lucru „rău" (de non-valoare), cu referire la o anumită clasă de obiecte; în consecință, în conformitate cu această evaluare, obiectele se împart în bune și rele. Pentru a putea emite judecata „Un războinic trebuie să fie curajos", trebuie să am un concept oarecare despre războinicii „buni", iar acest concept nu se poate întemeia pe o definiție nominală arbitrară, ci numai pe o evaluare generală ce permite să apreciem

că anumiți războinici sunt buni, că alții sunt răi, după una sau alta dintre proprietățile lor. Dacă această apreciere este sau nu una „obiectiv valabilă", într-un sens oarecare al acestor cuvinte, dacă trebuie făcută în genere o diferență între „ceea ce este bun" din punct de vedere subiectiv și „ceea ce este bun" din punct de vedere obiectiv, nu intră aici în această discuție, în care ne ocupăm doar de stabilirea sensului propozițiilor ce exprimă o datorie [*Sollenssätze*]. ‖ Este suficient că *a* A 44 B 44
avut loc o evaluare, [că este prezentă o *intenție* în al cărei conținut stă că ceva este valoros sau este bun][1].

Dacă se fixează, dimpotrivă, pe baza unei anumite evaluări generale, un cuplu de predicate valorice pentru clasa la care se referă, atunci este dată și posibilitatea judecăților normative; toate formele propozițiilor normative își capătă astfel sensul lor precis. Orice caracter distinctiv *B* constitutiv pentru un „bun" *A* furnizează, de exemplu, o propoziție de forma: „Orice *A* trebuie [*soll*] să fie *B*"; un caracter distinctiv *B'* incompatibil cu *B* va furniza propoziția: „Nici un *A* nu are voie (nu trebuie) să fie *B'*" etc.

În ceea ce privește, în final, *conceptul de judecată normativă*, putem să-l determinăm, conform analizelor noastre, după cum urmează: Se numește normativă orice propoziție care, prin raportare la o evaluare [generală][2] ce servește ca temei și la conținutul astfel determinat al cuplului de predicate valorice ce țin de acea evaluare, enunță anumite condiții necesare sau suficiente, sau necesare și suficiente pentru posesia

[1] A: [în sensul că ceva este cu adevărat bun sau valoros].
[2] Completare în B.

unui astfel de predicat. Odată ce am stabilit, pe cale estimativă, o distincție între „bun" și „rău" într-un sens determinat, deci și într-o anumită sferă determi-
H 57 nată, suntem | desigur interesați să decidem în ce condiții, prin ce proprietăți intrinseci sau extrinseci, ne este sau nu garantat acest fapt-de-a-fi-bun, respectiv de-a-fi-rău, în sensul pe care l-am stabilit; ce proprietăți nu trebuie să lipsească, pentru a putea să atribuim unui obiect din acea sferă valoarea de bun etc.

Acolo unde vorbim despre bun și rău, suntem de asemenea obișnuiți să efectuăm, printr-o estimare comparativă, diferențieri între *mai bun* și cel mai bun, respectiv între *mai rău* și cel mai rău. Dacă plăcerea este ceea ce este bun, atunci, dintre două plăceri, cea mai bună este cea mai intensă și, de asemenea, cea care durează mai mult. Dacă privim cunoașterea ca pe un bun, atunci nu orice cunoaștere este pentru noi „la fel de bună". Acordăm mai multă valoare cunoașterii legilor decât cunoașterii faptelor singulare; la fel, acordăm
B 45 mai multă valoare cunoașterii legilor mai generale | — de
A 45 exemplu, „Orice ecuație | de gradul *n* are *n* rădăcini" — decât cunoașterii legilor speciale ce se subsumează lor — „Orice ecuație de gradul al 4-lea are 4 rădăcini". Apar astfel, în legătură cu predicatele valorice relative, întrebări normative asemănătoare cu cele puse în legătură cu predicatele valorice absolute. Odată ce a fost fixat conținutul constitutiv a ceea ce trebuie evaluat ca bun — respectiv rău —, survine întrebarea despre ceea ce trebuie considerat, printr-o evaluare comparativă, ca fiind constitutiv mai bun sau mai rău; apoi, mai departe, care sunt condițiile mai apropiate sau mai îndepărtate, necesare sau suficiente pentru predicatele

relative care determină constitutiv conținutul a ceea ce este mai bun — respectiv mai rău — și, în final, a ceea ce este relativ cel mai bun. Conținuturile constitutive ale predicatelor valorice pozitive și relative sunt, așa-zicând, unitățile de măsură în funcție de care măsurăm obiectele sferei la care se referă acele predicate.

Totalitatea acestor norme constituie evident o grupă închisă în sine, determinată printr-o valorizare fundamentală. Propoziția normativă ce spune că obiectele din sfera dată trebuie să satisfacă caracteristicile distinctive constitutive ale predicatului valoric pozitiv, și anume în cea mai mare măsură posibilă, are o poziție privilegiată în interiorul fiecărei grupe de norme de același fel și poate fi caracterizată ca *normă fundamentală*. Un astfel de rol joacă, de exemplu, imperativul categoric, în interiorul grupei de propoziții normative ce constituie etica lui Kant; la fel, principiul „celei mai mari fericiri posibile de cel mai mare număr de ori posibil“ în etica utilitariștilor. | II 58

Această normă fundamentală este corelatul definiției lui „bun“ și „mai bun“, în sensul aflat în discuție; ea precizează care este *principiul fundamental* (*valoarea fundamentală*) după care trebuie realizată orice normare și nu reprezintă astfel, propriu-zis, o propoziție normativă. Raportul dintre norma fundamentală și propozițiile propriu-zis normative este analog raportului dintre așa-numitele definiții ale seriei numerelor și | teoremele — ce se referă în permanență B 46
la acele definiții — despre raporturile numerice în | arit- A 46
metică. Am putea și aici caracteriza această normă fundamentală ca „definiție“ a conceptului normativ de bine — de exemplu, a conceptului de bine în sens

moral; caz în care ar trebui să abandonăm, ce-i drept, conceptul logic obișnuit de definiție.

Dacă ne fixăm ca scop să studiem științific totalitatea propozițiilor normative de același fel, prin raportare la o „definiție“ în sensul arătat mai sus, deci prin raportare la o valorizare generală fundamentală, se naște ideea unei *discipline normative*. Fiecare disciplină de acest gen este prin urmare caracterizată cu claritate prin norma ei fundamentală, respectiv prin definiția a ceea ce trebuie considerat în ea ca fiind „bun“ [*das Gute*]. Dacă, spre exemplu, considerăm ca fiind bun producerea și menținerea, creșterea și intensificarea plăcerii, ne vom întreba atunci ce obiecte stârnesc plăcerea, respectiv în ce condiții subiective și obiective fac acest lucru; și, în general, care sunt condițiile necesare și suficiente pentru ca plăcerea să survină, pentru menținerea și sporirea ei etc. Dacă le concepem ca obiective ale unei discipline științifice, aceste întrebări ne oferă o hedonică, cu alte cuvinte, o teorie a plăcerilor; ea este etica normativă în sensul hedoniștilor. Evaluarea a ceea ce suscită plăcerea furnizează aici norma fundamentală care determină unitatea acestei discipline și o deosebește de orice altă disciplină normativă. Astfel, fiecare disciplină are norma ei fundamentală proprie, iar aceasta reprezintă de fiecare dată principiul care face ca disciplina normativă respectivă să fie unitară. În *disciplinele teoretice*, dimpotrivă, lipsește această relație centrală ce se stabilește între toate cercetările și o valorizare fundamentală, ca sursă pentru un interes dominant al normării; unitatea cercetărilor și coordonarea cunoștințelor lor sunt deter-
H 59 minate exclusiv | de interesul teoretic, care este orientat

spre cercetarea lucrurilor ce formează un tot în mod obiectiv (adică teoretic, în virtutea legității intrinseci a lucrurilor) și care trebuie, de asemenea, să fie studiate împreună, în apartenența lor reciprocă. || A 47 B 47

§ 15. Disciplină normativă și tehnică

Interesul normativ ne guvernează natural mai ales în cazul obiectelor *reale*, ca obiecte ale evaluărilor *practice*; de aici, tendința noastră manifestă de a efectua o identificare între conceptul de disciplină normativă și cel de disciplină practică, de *tehnică* [*Kunstlehre*]. Se observă însă ușor că această identificare nu poate fi justificată. Pentru Schopenhauer, care respinge din principiu orice moralizare practică, ca o consecință a teoriei sale despre caracterul înnăscut, nu există o etică în sensul unei tehnici [*Kunstlehre*], dar există cu siguranță o etică în sensul unei științe normative, pe care el însuși o elaborează. Căci el nu renunță nicidecum la diferențierile valorice pe plan moral. — Tehnica [*Kunstlehre*] reprezintă acel caz particular al disciplinei normative în care norma fundamentală constă în atingerea unui scop practic universal. Evident, fiecare tehnică include astfel în sine, în totalitate, o disciplină normativă, dar care nu este, ea însăși, o disciplină practică. Căci sarcina ei presupune, înainte de toate și independent de tot ceea ce se raportează la realizarea practică, îndeplinirea misiunii mai restrânse de a fixa normele după care poate fi judecată adecvarea sa la conceptul general al scopului de realizat, adecvarea la ceea ce posedăm sub formă de caractere distinctive pentru clasa de valori respectivă. Viceversa, orice

disciplină normativă, în care valorizarea fundamentală se transformă într-o fixare corespunzătoare a unui scop, devine, prin extindere, o tehnică.

§ 16. Disciplinele teoretice ca fundamente pentru disciplinele normative

Este ușor de văzut acum că orice disciplină normativă și, *a fortiori*, orice disciplină practică presupun ca fundamente una sau mai multe discipline teoretice, în sensul că trebuie să posede o semnificație teoretică
H 60 separabilă de orice normare, | semnificație care, luată ca
A 48 atare, | își află locul său natural în anumite științe teoretice,
B 48 fie deja delimitate, fie încă pe cale să se constituie. |

Norma fundamentală (respectiv valoarea fundamentală, scopul final) determină, după cum am văzut, unitatea disciplinei; ea este de asemenea cea care introduce ideea normării în toate propozițiile normative ale disciplinei. Dar pe lângă această idee comună a conformării la norma fundamentală, aceste propoziții posedă o semnificație teoretică proprie, ce le deosebește pe unele de altele. Fiecare exprimă ideea unei relații de conformare între normă și ceea ce este normat; dar însăși această relație se caracterizează obiectiv — dacă facem abstracție de interesul estimativ — ca o relație între condiție și condiționat, relație pusă ca existentă sau nonexistentă în propoziția normativă ce se referă la acea relație. Astfel, orice propoziție normativă de forma „Toți *A* trebuie să fie *B*“ include, de exemplu, propoziția teoretică „Numai acei *A* care sunt *B* au proprietățile *C*“, unde prin *C* înțelegem conținutul constitutiv al predicatului normativ „bun“ (de exemplu,

plăcerea, cunoașterea, pe scurt, exact ceea ce a fost desemnat ca fiind bun în sfera dată, prin acea valorizare fundamentală). Noua propoziție este una pur teoretică, ea nu conține nimic din ideea normării. Și *vice versa*, dacă orice propoziție de această ultimă formă este *valabilă* și dacă se constituie ca un rezultat nou valorizarea unui *C* ca atare, valorizare ce face să fie dorit un raport normativ cu acesta, atunci propoziția teoretică va lua forma normativă: „Numai un *A* care este *B* este un *A* bun“[1], adică „Orice *A* trebuie să fie *B*“[2]. De aceea, propoziții normative pot apărea chiar și în conexiunile teoretice dintre idei: în astfel de conexiuni, interesul teoretic pune valoare pe existența unei stări de fapt de tipul *M* (cum ar fi existența proprietății de egalitate a laturilor unui triunghi de definit) și implică aici alte stări de fapt (de exemplu, isogonalitatea, proprietatea de a fi echiunghiular: dacă triunghiul *trebuie* să fie echilateral, atunci el este necesar echiunghiular), cu precizarea că această orientare
este ceva provizoriu și secundar în științele teoretice, | A 49
întrucât intenția finală vizează aici conexiunea teore-
tică proprie a | lucrurilor; de aceea, rezultatele perma- H 61
nente | nu sunt concepute într-o formă normativă, ci B 49
în formele unei conexiuni obiective, iar aici, în forma propoziției generale.

Este acum clar că relațiile teoretice care, după cele expuse, se ascund în propozițiile științelor normative, trebuie să-și afle locul lor logic în anumite științe teoretice. Prin urmare, dacă știința normativă vrea

[1] Ghilimelele lipsesc în A.
[2] Ghilimelele lipsesc în A.

să-și merite numele, dacă vrea să cerceteze științific relațiile dintre stările de fapt ce trebuie normate și norma fundamentală, atunci ea trebuie să studieze semnificația teoretică centrală a acestor relații și, în consecință, să pătrundă în sferele științelor teoretice ce se referă la aceste relații. Cu alte cuvinte, orice disciplină normativă reclamă cunoașterea anumitor adevăruri ce nu sunt normative; ea preia însă aceste adevăruri din anumite științe teoretice sau le câștigă prin aplicarea propozițiilor preluate din aceste științe la constelațiile de cazuri determinate de interesul normativ. La fel stau lucrurile și în cazul mai special al unei tehnici [*Kunstlehre*], ba chiar, neîndoielnic, într-o măsură mai largă. Se adaugă aici cunoștințele teoretice care trebuie să ofere bazele și mijloacele pentru o realizare fructuoasă a scopurilor.

Să mai observăm un aspect de interes pentru ceea ce va urma. Desigur, aceste științe teoretice pot aduce, într-o măsură variată, o contribuție la fundamentarea științifică și la configurarea disciplinei normative respective; ele pot fi de asemenea de o importanță mai mare sau mai mică pentru ea. Se poate arăta că, pentru satisfacerea intereselor unei discipline normative, cunoașterea unei anumite clase de conexiuni teoretice este necesară *în primul rând* și că, prin aceasta, dezvoltarea și raportarea la domeniul teoretic de cunoaștere, căruia îi aparțin clasele respective, sunt hotărâtoare, dacă vrem să facem cu putință acea disciplină normativă. Pe de altă parte, este posibil ca, pentru construcția acestei disciplinei, | anumite clase de cunoștințe teoretice
A 50
să fie într-adevăr folositoare și eventual foarte importante, însă numai de o semnificație secundară, astfel
B 50 încât | eliminarea lor ar restrânge domeniul acestei

discipline, fără însă a-l face să dispară în totalitate. Să ne gândim aici, de exemplu, la raportul dintre etica exclusiv normativă și etica practică.* | H 62

Toate acele propoziții care se referă la înlesnirea realizării practice nu ating sfera simplelor norme ale evaluării etice. Dacă aceste norme dispar, respectiv dacă dispar cunoștințele teoretice ce le stau la bază, nu vom mai avea nici o etică în genere; dacă lipsesc numai acele propoziții de care am vorbit, care se referă la înlesnirea realizării practice, dispare numai posibilitatea unui praxis etic, respectiv posibilitatea unei tehnici a acțiunii morale.

Conceptul de fundamente teoretice *esențiale* ale unei științe normative trebuie înțeles cu referire la astfel de distincții. Prin aceste fundamente avem în vedere științele teoretice absolut esențiale pentru construcția științei normative, eventual și grupele de propoziții teoretice relative la ele, care sunt de o importanță hotărâtoare pentru ca disciplina normativă să fie posibilă.

* *Cf.* mai sus § 15, p. 47.

Psihologismul, argumentele sale și poziția sa față de contraargumentele obișnuite

§ 17. Controversa asupra faptului dacă fundamentele teoretice esențiale ale logicii normative se află în psihologie

Dacă aplicăm rezultatele generale ale ultimului capitol la logica înțeleasă ca disciplină normativă, se ridică întrebarea primă și fundamentală: Care sunt științele teoretice ce furnizează fundamentele esențiale ale doctrinei științei [*Wissenschaftslehre*]? Iar aici adău- A 51
găm imediat o altă || întrebare: Este corectă afirmația B 51
că adevărurile teoretice, pe care le găsim tratate în cadrul logicii tradiționale și moderne și care fac parte, înainte de toate, din fundamentul ei esențial, își află locul lor teoretic în sfera științelor deja delimitate și care s-au dezvoltat autonom?

Ne lovim aici de controversa cu privire la raportul dintre psihologie și logică; căci una dintre direcțiile ce domină chiar în epoca noastră are la îndemână răspunsul pentru întrebările formulate mai sus: fundamentele teoretice esențiale ale logicii se află în psihologie; în domeniul ei se află propozițiile care, conform semnificației lor teoretice, conferă logicii amprenta ei caracteristică. Logica se comportă față de psihologie ca o ramură oarecare a tehnologiei chimice

față de chimie, ca tehnica măsurării suprafețelor față de geometrie etc. Pentru direcția psihologistă, nu există nici un temei pentru a delimita o nouă știință teoretică, cu atât mai puțin pentru o astfel de știință care ar trebui să merite numele de logică, într-un sens mai restrâns și mai pregnant al cuvântului. Se vorbește
II 64 chiar destul de des | despre psihologie ca și cum aceasta ar oferi fundamentul teoretic unic și suficient al tehnicii logice. Citim în scrierea polemică a lui Mill îndreptată împotriva lui Hamilton următoarele: „Logica nu este o știință distinctă de psihologie și coordonată acesteia. În măsura în care este în genere știință, logica este o parte sau o ramură a psihologiei, care se diferențiază de aceasta, pe de o parte, precum partea de întreg, iar pe de altă parte, precum arta de știință. Ea datorează complet bazele ei teoretice psihologiei și cuprinde în sine din această știință tot atât de mult pe cât este necesar pentru a întemeia regulile artei sale."* Lui Lipps i se pare chiar că logica ar trebui să fie subordonată psihologiei, ca o simplă parte componentă a acesteia; căci el spune: „Tocmai faptul că logica este o disciplină particulară a psihologiei face ca cele două
A 52 B 52 să se separe suficient de clar una de cealaltă."** ||

* J. St. MILL, *An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy*[5], pp. 461 și urm.

** LIPPS, *Grundzüge der Logik* (1893), § 3.

§ 18. Argumentarea psihologiștilor*

Dacă ne întrebăm pe ce se întemeiază astfel de afirmații, ni se oferă o argumentare extrem de plauzibilă, ce pare să elimine dintru început orice dispută ulterioară. Oricum am vrea să definim tehnica logică [*die logische Kunstlehre*] — fie ca tehnică a gândirii, fie ca tehnică a judecării, raționării, cunoașterii, demonstrației, științei, fie ca tehnică a direcțiilor pe care le adoptă intelectul în căutarea adevărului, sau în evaluarea argumentelor etc. — observăm că anumite activități sau produse psihice sunt desemnate întotdeauna ca fiind obiectele reglementării practice. Și așa cum prelucrarea unei materii conform regulilor unei arte presupune în genere cunoașterea proprietăților sale, la fel vor sta lucrurile și aici, unde este vorba, în particular, de o materie psihologică. Cercetarea științifică a regulilor după care trebuie tratată această materie va trimite bineînțeles la cercetarea științifică a acestor proprietăți: psihologia, mai precis, psihologia cunoașterii, furnizează prin urmare fundamentul teoretic pentru | construcția unei tehnici logice.** I 65

Dacă aruncăm o privire asupra conținutului de idei al scrierilor de logică se confirmă cele spuse mai sus. Despre ce este vorba aici în mod constant? Despre concepte, judecăți, raționamente, deducții, inducții, definiții, clasificări etc. — nimic altceva decât psihologie,

* Folosesc expresiile psihologist, psihologism ș.a. fără vreo „nuanță" evaluativă, la fel ca STUMPF în scrierea sa *Psychologie und Erkenntnistheorie*.

** „Logica este o disciplină psihologică, tot pe atât de sigur pe cât este faptul că cunoașterea se produce numai în suflet (*Psyche*), iar gândirea ce se desăvârșește în cunoaștere este un eveniment psihic" (LIPPS, *loc. cit.*).

numai că selectată și ordonată după puncte de vedere normative și practice. Oricât de strâmte ar fi limitele pe care le-am fixa logicii pure, nu putem evita intervenția aspectelor psihologice. Ele se ascund deja în conceptele constitutive pentru legile logice, cum sunt, de exemplu, conceptele de adevăr și falsitate, afirmare și
A 53 B 53 negare, general și particular, temei și consecință etc. ||

§ 19. *Argumentele obișnuite ale taberei opuse și soluția lor psihologistă*

Este destul de ciudat că tabăra adversă crede că poate întemeia separarea netă dintre cele două discipline tocmai prin raportare la caracterul normativ al logicii. Psihologia, se spune, consideră gândirea așa cum este, logica, așa cum trebuie să fie. Prima are de a face cu legile naturale ale gândirii, ultima are de a face cu legile normative. În comentariile lui Jäsche la prelegerile *kantiene* de logică se spun următoarele: „Unii logicieni consideră într-adevăr că principiile *psihologice* sunt presupoziții pentru logică. Însă, a introduce în logică astfel de principii este la fel de absurd pe cât este să extragi morala din viață. Dacă preluăm principiile din psihologie, adică din observațiile asupra intelectului nostru, vom afla atunci doar cum se desfășoară gândirea și cum *subzistă* ea confruntată cu diferite obstacole și în diverse condiții subiective; ceea ce ar conduce însă numai la cunoașterea unor legi exclusiv *contingente*. În logică, nu este vorba însă despre reguli *contingente*, ci despre reguli *necesare* — nu despre cum gândim, ci despre cum trebuie să gândim. De aceea, regulile logicii nu trebuie să fie extrase din folosirea *contingentă* a rațiunii, ci din folosirea

ci *necesară*, | pe care • descoperim în sine, fără nici o II 66
psihologie. În logică, nu dorim să știm cum este și cum gândește intelectul, nici cum a procedat el până acum în procesul gândirii, ci cum ar trebui să procedeze în gândire. Ea trebuie să ne învețe folosirea corectă a intelectului, adică folosirea în acord cu el însuși."*
O poziție asemănătoare adoptă Herbart, atunci când obiectează împotriva logicii timpului său și împotriva „istorisirilor așa-zis psihologice despre intelect și rațiune cu care debutează logica", ceea ce este o ‖ eroare A 54 B 54
tot atât de gravă precum aceea a unei morale care vrea să înceapă cu istoria naturală a înclinațiilor, instinctelor și slăbiciunilor umane; la fel, întâlnim aceeași poziție și atunci când, pentru a întemeia această distincție, el trimite la caracterul normativ al logicii, ca și la caracterul normativ al eticii deopotrivă.**

Argumentări de acest gen nu îi pun nicidecum în dificultate pe logicienii psihologiști. Ei răspund că folosirea necesară a intelectului este de asemenea tot o folosire a intelectului și ține, la fel ca și intelectul însuși, de psihologie. Gândirea, așa cum trebuie să fie, este un simplu caz special al gândirii, așa cum este. Psihologia trebuie să cerceteze cu siguranță legile naturale ale gândirii, deci legile tuturor judecăților în genere, fie că sunt corecte, fie că sunt false; ar fi absurd să interpretăm această propoziție ca și cum ar ține de psihologie numai acele legi ce se referă la toate judecățile în genere, în cea mai cuprinzătoare generalitate, în timp

* Introducere, I, Conceptul de logică, *Kants Werke*, ed. Hartenstein, 1867, VIII, p. 14.

** HERBART, *Psychologie als Wissenschaft*, II., § 119. (Ediția originală, II, p. 173.)

ce legile speciale ale judecării, cum sunt legile judecării corecte, ar trebui să fie excluse din domeniul ei.* Sau s-ar putea crede altceva? Se poate nega că legile normative ale gândirii au caracterul unor astfel de legi psihologice speciale? Nu am putea accepta așa ceva. Legile normative [*Normalgesetze*] ale gândirii, se spune, nu vor decât să indice cum ar trebui să se procedeze, *presupunând* că vrem să gândim *corect*. „Gândim corect, în sensul material al cuvântului, dacă gândim lucrurile așa cum sunt. Dar când spunem că lucrurile sunt într-un fel sau în altul, sigur și indubitabil, înseamnă, când ne exprimăm în acest fel, că nu le putem gândi altfel decât tocmai în felul în care le gândim, dată fiind natura minții noastre. Căci nu trebuie să repetăm ceea
II 67 ce a fost spus destul de des, anume că | este evident că nici un lucru nu poate fi gândit și nu poate fi obiect al cunoașterii noastre așa cum este, făcând abstracție de modul cum trebuie să-l gândim, și că, prin urmare,
A 55 B 55 acela || care compară ideile sale despre lucruri cu lucrurile înseși nu poate de fapt decât să măsoare gândirea sa contingentă, influențată de obișnuință, tradiție, simpatii și antipatii cu acea gândire care, fiind liberă de [astfel de influențe][1], nu se supune nici unei alte voci decât aceleia a propriei sale legități."

„Atunci, regulile după care trebuie să procedăm pentru a gândi corect nu sunt altele decât regulile după care trebuie să procedăm pentru a gândi în felul în care o cere caracterul specific al gândirii, legitatea ei particulară, pe scurt, ele sunt identice cu legile naturale ale

* *Cf.* de exemplu MILL, *An Examination*[5], pp. 459 și urm.
[1] A: [influențele sale].

gândirii înseşi. Logica este o fizică a gândirii, sau nu este nimic."*

Direcţia antipsihologistă va răspunde poate următoarele**: Cu siguranţă că diversele genuri de reprezentări, judecăţi, raţionamente etc., ca fenomene şi dispoziţii psihice, fac parte *de asemenea* din psihologie; dar în ceea ce le priveşte, psihologia are o sarcină diferită faţă de logică. Amândouă cercetează legile acestor activităţi; dar „lege" înseamnă pentru fiecare ceva total diferit. Sarcina psihologiei este să cerceteze, din punct de vedere al legităţii, raportul real dintre procesele conştiinţei, ca şi raportul dintre acestea şi dispoziţiile psihice la care se referă şi procesele [ce le corespund][1] în organismul corporal. Lege înseamnă aici o formulă sintetică pentru o legătură necesară şi fără excepţii în ordinea coexistenţei şi a succesiunii. Raportul este unul de tip cauzal. De o cu totul altă natură este sarcina logicii. Ea nu se întreabă despre originile cauzale şi despre consecinţele activităţilor intelectuale, ci despre conţinutul lor de adevăr; ea se întreabă despre cum *trebuie* să fie constituite şi cum trebuie să decurgă astfel de activităţi | pentru ca jude- II 68
căţile ce rezultă || să fie adevărate. Judecăţi adevărate A 56 B 56
şi false, clare [*einsichtig*] şi oarbe apar şi dispar după legile naturii, îşi au temeiurile lor antecedente şi consecinţele lor cauzale ca toate fenomenele psihice; pe

LIPPS, „Die Aufgabe der Erkenntnistheorie", *Philos. Monatshefte*, XVI (1880), pp. 530 şi urm.

** *Cf.* de exemplu, HAMILTON, *Lectures*, III., p. 78 (citat de MILL, *loc. cit.*, p. 460); DROBISCH, *Neue Darstellung der Logik*[4], § 2 (*cf.* citatul de mai sus, p. 36). *Cf.* aici şi B. ERDMANN, *Logik*, I., p. 18.

[1] A: [corelate].

logician nu îl interesează însă aceste raporturi naturale, el caută raporturi ideale, pe care nu le găsește întotdeauna realizate în procesul efectiv al gândirii, ba chiar survin doar ca excepții. Scopul lui nu este o fizică, ci o etică a gândirii. În consecință, Sigwart subliniază pe bună dreptate că, atunci când considerăm gândirea din punct de vedere *psihologic*, „opoziția dintre adevărat și fals joacă un rol tot atât de redus [...] pe cât de puțin psihologică este opoziția dintre bine și rău în comportamentul omenesc".*

Cu astfel de jumătăți de măsură — vor răspunde psihologiștii — nu putem să ne arătăm mulțumiți. Cu siguranță că logica are cu totul altă sarcină decât psihologia, cine ar putea să nege acest lucru ? Ea este tocmai tehnologia cunoașterii [*Technologie der Erkenntnis*]; însă, în acest caz, cum ar putea ea să facă abstracție de problema raporturilor cauzale, cum ar putea să caute raporturi ideale, fără să le studieze pe cele naturale ? „Ca și cum nu ar trebui ca fiecare obligație [*Sollen*] să se întemeieze pe o existență [*Sein*], iar fiecare etică să se prezinte totodată ca o fizică."** „Întrebarea despre ce trebuie făcut este întotdeauna reductibilă la întrebarea despre ce este de făcut când un anumit scop trebuie să fie atins; la rândul ei, această întrebare este echivalentă cu întrebarea despre cum este *atins efectiv* acel scop."*** Faptul că psihologia, spre deosebire de logică, nu ține cont de opoziția

* *Logik*, I.², p. 10. Maniera proprie lui Sigwart de tratare a logicii se mișcă desigur exclusiv în direcție psihologistă (cum vom vedea în capitolul al VII-lea).

** LIPPS, „Die Aufgabe der Erkenntnistheorie", *loc. cit.*, p. 529.

*** LIPPS, *Grundzüge der Logik*, § 1.

dintre adevărat și fals „nu poate să însemne că psihologia consideră că aceste două stări de fapt psihice, diferite una de alta, sunt identice, | ci numai că ea le A 57
explică pe amândouă în același fel".* | Prin urmare, B 57
sub aspect teoretic, logica se comportă față de psihologie precum partea față de întreg. Scopul ei principal este de a stabili cu precădere propoziții ce se referă la formă: activitățile intelectuale trebuie să se formeze, să se ordoneze și să se asocieze exact în această manieră și nu altfel -- fie în general, fie sub | anumite condiții H 69
caracterizate în manieră exactă -- pentru ca judecățile ce rezultă să câștige caracterul evidenței, al cunoașterii în sensul pregnant al cuvântului. Relația cauzală este aici clară. Caracterul psihologic al evidenței este un rezultat cauzal al anumitor temeiuri antecedente. Care este natura sa ? Tocmai acest lucru trebuie cercetat.**

Nici următorul argument, adesea repetat, nu reușește mai bine să clatine tabăra psihologică: Logica, spune acest argument, poate să se sprijine pe psihologie tot atât de puțin pe cât poate să se sprijine pe orice altă știință; căci fiecare dintre acestea nu este știință decât prin faptul că este în armonie cu regulile logicii, fiecare presupune deja valabilitatea acestor reguli. Ar fi în consecință un cerc vicios să vrei să fundezi mai întâi logica pe psihologie.***

* LIPPS, *loc. cit.*, § 3, p. 2.

** Acest punct de vedere este evidențiat cu claritate sporită în operele lui MILL, SIGWART, WUNDT, HÖFLER-MEINONG. *Cf.* despre aceasta citatele și criticile din capitolul al VIII-lea, § 49 și urm.

*** Cf. *Logica*[2] lui LOTZE, § 332, pp. 543-544. NATORP, „Über objektive und subjektive Begründung der Erkenntnis", *Philos. Monatshefte*, XXIII, p. 264. *Logica* lui ERDMANN, I., p. 18. *Cf.*, în opoziție, STUMPF, „Psychologie und Erkenntnistheorie", p. 5. (*Abhandlungen der k. Bayer. Akad. d. Wiss.*, I., vol. XIX, Secțiunea

Tabăra adversă va replica: Faptul că de aici rezultă imposibilitatea logicii în genere dovedește că argumentul nu poate fi corect. Întrucât logica însăși, ca știință, trebuie să procedeze logic, cade și ea pradă aceluiași cerc vicios; ea ar trebui în același timp să presupună
A 58 anumite reguli și să întemeieze valabilitatea lor. ||
B 58 Dar să vedem mai îndeaproape în ce ar consta de fapt acest cerc vicios[1]. Să fie faptul că psihologia presupune valabilitatea legilor logice? Dar să luăm seama la echivocurile ce se insinuează în conceptul de presupoziție. Când spunem că o știință presupune valabilitatea anumitor reguli, aceasta poate să însemne că ele sunt premise pentru fundamentele ei; dar poate să însemne și că sunt reguli conform cărora știința trebuie să procedeze pentru a fi în genere știință. Argumentul reunește amândouă aspectele; pentru el, este totuna a raționa *conform* regulilor logice și a raționa *din* ele;
H 70 | căci nu ar fi un cerc vicios decât dacă am raționa din ele. Însă așa cum mulți artiști creează opere frumoase fără să știe nici cel mai mic lucru despre estetică, tot astfel, un cercetător poate să construiască demonstrații fără să recurgă vreodată la logică; în consecință, legile logice nu puteau să fi fost premisele acelor demonstrații. Iar ceea ce este valabil pentru demonstrații singulare este valabil și pentru științe întregi.

§ 20. O lacună în argumentarea psihologiștilor

Este evident că antipsihologiștii apar în dezavantaj cu aceste argumentări și altele înrudite. Nu puțini

a II-a, p. 469. Faptul că la Stumpf este vorba de teoria cunoașterii și nu de logică nu este, evident, o diferență esențială.)

[1] În A urmează: [supărător].

sunt cei pentru care controversa este indiscutabil tranșată; ei consideră răspunsurile taberei psihologiste absolut pertinente. Cu toate acestea, nu se poate să nu provoace perplexitate, filozofic vorbind, împrejurarea că a existat în genere o controversă și continuă să existe, că au fost avansate tot timpul aceleași argumentări, iar respingerile lor nu au fost acceptate ca fiind definitive. Dacă totul ar fi cu adevărat așa de simplu și clar, cum ne asigură direcția psihologistă, atunci această stare de lucruri nu este chiar ușor de înțeles, cu atât mai mult cu cât gânditori lipsiți de prejudecăți, serioși și pătrunzători, se află și în tabăra adversă. Nu cumva adevărul se află, încă o dată, așa cum trebuie, la mijloc, nu cumva fiecare dintre tabere a identificat o bună parte din adevăr și se arată doar incapabilă să o delimiteze cu rigoare conceptuală și să o înțeleagă tocmai ca o simplă parte a întregului adevăr? ‖ Nu rămâne A 59 B 59
cumva, în argumentele antipsihologiștilor, un rest nerezolvat — [dincolo de multele inexactități sau neclarități de detaliu, ce au oferit temei respingerilor][1] — nu le este cumva imanentă totuși o forță veritabilă, care se impune mereu, dacă le examinăm fără prejudecăți? În ce mă privește, înclin să răspund pozitiv la aceste întrebări; mi se pare chiar că o parte mai importantă de adevăr se află în tabăra antipsihologistă, numai că ideile decisive nu au fost elaborate într-o manieră convenabilă, ci au fost ocultate prin tot felul de lucruri nefondate. | II 71

Să ne întoarcem la întrebarea ridicată mai sus despre fundamentele teoretice esențiale ale logicii normative.

[1] A: [dincolo de anumite inexactități de detaliu, care devin manifeste la modul incontestabil prin acele respingeri].

Este ea cu adevărat rezolvată prin argumentarea psihologiștilor? Remarcăm aici imediat un punct slab. Prin argumentarea lor se demonstrează doar că psihologia este *coimplicată* în activitatea de fundare a logicii, nu însă că participă la această activitate *ea singură* sau măcar într-o manieră privilegiată, nici că-i furnizează *fundamentul esențial*, în sensul definit de noi în § 16. Rămâne deschisă posibilitatea că o altă știință contribuie la fundarea ei, și poate într-o manieră infinit mai importantă. Aici ar putea să fie locul acelei „logici pure" care, conform celeilalte tabere, trebuie să-și desfășoare existența independent de orice psihologie, ca o știință delimitată natural, închisă în sine. Suntem foarte de acord că ceea ce a fost elaborat sub numele de logică pură de către kantieni și herbartieni nu corespunde în întregime caracterului pe care aceasta ar fi trebuit să-l aibă, conform supoziției pe care am sugerat-o. La ei este vorba totuși, mai peste tot, despre legile normative ale gândirii, în special ale formării conceptelor, judecăților etc.; se va spune că aceasta este o dovadă suficientă că materia ei nu este nici una teoretică, nici una străină psihologiei. Dar această obiecție și-ar pierde din putere dacă, la o cercetare mai atentă, s-ar confirma supoziția ce ni s-a sugerat mai sus (§ 13, p. 38), anume că acele școli nu au avut succes,
A 60 B 60 ce-i drept, în definirea | și construcția | disciplinei avute în vedere, dar s-au apropiat de ea prin faptul că au remarcat în logica tradițională o sumă de adevăruri corelate teoretic ce nu puteau fi integrate nici în psihologie, nici în alte științe particulare și care ne făceau astfel să bănuim un imperiu originar al adevărului. Iar dacă acest imperiu era constituit tocmai din acele adevăruri

la care trimit în final toate reglementările logice și la care trebuie să ne gândim cu precădere acolo unde este vorba despre adevăruri logice, atunci putem ajunge ușor să vedem în ele partea esențială a întregii logici și să denumim unitatea ei teoretică cu titulatura de „logică pură". Sper să pot dovedi efectiv că prin cele spuse am caracterizat adevărata stare de lucruri.

Consecințele empiriste ale psihologismului

§ 21. Caracterizarea și respingerea a două consecințe empiriste ce decurg din punctul de vedere psihologist

Să ne plasăm pentru o clipă pe terenul logicii psihologiste și să admitem prin urmare că fundamentele teoretice esențiale ale prescripțiilor logice s-ar afla în psihologie. Oricum ar fi definită această știință — fie ca știință a fenomenelor psihice, fie ca știință a faptelor conștiinței, a faptelor experienței interne, a trăirilor considerate în dependența lor de indivizii care le trăiesc, sau în orice altă variantă — există un acord între toate părțile în ceea ce privește faptul că psihologia este o știință factuală, iar prin aceasta, ‖ o știință a experien- A 61
ței. Nu vom fi contraziși nici dacă adăugăm că psiho- B 61
logiei îi lipsesc încă în prezent legi autentice, deci exacte, și că propozițiile pe care ea însăși le onorează cu numele de legi nu sunt decât generalizări ale experienței, ce-i drept foarte valoroase, însă totodată doar generalizări vagi*, enunțuri despre regularități

* Folosesc termenul de vag ca opus al lui exact. El nu exprimă nicidecum vreo desconsiderare a psihologiei, departe de mine să vreau să o discreditez. Știința naturii posedă de asemenea „legi vagi“ în anumite discipline, mai ales în cele concrete. Astfel, legile meteorologice sunt vagi și totuși de mare valoare.

aproximative ale coexistenței sau succesiunii, care nu ridică nicidecum pretenția că stabilesc cu o certitudine lipsită de erori și ambiguitate ceea ce ar trebui să aibă loc sau să urmeze, în condiții exact delimitate. Să luăm
H 73 în considerare | de exemplu legile asocierii de idei, cărora psihologia asociativă ar fi vrut să le confere poziția și importanța unor legi psihologice fundamentale. De îndată ce ne dăm osteneala să formulăm adecvat sensul lor întemeiat empiric, ele își pierd imediat caracterul pretins de legi. Date fiind aceste lucruri, rezultă pentru logicienii psihologiști următoarele consecințe care dau într-adevăr de gândit:

Mai întâi, pe baze teoretice vagi nu se pot întemeia decât reguli vagi. Dacă legilor psihologice le lipsește exactitatea, la fel trebuie să se întâmple și cu prescripțiile logice. Desigur, este neîndoielnic că multe dintre aceste prescripții sunt afectate de fapt de imprecizii empirice. Dar tocmai ceea ce numim legi logice în sensul pregnant al cuvântului, despre care am văzut mai devreme că, înțelese ca legi ale fundamentelor, constituie nucleul propriu-zis al întregii logici, sunt de o exactitate absolută: principiile logice, legile silogisticii, legile diverselor și multiplelor tipuri de raționament, cum sunt legile raționamentului egalității, ale raționamentului lui Bernoulli de la n la $n+1$, prin-
A 62 B 62 cipiile calculului probabilității etc.; || orice interpretare care ar vrea să le atribuie imprecizii empirice, să facă să depindă valabilitatea lor de „împrejurări“ vagi, ar modifica radical sensul lor veritabil. Ele sunt fără îndoială legi autentice, și nu „doar empirice“, adică reguli aproximative.

Dacă matematica pură nu este, așa cum credea Lotze, decât o ramură a logicii care s-a dezvoltat autonom,

atunci și abundența inepuizabilă de legi matematice pure intră de asemenea în sfera pe care tocmai am indicat-o, a legilor logice exacte. În toate obiecțiile următoare, când ne referim la această sferă, trebuie să avem în vedere și sfera matematicii pure.

În al doilea rând, dacă cineva ar vrea să nege, pentru a scăpa de prima obiecție, inexactitatea generală a legilor psihologice și să întemeieze normele clasei pe care tocmai am desemnat-o pe legile naturale ale gândirii ce se presupune că sunt exacte, nu am avea prea mult de câștigat.

Nici o lege a naturii nu [poate fi cunoscută *a priori*, nici fundată intuitiv (*einsichtig begründbar*)][1]. Singura cale pentru a fundamenta și întemeia o astfel de lege | H 74
este inducția ce pornește de la fapte singulare ale experienței. Inducția nu fundamentează însă validitatea legii, ci numai probabilitatea mai mare sau mai mică a acestei validități; probabilitatea și nu legea este întemeiată aici intuitiv [*einsichtig gerechtfertigt*]. În consecință, și legile logice ar trebui să aibă rangul unor simple probabilități, ba chiar fără excepție. Pe de altă parte, nimic nu pare mai evident decât faptul că legile „pur logice", în totalitatea lor, sunt valabile *a priori.* Ele își află fundamentare și întemeiere nu prin inducție, ci prin evidență apodictică. Nu simplele probabilități ale valabilității legilor sunt întemeiate intuitiv, ci însăși valabilitatea sau adevărul lor.

Principiul noncontradicției nu spune că ar trebui să presupunem că din două judecăți contradictorii una este adevărată și cealaltă falsă; *modul Barbara* nu spune că, dacă două propoziții de forma: „Toți A sunt B"

[1] A: [este *a priori*, adică cognoscibilă intuitiv (*einsichtig erkennbar*)].

și „toți B sunt C“ sunt adevărate, ar trebui să presu-
A 63 B 63 punem că o propoziție implicată de || forma: „Toți A sunt C“ este adevărată. Și la fel este peste tot, inclusiv în domeniul propozițiilor pur matematice. În caz contrar, ar trebui să lăsăm deschisă posibilitatea că presupunerea nu se confirmă atunci când se extinde sfera experienței noastre, care nu este întotdeauna decât limitată. Poate că legile noastre logice nu sunt atunci decât „aproximări“ ale legilor cu adevărat valabile ale gândirii, care sunt însă intangibile pentru noi. Astfel de posibilități sunt luate în considerare cu seriozitate și pe bună dreptate în cazul legilor naturii. Deși legea gravitației este recomandată de cele mai cuprinzătoare inducții și verificări, nici un cercetător din științele naturii nu o interpretează totuși în zilele noastre ca pe o lege absolut valabilă. Sunt căutate ocazional noi formule ale gravitației, se demonstrează de exemplu că legea fundamentală a lui Weber despre fenomenele electrice ar putea să servească foarte bine și ca lege fundamentală a gravitației. Factorul ce deosebește o formulă de alta determină diferențe tocmai în valorile calculate, valori care nu depășesc sfera erorilor de observație inevitabile. Factori de acest fel pot fi însă infinit de mulți; de aceea, știm *a priori* că infinit de multe legi pot și trebuie să furnizeze același lucru ca legea gravitației a lui Newton (recomandată numai prin simplitatea sa deosebită); știm că fie și numai căutarea unei singure legi adevărate ar fi fără sens, dată
II 75 fiind imprecizia niciodată de înlăturat | a observațiilor noastre. Aceasta este situația în științele empirice exacte. Nicidecum însă în cazul logicii. Ceea ce este acolo o posibilitate îndreptățită se transformă aici într-o

absurditate manifestă. Intuiția [*Einsicht*] pe care o avem nu este despre simpla probabilitate, ci despre adevărul legilor logice. Când intuim [*einsehen*] principiile silogisticii, ale inducției bernoulliene, ale calculului probabilității, ale aritmeticii generale etc., sesizăm în ele adevărul însuși; deci, a vorbi în termeni de sfere de inexactitate, de simple aproximații și altele asemenea își pierde orice sens posibil. Dacă este absurdă consecința impusă de fundamentarea psihologică a logicii, atunci această fundamentare însăși este absurdă. || A 64 B 64

Adevărului pe care îl sesizăm intuitiv [*einsichtig erfassen*] nu i se poate opune nici cea mai puternică argumentare psihologistă; probabilitatea nu poate lupta împotriva adevărului, presupunerea nu poate lupta împotriva intuirii [*Einsicht*]. Este posibil ca cel care rămâne prins în sfera considerațiilor generale să fie înșelat de argumentele psihologiste. Simpla considerare a oricăreia dintre legile logice, a semnificației sale propriuzise și a intuitivității [*Einsichtigkeit*] cu care ea este sesizată ca adevăr în sine ar trebui să pună capăt înșelării.

Cât de plauzibil sună ceea ce vrea să ne impună, atât de convingător, reflecția psihologistă[1]: legile logice sunt legi pentru întemeieri. Ce altceva sunt întemeierile decât procese speciale ale gândirii umane, procese în care judecățile ce se prezintă ca termen final, în anumite condiții normale, apar înzestrate cu caracterul de consecință necesară. Acest caracter este el însuși un caracter psihic, un anumit tip de sentiment și nimic mai mult. Iar toate aceste fenomene psihice nu sunt desigur izolate, ele sunt fire separate ale țesăturii

[1] A: [psihologică].

extrem de complicate de fenomene și dispoziții psihice și de procese organice pe care o numim viață omenească. Cum ar putea să rezulte în aceste circumstanțe altceva decât generalități empirice? Ce altceva ar putea să ofere psihologia mai mult?

Răspunsul nostru: Cu siguranță, psihologia nu oferă
H 76 mai mult. | Tocmai de aceea, ea nu poate să ofere nici acele legi evidente apodictic, deci supra-empirice și absolut exacte, legi ce constituie nucleul oricărei logici.

§ 22. Legile gândirii ca pretinse legi ale naturii ce cauzează printr-o activitate izolată gândirea rațională

Aici este de asemenea locul să luăm poziție față de o concepție răspândită despre legile logice, concepție care caracterizează gândirea corectă prin adecvarea sa la anumite legi ale gândirii (oricum ar fie ele formu-
A 65
B 65 late), dar care are totodată tendința || să interpreteze psihologist această adecvare în maniera următoare: așa cum legile gândirii sunt legi ale naturii ce caracterizează natura particulară a spiritului nostru ca spirit gânditor, tot astfel, esența adecvării ce definește gândirea corectă trebuie să rezide într-o activitate pură a acestor legi ale gândirii, netulburată de nici o altă influență psihică (precum obișnuința, înclinația, tradiția).*
Vom expune aici doar una dintre consecințele problematice ale acestei teorii. Legile gândirii, ca legi cauzale conform cărora cunoștințele se înlănțuiesc

* *Cf.* de ex. propozițiile din studiul lui Lipps despre sarcina teoriei cunoașterii, citate mai sus, la p. 55.

[într-o conexiune psihică][1], nu ar putea fi date decât sub forma probabilității[2]. În consecință, nici o afirmație nu ar putea fi considerată cu certitudine ca fiind una corectă; căci, dacă luăm probabilitățile ca normă pentru orice corectitudine, ele nu pot decât să marcheze fiecare cunoștință cu ștampila purei probabilități. Ne aflăm în acest fel în fața celui mai extrem probabilism. Chiar și afirmația că toată cunoașterea [ar fi][3] una exclusiv probabilă ar fi numai probabil valabilă; iar această nouă afirmație la fel, și așa *in infinitum*. Întrucât fiecare nouă treaptă reduce câte puțin gradul de probabilitate al celei imediat precedente, vom sfârși atunci prin a fi serios îngrijorați de valoarea tuturor cunoștințelor. Să sperăm că vom avea norocul ca gradele de probabilitate ale acestei serii infinite | să aibă II 77
întotdeauna caracterul „șirului fundamental" al lui Cantor, și anume astfel încât valoarea limită finală *pentru probabilitatea oricărei cunoștințe de evaluat* să fie un [număr real][4] mai mare ca 0. Desigur, vom scăpa de aceste inconveniente [sceptice][5] dacă vom considera că legile gândirii ne sunt date intuitiv [*einsichtig*]. Însă cum putem să avem intuirea [*Einsicht*] unor legi cauzale?

Și chiar dacă am presupune că nu ar exista această dificultate, atunci ar trebui să ne întrebăm: unde găsim în această lume dovada || că actele de gândire corecte A 66 B 66

[1] Completare în B.
[2] A: [probabilităților].
[3] A: [este].
[4] A: [număr real absolut]. Modificarea în B corespunde „Rectificărilor" la A.
[5] Completare în B.

provin din activitatea pură a acestor legi (sau a oricăror altora)? Unde se află analizele [descriptive și][1] genetice care ne îndreptățesc să explicăm fenomenele gândirii pornind de la două clase de legi ale naturii, dintre care unele determină exclusiv procesul acelor relații cauzale prin care rezultă gândirea logică, în timp ce, pentru gândirea nonlogică, sunt codeterminante și celelalte legi. Să măsori o gândire [conform legilor logice][2] este cumva echivalent cu a demonstra geneza ei cauzală, conform tocmai cu aceste legi, ca legi ale naturii?

Se pare că aici, câteva confuzii evidente au netezit drumul pentru erorile psihologiste. Pentru început, se confundă legile logice cu judecățile[, în sensul de acte de judecare,][3] prin care ele sunt eventual cunoscute, deci legile în calitate de „conținuturi ale judecății" cu judecățile însele. Ultimele sunt evenimente reale, care au cauzele și efectele lor. În special judecățile al căror conținut este o lege funcționează destul de des ca motive ale gândirii, care determină procesul trăirilor gândirii noastre în felul în care îl prescriu tocmai acele conținuturi, legile gândirii. În astfel de cazuri, dispunerea reală și conexiunea trăirilor gândirii noastre este adecvată cu ceea ce este gândit, la modul general, în cunoașterea cu caracter director cuprinsă în lege;
I 78 ea este un caz particular concret al cazului general | specificat în lege. Dacă se confundă însă legea cu actul judecării, cu actul cunoașterii legii, idealul cu realul, atunci legea apare ca o putere care determină cursul

[1] Completare în B.
[2] A: [prin legile logice].
[3] A: [(acte de judecare)].

gândirii noastre. Cu o ușurință lesne de înțeles se adaugă la prima confuzie o a doua, anume între lege ca membru al relației cauzale și lege ca regulă a relației cauzale. Ne este cunoscută de altfel perorația mitică despre legile naturii ca puteri ce guvernează evenimentele naturale — ca și cum regulile înseși ale conexiunilor cauzale ar putea să funcționeze, la rândul lor și în deplinătatea sensului lor, ca niște cauze, deci ca membrii ai unor astfel de conexiuni. Această confuzie gravă a unor lucruri diferite atât de fundamental || a fost evident favorizată în cazul nostru prin confuzia deja comisă mai înainte între lege și cunoașterea legii. Legile logice sunt considerate deja ca forțe motrice ale gândirii. Ne imaginăm că ele guvernează cauzal cursul gândirii — că sunt astfel legi cauzale ale gândirii, că exprimă cum trebuie să gândim conform naturii spiritului nostru și caracterizează spiritul omenesc ca un spirit gânditor (în sensul pregnant al cuvântului). Atunci când, întâmplător, gândim altfel decât impun aceste legi, noi nu „gândim“, propriu-zis vorbind, chiar deloc, nu judecăm așa cum legile naturale ale gândirii o cer, sau așa cum o cere caracterul specific al spiritului nostru ca spirit gânditor, ci așa cum ne determină alte legi, iar aceasta, din nou, la modul cauzal; dăm urmare unor influențe dăunătoare legate de obișnuință, pasiune etc. A 67 B 67

Desigur, este posibil ca alte motive să ne fi condus la această concepție. Faptul probat empiric că cei care sunt în mod normal competenți într-o anumită sferă, de exemplu cercetătorii științifici în domeniile lor, obișnuiesc să judece corect din punct de vedere logic pare să impună explicația naturală că legile logice, după

care se măsoară corectitudinea gândirii, determină totodată cursul gândirii particulare, și anume în maniera unor legi cauzale, în timp ce devierile sporadice de la normă [ar putea][1] fi puse cu ușurință în contul acelor influențe dăunătoare ce provin din alte surse psihologice.

Împotriva celor de mai sus este suficient să facem
H 79 următoarea considerație. | Să ne imaginăm un om ideal în care întreaga gândire se derulează așa cum o cer legile logice. Desigur, faptul că se derulează în acest fel trebuie să-și afle temeiul explicativ în anumite legi psihologice care reglează procesul trăirilor psihice ale acestei ființe într-un anumit fel, pornind de la anumite „dispuneri ordonate" [*Kollokationen*] primare. Se ridică întrebarea: Sunt identice aceste legi naturale cu acele legi logice, în contextul supozițiilor pe care
A 68 B 68 le-am făcut? || Evident, răspunsul trebuie să fie negativ. Legile cauzale, conform cărora gândirea trebuie să procedeze, în așa fel încât să poată fi întemeiată pe normele ideale ale logicii, și aceste norme în sine nu sunt nicidecum unul și același lucru. Dacă o ființă este în așa fel constituită încât nu poate emite două judecăți contradictorii într-o construcție unitară de idei, sau încât nu poate realiza un raționament care să contravină modurilor silogistice, faptul acesta nu înseamnă absolut deloc că principiul noncontradicției, *modus Barbara* etc. [ar fi][2] legi ale naturii care ar putea să explice constituția unei astfel de ființe. Exemplul mașinii de calcul face ca diferența să fie pe deplin clară. Aranjarea și înlănțuirea cifrelor ce intervin sunt

[1] A: [puteau].
[2] A: [sunt].

reglementate printr-o lege naturală, în maniera în care o cer principiile aritmetice, pentru semnificațiile lor. Însă nimeni nu va invoca legile aritmetice în locul celor mecanice pentru a explica funcționarea mașinii din punct de vedere fizic. Evident, mașina de calcul nu este una gânditoare, nu se înțelege pe sine și nu înțelege nici semnificația funcțiilor sale; nu este posibil însă ca propria noastră mașină gânditoare să funcționeze de altfel într-o manieră asemănătoare, cu deosebirea că procesul real al unei gândiri trebuie să fie oricând recunoscut ca fiind corect apelând la intuiția [*Einsicht*] unei legi logice, intuiție ce apare într-o altă gândire? Această altă gândire ar putea să fie o funcție a acelei mașini gânditoare, sau la fel de bine a alteia, însă evaluarea ideală și explicația cauzală rămân tot timpul eterogene. Să nu uităm de asemenea acele „dispuneri ordonate primare“ [*Kollokationen*], care sunt indispensabile pentru explicația cauzală, dar fără sens pentru evaluarea ideală.

Logicienii psihologiști ignoră diferențele fundamentale și pentru totdeauna ireconciliabile dintre legea ideală | și legea reală, dintre reglementarea norma- II 80
tivă și reglementarea cauzală, dintre necesitatea logică și necesitatea reală, dintre temeiul logic și cel real. Nici o gradație imaginabilă nu poate produce o mediere între ideal și real. Este tipic pentru nivelul scăzut A 69
|| la care se ridică intuițiile pur logice din timpul nostru B 69
atunci când un cercetător de talia lui Sigwart crede că poate admite, în legătură chiar cu ficțiunea despre care am vorbit mai sus, despre o ființă ideală intelectuală, că, pentru o astfel de ființă, „necesitatea logică ar fi în același timp una reală, care generează gândirea

reală“, sau atunci când folosește conceptul de constrângere a gândirii pentru a explica conceptul de „temei logic“.* La fel, atunci când[1] Wundt** vede în principiul rațiunii suficiente „legea fundamentală a dependenței reciproce a actelor noastre de gândire“ etc. Că este vorba în aceste chestiuni de adevărate erori logice elementare, sperăm ca cercetările următoare să arate acest lucru cu deplină certitudine și pentru cel care vine cu idei preconcepute.

§ 23. O a treia consecință a psihologismului și respingerea ei

În al treilea rând***, dacă legile logice și-ar afla originea cunoașterii lor în proprietăți psihologice reale, dacă ar fi, de exemplu, expresii normative ale faptelor psihologice, așa cum ne învață îndeobște tabăra adversă, atunci și ele însele ar trebui să posede o semnificație psihologică, și anume într-un dublu sens: ar trebui să fie legi pentru domeniul psihic și ar trebui totodată să presupună, respectiv să includă, existența psihicului. Acest lucru este fals, după cum putem și dovedi. Nici o lege logică nu implică un „*matter of fact*“, nici existența reprezentărilor, a judecăților sau a altor fenomene de cunoaștere. Nici o lege logică nu este — în sensul ei autentic — o lege pentru proprietățile reale,
II 81 factuale ale vieții psihice, | deci nici pentru reprezentări

* SIGWART, *Logik*, I[3], pp. 259 ș.u. (În A este citată ediția a 2-A: [pp. 252 și 253]).

[1] În A urmează: [un].

** WUNDT, *Logik*, I[2], p. 573.

*** Cf. mai sus § 21, pp. 60 și urm.

(i.e. trăiri ale reprezentării), nici pentru judecăți (i.e. trăiri ale judecării), nici pentru alte trăiri psihice.

Cei mai mulți psihologiști se află prea mult sub influența prejudecății lor comune pentru a se gândi || să A 70 B70 o verifice prin raportare la legile logicii, date într-o manieră determinată. Dacă aceste legi trebuie să fie psihologice, pe baza unor temeiuri generale, de ce să mai dovedim și în detaliu că sunt într-adevăr așa ? Nu se ține seama de faptul că un psihologism consecvent cu el însuși ar trebui să ajungă la interpretări ale legilor logice care ar fi străine radical sensului lor adevărat. Se ignoră faptul că aceste legi, înțelese în sensul lor obișnuit, nu presupun nimic psihologic (deci nimic din proprietățile reale ale vieții psihice), nici în ce privește întemeierea lor, nici în ce privește conținutul lor și, în orice caz, nu mai mult decât legile matematicii pure.

Dacă psihologismul ar fi pe calea cea bună, nu ar trebui să ne așteptăm în teoria raționamentelor decât la reguli de felul următor: Conform experienței pe care o avem, o concluzie de forma *S*, înzestrată cu caracterul unei consecințe necesare apodictic, se atașează unor premise de forma *P*, date fiind condițiile *C*. Astfel, pentru a raționa „corect“, adică pentru a obține printr-un raționament judecăți cu acest caracter distinctiv, trebuie procedat în acest fel și trebuie să ne îngrijim să se realizeze condițiile *C* și premisele respective. Facticitățile psihice sunt cele care apar aici drept ceea ce este reglementat, iar existența unor astfel de facticități ar fi totodată coinclusă în conținutul regulilor, după cum este presupusă și în întemeierea lor. Însă nici o lege de raționare nu corespunde acestui tip. Ce semnifică, de exemplu, *modus Barbara* ? Nimic

altceva decât: „Este universal valabil că, pentru termenii *A*, *B*, *C* ai unei clase oarecare de termeni, dacă toți *A* sunt *B* și toți *B* sunt *C*, atunci și toți *A* sunt *C*". „*Modus ponens*", spune la rândul său, ca să-l redăm în întregime: „Pentru propozițiile oarecare *A* și *B*, este valabilă legea că, dacă *A* este adevărat și, în plus, este adevărat că, dacă *A* este adevărat atunci *B* este adevărat, atunci și *B* este adevărat". Aceste legi și altele asemenea lor sunt tot atât de puțin empirice pe cât de puțin psihologice. Este adevărat că ele sunt stabilite în logica tra-
H 82 dițională cu scopul de a norma funcțiile judecății. |

Dar afirmă ele oare implicit existența măcar a unei
A 71 B 71 singure judecăți actuale sau || existența vreunui alt fenomen psihic? Dacă împărtășește cineva această opinie, cerem atunci să o demonstreze. Ceea ce este afirmat implicit într-o propoziție trebuie să poată fi dedus din ea printr-un mod de deducție valid. Însă unde găsim forme de deducție ce permit să deducem un fapt dintr-o lege pură?

Să nu se obiecteze aici că nu am fi putut vorbi nicăieri în lume despre legi logice dacă nu am fi avut niciodată reprezentări și judecăți trăite actual și dacă nu am fi extras din ele, pe calea abstracției, conceptele logice fundamentale corespunzătoare; să nu se spună nici că în orice act de înțelegere și afirmare a legii este implicată existența reprezentărilor și judecăților, și că legea ar fi astfel, la rândul ei, dedusă din ele. Căci abia dacă este nevoie să spunem că, aici, consecința nu este derivată din lege, ci din înțelegerea și afirmarea legii, că aceeași consecință ar putea fi derivată din orice altă afirmație și că presupozițiile sau ingredientele

psihologice ale *afirmării* unei legi nu trebuie să fie confundate cu momentele logice ale *conținutului* ei.

„Legile empirice" au *eo ipso* o semnificație factuală. Ele sunt legi într-un sens neautentic, ele exprimă, grosier spus, numai faptul că, în anumite circumstanțe, anumite raporturi de coexistență sau de succesiune obișnuiesc să survină, în acord cu experiența cunoscută, sau că sunt de așteptat, în funcție de împrejurări, cu o probabilitate mai mare sau mai mică. Aceasta înseamnă că astfel de împrejurări, astfel de coexistențe sau succesiuni se produc efectiv. Nici legile riguroase din științele empirice nu sunt lipsite de o semnificație factuală. Ele nu sunt doar legi despre fapte, ci implică și existența faptelor.

Este totuși nevoie aici de o mai mare precizie. Fără îndoială, legile exacte au în formularea lor uzuală caracterul unor legi pure, ele nu includ nici o semnificație existențială. Dar dacă ne gândim la fundamentele din care își obțin întemeierea științifică, atunci devine || A 72 B72
imediat clar că ele nu își pot extrage întemeierea ca legi pure din formularea lor uzuală. Cu adevărat întemeiată nu este legea gravitației, așa cum o enunță astronomia, ci numai o propoziție de forma: conform cunoștințelor noastre de până acum, | o probabilitate fundamen- H 83
tată teoretic și de înaltă valoare este faptul că, în domeniul experienței accesibile cu ajutorul instrumentelor actuale, este valabilă legea lui Newton sau, în genere, o lege oarecare ce face parte din multiplicitatea infinită de legi imaginabile matematic, lege care nu poate să difere de legea lui Newton decât în interiorul sferei erorilor de observație inevitabile. Acest adevăr este considerabil încărcat cu o semnificație factuală, însă în sine, el nu este nimic altceva decât o lege în sensul

autentic al cuvintelor. El include desigur mai multe concepte vag definite.

Astfel, toate legile științelor factuale exacte sunt fără îndoială legi autentice, dar, din punct de vedere al teoriei cunoașterii, sunt doar ficțiuni idealizante — deși ficțiuni *cum fundamento in re*. Ele îndeplinesc sarcina de a face posibile științele teoretice în calitate de idealuri cât mai conforme realității, deci să realizeze, în măsura în care este posibil și în conformitate cu limitele de nesurmontat ale cunoașterii umane, țelul teoretic cel mai înalt al oricărei cercetări științifice factuale, idealul teoriei explicative, al unității prin legitate. În locul cunoașterii absolute, care ne este interzisă, ne străduim să degajăm din domeniul singularităților și al generalităților empirice, printr-o gândire intuitivă [*durch einsichtiges Denken*], mai întâi acele probabilități așa-numite apodictice, probabilități în care este cuprinsă întreaga cunoaștere accesibilă cu privire la realitate. Pe acestea le reducem apoi la anumite idei exacte, cu un caracter legic autentic, și astfel reușim să construim sisteme perfecte din punct de vedere formal ale unor teorii explicative. Însă aceste sisteme (de exemplu mecanica teoretică, acustica teoretică, optica teoretică, astronomia teoretică și altele) nu pot
A 73 B 73 fi privite la modul concret decât ca || posibilități ideale *cum fundamento in re*, care nu exclud alte posibilități, infinit de multe, dar pe care le închid de aceea în limite determinate. — Totuși, aceste lucruri nu ne interesează aici, și încă mai puțin discuția despre funcțiile acestor teorii ideale în ce privește cunoașterea practică, adică despre performanțele lor în determinarea prealabilă și cu succes a faptelor viitoare și în reconstrucția celor trecute, despre performanțele tehnice în dominarea

practică a naturii. Ne întoarcem prin urmare din nou la cazul nostru.

Dacă o lege autentică este, așa cum tocmai am arătat, un simplu | ideal în domeniul cunoașterii factuale, ea H 84 este realizată dimpotrivă în domeniul cunoașterii „pur conceptuale". În această sferă intră legile logice pure, ca și legile lui *mathesis pura*. Ele nu își capătă prin inducție „originea" lor, mai exact spus, fundamentul care le întemeiază; ele nu presupun prin urmare nici semnificația existențială inerentă tuturor probabilităților ca atare, chiar și a celor mai înalte și mai valoroase. Ceea ce enunță aceste legi este valabil în totalitate; ele sunt acelea care sunt fundate intuitiv [*einsichtig begründet*], în exactitatea lor absolută, și nu, în locul lor, anumite enunțuri de probabilitate ale căror elemente sunt vagi în mod manifest. O lege de acest tip nu se prezintă ca una dintre nenumăratele posibilități teoretice ale unei anumite sfere, deși delimitată concret. Ea reprezintă un adevăr care este unic și exclude orice altă posibilitate, și care, ca lege ce reiese intuitiv [*einsichtig erkannte Gesetzlickeit*], se menține liberă de orice fapt real, atât în ce privește conținutul cât și fundamentarea ei.

Observăm din aceste considerații cât de strâns sunt legate una de cealaltă cele două jumătăți ale consecinței psihologiste — anume că legile logice nu numai că implică prin sine afirmații existențiale despre facticități psihice, ci și că trebuie să fie legi pentru astfel de facticități. Ni s-a oferit mai întâi respingerea primei jumătăți. Respingerea celeilalte jumătăți este implicată A 74 aici, || conform următorului argument: Așa cum fie- B 74 care lege care provine din experiență și inducție pe baza

unor fapte particulare este o lege *pentru* fapte, atunci este valabil și invers: orice lege pentru fapte este o lege extrasă din experiență și inducție; în consecință, afirmațiile cu o semnificație existențială sunt inseparabile de ea, așa cum am demonstrat mai sus.

Desigur, printre legile factuale nu trebuie să includem și enunțurile generale care transpun asupra proprietăților reale propoziții pur conceptuale — i.e. propoziții ce se prezintă ca relații universal valabile, bazate pe concepte pure. Dacă 3 > 2, atunci și trei cărți de pe această masă sunt mai multe decât 2 cărți din acest dulap. La fel în general, pentru orice alte lucruri. Propoziția despre numere pure nu vorbește însă despre lucruri, ci despre numere [în generalitate pură][1]
H 85 — numărul 3 este | mai mare decât numărul 2 — iar ea poate să-și găsească aplicație nu numai la obiecte individuale, ci și la obiecte „generale", de exemplu la specii de culori și de sunete, la tipuri de figuri geometrice [și la alte generalități atemporale de acest fel][2].

Dacă admitem toate acestea, atunci este desigur exclus ca legile logice [(luate în puritatea lor)][3] să fie legi ale activităților sau produselor psihice.

§ 24. Continuare

Poate că unii vor încerca să scape de consecințele la care am ajuns obiectând că nu orice lege despre fapte rezultă din experiență și inducție. Ar trebuie să facem mai degrabă următoarea distincție: Orice cunoaștere

[1] Lipsește în A.
[2] A: [și altele asemenea].
[3] A: [în esență].

cuprinsă în lege se sprijină pe experiență, dar nu orice cunoaștere de acest fel rezultă din experiență în modalitatea inducției, deci în forma acelui bine-cunoscut proces logic ce conduce de la fapte singulare sau generalități empirice de nivel mai scăzut la generalități legice. Astfel, legile logice sunt în particular conform experienței, însă nu sunt legi inductive. În *experiența* psihologică, obținem prin abstracție conceptele logice fundamentale și raporturile pur conceptuale date odată cu ele. Ceea ce ‖ găsim în cazul particular recu- A 75 B 75
noaștem dintr-o dată ca fiind valabil în general, întrucât se întemeiază numai pe conținutul obținut prin abstracție. Pe această cale, experiența ne procură o conștiință nemijlocită a conformării spiritului nostru la lege. Și așa cum nu avem nevoie aici de inducție, nici rezultatul nu este afectat de imperfecțiunile ei, nici nu are caracterul unei simple probabilități, ci de certitudine apodictică, nu este delimitat în manieră vagă ci exactă, și nu include în nici un fel afirmații cu o semnificație existențială.

Cu toate acestea, obiecțiile aduse aici nu pot fi suficiente. Nimeni nu va contesta faptul că *cunoașterea* legilor logice, ca act psihic, presupune experiența particulară, că bazele ei stau în intuiția concretă. Să nu se confunde însă „presupozițiile" *psihologice* și „bazele" *cunoașterii* legii cu | presupozițiile, temeiurile, pre- H 86
misele *logice* ale *legii*; și, în consecință, nici dependența psihologică (de exemplu în ce privește apariția cunoștinței) cu fundarea și întemeierea logică. Aceasta din urmă rezultă intuitiv [*einsichtig*] din raportul obiectiv dintre temei și consecință, în timp ce prima se referă la raporturile psihice de coexistență și succesiune.

Nimeni nu poate să susțină cu seriozitate despre cazurile particulare ce ne stau sub ochi și pe „baza“ cărora se realizează intuirea legii [*die Einsicht in das Gesetz*], că au funcția unor temeiuri logice, a unor premise, ca și cum generalitatea legii ar putea să rezulte din existența individualului. Sesizarea intuitivă a legii poate să rezide din punct de vedere psihologic din două etape: considerarea datelor particulare ale intuiției [*Anschauung*] și intuirea legii [*gesetzliche Einsicht*] ce se referă la aceste date. Însă din punct de vedere logic avem aici de-a face doar cu un singur lucru. Conținutul intuirii nu rezultă din datele particulare.

Orice cunoaștere „*începe* cu experiența“, dar aceasta nu înseamnă că „provine“ din experiență. Ceea ce
A 76 B 76 susținem aici este că fiecare lege pentru fapte || provine din experiență, iar aceasta înseamnă că ea nu poate fi fundată decât prin inducție pornind de la experiențe particulare. Dacă există legi ce reies intuitiv [*einsichtig erkannte Gesetze*], atunci ele nu pot fi (nemijlocit) legi pentru fapte. [Peste tot unde a fost admisă până acum intuitivitatea (*Einsichtigkeit*) nemijlocită a legilor factuale][1], s-a dovedit fie că legile factuale autentice, adică legile coexistenței și succesiunii, au fost confundate cu legile ideale, cărora le este străină în sine orice relație cu ceva determinat temporal; fie că puterea vie a convingerii pe care o aduc cu sine generalitățile empirice familiare este confundată cu intuitivitatea [*Einsichtigkeit*) pe care nu o trăim decât în domeniul pur conceptual.

[1] A: [Nu vreau neapărat să prezint ca absurdă ideea că o lege pentru fapte poate să fie cunoscută intuitiv nemijlocit; însă neg că s-ar putea întâmpla vreodată aceasta acolo unde au fost acceptate până acum, de fiecare dată, aceleași lucruri].

Dacă un argument de acest tip nu reușește să aibă un efect decisiv, el poate cel puțin să întărească puterea altor argumente. Să mai adăugăm aici încă unul.

Cu greutate va putea cineva să nege că toate legile logice pure au unul și același caracter; dacă vom putea arăta despre unele [că este imposibil să le concepem ca legi despre fapte][1], | atunci lucrul acesta va trebui H 87
să fie valabil pentru toate celelalte. Printre aceste legi se găsesc și acelea care se raportează la adevăruri în genere, deci legile în care „obiectele“ supuse reglementării sunt adevărurile. De exemplu, pentru orice adevăr *A* este valabil că opusul lui contradictoriu nu este un adevăr. Pentru orice pereche de adevăruri *A* și *B* este valabil că și conexiunea* lor conjunctivă și disjunctivă sunt adevăruri. Dacă trei adevăruri *A*, *B*, *C* stau în raportul că *A* este temei pentru *B* și *B* temei pentru *C*, atunci și *A* este temei pentru *C* etc. Este însă absurd să caracterizezi legile pentru fapte ca legile valabile pentru adevăruri ca atare. | Un adevăr nu este A 77
un fapt, adică ceva determinat temporal. Un adevăr poate desigur să semnifice că un lucru există, | că o stare B 77
de lucruri are loc, că o schimbare se produce etc. Dar adevărul însuși este mai presus de orice temporalitate, nu are nici un sens să-i atribui o existență temporală, apariție și dispariție. Această absurditate apare cu cea mai mare claritate în ce privește înseși legile adevărului. Dacă ar fi legi reale, ele ar trebui să fie reguli ale

[1] A: [că interpretarea lor ca legi despre fapte este imposibilă].

* Înțeleg prin aceste conexiuni sensul propozițiilor „*A* și *B*“, adică amândouă sunt adevărate, respectiv „*A* sau *B*“, adică una din cele două este adevărată — ceea ce nu înseamnă că *numai* una este adevărată.

coexistenței și succesiunii faptelor, în acest caz special, ale coexistenței și succesiunii adevărurilor, iar acestea ar trebui să aparțină ele însele, ca adevăruri, acelor fapte pe care le reglementează. O lege ar prescrie astfel anumite fapte, numite adevăruri, apariția și dispariția lor, iar printre aceste fapte ar trebui să se găsească legea însăși, ca un fapt alături de altele. Legea ar apărea și ar dispărea conform legii — un nonsens evident. La fel, dacă vrem să interpretăm legea despre adevăruri ca lege a coexistenței, ea va apărea ca un lucru individual temporal, dar și ca regulă generală determinantă pentru toate existențele temporale și pentru fiecare în parte. Astfel de absurdități* sunt inevitabile dacă nu se ține cont de diferența fundamentală dintre obiectele reale și obiectele ideale și, în consecință, de diferența dintre legile ideale și legile reale, sau dacă aceste diferențe nu sunt înțelese în sensul corect; vom vedea mereu că aceste diferențe sunt decisive pentru controversele dintre logica psihologistă și logica pură.

* *Cf.* aici analizele sistematice din capitolul al VII-lea, paginile despre nonsensul sceptic-relativist al oricărei concepții care face legile logice dependente de fapte.

CAPITOLUL V H 88

A 78

Interpretările psihologice ale principiilor logice B 78

§ 25. Principiul noncontradicției în interpretarea [psihologistă][1] a lui Mill și Spencer

Am remarcat mai sus că, dacă aplicăm consecvent concepția care vede în legile logice legi despre fapte psihice, ar trebui să ajungem la grave greșeli de interpretare ale acestora. Dar aici, ca și în toate celelalte puncte, logica dominantă a ezitat de regulă să tragă consecințele. Aș spune aproape că psihologismul trăiește numai din inconsecvență, iar dacă cineva l-ar fi gândit cu consecvență până la sfârșit, l-ar fi abandonat deja, dacă empirismul extrem nu ar fi oferit un exemplu ciudat despre modul în care prejudecățile înrădăcinate pot fi mai puternice decât cei mai clari martori ai intuiției [*Einsicht*]. Într-o consecvență îndrăzneață, el trage cele mai riguroase consecințe, dar numai pentru a le prelua și a le uni într-o teorie cu adevărat plină de contradicții. Ceea ce am invocat împotriva poziției logice pe care o contestăm — anume că, în loc să fie legi absolut exacte de un tip pur conceptual și garantate *a priori*, adevărurile logice ar trebui să fie probabilități mai mult sau mai puțin vagi, întemeiate mai curând pe experiență și inducție și care se referă la anumite

[1] În cuprinsul din A: [psihologică]

facticități ale vieții sufletești omenești — este (dacă facem abstracție de accentul pe care l-am pus pe caracterul ei vag) tocmai teoria explicită a empirismului. Nu intră în sarcina noastră să supunem unei critici
H 89 exhaustive această direcție în teoria cunoașterii. |

Un interes deosebit suscită însă interpretările psihologice ale legilor logice, care au apărut în această
A 79 școală || și care au răspândit și dincolo de granițele ei
B 79 o lumină orbitoare.*

După cum se știe, J.St. Mill** ne învață că *principium contradictionis* ar fi „una dintre generalizările noastre cele mai timpurii și mai evidente obținută din experiență". Temeiurile originare ale acestui principiu s-ar afla în faptul că „credința și necredința sunt două stări diferite ale spiritului" ce se exclud reciproc. Acest lucru ni se relevă — continuă el textual — plecând de la cele mai simple observații ale propriului nostru spirit. Iar dacă îndreptăm observațiile noastre în afară, găsim și aici că lumina și întunericul, zgomotul și tăcerea, egalitatea și inegalitatea, anterioritatea și posterioritatea, succesiunea și simultaneitatea, pe scurt, orice fenomen pozitiv și negația sa [*negative*] sunt fenomene diferite, aflate într-un raport de opoziție accentuată, și că o latură este întotdeauna absentă acolo unde cealaltă este prezentă. „Consider axioma în discuție — spune el — ca pe o generalizare pornind de la toate aceste fapte."

Acolo unde este vorba despre fundamentele principiale ale prejudecăților sale empiriste, Mill, de altfel

* O discuție generală asupra deficiențelor principiale majore ale empirismului, discuție extinsă până acolo încât să putem spera să promovăm prin ea intențiile noastre idealiste în logică, vom oferi în anexa la acest paragraf și la următorul, pp. 94 și urm.

** MILL, *Logica*, Cartea a II-a, Cap. VII, § 4 (Gomperz, I, p. 298).

atât de subtil, parcă este părăsit de toți zeii. Un singur lucru constituie aici dificultatea: să înțelegem cum poate o astfel de teorie să convingă. Pentru început, ne frapează incorectitudinea evidentă a afirmației că principiul ce spune că două propoziții contradictorii nu sunt adevărate împreună și că, în acest sens, se exclud, ar fi o *generalizare* a faptelor date; că lumina și întunericul, zgomotul și tăcerea etc. se exclud, lucruri care sunt orice, mai puțin propoziții contradictorii. Ne este imposibil să înțelegem cum vrea Mill să stabilească o legătură între aceste [pretinse][1] fapte ale experienței || și legea logică. Zadarnic vom spera la o A 83 B 83
clarificare pornind de la expunerile paralele ale lui Mill din | scrierea polemica îndreptată împotriva lui Hamil- H 90
ton. Mill citează aici aprobator „legea absolut constantă" pe care Spencer, împărtășind aceleași idei, a pus-o la baza principiului logic, anume *„that the appearance of any positive mode of consciousness cannot occur without excluding a correlative negative mode; and that the negative mode cannot occur without excluding the correlative positive mode"*.[*a] Dar cine nu vede că această propoziție exprimă o tautologie pură, întrucât acea excludere reciprocă este inclusă deja în definiția termenilor corelativi „fenomen pozitiv și negativ"? Dimpotrivă, principiul noncontradicției nu este câtuși de puțin o tautologie. În definiția propozițiilor

[1] Completare în B.

[*] MILL, *An Examination*[5], cap. XXI, p. 491. Este desigur o inadvertență atunci când Spencer se referă la principiul terțului exclus în loc de principiul noncontradicției.

[a] „Că aparența oricărui mod pozitiv al conștiinței nu poate interveni fără să fie exclus un mod negativ corelativ; și că modul negativ nu poate interveni fără să fie exclus modul pozitiv corelativ."

contradictorii nu stă faptul că aceste propoziții se exclud, și chiar dacă o fac în virtutea acelui principiu, atunci nu este valabil faptul opus: nu orice pereche de propoziții ce se exclud este o pereche de propoziții contradictorii — o dovadă suficientă că principiul nostru nu trebuie pus laolaltă cu acea tautologie. Nici Mill nu vrea de altfel să îl înțeleagă ca pe o tautologie, deoarece, pentru el, acest principiu trebuie să rezulte în primul rând prin inducție din experiență.

În orice caz, alte observații ale lui Mill ne pot ajuta să înțelegem interpretarea empirică a acestui principiu — mai bine decât relațiile atât de puțin inteligibile cu [incoexistențe ale][1] experienței externe — mai ales acele observații care discută problema dacă cele trei principii logice fundamentale pot fi considerate ca „*inherent necessities of thought*", „*an original part of our mental constitution*", „*laws of our thoughts by the native structure of the mind*"[a], sau dacă sunt legi ale gândirii doar „*because we perceive them to be universally true of observed phenomena*"[b] — ceea ce *Mill* nu ar dori de altfel să tranșeze în sensul pozitiv. Cu
A 81 B 81 privire la aceste legi, citim următoarele: „*They* || *may or may not be capable of alteration by experience, but the conditions of our existence deny to us the experience which would be required to alter them. Any assertion, therefore, which conflicts with one of these laws — any*

[1] A: [incoexistențele].

[a] „Necesități inerente ale gândirii", „o parte originară a constituției noastre mentale", „legi ale gândirii, date prin structura nativă a minții noastre".

[b] „Întrucât noi le percepem ca universal adevărate pentru fenomenele observate."

proposition, for instance, which asserts a contradiction, though it were on subject wholly removed from the sphere of our experience, | is to us unbelievable. The belief II 91
in such a proposition is, in the present constitution of nature, impossible as a mental fact."*[a]

Conchidem de aici că inconsistența exprimată în principiul noncontradicției — anume, date fiind două propoziții contradictorii, faptul-de-a-nu-fi-adevărate-împreună — este interpretată de Mill ca incompatibilitate a acestor propoziții în ce privește credința noastră (*belief*). Cu alte cuvinte, *faptul-de-a-nu-fi-adevărate-împreună al acestor propoziții* este substituit cu *incompatibilitatea reală a actelor de judecată* corespunzătoare. Acest lucru se armonizează de asemenea cu afirmația repetată a lui Mill după care actele de credință ar fi singurele obiecte pe care le putem caracteriza, în sensul propriu al cuvintelor, ca adevărate sau false. Două acte de credință opuse contradictoriu nu pot coexista — iată cum ar trebui înțeles acest principiu.

* MILL, *An Examination*, p. 491. *Cf.* și p. 487: „It is the generalization of a mental act, which is of continual occurrence, and which cannot be dispensed with in reasoning". [Generalizarea unui act mental este cea care posedă o incidență continuă și de care nu ne putem dispensa atunci când raționăm (n. trad.).]

[a] „Ele pot fi sau nu capabile să fie alterate prin experiență, însă condițiile existenței noastre nu ne oferă experiența ce ar fi necesară pentru ca ele să fie alterate. Prin urmare, orice afirmație care ar intra în conflict cu vreuna dintre aceste legi — de exemplu, orice propoziție care ar aserta o contradicție, deși ar purta asupra unui subiect îndepărtat complet din sfera experienței noastre, este o propoziție căreia ne este imposibil să-i acordăm crezare. A crede într-o astfel de propoziție este imposibil ca fapt mental, dată fiind constituția prezentă a naturii noastre."

§ 26. Interpretarea psihologică a principiului în maniera lui Mill nu conduce la nici o lege, ci la o propoziție de experiență complet vagă și nedovedită științific

Se nasc aici tot felul de obiecții. Mai întâi, formularea principiului este cu siguranță incompletă. *În ce condiții* — va trebui să ne întrebăm — nu pot coexista actele de credință opuse? Judecăți opuse pot foarte bine coexista în indivizi diferiți, lucru bine-cunoscut de altfel. Va trebui atunci să ne exprimăm mai exact și să explicăm totodată sensul conceptului de coexistență
A 82 B 82 reală: || În același individ sau, mai bine spus, în aceeași conștiință, actele de credință contradictorii nu pot persista în timpul unui interval temporal oricât de scurt. Dar este aceasta cu adevărat o *lege*? Avem cu adevărat voie să o enunțăm cu o generalitate nelimitată? Unde se află inducțiile psihologice care ne îndreptățesc să o acceptăm? Să nu fi existat și să nu existe în continuare oameni care, ocazional, înșelați de exemplu de raționamente greșite, să considere ca adevărate în același timp lucruri opuse? Au fost cumva inițiate cercetări
H 92 științifice | despre posibilitatea ca astfel de lucruri, ba chiar pure contradicții, să survină printre nebuni? Ce se întâmplă cu stările de hipnoză, de delir provocat de febră etc.? Este valabilă această lege și pentru animale?

Pentru a se sustrage acestor obiecții, este posibil ca empiristul să limiteze legea sa prin conjecturi potrivite, să spună de exemplu că legea nu pretinde că este valabilă decât pentru indivizi normali ai speciei *homo sapiens* și care se află într-o stare de constituție normală a gândirii. Dar este suficient să ridicăm întrebarea

incomodă despre modul în care determinăm mai exact conceptele de „individ normal“ și „constituție normală a gândirii“, și vom recunoaște cât de complicat și de inexact a devenit conținutul legii cu care avem acum de-a face.

Nu este necesar să mai continuăm aceste considerații (deși, de exemplu, condiția temporală care apare în lege ar oferi aici un oarecare temei pentru discuție): ele sunt mai mult decât suficiente pentru a întemeia consecința surprinzătoare că *principium contradictionis*, atât de familiar nouă și care fusese considerat mereu o lege evidentă, absolut exactă și valabilă fără excepție, este în fapt modelul unui principiu inexact la modul grosier, neștiințific, care nu poate fi ridicat la rangul unei presupuneri plauzibile decât după ce multiple corecturi ar transforma semnificația sa aparent exactă într-una total vagă. Așa ar trebui să stea lucrurile cu adevărat, dacă empirismul are dreptate când spune că incompatibilitatea despre care vorbește principiul || trebuie interpretată ca o incoexistență reală a actelor de judecată contradictorii, deci principiul însuși ca o generalitate empirico-psihologică. Iar empirismul în forma elaborată de Mill nici nu se gândește să delimiteze și să fundamenteze științific acea propoziție grosier inexactă, care rezultă mai întâi din interpretarea psihologică; el o preia așa cum se oferă, tot atât de inexact pe cât trebuie să ne așteptăm cu privire la „una dintre generalizările noastre cele mai timpurii și mai evidente pe care o obținem din experiență“, adică pentru o generalizare grosieră a empiriei preștiințifice. Tocmai acolo unde este vorba despre fundamentele ultime ale oricărei științe trebuie să ne mulțumim cu această

A 83
B 83

empirie naivă, împreună cu mecanismul ei orb de asociații. Convingerile ce rezultă fără nici o intuire [*Einsicht*] din mecanisme psihologice și care nu au alt
H 93 temei mai bun | decât prejudecățile răspândite pretutindeni, cărora le lipsește o delimitare durabilă și fermă din cauza originii lor și care, dacă sunt luate în spiritul literei, închid în sine ceva vădit fals — acestea ar trebui să reprezinte fundamentele ultime pentru întemeierea oricărei cunoașteri științifice în sensul cel mai riguros al cuvântului.

Nu mai insistăm aici asupra acestei probleme. Este important însă să ne întoarcem la eroarea fundamentală a teoriei adverse și să ne întrebăm dacă acel principiu empiric despre actele de credință, oricum ar fi formulat, este cu adevărat principiul de care ne folosim în logică. El spune: În anumite împrejurări subiective *X* (care nu sunt din păcate cercetate mai îndeaproape și nu pot fi prezentate complet), două acte de credință opuse, precum Da și Nu, nu pot exista împreună în aceeași conștiință. Este acest lucru ceea ce logicienii vor să spună prin formularea: „Două propoziții contradictorii nu sunt amândouă adevărate“ ? Nu este nevoie decât să ne îndreptăm atenția asupra acelor cazuri în care ne folosim de legea în discuție pentru a reglementa activitățile de judecare, și vom vedea că semnificația sa este cu totul alta. În folosirea sa normativă, principiul spune fără îndoială următorul lucru și nimic altceva:
A 84
B 84 Orice pereche de acte de credință opuse am alege || — fie că aparțin aceluiași individ, fie că aparțin unor indivizi diferiți; fie că sunt coexistente în același interval temporal sau separate printr-un anumit interval de timp —, este valabil cu o rigurozitate absolută și

fără excepție că cei doi membri ai fiecărei perechi nu sunt împreună adevărați [*richtig*], i.e. conform adevărului [*wahrheitsgemäß*]. Cred că nici tabăra empiristă nu poate pune la îndoială valabilitatea acestei norme. În orice caz, acolo unde vorbește despre legi ale gândirii, logica are de-a face numai cu a doua lege *logică*, și nu cu acea „lege“ vagă a psihologiei, total diferită în ce privește conținutul și care până acum nici măcar nu a fost formulată. | H 94

Anexă la ultimele două paragrafe. Despre câteva slăbiciuni principiale ale empirismului

În legătură cu înrudirea intimă dintre empirism și psihologism, poate să pară justificată aici o mică digresiune care să dezvăluie erorile fundamentale ale empirismului. Empirismul extrem, ca teorie a cunoașterii, nu este mai puțin absurd ca scepticismul extrem. El *anulează posibilitatea unei întemeieri raționale a cunoașterii mijlocite*, iar prin aceasta suprimă *propria sa posibilitate*, ca teorie fundamentată științific.* El admite că există cunoștințe mijlocite, care rezultă din raporturi de întemeiere, și nu neagă nici principiile întemeierii. El nu se limitează la a accepta posibilitatea logicii, ci o și construiește el însuși. Dacă orice întemeiere se bazează pe anumite principii, în conformitate

* Conform conceptului pregnant de scepticism, pe care îl vom dezvolta în capitolul al VII-lea, p. 112, empirismul este caracterizat în consecință ca teorie sceptică. Windelband îi aplică foarte potrivit expresia kantiană de „încercare lipsită de speranță“ — empirismul este, mai precis, încercarea lipsită de speranță *„de a întemeia printr-o teorie empirică chiar acel lucru pe care îl presupune orice teorie“* (*Präludien*, p. 261).

cu care decurge, iar întemeierea ei supremă nu poate fi realizată decât prin recurs la aceste principii, atunci ajungem fie la un *cerc vicios*, fie la un *regres* la infinit,
A 85 B 85 întrucât principiile întemeierii || necesită ele însele, din
nou, să fie întemeiate. Primul caz survine atunci când principiile întemeierii, care participă la întemeierea principiilor întemeierii, sunt identice cu acestea. Ultimul caz se produce atunci când și unele și celelalte sunt în permanență diferite. Prin urmare, este evident că cerința unei întemeieri principiale pentru orice cunoaștere mediată nu poate avea un sens posibil decât atunci când suntem capabili să cunoaștem intuitiv [*einsichtig*] și nemijlocit anumite principii ultime pe care se sprijină în cele din urmă orice fundare. Toate principiile întemeietoare ale tuturor fundamentelor posibile trebuie în consecință să poată fi reduse deductiv la anumite principii ultime, evidente nemijlocit, și anume astfel încât principiile înseși ale *acestei* deducții să se regăsească în totalitate printre aceste principii ultime.

Empirismul extrem renunță însă *eo ipso* la posibilitatea unei întemeieri raționale a cunoașterii mijlocite, întrucât atribuie în fond încredere deplină numai judecăților singulare empirice (o încredere total necritică, pentru că nu ține seamă de dificultățile ce privesc într-o proporție atât de mare tocmai aceste judecăți singulare). În loc să recunoască faptul că principiile ultime, de care depinde întemeierea cunoașterii mijlocite, sunt intuiții nemijlocite [*unmittelbare Einsichten*],
H 95 | deci adevăruri date definitiv, empirismul crede
că poate realiza mai mult dacă le deduce din experiență și inducție, deci dacă le întemeiază pe o cale mijlocită. Dacă ne întrebăm care sunt principiile *acestei* deducții

și pe ce se întemeiază, empirismul răspunde mai curând prin trimitere la experiența cotidiană necritică, naivă, întrucât îi este interzis să trimită la principii generale, sesizabile nemijlocit. El crede că poate câștiga pentru această experiență o demnitate mai înaltă prin faptul că o explică psihologic, în maniera lui Hume. El ignoră prin urmare faptul că, dacă nu există în genere nici o întemeiere prin intuiție [*einsichtige Rechtfertigung*] a ipotezelor formulate mijlocit, deci nici o întemeiere pe baza unor principii generale evidente nemijlocit și din care să rezulte fundamentele respective, atunci și întreaga teorie psihologică, întreaga doctrină a empirismului însuși, care se sprijină pe o cunoaștere mijlocită, ar fi lipsită de orice întemeiere rațională, ea ar fi astfel o ipoteză arbitrară, cu nimic mai bună decât orice prejudecată.

Este straniu că empirismul acordă mai multă încredere unei teorii care este împovărată cu astfel de absurdități decât || adevărurilor simple și fundamentale A 86 B 86
ale logicii și aritmeticii. Ca psihologism autentic, el arată peste tot tendința de a confunda întemeierea anumitor judecăți generale cu faptul că ele provin din punct de vedere psihologic din experiență, tocmai grație acestei pretinse „naturalități" a lor.

Este demn de remarcat că situația nu stă mai bine nici pentru empirismul moderat al lui Hume care încearcă să mențină ideea că sfera logicii și a matematicii pure este întemeiată *a priori* (cu tot psihologismul care o afectează și pe ea) și care nu livrează sferei empirice decât științele factuale. Și această poziție în teoria cunoașterii se dovedește de nesusținut, ba chiar absurdă; faptul acesta se arată printr-o obiecție

asemănătoare cu aceea pe care am adus-o mai sus împotriva empirismului extrem. Judecățile factuale mediate — dacă dorim să redăm pe scurt sensul teoriei lui Hume — nu permit, și anume la modul foarte general, *nici o întemeiere rațională*, ci numai o *explicație psihologică*. Nu avem atunci decât a ne întreba ce se întâmplă cu întemeierea rațională a judecăților psihologice (a judecăților despre obișnuință, asocierea ideilor etc.) pe care se sprijină chiar această teorie, și cu întemeierea raționamentelor factuale pe care le folosește ca însăși — pentru a recunoaște contradicția evidentă dintre sensul propoziției pe care teoria vrea să o demonstreze și sensul deducțiilor pe care intenționează să le folosească în acest scop. Premisele psihologice ale teoriei sunt și ele judecăți factuale mediate, le lipsește prin urmare orice întemeiere rațională, în sensul tezei de demonstrat. Cu alte cuvinte, corectitudinea teoriei presupune absurditatea premiselor ei, corectitudinea premiselor presupune absurditatea teoriei (respectiv a tezei). (Și teoria lui Hume se vădește a fi una *sceptică*, în sensul pregnant al cuvântului, sens
II 96 pe care îl vom defini în capitolul al VII-lea). |

§ 27. Obiecții analoge împotriva altor interpretări psihologice ale principiului logic. Echivocurile ca sursă a erorii

Este ușor să ne dăm seama că obiecții de genul celor pe care le-am ridicat în ultimele paragrafe trebuie să privească orice interpretare psihologică greșită a
A 87 B 87 așa-numitelor legi ale gândirii și a tuturor ‖ legilor ce depind de ele. Nu ar ajuta cu nimic dacă am încerca

să ne sustragem de la obligația noastră de delimitare și întemeiere prin apelul la „încrederea în sine a rațiunii" sau la evidența ce le este inerentă în gândirea logică. Intuitivitatea [*Einsichtigkeit*] legilor *logice* este clară. Dar de îndată ce semnificația lor ideatică este înțeleasă în sens psihologic, sensul lor originar, de care este atașată intuitivitatea lor [*Einsichtigkeit*], este complet schimbat. Din legi exacte, ele devin, așa cum am văzut, generalități empirice vagi care, la o observare corectă a sferei lor de indeterminare, pot fi valabile, dar rămân departe de orice evidență. Urmând înclinațiile naturale ale gândirii lor, dar fără să fie pe deplin conștienți de aceasta, teoreticienii cunoașterii de orientare psihologistă înțeleg și ei, fără îndoială, toate legile din această categorie *înainte de toate* — adică înainte să intre în joc arta lor interpretativă filozofică — în sens obiectiv. Ei cad apoi în eroarea de a revendica evidența referitoare la acest sens propriu-zis, sens care garantează legilor valabilitatea lor absolută, și pentru acele interpretări esențial modificate pe care cred că pot să le atribuie formulelor legilor, printr-o reflecție ulterioară. Dacă este vreodată justificat să vorbim despre intuirea [*Einsicht*] prin care devenim conștienți de adevărul însuși, cu siguranță este cazul principiului după care, din două propoziții contradictorii, nu sunt amândouă adevărate; în plus, dacă trebuie undeva să contestăm că acest mod de a vorbi este justificat, cu siguranță pentru orice reinterpretare psihologizantă a aceluiași principiu (sau a formulărilor sale echivalente), de exemplu „că afirmația și negația se exclud în gândire", că „într-[*o*][1] conștiință nu pot coexista

[1] În A scris cursiv.

H 97 simultan judecăți sesizate ca fiind | contradictorii"*,
A 88 B 88 || că ne este imposibil să credem într-o contradicție explicită**, că nimeni nu ar putea să accepte că ceva este și în același timp nu este și altele asemenea.

Să ne oprim un moment, ca să nu mai rămână nici o neclaritate, asupra acestor formulări ambigue. La o considerare mai amănunțită, remarcăm imediat *influența deconcertantă a echivocurilor ce intră aici în joc*, influență în urma căreia se produce confuzia dintre legea autentică sau orice altă expresie normativă echivalentă cu ea și afirmațiile psihologice. Așa stau lucrurile cu prima formulare amintită aici. În *gândire*, se spune, afirmația și negația se exclud. Termenul de gândire, care cuprinde într-un sens mai larg toate activitățile intelective, este folosit în vocabularul multor logicieni de preferință cu trimitere la gândirea rațională „logică", deci în legătură cu judecarea corectă. Faptul că în judecarea *corectă* Da și Nu se exclud este evident, dar pe această cale este exprimată o propoziție echivalentă cu legea logică, câtuși de puțin o propoziție psihologică. Ea spune că o judecată în care una și aceeași stare de fapt este în același timp afirmată și negată nu este corectă; dar nu spune nicidecum ceva despre faptul dacă actele de judecată contradictorii pot

* Formulări ale lui HEYMANS, *Die Gesetze und Elemente des wissenschaftlichen Denkens*, I[1], § 19 și urm. Înrudită cu a doua formulare este și cea a lui SIGWART, *Logik*, I[2], p. 419, după care „este imposibil să afirmăm și totodată să negăm conștient aceeași propoziție".

** *Cf.* finalul citatului din scrierea lui Mill împotriva lui Hamilton, mai sus, p. 81 (în text). La fel se spune și în *loc. cit.*, pp. 484 și urm., jos: *„two assertions, one of which denies what the other affirms, cannot be thought together"*, unde *„thought"* este interpretat imediat după aceea în sensul lui *„believed"*.

coexista *realiter* sau nu — indiferent dacă într-o *singură*[1] conștiință sau în mai multe.*

Și cea de-a doua formulare (după care judecățile recunoscute ca fiind contradictorii nu pot coexista simultan într-o *singură*[2] conștiință) este astfel exclusă, în afara cazului în care interpretăm termenul de „conștiință" în sensul de „conștiință în genere", de conștiință normală supratemporală. Însă un principiu logic primitiv nu poate desigur să presupună conceptul de
normal, || care nici nu ar putea fi înțeles fără să ne refe- A 89 B 89
rim la acest principiu. | Este clar de altfel că, înțeleasă H 98
în această manieră, adică în măsura în care ne abținem de la orice ipostaziere metafizică, propoziția exprimă o reformulare echivalentă a principiului logic și nu are nimic de-a face cu nici o psihologie.

Un echivoc asemănător cu cel din prima formulare intervine în a treia și a patra formulare. Nimeni nu *poate* crede într-o contradicție, nimeni nu *poate* accepta că același lucru este și nu este — nici o persoană rațională, ar trebui desigur să completăm. Această imposibilitate survine doar pentru cel care vrea să judece corect, și pentru nimeni altul. Ea nu exprimă prin urmare nici o constrângere psihologică, ci numai intuiția [*Einsicht*] [că propoziții opuse nu sunt adevărate împreună, respectiv că stările de fapt care le corespund nu pot coexista][3] și că, totodată, cine ridică pretenția de a judeca corect, adică de a considera adevărul ca

[1] În A nu este scris cursiv.

* Chiar și Höfler și Meinong cad în eroarea de a substitui principiului logic ideea incoexistenței (*Logik*, 1890, p. 133).

[2] În A nu este scris cursiv.

[3] A: [că stări de fapt opuse nu sunt adevărate împreună].

adevărat iar falsul ca fals, trebuie să judece așa cum stipulează această lege. În judecățile *de facto*, lucrurile pot sta altfel; nici o lege psihologică nu constrânge pe cel care judecă să se supună jugului legilor logice. Avem aici de a face din nou cu o reformulare echivalentă a legii logice, și nimic nu este mai departe de ea decât ideea unei legități psihologice[1] a fenomenelor judecății. Însă tocmai această idee constituie pe de altă parte semnificația esențială a interpretării psihologice. Această idee rezultă dacă imposibilitatea este înțeleasă ca o non-coexistență a actelor de judecată și nu ca o incompatibilitate a propozițiilor care le corespund (ca fapt-de-a-nu-fi-adevărate-împreună în virtutea unei legi).

Propoziția: nici o „persoană rațională" sau chiar numai „responsabilă pentru actele sale" nu *poate* crede într-o contradicție mai poate fi interpretată și altfel. Numim pe cineva persoană rațională când îi atribuim dispoziția obișnuită de a judeca corect „într-o stare normală a gândirii", „în sfera sa". Cine posedă capacitatea normală, într-o stare normală a gândirii, de a nu se înșela cel puțin asupra a „ceea ce este de la sine înțe-
A 90 B 90 les", „ceea ce este clar ca lumina zilei", || este considerat „responsabil pentru actele sale", în sensul pe care îl folosim aici. Desigur, a evita contradicțiile explicite ține pentru noi de domeniul — de altfel destul de vag
II 99 — al acestui | de-la-sine-înțeles. Odată ce realizăm această subordonare, propoziția: nici o persoană responsabilă (sau chiar, nici o persoană rațională) nu poate considera contradicțiile ca fiind adevărate nu este nimic altceva decât o transpunere trivială a generalului

[1] În A urmează: [deci cauzale].

la cazul particular. Desigur, nu am putea *numi* pe nimeni responsabil dacă s-ar comporta altfel. Încă o dată, nu este vorba aici de nici o lege psihologică.

Totuși, încă nu am epuizat interpretările posibile. O gravă ambiguitate a cuvântului *imposibilitate*, ambiguitate prin care acest concept poate să însemne nu doar *incompatibilitate obiectiv legică*, ci și o *incapacitate subiectivă* de a realiza un acord, contribuie și ea, nu cu puțin, la favorizarea tendințelor psihologiste. Se spune uneori: *nu pot să cred* că lucruri contradictorii există concomitent — oricât de mult m-aș strădui, încercarea aceasta eșuează în fața unei rezistențe pe care o resimt și care este insurmontabilă. Această neputință-de-a-crede [*Nichtglaubenkönnen*], s-ar putea argumenta, este o trăire evidentă, intuiesc [*ich sehe ein*] prin urmare că a crede în ceva contradictoriu este pentru mine o imposibilitate, deci și pentru orice altă ființă pe care trebuie să o gândesc ca fiind analoagă mie; eu am în acest fel intuiția evidentă [*evidente Einsicht*] a unei legități psihologice, care este exprimată tocmai prin principiul contradicției.

Dacă luăm în atenție noua eroare din argumentare, vom răspunde astfel: acolo unde ne-am decis să formulăm o judecată, orice încercare de a renunța la convingerea de care suntem pătrunși și de a accepta starea de fapt opusă eșuează în confruntarea cu experiența, în afară de cazul în care apar motive noi de gândire, îndoieli suplimentare, convingeri mai vechi incompatibile cu cele prezente, adesea doar un „sentiment" obscur al unei sume de idei ce se dezvoltă în direcția opusă. Această încercare vană, rezistența pe care o resimțim etc. sunt trăiri individuale, limitate la o

A 91 B 91 persoană și la un anumit timp, || legate de anumite împrejurări pe care nu le putem determina în mod exact. În acest caz, cum ar putea ele să întemeieze evidența pentru o *lege* universală, ce transcende persoanele și timpul ? Nu trebuie să se confunde evidența asertorică pentru existența trăirilor individuale cu evidența apodictică pentru existența unei legi generale. Poate evidența existenței acestui sentiment interpretat ca incapacitate să ne ofere intuiția [*Einsicht*] că ceea ce tocmai nu am reușit să realizăm în fapt ne este refuzat
H 100 și pentru totdeauna, în virtutea unei legi ? | Să ținem cont de cât de greu pot fi determinate împrejurările ce joacă aici un rol esențial. În această privință, noi ne înșelăm de fapt destul de des, deși, atunci când suntem ferm convinși de [existența unei stări de fapt *A*][1], ajungem foarte ușor să spunem că este de neconceput ca cineva să judece *non-A*. În același sens, am mai putea să spunem: Este de neconceput ca cineva să nu accepte principiul contradicției, despre care avem cea mai fermă convingere; și iarăși, nimeni nu este în stare să considere adevărate, în același timp, două [propoziții][2] contradictorii. Este posibil să vorbească în favoarea unei astfel de situații o judecată de experiență ce rezultă dintr-o testare pe un număr mare de exemple și care să fie, eventual, foarte vie; dar evidența că lucrurile stau așa la modul universal și necesar nu o deținem.

Putem să descriem *situația veritabilă* astfel: avem o evidență apodictică, adică o intuiție [*Einsicht*] în sensul pregnant al cuvintelor despre faptul-de-a-nu-fi-adevărate-împreună al *propozițiilor* contradictorii,

[1] A: [o stare de fapt *A*].
[2] A: [stări de fapt].

[respectiv despre faptul-de-a-nu-exista-împreună al stărilor de fapt opuse][1]. Legea acestei incompatibilități este principiul autentic al contradicției. Evidența apodictică este folosită apoi prin extensie și într-un sens psihologic; avem de asemenea și intuiția [*Einsicht*] că două *judecăți* cu o semnificație contradictorie nu pot coexista la modul că surprind în forma judecății ceea ce este efectiv dat în intuițiile ce le oferă un fundament. La modul general, avem intuiția [*Einsicht*] că judecățile evidente nu doar asertoric, ci și apodictic și care au o semnificație contradictorie, nu pot coexista [nici într-o singură conștiință, | nici B 92
distribuit în diferite conștiințe][2]. | Prin toate acestea A 92
vrem numai să spunem că nimeni nu poate *întâlni* stări de fapt efectiv coexistente și obiectiv incompatibile, întrucât contradictorii, nici în cercul intuiției [*Anschauung*] nici în cel al intuirii [*Einsicht*] sale — ceea ce nu exclude nicidecum faptul că ele pot fi *considerate* ca fiind coexistente. Ceea ce ne *lipsește*, din contră, este evidența apodictică în legătură cu judecăți contradictorii în genere; | noi deținem, în II 10
interiorul unor clase de cazuri cunoscute practic și suficient delimitate pentru scopuri practice, numai o cunoaștere *bazată pe experiență*, cunoaștere după care, în aceste cazuri, actele de judecată contradictorii se exclud efectiv.

[1] Completare în B.
[2] În A, pus între linii de pauza.

§ 28. Pretinsa latură dublă a principiului contradicției, după care el trebuie înțeles în același timp ca lege naturală a gândirii și ca lege normativă a reglementării logice a gândirii

În epoca noastră, interesată de problemele psihologice, doar puțin logicieni au știut să se țină în întregime departe de interpretările psihologice eronate ale principiilor logice[1]; nici măcar cei care au luat poziție împotriva unei fundamentări psihologice a logicii sau cei care ar respinge ofensați, din alte motive, reproșul de psihologism. Dacă ne gândim că ceea ce nu este psihologic nu este nici pasibil de a primi o explicație psihologică, că, prin urmare, orice încercare, oricât de bine intenționată, de a aduce lumină asupra esenței „legilor gândirii" prin cercetări psihologice presupune reinterpretarea psihologică a acestor legi, atunci trebuie să numărăm printre psihologiști și pe toți logicienii germani din direcția inițiată de Sigwart, chiar dacă ei s-au ținut departe de a formula explicit sau de a caracteriza aceste legi ca fiind psihologice și le-au opus, indiferent cum, celorlalte legi ale psihologiei. Dacă devierea eronată de sens nu o aflăm exprimată în formulele de legi adoptate, o aflăm mai sigur în explicațiile
A 93 B 93 ce le însoțesc sau în structura fiecărei expuneri. ||

Cu adevărat demne de remarcat apar încercările de a înzestra principiul contradicției cu o *poziție dublă*, conform căreia el ar trebui să constituie *pe de o parte, ca lege a naturii*, puterea determinantă a facultății noastre reale de judecare, *pe de altă parte, ca lege*

[1] În A urmează: [printre aceștia,].

normativă, fundamentul tuturor regulilor logice. Într-o manieră deosebit de atractivă, F.A. Lange împărtășește această concepție în *Logische Studien*, o scriere profundă, care ar dori de altfel să fie o contribuție nu la promovarea unei logici psihologiste, în stilul lui Mill, ci „pentru refundamentarea | logicii formale". Ce-i H 102
drept, când privim mai îndeaproape această refundamentare și citim că adevărurile logicii se deduc, ca și cele ale matematicii, din intuiția spațiului*, că fundamentele elementare ale acestor științe „sunt fundamentele *organizării* noastre intelectuale", „întrucât garantează corectitudinea riguroasă a oricărei cunoașteri în genere", și că, prin urmare, „legitatea pe care o admirăm în ele, *provine din noi înșine* [...] din înseși fundamentele noastre inconștiente"** — nu putem face altfel decât să caracterizăm poziția lui Lange tot ca psihologism, numai că de un alt gen, în care intră și idealismul formal al lui Kant — înțeles ca o interpretare predominantă a idealismului — și celelalte specii ale teoriei despre facultățile de cunoaștere înnăscute sau despre „sursele cunoașterii".*** || A 94 B 94

* F.A. LANGE, *Logische Studien. Ein Beitrag zur Neubegründung der formalen Logik und Erkenntnistheorie*, 1877, p. 130.

** *Loc. cit.*, p. 148.

*** Este bine cunoscut că teoria kantiană a cunoașterii are anumite laturi ce tind să depășească acest psihologism al facultăților sufletești ca surse ale cunoașterii și care chiar trec efectiv dincolo de el. Este suficient aici că teoria lui are și laturi ce ies puternic în evidență și care se adâncesc în psihologism, ceea ce nu exclude desigur o polemică vie îndreptată împotriva altor forme de întemeiere psihologistă a cunoașterii. De altfel, în sfera teoriei psihologiste a cunoașterii intră nu numai Lange, ci și o bună parte a [filozofilor care aplică gândirea lui Kant] (A: [neokantienilor], oricât de puțin ar dori ei să fie aici de acord. Psihologia transcendentală este și ea psihologie.

Iată cum sună explicațiile lui Lange cu privire la acest subiect:

„Principiul contradicției este punctul în care *legile naturale* ale gândirii se întâlnesc cu *legile normative*. Acele condiții psihologice ale formării reprezentărilor noastre — condiții care, prin acțiunea lor invariabilă, fac să apară în gândirea naturală (o gândire care nu este condusă de nici o regulă) atât adevărul cât și eroarea, care izvorăsc într-o bogăție fără sfârșit — sunt completate, limitate și orientate în acțiunea lor dirijată spre un anumit scop prin faptul că lucrurile ce se opun, atunci când încercăm să facem ca ele să coincidă, nu pot fi unificate în gândirea noastră. Spiritul omenesc își însușește cele mai mari contradicții atâta timp cât elementele opuse sunt îngrădite în sfere de idei diferite și sunt ținute astfel separat unele de celelalte; doar atunci când aceeași enunțare se raportează nemijlocit la același obiect ca și opusul ei încetează și această capacitate a unificării; fie rezultă o incertitudine deplină, fie una dintre cele două afirmații trebuie să cedeze
H 103 locul celeilalte. | Din punct de vedere psihologic, această suprimare a elementelor contradictorii poate desigur să fie provizorie, în măsura în care provizorie este și coincidența nemijlocită a enunțurilor contradictorii. Ceea ce este adânc înrădăcinat în diferite domenii de gândire nu poate fi distrus pur si simplu când se arată prin simple deducții că este contradictoriu. Desigur, în momentul în care consecințele unei propoziții ca și ale celeilalte sunt aduse la o coincidență nemijlocită, efectul nu se mai produce, el nu mai răzbate întotdeauna prin întreaga succesiune de deducții până la locul contradicției originare. Îndoiala

în caracterul convingător al seriei de deducții, în identitatea obiectului deducției, protejează adesea față de eroare; dar chiar dacă aceasta este distrusă pentru o clipă, ea se clădește din nou din cercul obișnuit al asociațiilor între reprezentări și se menține, până când este în cele din urmă înlăturată prin lovituri repetate.

În ciuda acestei perseverențe a erorii, legea psihologică a incompatibilității în gândire a contradicțiilor nemijlocite trebuie să fi exercitat cu timpul o mare influență. Ea este sabia ascuțită cu care sunt nimicite puțin câte puțin, în decursul experienței, acele asociații dintre reprezentări care nu se pot susține, pe când acelea care pot fi mai bine susținute rămân. În progresul natural al gândirii omenești, ea este principul distrugător care, ‖ asemenea progresului organismelor, A 95 B 95
se sprijină pe faptul că sunt produse asociații mereu noi între reprezentări, dintre care cea mai mare parte este suprimată constant, în timp ce asociațiile mai bune supraviețuiesc și sunt active pe mai departe.

Această lege *psihologică* a contradicției [...] ne este dată nemijlocit prin organizarea organismului nostru și este activă înaintea oricărei experiențe, ca o condiție a oricărei experienței. Eficiența sa este una obiectivă și nu este nevoie să devenim conștienți de ea pentru a deveni activă.

Dacă vrem să concepem această lege ca fundament al logicii, dacă trebuie să o recunoaștem ca *lege normativă* a oricărei gândiri, după cum este activă ca *lege naturală* și fără să o recunoaștem, avem nevoie cu siguranță, ca și pentru toate celelalte axiome, de o intuiție tipică pentru a ne convinge."*

* *Loc. cit.*, pp. 27 și urm.

„Care este elementul esențial al logicii, dacă lăsăm deoparte toate ingredientele psihologice? Nimic altceva decât faptul suprimării constante a ceea ce este contradictoriu. Pe baza intuiției din această schemă, este un simplu pleonasm dacă spunem despre contradicție că nu *poate* exista; ca și cum dincolo de temeiul necesarului s-ar ascunde încă o necesitate. Realitatea este că *nu există* contradicție, că orice judecată care trece dincolo de limitele acestui concept este imediat anulată printr-o judecată opusă și mai solid întemeiată. Această
H 104 anulare factuală este | însă pentru logică temeiul ultim al tuturor regulilor. Din perspectivă psihologică, o putem iarăși caracteriza ca necesară, dacă o considerăm un caz special al unei legi mai generale a naturii; însă logica nu are cu aceasta nimic de-a face, ea își află mai degrabă aici, în legea fundamentală a contradicției, punctul său de plecare."*

Aceste teorii ale lui F.A. Lange au exercitat o influență vizibilă mai ales asupra lui Kroman** și Heymans***. Îi datorăm ultimului o încercare sistematică
A 96 B 96 de a elabora teoria cunoașterii || pe baze psihologice, cât mai consecvent cu putință. Ca experiment ideatic aproape pur, această încercare ni se pare foarte potrivită și vom avea curând ocazia să o analizăm mai îndeaproape. — Concepții asemănătoare găsim exprimate

* *Loc. cit.*, p. 49.

** K. KROMAN, *Unsere Naturerkenntnis*, trad. de Fischer-Benzon, Kopenhaga, 1883.

*** G. HEYMANS, *Die Gesetze und Elemente des wissenschaftlichen Denkens*[1], vol. 2, Leipzig 1890 și 1894.

și la Liebmann* și anume, spre surprinderea noastră, în mijlocul unei considerații, care, pe deplin pertinentă, atribuie necesității logice „valabilitate absolută pentru orice ființă ce gândește rațional, indiferent dacă pentru această ființă constituția ei este în acord cu a noastră sau nu“.

Ceea ce avem de obiectat acestei teorii reiese cu claritate din cele spuse mai sus. Nu contestăm faptele psihologice despre care este vorba în expunerea atât de pătrunzătoare a lui Lange; dar lipsește tot ceea ce ar putea să ne justifice să vorbim aici despre o *lege a naturii*. Dacă punem în comparație faptele cu diversele formulări ocazionale ale acestei presupuse legi, atunci ele se dovedesc a fi expresii neîngrijite ale uneia și aceleiași legi. Dacă Lange ar fi întreprins o încercare de descriere conceptuală exactă și de delimitare a experiențelor ce ne sunt familiare, nu ar fi lăsat să-i scape faptul că ele nu pot trece nicidecum drept cazuri particulare ale unei legi, în sensul exact ce intră în discuție când este vorba despre principiile logice. În realitate, ceea ce ni se oferă ca „lege naturală a contradicției“ se reduce la o generalitate empirică grosieră, care, luată ca atare, este înzestrată cu o sferă de indeterminare ce nu poate fi deloc fixată cu exactitate. Pe lângă acestea, ea se referă numai la indivizi *normali* din punct de vedere psihic; căci cum se comportă cei anormali din punct de vedere psihic | nu putem să H 105
aflăm dacă consultăm[1] experiența cotidiană a celor normali. Pe scurt, ne lipsește atitudinea riguros

* O. LIEBMANN, *Gedanken und Tatsachen*, 1. Heft (1882), pp. 25-27.

[1] În A urmează: [numai].

științifică ce se impune necesar pentru orice folosire a judecăților empirice preștiințifice în scopuri științifice.

Ne pronunțăm cu cea mai mare hotărâre împotriva
B 97 A 97 confuziei dintre acea | generalitate empirică vagă | și legea absolut exactă și pur conceptuală ce-și află, doar ea, un loc în logică; considerăm că este pur și simplu absurd să o identificăm pe una cu cealaltă sau să deducem pe una din cealaltă sau chiar să le sudăm pe amândouă într-o pretinsă lege a contradicției cu două fațete. Doar ignorând semnificația de bază a ceea ce înseamnă lege logică ajungem să trecem cu vederea că ea nu are nici cea mai mică relație, nici directă nici indirectă, cu anularea efectivă a ceea ce este contradictoriu în gândire. Această anulare efectivă privește evident numai trăirile judecăților unuia și aceluiași individ, în unul și același moment și act; ea nu privește afirmarea și negarea distribuite la indivizi diferiți sau în momente și acte diferite. Pentru stările reale, efective, despre care este vorba aici, astfel de diferențieri sunt esențiale, însă ele nu privesc absolut deloc legea logică. O lege logică nu vorbește despre lupta dintre judecățile contradictorii, dintre aceste acte temporale determinate real într-o manieră sau alta, ci despre incompatibilitatea de ordin legic dintre aceste unități atemporale, ideale pe care le numim propoziții contradictorii. Adevărul ce spune că, dată fiind o pereche de propoziții contradictorii, nu sunt adevărate amândouă nu conține vreo umbră de afirmație empirică despre vreo conștiință oarecare și actele sale de judecată. Cred că trebuie să se ajungă odată la o deplină claritate în legătură cu acest lucru, pentru a înțelege cât de nefundamentată este concepția pe care o criticăm aici.

§ 29. Continuare. Teoria lui Sigwart

Printre cei care aderă la teoria pe care o respingem aici despre caracterul dual al principiilor logice, întâlnim, chiar înainte de Lange, gânditori remarcabili, | H 106
printre ei, ocazional, chiar pe Bergmann, care arată de altfel o dispoziție destul de redusă de a face concesii psihologismului*; înainte de toate întâlnim însă pe A 98
Sigwart, | a cărui | imensă influență asupra noii logici B 98
ne justifică să discutăm mai îndeaproape expunerile sale cu privire la acest subiect.

„Principiul contradicției ca [...] lege normativă", consideră acest important logician, „nu se prezintă cu un alt sens decât cel pe care îl are ca lege a naturii și prin care stabilește pur și simplu semnificația negării; dar în timp ce, ca lege a naturii, el spune doar că este imposibil să spunem în mod conștient într-un anumit moment că *A* este *b* și *A* nu este *b*, ca lege normativă, el este aplicat acum la întreaga sferă a conceptelor constante peste care se întinde unitatea conștiinței în genere; sub această presupoziție, el întemeiază ceea ce numim de obicei *principium contradictionis*, care nu constituie însă perechea principiului identității (în sensul formulei *A* este *A*), ci îl presupune pe acesta îndeplinit, mai exact, constanța absolută a conceptelor însele."**

La fel se spune într-o expunere paralelă, în legătură cu principiul identității (interpretat ca principiu al concordanței): „Distincția dacă principiul concordanței trebuie privit ca lege a naturii sau ca lege normativă nu

* Bergmann, *Reine Logik*, p. 20 (concluziile § 2).
** Sigwart, *Logik*, I^2, p. 385 (§ 45, 5).

stă [...] în natura sa proprie, ci în presupozițiile la care este aplicat; în primul caz, el este aplicat tocmai la ceea ce este prezent în conștiință; în al doilea caz, la starea ideală a unui prezent general și [variabil][1] al întregului conținut ordonat de reprezentări al unei *singure* conștiințe, stare ideală, care nu poate fi niciodată pe deplin realizată din punct de vedere empiric."*

Iată acum obiecțiile noastre. Cum poate un principiu care (ca principiu al contradicției) „stabilește semnificația negării" să aibă caracterul unei legi a naturii? Desigur, Sigwart nu vrea să spună că acest principiu indică sensul cuvântului negare, în maniera unei
A 99 B 99 definiții nominale. || Numai un singur lucru poate avea aici Sigwart în vedere, anume că principiul se întemeiază pe sensul negării, că el explică ceea ce aparține
II 107 semnificației | conceptului de negare, cu alte cuvinte, că, dacă renunțăm la principiul contradicției, trebuie să renunțăm și la semnificația cuvântului negare. Dar tocmai acest lucru nu va putea vreodată să constituie semnificația ideatică a unei legi naturale, cu atât mai puțin semnificația legii pe care o formulează Sigwart în următorii termeni: Este imposibil să spunem în mod conștient, într-un moment oarecare, că *A* este *b* și *A* nu este *b*. Propozițiile care se întemeiază pe concepte (și nu ceea ce se întemeiază pe concepte și transpus apoi pur și simplu asupra faptelor) nu pot spune nimic despre ce putem face sau nu în mod conștient, într-un moment oarecare; dacă ele sunt, după cum ne învață Sigwart în alte locuri, supratemporale, ele nu pot să aibă vreun conținut esențial care să privească latura

[1] A: [invariabil].
* *Loc. cit.*, p. 383 (§ 45, 2).

temporală, deci factuală. Orice includere a aspectelor factuale în propoziții de acest gen anulează inevitabil sensul lor propriu. În consecință, este clar că acea lege a naturii, care vorbește despre ceva temporal, și legea normativă (principiul autentic al contradicției), care vorbește despre ceva atemporal, sunt absolut eterogene, astfel că nu poate fi vorba de o singură lege care se prezintă *în același sens, numai că într-o funcție sau sferă de aplicație diferită*. În plus, dacă opinia opusă ar fi corectă, ar trebui să poată fi găsită o formulă generală care să cuprindă în sine deopotrivă acea lege despre fapte și această lege despre obiecte ideale. Cine susține că aici ar fi vorba de o *singură* lege trebuie să dispună de o *singură* formulă, determinată conceptual. Este de la sine înțeles că în zadar vom căuta o astfel de formulă unitară.

Pe de altă parte, mai am următoarea obiecție. Este necesar ca legea normativă să presupună deja îndeplinită constanța absolută a conceptelor? Dacă este așa, legea ar fi *valabilă* numai sub *presupoziția* că expresiile sunt folosite tot timpul cu o semnificație identică, iar acolo unde nu este îndeplinită această presupoziție, legea și-ar pierde și valabilitatea. O astfel de convingere nu pot împărtăși la modul serios cei care se numără
printre cei mai remarcabili logicieni. || Desigur, folo- A 100
sirea *empirică* a legii presupune ca propozițiile și con- B 100
ceptele care funcționează ca semnificații ale expresiilor
noastre | să fie efectiv aceleași, așa acum sfera ideală a H 108
legii se referă la toate perechile posibile de propoziții care au *aceeași* materie, dar calități opuse. Dar aceasta nu este bineînțeles o presupoziție pentru *valabilitate*, ca și cum valabilitatea ar fi una ipotetică, ci presupoziția *aplicării* posibile la cazurile particulare date

prealabil. Așa cum presupoziția aplicării unei legi despre numere este, în acest caz, să existe numere, și anume numere determinate în maniera în care legea o indică în mod expres, la fel, o presupoziție a legii logice este să existe propoziții, și anume, sunt cerute expres propoziții cu o materie identică.

Nu găsesc foarte folositoare nici trimiterea la [conștiința în genere*, așa cum o descrie *Sigwart*][1]. Într-o [astfel de conștiință în genere][2], toate conceptele (mai exact, toate expresiile) ar fi folosite cu o semnificație absolut identică, nu ar mai exista semnificații fluctuante, nici echivocuri, nici cuaterniomi. Dar legile logice nu au prin sine vreo relație esențială cu acest ideal pe care îl construim mai degrabă pentru ele. Recursul constant la conștiința a ceva ideal provoacă un sentiment de disconfort, ca și cum legile logice nu ar avea valoare, la rigoare, decât pentru [cazurile][3] ideale fictive, și nu pentru cazurile particulare date empiric. Tocmai am discutat în ce sens propozițiile logice pure „presupun“ concepte identice. Dacă reprezentările conceptuale sunt fluctuante, dacă „semnificația“ conceptuală a reprezentării se schimbă atunci când revine „aceeași“ expresie, atunci nu mai avem același concept, în sens logic, ci un al doilea, iar la fiecare schimbare următoare, unul nou. Însă fiecare concept luat izolat și pentru sine este o unitate supraempirică și intră în categoria adevărurilor logice ce se referă la
A 101 B 101 forma fiecăruia. || Așa cum fluxul conținuturilor empirice

* *Cf.* și *loc. cit.*, p. 419 (§ 48, 4).

[1] A: [o conștiință în genere ideală].

[2] A: [gândire ideală].

[3] A: [aceste cazuri].

ale culorilor și imperfecțiunea identificării calitative II 109
nu afectează diferențele | dintre culori, ca *specii* calitative, așa cum o specie este un element identic ideal în comparație cu multiplicitatea cazurilor particulare posibile (care nu sunt ele însele culori, ci doar cazuri ale *unei* culori), [la fel stau lucrurile și cu][1] semnificațiile sau conceptele identice, prin raportare la reprezentările conceptuale ale căror „conținuturi“ sunt. Capacitatea de a surprinde prin ideație generalul în individual, de a surprinde [dintr-o privire][2] conceptul în reprezentarea empirică și de a ne asigura, prin reînnoirea reprezentării, de identitatea intenției conceptuale este condiția prealabilă pentru posibilitatea cunoașterii[3]. Și așa cum surprindem [dintr-o privire][4], printr-un act de ideație, un singur lucru de natură conceptuală — înțeles ca o singură specie, a cărei unitate putem să o afirmăm *intuitiv* [*einsichtig*] în fața multiplicității cazurilor particulare reale sau reprezentate ca reale —, la fel putem să câștigăm și evidența legilor logice, care se raportează la aceste concepte constituite într-o manieră sau alta. Printre „conceptele“ înțelese în acest sens de unități ideale se numără „propozițiile“ despre care vorbește *principium contradictionis* ca și, în genere, semnificațiile semnelor alfabetului, care sunt utilizate în expresiile formalizate ale propozițiilor logice. Peste tot unde realizăm acte de reprezentare conceptuală avem și concepte; reprezentările au „conținuturile“ lor, semnificațiile

[1] A: [același lucru e valabil și pentru].
[2] Completare în B.
[3] În A urmează: [, a gândirii].
[4] Completare în B.

lor ideale, pe care ni le putem apropria la modul abstract, prin abstracție ideativă; astfel ne este dată, pretutindeni, și posibilitatea *aplicării* legilor logice. *Valabilitatea* acestor legi este însă absolut nelimitată, ea nu depinde de faptul dacă noi, sau orice altă persoană, suntem capabili să realizăm efectiv reprezentări conceptuale și să le fixăm devenind conștienți de intenția identică, respectiv dacă suntem capabili să le repetăm.

CAPITOLUL VI H 110 A 102 B 102

Silogistica privită în lumina psihologismului. Formule silogistice și formule chimice

§ 30. Încercări de interpretare psihologică a propozițiilor silogistice

În expunerile din ultimul capitol, ne-am raportat de preferință la principiul contradicției, întrucât tocmai în cazul acestuia, ca și pentru principiile logice în general, tentația unei concepții psihologiste este foarte mare. Motivele ideatice care ne împing spre această concepție au într-adevăr o notă puternică de evidență. În plus, suntem mai puțin tentați să ne angajam în aplicarea specială a doctrinei empiriste la *legile silogistice*; grație reductibilității lor la axiome, se crede că ne putem dispensa în cazul lor de orice eforturi suplimentare. Dacă aceste axiome sunt legi psihologice și dacă legile silogistice sunt consecințe pur deductive ale axiomelor, atunci și legile silogistice trebuie să fie înțelese ca legi psihologice. Să ne gândim însă că orice raționament greșit ar trebui să ofere o instanță din care să deducem contrariul și că, prin urmare, din această deducție, ar trebui să obținem mai degrabă un argument împotriva posibilității acelei interpretări psihologice a axiomelor. Să ne gândim mai departe că grija necesară în operația de fixare lingvistică și ideatică a acestei semnificații pretins psihologice a axiomelor ar

trebui să convingă pe empirist că axiomele nu pot aduce, în această interpretare, nici cea mai mică contribuție pentru demonstrarea formulelor silogistice și că, acolo unde are loc o astfel de demonstrație, punctele sale de plecare, ca și cele finale, posedă caracterul unor
H 111 legi | ce sunt diferite *toto coelo* de ceea ce se numește
A 103 B 103 lege în psihologie. || Însă chiar și cele mai clare respingeri eșuează în fața entuziasmului cu care teoria psihologistă încearcă să ne convingă. G. Heymans, care a dezvoltat de curând această teorie în detaliu, se simte atât de puțin afectat de existența erorilor de raționament, încât vede o confirmare a concepției psihologice chiar și în posibilitatea de a demonstra o eroare de raționament; căci această demonstrație nu constă în a deturna de la eroare pe acela care nu gândește conform cu principiul contradicției, ci în a pune în evidență contradicția ce apare pe neobservate în eroarea de raționament. Am dori aici să știm dacă contradicțiile pe care nu le observăm nu sunt și ele tot contradicții și dacă principiul logic enunță numai incompatibilitatea contradicțiilor pe care le observăm, în timp ce pentru cele de care nu ne dăm seama ar admite că termenii contradictorii sunt împreună adevărați. Dacă ne gândim numai la diferența dintre incompatibilitatea psihologică și cea logică, este clar că rătăcim din nou în sfera tulbure a echivocurilor despre care am discutat deja.

Nu ne-ar fi de mare folos dacă am spune că termenul de contradicții ce apar „pe neobservate" ar fi impropriu; nici dacă spunem că acea contradicție care apare abia în decursul desfășurării de idei prin care combatem eroarea, că ea ar apărea ca ceva nou, că ar surveni ca o consecință a acestui mod eronat de raționare și că de

aici ar rezulta ca o consecință ulterioară (înțeleasă întotdeauna psihologic) faptul că suntem constrânși să respingem acest mod de raționare ca fiind eronat. Un anumit parcurs de idei conduce la un anumit rezultat, un alt parcurs conduce la un alt rezultat. Nici o lege psihologică nu stabilește o legătură între „respingerea" raționamentului și faptul că acesta este greșit. În orice caz, un astfel de raționament poate apărea în nenumărate cazuri fără a fi respins și rămâne fixat în convingere. Cum ajunge însă tocmai acel parcurs de idei, care este legat numai în anumite împrejurări psihice de un raționament fals, la dreptul de a-i imputa acelui raționament o contradicție și de a-i contesta nu doar „validitatea" în anumite împrejurări, ci și validitatea obiectivă, absolută? La fel || stau lucrurile, desigur, și A 104 B 104
cu formele de raționament „corecte", în ce privește fundamentele ce le conferă întemeiere prin recursul la axiomele logice. Cum ajunge procesul de idei, prin care se obține întemeierea și care apare numai în anumite circumstanțe psihice, să ridice pretenția de a desemna forma respectivă de deducție drept una | *absolut* vala- H 112
bilă? Pentru astfel de întrebări, teoria psihologistă nu are nici un răspuns acceptabil; îi lipsește aici, ca de altfel peste tot, posibilitatea de a ne face să înțelegem pretenția de valabilitate obiectivă a adevărurilor logice, iar cu aceasta și funcția lor ca norme absolute ale judecării corecte și false. De câte ori nu a fost adusă această obiecție, de câte ori nu a fost făcută observația că identificarea ce se face dintre legea logică și cea psihologică anulează și acea diferență dintre gândirea corectă și cea eronată, întrucât modurile de judecare eronată rezultă la fel de bine din legi psihologice ca

și modurile corecte. Sau trebuie cumva, pe baza unei convenții arbitrare, să desemnăm consecințele anumitor legi ca fiind corecte, iar pe ale altora, ca fiind eronate? Ce răspunde empiristul la aceste obiecții? „Gândirea orientată spre adevăr se străduiește bineînțeles să producă asociații de idei lipsite de contradicție; însă *valoarea* acestor asociații de idei lipsite de contradicție stă totuși tocmai în faptul că numai ceea ce este lipsit de contradicție poate fi efectiv afirmat, și că, prin urmare, principiul contradicției este o lege naturală a gândirii."* Avem aici de-a face, se va spune, cu o strădanie ciudată a gândirii, o năzuință spre asociații de idei lipsite de contradicție, pe când alte asociații de idei decât cele lipsite de contradicție nici nu există, și nici nu pot în genere exista — cel puțin dacă „legea naturală" despre care este vorba aici există în realitate. Sau este oare un argument mai bun să spunem: „Ce
A 105 alt || temei am avea să calificăm drept « incorectă » cone-
B 105 xiunea dintre două judecăți contradictorii, dacă nu tocmai faptul că simțim instinctiv și nemijlocit imposibilitatea de a afirma concomitent cele două judecăți. Se va încerca apoi să se demonstreze, independent de acest fapt, că *avem voie* să afirmăm numai ceea ce este lipsit de contradicție: pentru a putea produce demonstrația, va trebui să presupunem tot timpul ceea ce trebuie demonstrat" (*loc. cit.*, pp. 69 și urm.). Nu ne trebuie prea mult pentru a vedea în ce fel acționează echivocurile pe care le-am analizat mai sus: intuirea

* HEYMANS, *loc. cit.*, I[1], p. 70. La fel spune și F.A. LANGE (*cf.* mai sus, p. 95, ultimul paragraf al citatului mai lung din *Log. Studien*), anume că anularea *efectivă* a ceea ce este contradictoriu în judecățile noastre este temeiul ultim al regulilor logice.

legii logice [*die Einsicht in das logische Gesetz*] | care spune H 113
că propozițiile contradictorii nu sunt adevărate împreună este identificată cu „sentimentul" instinctiv și pretins nemijlocit al incapacității psihologice de a efectua concomitent acte de judecată contradictorii. Se contopesc fără distincție evidența și convingerea oarbă, universalitatea exactă și empirică, incompatibilitatea logică a stărilor de fapt și incompatibilitatea psihologică a actelor de credință, deci faptul-de-a-nu-putea-fi-adevărat-împreună și faptul-de-a-nu-putea-crede-în-același-timp.

§ 31. Formule silogistice și formule chimice

Heymans încearcă să facă mai plauzibilă teoria conform căreia formulele silogistice exprimă „legi empirice ale gândirii", prin comparație cu formulele chimice.

> „La fel cum formula chimică $2H_2 + O_2 = 2H_2O$ exprimă doar faptul general că două volume de hidrogen se combină în condiții adecvate cu un volum de oxigen pentru a da două volume de apă, — la fel și formula logică:
>
> $$MaX + MaY = YiX + XiY$$
>
> exprimă faptul că două judecăți universale afirmative, cu un concept al subiectului comun, produc în conștiință, în condiții adecvate, două noi judecăți particulare afirmative, în care conceptele predicatelor judecăților originare se prezintă ca predicat și subiect.
> De ce are loc în acest caz ‖ o producere de judecăți A 106 B 106
> noi — în timp ce, dimpotrivă, în cazul combinării

MeX + *MeY* acest lucru nu se petrece —, despre acesta nu știm încă nimic. Dar prin repetarea [...] experimentelor, ne putem convinge de necesitatea imperturbabilă ce stăpânește aceste raporturi și care, odată ce sunt acceptate premisele, ne constrânge să acceptăm ca adevărată și concluzia."*

Aceste *experimente* trebuie efectuate desigur „sub premisa excluderii tuturor influențelor perturbatoare" și constau în faptul că „trebuie să ne facem prezente cât mai clar cu putință acele judecăți ce servesc ca premise, apoi să lăsăm mecanismul gândirii să-și exerseze activitatea și să așteptăm ca o nouă judecată să se for-
H 114 meze sau nu". | Dacă se formează într-adevăr o nouă judecată, atunci trebuie să urmărim cu atenție dacă nu intervin în conștiință și alte stadii intermediare distincte în afara punctelor de început și de sfârșit ale procesului și să le notăm cu cea mai mare exactitate și completitudine posibile.**

Ceea ce ne surprinde la această concepție este afirmația că, în cazul combinațiilor excluse de logicieni, nu ar avea loc nici o formare de noi judecăți. În ce privește acel raționament greșit, de forma:

XeM + *MeY* = *XeY*

trebuie să mai spunem că, în general, două judecăți de formele *XeM* și *MeY* produc în conștiință, „în condiții adecvate", o judecată nouă. Analogia cu formulele chimice se potrivește aici la fel de bine sau la fel de prost ca și în celelalte cazuri. Desigur, nu putem

* HEYMANS, *loc. cit.*, pp. 62 și urm.
** *Loc. cit.*, pp. 56 și urm.

admite să se spună că „împrejurările“ într-un caz ar diferi de „împrejurările“ din celălalt caz. Din punct de vedere psihologic, toate sunt de același interes, iar propozițiile empirice ce le corespund sunt de aceeași valoare. De ce să facem atunci această diferențiere fundamentală între cele două clase de ‖ formule? Dacă ni A107 B 107
se adresează nouă această întrebare, am răspunde desigur: Deoarece în legătură cu unele formule am ajuns la intuirea [*Einsicht*] că *ceea ce ele exprimă* sunt adevăruri, iar în legătură cu celelalte, că *ceea ce ele exprimă* sunt falsități. Însă un empirist nu poate să dea acest răspuns. În cadrul interpretărilor acceptate de el, propozițiile empirice corespunzătoare raționamentelor greșite sunt în aceeași măsură valabile precum și cele care corespund celorlalte raționamente.

Empiristul invocă experiența „*necesității* imperturbabile“ care, „odată ce sunt date premisele, ne *constrânge* să acceptăm ca adevărată și concluzia“. Însă toate raționamentele, fie că sunt întemeiate logic sau nu, se realizează cu o necesitate psihologică, iar constrângerea ce se face simțită (cei drept, numai în anumite condiții) este, de asemenea, aceeași pretutindeni. Cine continuă să susțină un raționament eronat, în ciuda tuturor obiecțiilor critice, | simte „necesitatea imperturbabilă“, constrângerea de-a-nu-putea-să-facă-altfel — H 115
el o simte la fel ca și cel care raționează corect și care rămâne la această corectitudine, întrucât o poate recunoaște. Ca orice judecată, nici raționamentul nu este un lucru arbitrar. Acest sentiment al imperturbabilității este atât de puțin o mărturie pentru imperturbabilitatea [reală][1] încât ea poate să dispară în prezența

[1] A: [veritabilă].

unor motive noi de judecată, chiar și în cazul raționamentelor corecte și recunoscute ca fiind corecte. Prin urmare, nu trebuie să o confundăm cu necesitatea autentică, necesitatea logică, ce însoțește orice raționament corect și care nu înseamnă și nu are voie să însemne nimic altceva decât validitatea ideal-legică a raționamentului, validitate pe care o recunoaștem intuitiv [*einsichtig*] (deși nu este recunoscută în realitate de către orice persoană care judecă). Caracterul legic al acestei validități ca atare apare la drept vorbind abia în sesizarea intuitivă [*in der einsichtigen Erfassung*] a legii raționamentului; în comparație cu această validitate, intuitivitatea [*Einsichtichkeit*] raționamentului realizat *hic et nunc* apare ca o intuire [*Einsicht*] a *validității necesare* a cazului particular, i.e. a validității
A 108 B 108 acestuia pe baza legii. ||

Empiristul consideră că nu am ști „pe moment încă nimic“ despre temeiul pentru care combinațiile de premise respinse în logică „nu conduc la nici un rezultat“. Speră el să obțină o învățătură mai bogată de la un progres viitor al cunoașterii ? Să ne gândim că noi știm *aici* tot ceea ce putem în genere ști; noi avem totuși *intuiția* [*Einsicht*] că orice forme de concluzii posibile în genere (i.e. care intră în cadrul combinațiilor silogistice), dacă sunt legate de acele combinații de premise, conduc la o lege silogistică falsă; rezultă că, în aceste cazuri, o creștere a cunoașterii nu este nicidecum posibilă, nici pentru un intelect infinit de perfect.

Putem să adăugăm la această obiecție și la altele asemănătoare încă una, de un alt tip, care, fără să fie mai puțin puternică, apare mai puțin importantă pentru scopurile noastre. Este neîndoielnic că analogia cu

formulele chimice nu ajunge prea departe, vreau să spun nu atât de departe încât să ne ofere prilejul de a accepta în mod emfatic, alături de legile logice, și legile psihologice, care sunt confundate cu primele. În cazul chimiei, | cunoaștem „condițiile“ în care rezultă sinte- H 116
zele exprimate prin formule, ele pot fi determinate exact într-o proporție considerabilă, și acesta este și motivul pentru care noi trecem formulele chimice în rândul celor mai valoroase inducții din științele naturii. Din contră, în cazul psihologiei, cunoașterea condițiilor, în măsura în care este posibilă, reprezintă atât de puțin, încât, în final, nu ajungem să spunem mai mult decât că se întâmplă destul de des ca oamenii să raționeze în conformitate cu legile logice, iar anumite împrejurări ce nu pot fi circumscrise exact, o anumită „încordare a atenției“, o anumită „prospețime intelectuală“, o anumită „formare anterioară“ și altele asemenea sunt condiții ce favorizează realizarea unui act logic de raționament. Împrejurările sau condițiile în sens riguros, în care actul judecății concluzive se realizează cu necesitate [cauzală][1], ne sunt ascunse în totalitate. În această stare de lucruri, este de asemenea ușor de înțeles de ce nici unui | psiholog nu i-a trecut A 109
prin minte până acum | să enumere în psihologie una B 109
câte una și să onoreze cu titlu de „legi ale gândirii“ generalitățile care trebuie atașate variatelor formule silogistice și care sunt caracterizate prin acele împrejurări vagi.

După toate acestea, suntem desigur îndreptățiți să trecem în rândul încercărilor *lipsite de speranță*, în

[1] Completare în B.

sensul kantian al cuvintelor, și încercarea interesantă a lui Heymans (încercare sugestivă și în multe detalii, pe care nu le-am mai amintit aici) de a elabora o „teorie a cunoașterii, care ar putea fi numită și chimie a judecăților"* și care „nu ar fi nimic altceva decât o psihologie a gândirii"**. În orice caz, nu putem să ezităm în refuzul nostru de a admite interpretările psihologiste. Formulele silogistice nu au acea semnificație empirică ce le este atribuită; semnificația lor veritabilă se detașează cu cea mai mare claritate dacă le exprimăm prin *incompatibilități ideale* echivalente. De exemplu: se admite în genere că două *propoziții* de formele „toți *M* sunt *X*" și „nici un *P* nu este *M*" nu pot fi *adevărate* fără ca o *propoziție* de forma „unii *X* nu sunt *P*" să nu fie *adevărată*. Și la fel în fiecare caz. Nu este vorba aici nici pe departe de conștiință, acte de judecată
II 117 și condiții ale judecării etc. |

Dacă păstrăm în minte semnificația adevărată a legilor raționamentului, atunci dispare și această aparență înșelătoare că producerea experimentală a judecății intuitive [*einsichtig*] în care recunoaștem legea raționamentului ar putea să reprezinte ea însăși sau să conducă la o întemeiere experimentală a legii raționamentului.

* Heymans, *loc. cit.*, p. 30.
** *Loc. cit.*, p. 10.

CAPITOLUL VII H 118
A 110
B 110

Psihologismul ca relativism sceptic

§ 32. Condițiile ideale pentru posibilitatea unei teorii în genere. Conceptul restrâns de scepticism

Obiecția cea mai gravă care poate fi adusă unei teorii, mai ales unei teorii a logicii, este că nu respectă *condițiile evidente ale posibilității unei teorii în genere*. A construi o teorie și a contrazice apoi, prin conținutul ei, fie explicit, fie implicit, principiile care întemeiază sensul și îndreptățirea oricărei teorii în genere este nu numai fals, ci pe deplin absurd.

Despre „condițiile evidente de posibilitate" ale oricărei teorii în genere se poate vorbi aici dintr-un dublu punct de vedere. Mai întâi, din punct de vedere *subiectiv*. Este vorba aici de condițiile apriorice de care depinde posibilitatea *cunoașterii** nemijlocite și mijlocite și, odată cu aceasta, și posibilitatea *întemeierii* raționale a oricărei teorii. Teoria, înțeleasă ca fundament al cunoașterii, este ea însăși cunoaștere și depinde, în ce privește posibilitatea ei, de anumite condiții ce se întemeiază într-o manieră pur conceptuală în cunoaștere și în raportul ei cu subiectul cunoscător.

* Rog să se țină scama de faptul că sensul termenului de cunoaștere *nu* se limitează în această scriere la real, cum se întâmplă de obicei.

De exemplu, în conceptul riguros de cunoștință sta condiția ca ea să fie o judecată care nu ridică numai pretenția de a atinge adevărul, ci este sigură totodată
II 119 că poate legitima această pretenție, și care | posedă
A 111 efectiv această legitimare. ‖ Dacă cel care emite judecata
B 111 nu ar fi niciodată și nicăieri în stare să trăiască în el însuși acel semn distinctiv care constituie întemeierea judecății și să îl sesizeze ca atare, dacă i-ar lipsi în toate judecățile sale evidența care le deosebește de prejudecățile oarbe și care îi oferă certitudinea luminoasă nu doar pentru a considera ceva adevărat, ci pentru a [deține][1] adevărul însuși — atunci, pentru el, nu ar mai fi vorba de construcția și fundarea rațională a cunoașterii, nu ar mai fi vorba de teorie și știință. Prin urmare, o teorie contravine condițiilor subiective ale posibilității sale ca teorie în genere dacă, așa cum arată acest exemplu, ea neagă acel avantaj pe care judecata *evidentă îl are față de judecata oarbă*; ea anulează astfel ceea ce o face să se deosebească de afirmația arbitrară și nelegitimă.

Se observă că prin acele condiții subiective ale posibilității nu trebuie înțelese condițiile reale care își au originea în subiectul individual al judecății sau în specia variabilă a ființelor capabile să judece (de exemplu a ființelor umane), ci condițiile ideale care se originează în forma subiectivității în genere și în relația ei cu cunoașterea. Ca să le deosebim de primele condiții, le vom numi pe acestea din urmă condiții *noetice*.

Din punct de vedere *obiectiv*, termenul de condiții ale posibilității oricărei teorii se referă la teorie înțeleasă

[1] A: [reține].

nu ca unitate subiectivă a *cunoștințelor*, ci ca unitate obiectivă de *adevăruri*, respectiv, de *propoziții* legate prin raporturi de la temei la consecință. Condițiile sunt aici toate *legile care se întemeiază exclusiv în conceptul de teorie*, sau, mai exact vorbind, care se întemeiază exclusiv în conceptele de adevăr, propoziție, obiect, proprietate, relație etc., pe scurt, în conceptele care *constituie la modul esențial conceptul de unitate teoretică*. A nega aceste legi echivalează atunci cu a afirma că tuturor acestor termeni: teorie, adevăr, obiect, proprietate etc. le lipsește ‖ un *sens consistent*. Din acest A 112 B 112
punct de vedere obiectiv-logic, o teorie se anulează pe sine dacă, prin conținutul ei, | contravine legilor fără H 120
de care ideea de teorie în genere nu ar mai avea vreun sens „rațional" (consistent).

Erorile unei teorii din punct de vedere logic pot să stea în *presupozițiile* ei, în *formele legăturii teoretice*, în fine, chiar și în *teza care a fost demonstrată*. Fără îndoială că lezarea condițiilor logice se produce la modul cel mai grav atunci când ține de *sensul* tezei teoretice să nege legile de care depinde posibilitatea rațională a oricărei teze și a oricărei întemeieri a vreunei teze în genere. Același lucru este valabil și pentru condițiile noetice și pentru teoriile care lezează aceste condiții. Diferențiem prin urmare unele de altele (desigur, fără intenția de a le clasifica) teoriile false, teoriile absurde, teoriile absurde din punct de vedere logic sau noetic și, în fine, *teoriile sceptice*; sub ultima denumire se înțeleg toate teoriile ale căror teze fie enunță explicit, fie includ în sine analitic ideea conform căreia condițiile logice sau cele noetice ale posibilității unei teorii în genere sunt false.

Prin aceasta am câștigat un concept mai restrâns pentru termenul de *scepticism* și, totodată, o diferențiere clară între *scepticismul logic* și cel *noetic*. Acestui concept mai restrâns îi corespund de exemplu formele antice de scepticism, ce vin cu teze de genul: nu există adevăr, nu există cunoaștere și nici întemeiere a cunoașterii etc. Chiar și empirismul mai moderat este, nu mai puțin decât cel extrem, așa cum am arătat mai sus*, un exemplu ce corespunde conceptului nostru pregnant de scepticism. Rezultă clar din definiția sa că ține de conceptul teoriei sceptice să fie *absurdă*.

§ 33. Scepticismul în sens metafizic

De obicei, termenul de scepticism este folosit într-o manieră oarecum vagă. Dacă facem abstracție de sensul
A 113 său popular, || se numește sceptică orice teorie filozo-
B 113 fică ce încearcă să demonstreze, din rațiuni principiale, o limitare considerabilă a cunoașterii umane, mai ales dacă sunt exilate astfel din domeniul cunoașterii posibile sfere largi ale existenței reale sau științe prețuite în mod special (de exemplu metafizica, știința
II 121 naturii, etica, | înțelese ca discipline raționale).

Printre aceste forme inautentice de scepticism, există mai ales una care este de obicei confundată cu scepticismul definit aici, cel propriu-zis epistemologic, anume acea formă de scepticism în care este vorba, pe de o parte, de limitarea cunoașterii la existența psihică, și pe de altă parte, de negarea existenței sau a posibilității de cunoaștere a „lucrurilor în sine". Astfel de

* *Cf.* capitolul V, Anexa la §§ 25 și 26, pp. 84 și urm.

teorii sunt însă, evident, teorii *metafizice*; luate în sine, ele nu au nimic de-a face cu scepticismul propriu-zis, teza lor este în afara oricărei *contradicții* logice sau noetice, iar pretenția lor de-a fi legitimate este doar o problemă de argumente și dovezi. Confuziile și conversiile autentic sceptice nu se nasc decât sub influența paralogistică a echivocurilor manifeste sau a unor convingeri fundamentale sceptice ce se originează în altă parte. Când un sceptic metafizic își formulează astfel convingerea: „Nu există cunoaștere *obiectivă*" (i.e. cunoaștere a lucrurilor în sine); sau: „Orice cunoaștere este *subiectivă*" (i.e. întreaga cunoaștere empirică nu este decât o simplă cunoaștere a faptelor conștiinței), atunci tentația de a ceda în fața ambiguității expresiilor subiectiv–obiectiv este mare, ca și tentația de a induce în sensul lor originar, conform cu punctul de vedere adoptat, un sens noetico-sceptic. Propoziția: „Orice cunoaștere este subiectivă" se transformă acum în afirmația total nouă: „Orice cunoaștere, ca fenomen al conștiinței, se supune legilor conștiinței [omenești][1]; ceea ce numim forme și legi ale cunoașterii nu sunt nimic altceva decât « forme funcționale ale conștiinței », respectiv legități ale acestor forme funcționale — adică legi psihologice." După cum subiectivismul metafizic recomandă (pe această cale nelegitimă), || A 114 B 114
subiectivismul din teoria cunoașterii, la fel și reciproc, se pare că acesta din urmă (acolo unde este considerat evident prin sine) oferă un argument puternic pentru cel dintâi. Se raționează cam în felul următor: „Legilor logice, ca legi ale funcțiilor cunoașterii noastre, le

[1] Adăugare în B.

lipsește « semnificația reală »; în orice caz, nu vom putea ști niciodată dacă sunt în armonie cu ceea ce ar fi, eventual, lucrurile în sine. Ipoteza unui « sistem presta-
II 122 bilit » ar fi | total arbitrară. Întrucât comparația cunoștințelor particulare cu obiectele lor (pentru a constata acea *adaequatio rei et intellectus*) este deja exclusă prin conceptul de lucru în sine, atunci cu atât mai mult este exclusă comparația regularităților subiective ale funcțiilor conștiinței noastre cu existența obiectivă a lucrurilor și legile lor. Prin urmare, dacă există lucruri în sine, nu putem să știm absolut nimic despre ele."

Nu intrăm aici în chestiuni metafizice; le-am amintit doar ca să combatem dintru început confuzia dintre scepticismul metafizic și cel logico-noetic.

§ 34. Conceptul de relativism și notele sale distinctive

Pentru scopurile unei critici a psihologismului, trebuie să mai discutăm și conceptul de *subiectivism* sau *relativism* (concept care apare și în teoria metafizică amintită aici). Concepția originară este redată prin sintagma lui Protagoras: „Omul este măsura tuturor lucrurilor", în măsura în care o interpretăm în sensul: Omul individual este măsura tuturor adevărurilor. Pentru oricine, adevărat este ceea ce îi apare *lui* ca fiind adevărat, pentru unul este adevărat acest lucru, în timp ce pentru altul lucrul opus, în caz că îi apare astfel. Putem să alegem aici și formula: Toate adevărurile (și toate cunoștințele) sunt relative — relative la *subiectul* ce formulează contingent judecata. Pe de altă parte, dacă alegem ca punct de referință al

relației *specia* contingentă a ființelor care judecă în loc de subiectul contingent, || se naște o nouă formă de relativism. Omul *ca atare* este, prin urmare, măsura oricărui adevăr omenesc. Orice judecată care se înrădăcinează în *constituția specifică* a omului, în legile ei constitutive, este — pentru noi, oamenii — adevărată. În măsura în care aceste judecăți aparțin formei subiectivității general umane (conștiinței omenești „în genere"), se vorbește și aici de un subiectivism (despre subiect ca sursă ultimă a cunoașterii etc.). Este mai bine să alegem termenul de *relativism* și să distingem între relativismul *individual* și cel raportat la *specie*; dacă ținem cont de relația limitativă cu specia umană, putem defini ultimul tip de relativism ca *antropologism*. — Să ne ocupăm acum de critică; este în interesul nostru să o realizăm cu cât mai mare grijă. |

A 115
B 115
H 123

§ 35. Critica relativismului individual

Relativismul individual este un scepticism atât de manifest și, aș spune chiar, atât de insolent, încât, dacă s-a întâmplat vreodată să fie susținut la modul serios, cu siguranță nu în timpurile moderne. Această teorie este revocată îndată ce este construită — dar, la drept vorbind, se întâmplă astfel numai pentru acela care intuiește [*einsieht*] obiectivitatea a tot ceea ce este logic. Subiectivistul, ca și, în genere, scepticul declarat, nu poate fi convins dacă îi lipsește tocmai acea dispoziție de a intui [*einsehen*] că principii precum cel al contradicției se întemeiază în chiar sensul adevărului și că, în conformitate cu aceste principii, ar trebui să sune mai degrabă absurd să vorbești despre un adevăr

subiectiv, care să aibă un înțeles pentru o persoană, iar pentru alta înțelesul opus. Subiectivistul nu poate fi convins nici prin obiecția obișnuită după care, atunci când își construiește teoria, el ridică pretenția de a-i convinge pe alții, deci presupune astfel obiectivitatea adevărului pe care o contestă *in thesi*. El va răspunde desigur: prin teoria mea, eu exprim punctul meu de vedere, care este pentru mine adevărat și nu trebuie să fie adevărat pentru altcineva. Chiar și faptul că își
A 116 exprimă propria opinie subiectivă || el îl va considera
B 116 adevărat doar pentru eul său propriu, și nu adevărat în sine.* Dar aici nu este vorba de posibilitatea de a-l convinge personal pe subiectivist și de a-l face să-și recunoască eroarea, ci de posibilitatea de a-l respinge la modul obiectiv valabil. Respingerea presupune însă ca pârghie anumite convingeri intuitive [*einsichtige*] și, în consecință, universal valabile. Rolul acesta îl joacă pentru noi, cei care avem o constituție normală, acele intuiții [*Einsichten*] banale în fața cărora trebuie să eșueze orice scepticism, în măsura în care ne fac să înțelegem că teoriile scepticismului sunt absurde, în sensul cel mai riguros și mai veritabil al cuvântului: Conținutul afirmațiilor sale neagă ceea ce aparține în genere sensului sau conținutului oricărei afirmații, și care este astfel inseparabil de orice afirmație, din punct
H 124 de vedere al sensului. |

* Cei care cred că pot să distingă între adevăruri doar subiective și adevăruri obiective ar trebui să-i dea aici dreptate, prin faptul că ei contestă caracterul de obiectivitate acelor judecăți de percepție care se referă la trăirile propriei conștiințe: ca și cum faptul-de-a-fi-pentru-mine al conținutului conștiinței nu ar fi totodată, luat ca atare, un a-fi-în-sine; ca și cum subiectivitatea în sens psihologic s-ar certa cu obiectivitatea în sens logic!

§ 36. Critica relativismului raportat la specie și, în particular, a antropologismului

Dacă putem să ne îndoim că a existat cineva care să susțină subiectivismul cu deplină seriozitate, filozofia mai nouă și cea mai recentă tinde, dimpotrivă, spre relativismul raportat la specie, mai precis spre antropologism, într-o proporție atât de mare încât abia dacă întâlnim, ca o excepție, vreun gânditor care a știut să se mențină în totalitate departe de erorile acestei teorii. Totuși, și această filozofie este una sceptică, în sensul stabilit mai sus al cuvântului, deci afectată de absurditățile cele mai mari cu putință și care pot fi în genere imaginate la o teorie; și în cazul ei găsim, doar că puțin mascată, o contradicție evidentă între sensul tezei sale și ceea ce nu poate fi separat din punct de vedere al sensului de nici o teză ca atare. Nu este dificil să demonstrăm în amănunt cele spuse. || A 117 B 117

1. Relativismul raportat la specie avansează afirmația: Pentru fiecare specie de ființe care judecă este adevărat ceea ce trebuie considerat ca adevărat conform constituției și legilor de gândire ale acelor ființe. Această teorie este absurdă. Căci din sensul ei rezultă că același conținut al unei judecăți (propoziții) poate fi adevărat pentru un subiect, anume pentru unul al speciei *homo sapiens*, și fals pentru un altul, mai precis pentru un subiect al unei specii altfel constituite. Însă același conținut al judecății nu poate fi concomitent și adevărat și fals. Temeiul se află în chiar sensul cuvintelor adevărat și fals. Dacă relativistul folosește aceste cuvinte în sensul ce le aparține, atunci teza sa enunță ceva care este contrar propriului său sens.

Este evident lipsită de valoare încercarea de a scăpa de această obiecție prin a spune că enunțul principiului invocat aici, principiul contradicției, prin care expunem sensul cuvintelor adevărat și fals, ar fi incomplet, că ar fi vorba aici chiar de ceea ce este adevărat și ceea ce este fals pentru om. La fel ar putea să spună și subiectivismul comun, că a vorbi despre adevărat și fals este inexact, întrucât s-ar avea în vedere „adevărat, respectiv fals, pentru fiecare subiect individual". Acestuia i se va răspunde desigur: Legea valabilă cu evidență nu poate să spună ceva care este manifest absurd; să vorbești despre un adevăr *pentru* o persoană sau alta, iată ce este cu adevărat absurd. Absurd este să lași deschisă posibilitatea ca același conținut al unei judecăți
II 125 (noi spunem, | prin[tr-un echivoc periculos][1]: aceeași judecată) să fie și una și cealaltă, și adevărat și fals, în funcție de cel care judecă. Răspunsul pe care îl dăm relativismului raportat la specie va suna și el într-un fel asemănător: este absurd să vorbim, cum am întâlnit aici, despre un „adevăr pentru o specie sau alta", de exemplu pentru cea omenească. Această expresie poate fi folosită într-adevăr și într-un sens corect; dar în acest caz, ea se referă la cu totul altceva, anume la sfera de adevăruri care sunt accesibile, care pot fi cunoscute de om ca atare. Ce este adevărat este adevărat la modul absolut, „în sine"; adevărul este unul singur, fie că cei care îl surprind prin judecată sunt oameni sau neoameni, îngeri sau zei. Despre adevăr înțeles în
A 118
B 118 această unitate ideală, || în opoziție cu varietatea reală a raselor, indivizilor și trăirilor, vorbesc legile logicii,

[1] A: [o libertate de limbaj periculoasă].

și la fel vorbim și noi, atunci când nu suntem induși în eroare de relativism.

2. Având în vedere că ceea ce spun principiile contradicției și terțului exclus reiese doar din sensul cuvintelor adevărat și fals, obiecția mai poate fi formulată și astfel: Atunci când relativistul spune că ar putea exista și ființe care nu se supun acestor principii (iar această afirmație este, după cum e ușor de văzut, echivalentă cu afirmația relativistă formulată mai sus), atunci *fie* vrea să spună că în judecățile pe care le formulează aceste ființe pot apărea propoziții și adevăruri care nu sunt conforme cu acele principii; *fie* înțelege că, la aceste ființe, procesul judecării nu este reglementat *psihologic* prin acele principii. În ce privește a doua variantă, nu găsim la ea nimic ciudat, căci noi înșine suntem astfel de ființe. (Să ne amintim aici de obiecțiile noastre împotriva interpretărilor psihologiste ale legilor logice.) În ce privește însă prima variantă, vom răspunde pur și simplu: Fie acele ființe înțeleg cuvintele adevărat și fals în sensul în care le înțelegem și noi; în acest caz, este irațional să spui că principiile nu sunt valabile: ele reies chiar din sensul acestor cuvinte, și anume așa cum [le][1] înțelegem *noi.* Pentru nimic în lume nu am *numi* adevărat sau fals ceva care le-ar contrazice. Fie folosesc cuvintele adevărat și fals într-un alt | sens, iar atunci întreaga controversă se II 126
poartă în jurul cuvintelor. Dacă acele ființe ar numi de exemplu arbori ceea ce noi numim propoziții, atunci expresiile prin care noi formulăm principiile nu mai sunt desigur valabile; dar ele pierd atunci și sensul în

[1] A: [îl].

care noi le afirmăm. Pe această cale, relativistul ajunge să schimbe total sensul cuvântului „adevăr", ridicând în același timp pretenția că vorbește despre adevăr în sensul stabilit de principiile logice, sens pe care îl avem cu toții în vedere, fără excepție, atunci când vorbim
A 119 B 119 de adevăr. || Atunci când este înțeles numai într-un sens, există numai un adevăr, atunci când sensul este echivoc, există desigur tot atât de multe „adevăruri" câte echivocuri ne place să producem.

3. Constituția speciei este un fapt; din fapte nu putem deduce altceva decât fapte. A întemeia adevărul la modul relativist pe constituția speciei înseamnă a-i conferi caracterul de fapt. Acest lucru este însă absurd. Fiecare fapt este individual, deci determinat temporal. A vorbi despre determinare temporală în cazul adevărului are sens numai cu trimitere la un fapt aflat sub legitatea acelui adevăr (dacă este un adevăr empiric) și nu cu trimitere la adevărul însuși. Este absurd să concepem adevărurile în termeni de cauze și efecte. Am vorbit deja despre acest lucru. Dacă cineva ar dori să pornească de la ideea că judecata adevărată, ca orice altă judecată, provine din constituția ființei ce judecă, pe baza legii naturale corespunzătoare, atunci vom argumenta că nu trebuie să se confunde judecata, în calitate de conținut al judecății, i.e. de unitate ideală, cu actul real și individual al judecății. Această unitate ideală o avem în vedere atunci când vorbim de judecata „2 x 2 fac 4", care este întotdeauna aceeași, indiferent de cine emite judecata. Nu trebuie să se confunde de asemenea nici judecata adevărată, ca act de judecare corectă, în conformitate cu adevărul, cu *adevărul* acestei judecăți sau cu conținutul adevărat al judecății. Judecata

că 2 x 2 = 4, pe care o emit eu, este cu siguranță determinată cauzal, nu însă și adevărul: 2 x 2 = 4.

4. Dacă orice adevăr își are izvorul (în sensul antropologismului) exclusiv în constituția omenească în genere, atunci însemnă că, dacă nu ar exista o astfel de constituție, nu ar exista nici adevăr. Teza acestei afirmații ipotetice este absurdă, deoarece propoziția „nu există adevăr" | este echivalentă, în ce privește sensul H 127 ci, cu propoziția „există adevărul că nu există adevăr". Absurditatea tezei atrage după sine absurditatea ipotezei. Ca negație a unei propoziții valabile cu un conținut real, ea poate foarte bine să fie falsă, însă niciodată absurdă. || Într-adevăr, încă nu i-a trecut nimă- A 120 B 120 nui prin minte să respingă ca *absurde* teoriile geologice și fizice bine-cunoscute, care fixează un început și un sfârșit în timp pentru specia umană. În consecință, acuza de nonsens atinge afirmația ipotetică în întregime, întrucât atașează unei presupoziții care are un sens unanim acceptat („posibilă din punct de vedere logic") o consecință absurdă („imposibilă din punct de vedere logic"). Aceeași acuză atinge atunci și antropologismul și se transmite desigur, *mutatis mutandis*, la forma mai generală a relativismului.

5. Conform relativismului, este posibil ca, pe baza constituției unei specii, să rezulte „adevărul" valabil pentru acea specie că o astfel de constituție nici nu există. Vom fi atunci nevoiți să spunem că ea nu există în realitate, sau că există, dar numai pentru noi, oamenii ? Ce s-ar întâmpla dacă ar dispărea toți oamenii și toate speciile de ființe care pot judeca, în afară de cea pe care tocmai am presupus-o ? Evident, ne mișcăm aici printre absurdități. Ideea că nonexistența unei

constituții specifice și-ar avea temeiul în chiar această constituție este o contradicție clară; constituția care întemeiază adevărul, deci care există, ar trebui să întemeieze, alături de alte adevăruri, adevărul propriei sale nonexistențe. — Absurditatea nu este mai mică dacă inversăm existența cu nonexistența și, în consecință, în locul acelei specii fictive, dar posibile din punct de vedere relativist, am pune la baza argumentului specia umană. În acest caz, ar dispărea într-adevăr acea contradicție, nu însă și nonsensul legat de ea. Relativitatea adevărului spune că ceea ce numim adevăr depinde de constituția speciei *homo* și de legile ce o guvernează. Dependența nu poate fi și nu trebuie înțeleasă decât ca una cauzală. Atunci adevărul că această constituție și aceste legi există ar trebui să-și afle explicația sa reală în faptul că ele există, în timp ce principiile din care ar decurge explicația ar fi identice
H 128 tocmai cu aceste legi | — altfel spus, un nonsens. Con-
A 121 stituția ar fi *causa sui* || pe baza legilor care ar fi cauza
B 121 lor înseși etc.

6. Relativitatea adevărului atrage cu sine relativitatea existenței lumii. Căci lumea nu este altceva decât întreaga unitate obiectivă ce corespunde sistemului ideal al tuturor adevărurilor factuale și care este inseparabilă de el. Nu putem să subiectivizăm adevărul și să considerăm obiectul lui [(care nu există decât atunci când adevărul există)][1] ca existând absolut (în sine). Nu ar exista atunci nici o lume în sine, ci numai o lume pentru noi sau pentru o altă specie oarecare [contingentă][2] de ființe. Lucrul acesta le-ar conveni

[1] A: [(care nu există decât în și datorită adevărului)].
[2] Completare în B.

unora de minune; dar s-ar putea să le dăm de gândit, dacă atragem atenția că și eul împreună cu conținuturile conștiinței sale aparțin lumii. Atunci și afirmațiile „Eu sunt“ și „Eu trăiesc acest lucru sau altul“ ar fi eventual false, și anume pentru că am presupus că eu sunt astfel constituit încât trebuie să neg aceste propoziții, pe baza constituției mele specifice. Și n-ar mai exista vreo lume, nu numai o lume pentru această sau altă ființă, ci absolut nici o lume, dacă nici o specie de ființe capabile de judecată [date real în lume][1] nu ar fi atât de fericit constituită încât să trebuiască să recunoască o lume (și pe sine în ea). Dacă rămânem la singurele specii pe care le cunoaștem în mod real, speciile animale, atunci o schimbare a constituției lor ar avea ca urmare o schimbare a lumii, deși, la drept vorbind, după teoriile general acceptate, speciile animale sunt cele care trebuie să fie produse ale evoluției lumii. În felul acesta ne dedăm un joc foarte frumos: Omul provine din lume, lumea provine din om; Dumnezeu creează omul și omul creează pe Dumnezeu.

Nucleul important al acestei obiecții este că relativismul intră într-o contradicție vădită și cu evidența existenței intuibile nemijlocit, i.e. cu evidența „percepției interne“, într-un sens îndreptățit, ba chiar indispensabil, al acestor cuvinte. Evidența judecăților ce se sprijină pe intuiție este pe drept contestată, în măsura în care ele | depășesc în mod intențional sem- H 129
nificația datelor factuale ale conștiinței. ‖ Ele sunt cu A 122
adevărat evidente acolo unde intenția lor trece în sem- B 122
nificație, acolo unde intenția își află împlinirea

[1] Completare în B.

[*Erfüllung*] în această semnificație, așa cum este. Împotriva acestui lucru nu poate fi invocat caracterul vag al tuturor acestor judecăți intuitive (să ne gândim numai la imprecizia determinării temporale și eventual spațiale, imprecizie ce nu poate fi anulată pentru nici o judecată intuitivă nemijlocită).

§ 37. Observație generală. Conceptul de relativism în sens extins

Cele două forme de relativism sunt specialități ale relativismului într-un anumit sens mai larg al cuvântului, ca teorie ce deduce, pe o cale sau alta, principiile logice pure din fapte. Faptele sunt „contingente", ele ar putea la fel de bine să nu fie sau să fie altfel. Deci, dacă avem alte fapte, vom avea alte legi logice; iar acestea ar fi prin urmare contingente, ele ar fi doar *relative* la faptele care le întemeiază. Împotriva acestei concepții nu vreau să invoc doar evidența apodictică a legilor logice și ceea ce am stabilit în capitolele precedente, ci voi trimite la un alt punct, mai important aici.* Așa cum rezultă din cele spuse până acum, eu înțeleg prin legi logice pure toate legile ideale ce se întemeiază numai pe sensul („esența", „conținutul") conceptelor de adevăr, propoziție, obiect, proprietate, relație, conexiune, lege, fapt. Vorbind la modul general, ele se întemeiază numai pe sensul *acelor* concepte care fac parte din patrimoniul *tuturor* științelor, deoarece reprezintă categoriile elementelor de construcție din care este constituită știința ca atare, conform conceptului ei.

* *Cf.* paragraful 32, care introduce acest capitol, pp. 110 și urm.

Nici o afirmație teoretică, nici o întemeiere sau teorie nu trebuie să încalce legi de acest fel; nu numai pentru că, în caz contrar, ar fi false — false ar fi și dacă ar contrazice un adevăr oarecare — ci pentru că atunci ar fi absurde în sine. De exemplu, o afirmație al cărei conținut || contrazice principiile ce se întemeiază pe *sensul* adevărului ca atare „se anulează pe sine". Căci a afirma ceva înseamnă a enunța că acest conținut sau altul este adevărat. O întemeiere care contrazice prin conținutul său principiile | ce se întemeiază pe *sensul* relației de la temei la consecință se anulează pe sine. Căci a întemeia înseamnă, la rândul său, a enunța că între un temei și o consecință există această relație sau alta etc. A spune că o afirmație „se anulează pe sine", că este „*logic absurdă*" revine la a spune: conținutul ei particular (sensul ei, semnificația) contrazice ceea ce reclamă în mod universal *categoriile* semnificației ce se referă la ea, contrazice ceea ce este întemeiat în mod universal în semnificația lor universală. Este clar acum că, în acest sens pregnant, orice teorie care deduce principiile logice din anumite fapte este absurdă din punct de vedere logic. Astfel de teorii sunt în contradicție cu sensul universal al conceptelor „principiu logic" și „fapt"; sau, pentru a vorbi mai exact și mai general: sunt în contradicție cu sensul conceptelor de „adevăr întemeiat exclusiv pe conținutul conceptelor" și „adevăr despre o existență individuală". Vedem cu ușurință că obiecțiile împotriva teoriilor relativiste discutate mai sus privesc în substanța lor și relativismul în sensul cel mai general al cuvântului.

A 123
B 123
H 130

§ 38. *Psihologismul în toate formele sale este un relativism*

Când am combătut relativismul am avut desigur în vedere psihologismul. Într-adevăr, psihologismul, în toate varietățile și configurațiile sale individuale, nu este nimic altceva decât un relativism, numai că nu îl recunoaștem și nu admitem întotdeauna explicit acest lucru. Nu schimbă cu nimic dacă psihologismul se sprijină pe „psihologia transcendentală" și crede, ca idealism formal, că poate salva obiectivitatea cunoașterii, sau dacă se sprijină pe psihologia empirică și preia
A 124 B 124 asupra sa relativismul ca o fatalitate inevitabilă. ||
Orice teorie care fie concepe legile logice pure în felul empiriștilor, ca legi empiric-psihologice, fie le reduce în felul aprioriștilor, mai mult sau mai puțin mitic, la anumite „forme originare" sau „moduri funcționale" ale intelectului (omenesc), la „conștiința în genere" ca „rațiune (umană) generică", la „constituția psihofizică" a omului, la *„intellectus ipse"*, care, în calitate de dispoziție înnăscută (general umană), premerge gân-
H 131 dirii factuale și oricărei experiențe etc. — | orice astfel de teorie este *eo ipso* relativistă, și anume de tipul relativismului raportat la specie. Toate obiecțiile pe care le-am adus împotriva acestui relativism sunt valabile și pentru aceste teorii. Desigur, conceptele-cheie parțial ambigue ale apriorismului, de exemplu conceptele de intelect, rațiune, conștiință, trebuie luate în acel sens natural care le conferă o relație esențială cu specia umană. Blestemul teoriilor pomenite aici este că ele atribuie acestor concepte-cheie când o semnificație reală, când una ideală și întrețes astfel un amestec insuportabil de

propoziții în parte corecte, în parte false. În orice caz, câtă vreme fac loc motivelor relativiste, putem să trecem în rândul relativismului și teoriileaprioriste. Desigur, atunci când o parte dintre filozofii de inspirație kantiană pun în afara jocului câteva principii logice interpretându-le ca principii ale „judecăților analitice", relativismul lor se limitează în aceeași măsură (i.e. la domeniul cunoașterii matematice și a naturii); însă ei nu se sustrag pe această cale absurdităților sceptice. Ei nu încetează totuși, în sfera mai restrânsă care rămâne, să deducă adevărul din natura umană în general, deci idealul din real, în speță, necesitatea legilor din contingența faptelor.

Totuși, aici ne interesează mai mult forma extremă și mai consecventă a psihologismului, care nu vrea să știe nimic de o astfel de limitare. La această formă aderă reprezentanții principali ai logicii engleze empiriste, ca și cei ai logicii germane mai noi, deci gânditori precum Mill, Bain, Wundt, Sigwart, Erdmann ‖ și A 125
Lipps. Nu este nici posibil nici dezirabil să abordăm B 125
din perspectivă critică toate operele implicate aici. Totuși, dacă vrem să satisfacem scopurile reformatoare ale acestei prolegomene, nu ne este permis să trecem cu vederea operele însemnate ale logicii germane moderne, înainte de toate importanta operă a lui Sigwart, care a condus ca nimeni altul mișcarea logică din ultimele decenii pe calea psihologismului.

§ 39. Antropologismul în logica lui Sigwart

Analize izolate de rezonanță și caracter psihologic
întâlnim sub forma unor neînțelegeri temporare | și la H 132

gânditori care reprezintă prin operele lor logice o direcție conștient antipsihologistă. Cu totul altfel stau lucrurile la Sigwart. În cazul lui, psihologismul nu este o imixtiune neesențială și separabilă de întreg, ci este concepția fundamentală ce domină sistematic. El neagă în mod expres, chiar la începutul operei sale, „că normele logicii (*normele*, deci nu doar regulile tehnice ale metodologiei, ci și principiile logice pure, principiul contradicției, al rațiunii etc.) pot fi cunoscute altfel decât pe baza studiului puterilor naturale și a formelor funcționale care trebuie reglementate prin aceste norme."* Acestei idei îi corespunde întreaga manieră de tratare a disciplinei. Ea se divide, după Sigwart, într-o parte analitică, o a doua parte care stipulează legile, și o a treia, tehnică. Dacă facem abstracție de ultima parte, care nu ne interesează aici, atunci partea analitică trebuie „să cerceteze esența funcției pentru care trebuie să fie căutate regulile". Pe ea este *construită* partea ce stipulează legile care trebuie să stabilească „condițiile și legile funcționării sale normale".** „Cerința ca gândirea noastră să fie valabilă necesar și universal" furnizează, dacă o aplicăm la „funcția jude-
A 126 B 126 căţii cunoscută în toate condițiile și factorii ei", || „norme precise cărora trebuie să li se conformeze activitatea judecării". Aceste norme se concentrează cu siguranță în două puncte: „În primul rând, în faptul că elementele judecății sunt universal determinate, adică fixate conceptual; în al doilea rând, în faptul că actul însuși al judecății rezultă, într-o manieră necesară, din presupozițiile sale. Ca o consecință, teoria despre

---

* SIGWART, *Logik*, I[2], p. 22.

** *Loc. cit.*, § 4, p. 16.

concepte și raționamente, înțeleasă ca o chintesență a legilor normative ale formării judecăților perfecte, intră în această parte a logicii."* Cu alte cuvinte, țin de această parte a logicii toate principiile și teoremele logice pure (în măsura în care ele intră în genere în sfera logicii tradiționale, ca și a logicii lui Sigwart) și acest lucru face în realitate ca ele să aibă, pentru Sigwart, un fundament psihologic.

Cercetările speciale sunt în acord cu cele spuse aici. Propozițiile și teoriile logice pure, ca și elementele obiective din care sunt ele constituite, nu sunt nicăieri separate de fluxul | cercetărilor de epistemologie psi- II 133
hologică și practică. Peste tot este vorba despre gândirea *noastră* și *funcțiile* sale, și anume chiar și atunci când trebuie caracterizată necesitatea logică și legitatea sa ideală în opoziție cu contingențele psihologice. Principiile pure, precum cel al contradicției sau al rațiunii suficiente sunt caracterizate repetat ca „*legi funcționale*" sau ca „*forme fundamentale motrice ale gândirii noastre*"** etc. Citim, spre exemplu, următoarele: „Pe cât de sigur este că negarea își află originea într-o mișcare a gândirii care trece dincolo de ceea ce există și măsoară lucruri incompatibile raportându-le unul la celălalt, tot pe atât de sigur este că Aristotel nu putea să-și dorească să atingă prin principiul său altceva *decât natura gândirii noastre*."*** „Valabilitatea absolută a principiului contradicției, și ca urmare, valabilitatea propozițiilor care neagă o *contradictio in adjecto*" se sprijină, după cum aflăm într-un alt loc,

* *Loc. cit.*, pp. 20 și urm.
** *Loc. cit.*, p. 184. *Cf.* și întreg contextul de la pp. 184 și urm.
*** *Loc. cit.*, p. 253.

A 127 B 127 „pe conștiința nemijlocită că, || atunci când negăm, noi efectuăm și vom efectua întotdeauna același lucru..."* Ceea ce este valabil după Sigwart și pentru principiul identității (ca principiu al concordanței) și, în orice caz, pentru toate propozițiile pur conceptuale, în special, pentru propozițiile logice pure.** Ne referim aici la observații de genul: „Dacă negăm [...] posibilitatea de a cunoaște un lucru așa cum este în sine; dacă ceea ce există nu este altceva decât o idee printre multele idei pe care le producem, atunci se înțelege că noi atașăm obiectivitate doar acelor reprezentări pe care le producem cu conștiința necesității și că, atunci când postulăm ceva ca existent, noi afirmăm prin aceasta că oricare alte ființe gânditoare *de aceeași natură cu noi*, fie ele admise doar ipotetic, ar trebui să producă acest lucru cu aceeași necesitate.***

Aceeași tendință antropologică revine în toate expunerile ce se referă la conceptele logice fundamentale
II 134 și, | înainte de toate, la conceptul de *adevăr*. De exemplu, după Sigwart, este „o ficțiune să afirmi [...] că o judecată poate fi adevărată fără ca o inteligență oarecare să gândească această judecată". Numai cel care interpretează adevărul în manieră psihologistă poate

* *Loc. cit.*, p. 386.

** *Cf. loc. cit.*, p. 441: „Aceste propoziții trebuie să fie certe *a priori*, în sensul că prin ele nu suntem conștienți de nimic altceva decât de o *funcție constantă și inevitabilă a gândirii noastre* [...]" Mi-am luat totuși libertatea să citez acest fragment, deși nu se referă nemijlocit, în contextul dat, la principiile logice. Sunt îndreptățit să fac asta dacă iau în seamă sensul global al analizelor (*supra* 2, § 48) și trimiterea expresă, în sens comparativ, la principiul contradicției, pe aceeași pagină citată.

*** *Loc. cit.*, pp. 7 și urm.

să vorbească în acest fel. După Sigwart, ar fi de asemenea o ficțiune să vorbim despre adevăruri valabile în sine și care să nu fie totodată cunoscute de către nimeni, de exemplu despre adevăruri care depășesc capacitatea umană de cunoaștere. Cel puțin ateistul nu are voie să vorbească astfel, pentru că el nu crede în inteligențe supraomenești, iar noi nu am avea voie să vorbim astfel, decât *după* ce vom demonstra existența acestor inteligențe. Judecata || care exprimă formula gravitației nu ar fi fost adevărată [înaintea][1] lui Newton. A 128 B 128
Ceea ce este, la drept vorbind, chiar contradictoriu și *total* fals. Este evident că în intenția afirmării sale este cuprinsă și valabilitatea sa necondiționată, pentru toate timpurile.

Examenul mai detaliat al variatelor explicații ale lui Sigwart despre conceptul de *adevăr* ar necesita un spațiu mai mare, pe care nu ni-l putem permite aici. Un astfel de examen ar confirma în orice caz că putem să luăm textual locul citat mai sus. Pentru Sigwart, adevărul se reduce la trăiri ale conștiinței, astfel că obiectivitatea autentică a adevărului, ce se bazează pe idealitatea lui supraempirică, este abandonată, în ciuda faptului că el vorbește despre un adevăr obiectiv. Trăirile sunt singularități reale, determinate temporal, care apar și dispar. Adevărul este însă „etern“ sau, mai bine spus, el este o idee și, ca atare, atemporal. Nu are sens să-i atribuim un loc în timp sau o durată, chiar dacă această durată s-ar întinde peste toate timpurile. Despre adevăr se spune într-adevăr că „survine în conștiință“ din timp în timp și că astfel este el „sesizat“, „trăit“ de către noi. Dar aici, când ne referim la această

[1] În A, cursiv.

existență ideală, este vorba despre sesizare, trăire și faptul de a deveni conștient într-un cu totul alt sens decât atunci când ne referim la ființa empirică, separată individual. Noi nu „sesizăm“ adevărul ca pe un conținut empiric, care apare în fluxul trăirilor psihice și care dispare apoi din nou; el nu este un fenomen printre alte fenomene, ci o trăire în acel sens total di-
1[illegible] ferit, | în care spunem despre ceva general, despre o idee, că este trăire. Avem conștiința lui așa cum avem conștiința generală a unei specii, de exemplu conștiința „roșului“.

Avem în fața ochilor un lucru roșu. Dar acest roșu nu este specia roșu. Obiectul concret nu cuprinde în sine specia ca parte a sa („psihologică“, „metafizică“). Partea, acest moment neautonom al roșului, este, pre-
A 129 B 129 cum orice lucru întreg concret, || un individual, un aici și acum, care apare și dispare odată cu și în el, asemenea în diferite obiecte roșii, dar nu identic. Roșul este însă o unitate ideală, cu referire la care este absurd să vorbești de apariție și dispariție. Acea parte nu este roșul, ci un caz particular al roșului. Și așa cum obiectele sunt diferite între ele, cele generale diferite de cele individuale, la fel sunt și actele sesizării. Este ceva total diferit să te referi la roșul pe care-l percepem atunci când intuim un obiect concret, această trăsătură particulară existentă aici și acum[1], pe de o parte, și să vizezi, pe de altă parte, specia roșu (ca în enunțul: Roșul este o culoare). Și așa cum, atunci când privim un obiect concret singular, nu pe acesta îl vizăm, ci generalul, ideea, tot astfel, atunci când avem în vedere mai multe acte ale unei astfel de ideații, câștigăm

[1] În A urmează: [ca în analiza psihologică].

cunoașterea evidentă a identității acestor unități ideale, vizate în actele singulare. Și avem de a-face aici cu o identitate în sensul autentic și cel mai riguros al cuvântului: este *aceeași* specie, sau sunt specii ale *aceluiași* gen etc.

La fel, și adevărul este o idee, o trăim precum orice altă idee, într-un act de ideație bazată pe intuiție [*Anschauung*] (prin acest act avem desigur în vedere actul intuirii [*Einsicht*]); noi câștigăm evidența unității lui identice comparativ, prin raportare la o multiplicitate dispersată de cazuri individuale concrete (fiind vorba aici de acte de judecată evidente). Iar așa cum existența și valabilitatea generalităților pot fi considerate și ca *posibilități ideale* — anume cu privire la existența posibilă a singularităților empirice care se subsumează acelor generalități — același lucru îl constatăm și aici: enunțurile „adevărul este valabil" și „este *posibil* să existe ființe gânditoare care intuiesc [*einsehen*] judecăți cu un conținut de semnificație relevant" au aceeași valoare. Dacă nu există ființe inteligente, | dacă sunt H 136
excluse prin ordinea naturii, deci imposibile *real* — sau dacă, pentru anumite clase de adevăruri, | nu există ființe A 130
care să fie capabile să le cunoască — atunci | aceste posi- B 130
bilități *ideale* sunt private de realitatea care să le împlinească; sesizarea, cunoașterea adevărului, faptul de a deveni conștient de adevăr (respectiv de anumite clase de adevăr) nu se va realiza atunci niciodată și nicăieri. Însă orice adevăr în sine rămâne ceea ce este, își păstrează existența sa ideală. El nu se află „undeva, în gol", ci este o unitate de valabilitate în imperiul atemporal al ideilor. El intră în domeniul a ceea ce este absolut valabil, domeniu în care noi clasificăm, înainte de toate, tot ceea ce avem intuiția că este valabil [*von*

dessen Geltung wir Einsicht haben] sau, cel puțin, presupunem cu temei că este valabil, domeniu în care clasăm apoi și sfera vagă pentru reprezentarea noastră a ceea ce presupunem indirect și nedeterminat că este valabil, deci ceea ce este valabil, deși încă nu am cunoscut și poate nu vom cunoaște niciodată.

În aceste probleme, Sigwart nu reușește să ajungă, după cum mi se pare, la o poziție clară. El ar dori să salveze obiectivitatea adevărului și să nu îl lase să se scufunde în fenomenalismul subiectivist. Dacă ne întrebăm însă pe ce cale crede *Sigwart* că teoria psihologică a cunoașterii poate să ajungă la obiectivitatea adevărului, ne lovim de observații de genul: „Certitudinea că voi susține aceeași judecată, că sinteza este irevocabilă și că voi spune întotdeauna același lucru* — această certitudine nu poate să existe decât atunci când se va ști că ea nu se sprijină pe *motive psihologice momentane și variabile* în timp, ci pe *ceva* care rămâne *invariabil același*, neatins de vreo schimbare, *de fiecare dată când îl gândesc*; iar acest ceva este, pe de o parte, *însăși conștiința mea de mine însumi*, certitudinea că eu sunt și gândește, certitudinea că eu sunt eu, același care gân-
A 131 dește acum și care gândește mai devreme, | care gândește acest lucru sau altul; iar pe de altă parte, lucrul despre
B 131 care judec, | *lucrul gândit în sine, conform conținutului*
II 137 *său invariabil, recunoscut de mine în identitatea lui*, | conținut care este total independent de stările individuale ale celui care gândește."**

* Pot vreodată să afirm aceasta cu certitudine? Acest caracter irevocabil nu privește domeniul real, ci domeniul ideal. Nu „certitudinea judecății este neschimbătoare" (așa cum spune Sigwart puțin mai înainte), ci tocmai *valabilitatea* sa, respectiv adevărul.

** *Loc. cit.*, § 39, 2, p. 310.

Desigur, un psihologism relativist, consecvent în poziția sa, va răspunde: nu numai ceea ce se schimbă de la un individ la altul, ci și ceea ce este constant în toate, deci conținutul care rămâne la fel peste tot și legile funcționale constante ce-l guvernează sunt fapte psihologice. Dacă există astfel de caracteristici și legi ce sunt comune în mod esențial tuturor oamenilor, atunci ele constituie specificul naturii omenești. În consecință, orice adevăr, ca valabilitate universală, se raportează la specia umană sau, mai general, la fiecare specie de ființe gânditoare. Alte specii — alte legi ale gândirii, alte adevăruri.

În ce ne privește, vom spune doar că: identitatea universală în ce privește conținutul și legile funcționale constante (ca legi ale naturii pentru producerea conținutului universal identic) nu constituie o valabilitate universală autentică; aceasta din urmă se bazează mai degrabă pe idealitate. Atunci când toate ființele unui gen sunt constrânse, conform constituției lor, să facă aceleași judecăți, ele sunt de acord unele cu altele din punct de vedere empiric; dar în sensul ideal al logicii, care este deasupra a tot ceea ce este empiric, este posibil ca ele să judece, în acest caz, într-o manieră mai degrabă absurdă decât concordantă. A determina adevărul prin raportare la ceea ce are natura în comun înseamnă a renunța la conceptul de adevăr. Dacă adevărul ar avea o relație esențială cu inteligențele gânditoare, cu funcțiile lor mentale și cu formele de mișcare ale acestora, atunci adevărul s-ar naște și ar pieri odată cu ele, și dacă nu cu indivizii, atunci odată cu specia. Odată cu obiectivitatea autentică a adevărului ar dispărea și obiectivitatea existenței, ba chiar a existenței subiective, adică a existenței subiectelor.

Ce s-ar întâmpla, de exemplu, dacă ființele gânditoare ar fi toate incapabile să afirme propria lor existență
A 132 ca existență veritabilă? | Atunci, în același timp, ele ar
B 132 fi și nu ar fi. Adevăr | și existență sunt amândouă, în același sens, „categorii" și sunt în mod evident corelative. Nu putem să relativizăm adevărul și să susținem totodată obiectivitatea existenței. Relativizarea adevărului presupune într-adevăr încă o existență obiectivă ca reper al relației — în aceasta constă contradicția
H 138 relativistă. |

În concordanță cu întregul său psihologism, stă în acest context și teoria lui Sigwart despre universal, întrucât idealitatea adevărului presupune în totalitate idealitatea universalului, a conceptualului. Citim întâmplător remarca făcută în glumă: „universalul [ca atare există numai][1] în capetele noastre"* și, în cuprinsul unei explicații serioase: „ceea ce este reprezentat conceptual" este „ceva pur interior, [...] care nu depinde de nimic altceva decât de puterea interioară a gândirii noastre".** Putem spune fără îndoială același lucru și despre facultatea noastră de reprezentare conceptuală, ca act subiectiv cu un conținut psihologic sau altul. Însă „ce-ul" acestei facultăți de reprezentare, conceptul, nu poate fi conceput în nici un sens ca parte reală a conținutului psihologic, ca un aici și acum, care apare și dispare odată cu actul. Poate fi vizat în gândire, însă nu poate fi produs în gândire.

[1] A: [există]. Schimbarea în B corespunde originalului citat și „Rectificărilor" la prima ediție.

* *Loc. cit.*, p. 103, notă. Completare în B, corespunzând „Rectificărilor" la prima ediție.

** *Loc. cit.*, § 45, 9, p. 388.

Drept consecință, Sigwart realizează aceeași relativizare ca în cazul conceptului de adevăr și în ceea ce privește conceptele de *temei* și *necesitate*, atât de strâns legate de conceptul de adevăr. „Un temei logic pe care nu îl cunoaștem este, riguros vorbind, o contradicție, căci el nu devine temei logic decât prin faptul că îl cunoaștem."*** Enunțul că „teoremele matematice își au temeiul în axiomele matematice" ar privi atunci, „riguros vorbind", o stare de lucruri cu un conținut psihologic omenesc. Mai avem voie atunci să spunem că acel enunț este valabil, indiferent dacă există, a existat sau va exista în genere cineva care să îl cunoască? Limbajul obișnuit, || care conferă obiectivitate A 133 B 133
unor astfel de relații cum sunt relațiile dintre temei și consecință, pentru că vorbește despre *descoperirea* lor, ar fi în acest caz absurd.

Oricât de mult se străduiește Sigwart să separe conceptele de temei, diferite în mod esențial unele de altele, și oricât de multă subtilitate dovedește aici (așa cum ne putem aștepta de altfel de la un cercetător atât de important), orientarea psihologistă a gândirii sale | îl II 139
împiedică totuși să realizeze distincția fundamentală ce presupune tocmai diferențierea clară între ideal și real. Atunci când el opune „temeiul logic" sau „temeiul adevărului" „temeiului psihologic al certitudinii", el îl identifică totuși doar într-o anumită identitate universală în ceea ce este reprezentat, „deoarece numai această identitate și nu dispoziția individuală etc. poate fi un element comun pentru toți"; unde nu mai este nevoie să reluăm obiecțiile noastre aduse mai sus.

* *Loc. cit.*, § 32, 2, p. 248.

Trebuie să remarcăm la Sigwart absența separării fundamentale între conceptele de *temei al adevărului*, care privește ceea ce este *pur* logic, și *temei al judecății*, care privește ceea ce este logic din punct de vedere *normativ*. Pe de o parte, când spunem că un *adevăr* (nu judecata, ci unitatea ideală de valabilitate) are un temei, vrem să spunem, într-o formulare echivalentă, că există o demonstrație teoretică ce reduce adevărul la temeiurile sale (obiective, teoretice). Singurul care se raportează la acest sens este principiul rațiunii suficiente. Iar pentru *acest* concept al rațiunii, al temeiului, nu este adevărat că fiecare judecată are un temei, cu atât mai puțin că fiecare „ar afirma *implicit*" un astfel de temei. Fiecare principiu ultim de întemeiere, deci fiecare axiomă autentică este, în acest sens, fără temei, după cum este, la celălalt pol, și fiecare judecată empirică. Numai probabilitatea unui fapt poate fi întemeiată, nu faptul însuși, respectiv judecata empirică. Pe de altă parte, expresia *„temeiul judecății"* — câtă vreme facem abstracție de „temeiurile" psihologice, adică de cauzele emiterii judecății și, în special, de motivele ce
A 134 B 134 țin de conținut* — nu înseamnă nimic altceva decât || *dreptul logic al judecății*. În acest sens, orice judecată își „revendică" într-adevăr dreptul ei (deși nu ar fi prea potrivit să spunem că și-l „afirmă *implicit*"). Cu alte cuvinte, pentru fiecare judecată se impune cerința ca ea să afirme că este adevărat ceea ce este adevărat; iar ca tehnicieni ai cunoașterii, ca logicieni în sensul obișnuit al cuvântului, trebuie să supunem judecata și altor

* *Cf.* în acest context diferențierea excelentă a lui Sigwart între motivul conexiunii și temeiul deciziei, *loc. cit.*, p. 250.

cerințe diverse, în ceea ce privește procesul ulterior al cunoașterii. Dacă aceste cerințe nu sunt îndeplinite, reproșăm judecății că este imperfectă din punct de vedere logic, adică „neîntemeiată"; ultima parte, desigur, forțând cumva sensul comun al cuvântului.

Explicațiile lui Sigwart despre necesitate suscită din partea noastră obiecții asemănătoare. Citim următoarele: „Pentru orice necesitate logică, [trebuie] presupus în cele din urmă un subiect gânditor *existent* a cărui natură este tocmai să gândească în acest fel — dacă vrem să vorbim inteligibil."* | Sau să urmărim explicațiile despre diferența dintre judecățile asertorice și cele apodictice, diferență pe care Sigwart o consideră neesențială, „în măsura în care în *orice* judecată enunțată cu deplină conștiință este coafirmată necesitatea de a o enunța".** Conceptelor total diferite de necesitate le lipsește la Sigwart o diferențiere clară, prin raportare unul la altul. Necesitatea subiectivă, i.e. acea constrângere subiectivă a convingerii ce este inerentă oricărei judecăți (sau, mai degrabă, care survine pentru orice judecată atunci când, încă pătrunși de ea, încercăm să realizăm opusul ei), nu este diferențiată clar de alte concepte de necesitate total diferite, mai ales de necesitatea apodictică, aceasta fiind acea conștiință specială în care se constituie sesizarea intuitivă [*das einsichtige Erfassen*] a unei *legi* sau *regularități*. Acest ultim concept de necesitate (de fapt, dual) lipsește, la drept vorbind, cu desăvârșire la Sigwart. El ignoră totodată echivocul fundamental care îngăduie

H 140

* *Loc. cit.*, § 33, 7, p. 262.
** *Loc. cit.*, § 31, 1, pp. 230 și urm.

să caracterizăm ca necesare nu numai *conștiința* apo-
A 135 dictică a necesității, ci și *corelatul său obiectiv* | — anu-
B 135 me | *legea*, respectiv faptul de a fi valabil conform legii, fapt pe care îl intuim în acea conștiință. Numai pe această cale câștigă expresiile: „este o necesitate“ și „este o lege“ echivalența lor obiectivă, și la fel și expresiile „este necesar“ ca *S* să fie *P* și „este întemeiat prin lege“ ca *S* să fie *P*.

Și desigur, doar acest ultim concept *pur obiectiv* și *ideal* stă la baza tuturor judecăților apodictice, în sensul obiectiv al logicii pure; doar el stăpânește și constituie orice unitate teoretică, el determină semnificația relației ipotetice ca formă obiectiv-ideală de adevăr a propozițiilor, el leagă concluzia de premise, ca o consecință „necesară“ (ideal-legică).

Cât de puțin a ținut Sigwart seama de aceste diferențe, cât de mult rămâne el închistat în psihologism, faptul acesta îl arată mai ales interpretările sale cu privire la distincția fundamentală a lui Leibniz între
H 141 *„vérité de raison et celles de fait“*. „Necesitatea“ | celor două tipuri de adevăr este, consideră Sigwart, „în cele din urmă, una ipotetică“, întrucât „din faptul că opusul unui adevăr empiric nu este *a priori imposibil* nu rezultă că nu ar fi pentru mine necesar să afirm acel fapt, odată ce se întâmplă, nici că afirmația opusă ar fi posibilă pentru acela care cunoaște acel fapt“*; în continuare: „pe de altă parte, posesia conceptelor generale, concepte pe care se bazează propozițiile identice, este până la urmă tot ceva factual, care trebuie să fie prezent înainte ca principiul identității să-i poată

* *Loc. cit.*, § 31, 6, pp. 239 și urm.

fi aplicat pentru a produce o judecată necesară." Astfel consideră Sigwart că poate să ajungă la concluzia că distincția leibniziană „nu este relevantă cu privire la caracterul necesității".*

Ceea ce stabilește aici Sigwart [pentru început][1] este desigur corect. Îmi este imposibil să afirm despre o judecată că este necesară în timp ce o enunț și să neg opusul ei în timp ce sunt sigur de el. La această necesitate se referă însă Leibniz || atunci când contestă necesi- A 136 B 136
tatea și raționalitatea adevărurilor factuale ? La fel, este cert că nici o lege nu poate fi cunoscută fără a poseda conceptele generale pe care ea se clădește. Fără îndoială, această posesie este ceva factual, ca și întreaga cunoaștere a legilor. Să fi caracterizat Leibniz drept necesară cunoașterea legii mai degrabă decât adevărul cunoscut al legii ? Nu este contingența actului judecății foarte compatibilă cu necesitatea acelor *vérité de raison*, atunci când această contingență ajunge eventual la o cunoaștere intuitivă [*einsichtig*] ? Doar prin confundarea celor două concepte de necesitate esențial diferite, conceptul de necesitate subiectivă al psihologismului și conceptul de necesitate obiectivă al idealismului leibnizian, se ajunge în argumentarea lui Sigwart la concluzia că acea distincție a lui Leibniz „nu este relevantă cu privire la caracterul necesității". Diferenței fundamentale obiectiv-ideale dintre lege și fapt îi corespunde inevitabil o diferență subiectivă în modalitatea în care le trăim. Dacă nu am fi ajuns niciodată la conștiința | H 142
raționalității, a apodicticului și dacă nu am fi trăit-o

* Ultimele două citate, *loc. cit.*, pp. 239 și urm.

[1] Completare în B.

în trăsătura sa caracteristică ce o distinge de conștiința facticității, nici nu am fi avut conceptul de lege, am fi fost incapabili să distingem între lege și fapt; între generalitate generală (ideală, legică) și generalitate universală (factuală, contingentă); între consecință necesară (adică, din nou, legică, generală) și consecință factuală (contingentă, universală); toate acestea, în măsura în care este adevărat că acele concepte care nu ne sunt date sub forma unor complexe de concepte cunoscute (și anume complexe de forme cunoscute de complexe) nu pot fi obținute originar decât [pe baza intuiției][1] cazurilor singulare. Acele *vérité de raison* ale lui Leibniz nu sunt altceva decât legile, și anume în sensul cel mai riguros și mai pur de adevăruri ideale care „se întemeiază exclusiv pe concepte", care ne sunt date și pe care le cunoaștem sub forma unor generalități pure, evidente apodictic. Acele *vérité de fait* ale lui Leibniz sunt toate celelalte adevăruri, ele formează sfera propozițiilor care enunță ceva despre existența individuală, chiar dacă pot lua pentru noi forma unor propoziții „generale", ca în exemplul: „Toți cei din sud sunt impulsivi".

§ 40. Antropologismul în logica lui B. Erdmann

Nu întâlnim la Sigwart o discutare explicită a consecințelor relativiste pe care le atrage întreaga sa manieră de a trata conceptele și problemele logice
A 137 B 137 fundamentale. || La fel, nici la Wundt. Deși logica lui Wundt a oferit motivelor psihologice un spațiu de joc

[1] A: [în trăirea].

încă și mai liber, pe cât a fost posibil, față de logica lui Sigwart și deși ea cuprinde capitole extinse de teoria cunoașterii, abia dacă sunt în ea atinse îndoielile principiale de mai sus. La fel stau lucrurile și la Lipps, care sprijină de altfel în logica sa psihologismul atât de original și consecvent, care respinge atât de mult orice compromis și care face ca toate ramificațiile disciplinei să fie pătrunse atât de profund de acest psihologism, încât abia dacă mai putem întâlni așa ceva după Beneke. | H 143

Cu totul altfel stau lucrurile cu Erdmann. Într-o consecvență edificatoare, el apără hotărât cauza relativismului, pe parcursul unei expuneri mai lungi. El crede că trebuie să vină în întâmpinarea acelui „caracter prezumtiv" trimițând la posibilitatea *schimbării* legilor gândirii, întrucât acea prezumție „crede că poate să treacă în acest punct dincolo de limitele gândirii noastre și să câștige o poziție pentru noi, în afara noastră".* Va fi util să analizăm mai în detaliu în teoria sa.

Erdmann începe prin a respinge punctul de vedere al adversarilor săi. „După Aristotel", citim la Erdmann**, „s-a susținut cu o majoritate covârșitoare că necesitatea acestor principii [logice] ar fi una necondiționată, deci valabilitatea lor una eternă [...]"

„Temeiul hotărâtor care ar dovedi acest lucru este căutat în imposibilitatea de a gândi judecățile contradictorii. Totuși, din această imposibilitate rezultă numai că aceste principii exprimă esența reprezentării și gândirii noastre. Căci, odată ce fac vizibilă această esență, judecățile care li se opun nu pot fi realizabile,

* B. ERDMANN, *Logik*, I[1], § 60, nr. 370, pp. 378 și urm.

** *Loc. cit.*, nr. 369, p. 375. Citatele care urmează mai jos vin aici în ordine, unul după altul.

întrucât ele încearcă să anuleze tocmai condițiile de care suntem legați în toate reprezentările și în gândirea noas-
A 138 B 138 tră, deci și în judecățile noastre." ||

Mai întâi, câteva cuvinte despre sensul argumentului. El pare să raționeze astfel: din imposibilitatea de a realiza negarea acelor principii rezultă că ele exprimă esența reprezentărilor și a gândirii noastre; căci atunci când ele exprimă acest lucru, rezultă ca o consecință necesară acea imposibilitate. Așa ceva nu poate fi un raționament. Din faptul că *A* rezultă din *B* nu pot să deduc că *B* rezultă din *A*. Se poate evident susține numai că imposibilitatea de a nega principiile logice își află explicația în faptul că aceste principii „exprimă esența reprezentării și gândirii noastre". Altfel spus, ele sunt legi care stabilesc ceea ce revine în genere reprezentării și gândirii umane ca atare, „că ele indică acele condiții de care suntem legați în toate reprezentările
H 144 și în gândirea noastră". Și din cauză | că principiile logice realizează acest lucru, judecățile care le neagă contradictoriu sunt, după cum admite Erdmann, irealizabile.

Însă nu pot accepta nici această concluzie, după cum nici afirmațiile din care ea se compune. Mi se pare a fi foarte posibil ca tocmai datorită legilor sub autoritatea cărora stă întreaga gândire a unei ființe (de exemplu a unui om) să apară judecăți *in individuo*, care neagă valabilitatea acestor legi. Negarea acestor legi *contrazice afirmarea lor*; însă această negare ca *act real* poate fi foarte bine compatibilă cu valabilitatea obiectivă a acestor legi, respectiv cu eficacitatea reală a condițiilor precizate în enunțul general al legii. Dacă în cazul contradicției este vorba de un raport ideal între

conținuturi de judecată, tot astfel, este vorba aici de un raport real între actul judecății și condițiile sale prevăzute de lege. Dacă admitem că legile asociației de idei sunt legi fundamentale ale reprezentării și gândirii omenești, așa cum ne învață de fapt psihologia asociativă, nu ar fi atunci o imposibilitate, ce trebuie respinsă ca fiind absurdă, ca o *judecată* care neagă aceste legi să-și datoreze existența tocmai eficacității acestor legi? (*cf.* mai sus, pp. 67 și urm.). || A 139 B 139

Dar chiar dacă acest raționament ar fi corect, ar trebui să-i lipsească scopul. Căci logicianul absolutist (*sit venia verbo*[a]) va obiecta pe bună dreptate: *legile gândirii*, despre care vorbește Erdmann, fie nu sunt acelea despre care vorbesc eu și toată lumea, iar atunci el nici nu atinge teza mea; fie le adaugă un caracter care vine în contradicție absolută cu sensul lor clar. El va mai obiecta: *imposibilitatea de a gândi* negarea acestor legi, care trebuie să rezulte din ele ca o consecință, fie este tot una cu ceea ce înțeleg eu și toată lumea, și atunci vorbește în sprijinul concepției mele, fie este alta, iar atunci, din nou, nu mă vizează pe mine.

În ce privește *prima* chestiune, principiile logice nu exprimă nimic altceva decât anumite adevăruri ce se întemeiază exclusiv pe sensul (conținutul) anumitor concepte, cum sunt conceptele de adevăr, falsitate, judecată (propoziție) etc. După Erdmann, ele sunt însă „legi ale *gândirii*", care exprimă esența gândirii *noastre omenești*; ele numesc condițiile de care | sunt legate toate II 145
reprezentările și gândirea *omenească*, ele s-ar schimba odată cu natura omenească, așa cum ni se spune

[a] Dacă ne este permisă această expresie.

expressis verbis imediat după aceasta. În consecință, ele ar avea, după Erdmann, un conținut real. Ceea ce ar contrazice însă caracterul lor de propoziții pur conceptuale. Nici o propoziție ce se întemeiază exclusiv pe concepte[1], care stabilește doar ceea ce stă în concepte și este dat odată cu ele, nu enunță ceva despre real. Și nu trebuie decât să ne uităm la sensul veritabil al legilor logice ca să vedem că ele nici nu fac acest lucru. Chiar și acolo unde vorbesc despre *judecăți*, ele nu spun ceea ce legile psihologice vor să se înțeleagă prin acest cuvânt, anume judecățile ca trăiri reale, ci au în vedere judecățile în sensul de semnificații *in specie* ale enunțurilor, semnificații ce sunt identice oricare ar fi ele, indiferent dacă stau sau nu la baza actelor veritabile ale enunțării, și, mai mult, indiferent de cel
A 140 care le enunță. Dacă înțelegem principiile logice | ca legi reale, care reglementează reprezentările și jude-
B 140 cățile noastre reale în maniera unor legi ale naturii, | sensul lor se schimbă total — așa cum am discutat în detaliu mai sus.

Vedem acum cât de periculos este să caracterizăm legile logice fundamentale ca legi ale gândirii. Ele sunt și legi ale gândirii, așa cum vom expune acest lucru mai riguros în capitolul următor, numai în sensul de legi ce sunt chemate să joace un rol în normarea gândirii; o formă de exprimare ce indică deja că este vorba aici de o funcție practică, un mod de folosire, și nu de ceva care rezidă în chiar conținutul lor. Ideea că ele exprimă „esența gândirii“ ar putea câștiga un sens întemeiat în ceea ce privește funcția lor normativă, dacă ele ar

[1] În A urmează: [semnificații *in specie*].

îndeplini condiția de a conține criteriile necesare și suficiente conform cărora trebuie măsurată corectitudinea oricărei judecăți. S-ar putea atunci spune, eventual, că prin ele se manifestă esența *ideală* a oricărei gândiri, concepută în sensul mai particular de judecare corectă. Așa i-ar fi plăcut vechiului raționalism să o conceapă, deși el nu putea să înțeleagă faptul că principiile logice nu sunt altceva decât generalități triviale, pe care nici o afirmație nu ar putea să le contrazică | fără să devină astfel *absurdă*, nici că, reciproc, H 146
armonia dintre gândire și aceste norme nu garantează nimic altceva decât că gândirea[1] este în acord cu sine din punct de vedere formal. Prin urmare, ar fi total nepotrivit să mai vorbim și acum, în acest sens (ideal), despre „esența gândirii" și să o circumscriem prin acele legi* care, ‖ după cum știm, nu au altă funcție decât A 141 B 141
să ne țină la distanță de nonsensul formal. Încă o rămășiță a prejudecății raționaliste este să se vorbească, cum s-a făcut până în timpurile noastre, despre adevăr formal în loc de concordanță formală, o manieră extrem de condamnabilă de a te juca cu conceptul de adevăr, întrucât ne induce în eroare.

[1] În A urmează: [nu]. Omisiunea din B corespunde „Rectificărilor" la prima ediție.

* Mă gândesc aici la toate legile logice pure luate la un loc. Cu două sau trei „legi ale gândirii" în sens tradițional nu reușim să ajungem la conceptul unei gândiri aflate în acord formal cu sine, iar tot ceea ce se predică din vechime împotriva acestei idei consider că este o iluzie (și nu numai eu). Orice nonsens formal poate fi redus la o contradicție, dar numai prin medierea altor principii formale foarte diverse, de exemplu a principiilor silogistice, aritmetice etc. Numai în silogistică, numărul lor este de cel puțin o duzină. Toate pot fi demonstrate foarte bine — relevând sofisme, care le presupun fie pe acestea, fie propoziții echivalente lor.

Să trecem acum la *al doilea punct*. Erdmann interpretează *imposibilitatea* de a nega legile gândirii ca *imposibilitate de realizare* a acestei negări. Însă noi, absolutiștii logici, considerăm aceste două concepte atât de puțin identice, încât noi negăm în genere irealizabilitatea, dar susținem imposibilitatea. Nu negarea ca act este imposibilă (ceea ce înseamnă tot atât cât *real*-imposibilă, întrucât actul aparține cuiva real), ci *propoziția negativă* ce formează conținutul acelei negări, și anume este imposibilă ca propoziție ideală, în sensul ideal al cuvântului; ceea ce înseamnă: ea este *absurdă* și, prin urmare, evident falsă. Această imposibilitate ideală a propoziției negative nu intră în contradicție cu [posibilitatea][1] reală a actului judecății de negare. Dacă ne exprimăm astfel, vom evita și ultimul rest al expresiilor echivoce, vom spune că propoziția este absurdă, că [actul judecății][2] [nu][3] este exclus din punct de vedere cauzal, și atunci totul devine pe deplin clar.

Desigur, în gândirea factică a omului *normal* nu
II 147 apare | de regulă negarea actuală a unei legi a gândirii; dar că nu poate apărea la oameni în general, aceasta este o afirmație care doar cu greu poate fi susținută, după ce mari filozofi precum Epicur sau Hegel au negat principiul contradicției. Poate că geniul și nebunia sunt înrudite și sub acest aspect, poate că există și printre nebuni unii care neagă principiul contradicției; și ei trebuie să fie considerați oameni. Să observăm de asemenea că, pe cât de imposibil de conceput este negarea principiilor primitive, tot pe atât, și anume în același

[1] A: [imposibilitatea].
[2] A: [judecata].
[3] Lipsește în A.

sens, este și negarea tuturor consecințelor lor necesare. Este bine-cunoscut însă că ne putem înșela în legătură cu teoremele silogistice sau aritmetice complicate, iar acest fapt este și el un argument inatacabil. || În rest, A 142 B 142 acestea sunt controverse ce nu ating problemele esențiale. Imposibilitatea logică, ca absurditate a conținutului ideal al judecății, și imposibilitatea psihologică, ca imposibilitate de realizare a actului de judecată corespunzător, sunt concepte eterogene, chiar dacă acesta din urmă ar fi dat odată cu cel dintâi ca ceva general uman; deci ar fi exclus, conform unei legi a naturii, să acceptăm absurdități ca fiind adevărate.*

Absolutistul folosește această autentică imposibilitate logică de a contrazice legile gândirii ca argument pentru „eternitatea“ lor. Ce semnifică aici cuvântul eternitate? El semnifică doar împrejurarea că orice judecată, independent de timp și circumstanțe, de indivizi și specii, este „legată“ prin legile logice pure; ceea ce nu trebuie înțeles desigur în sensul psihologic al unei constrângeri mentale, ci în sensul ideal de normă: cine judecă altfel, judecă neapărat fals, indiferent cărei specii de ființe psihice ar putea să-i aparțină. Referirea la ființe psihice nu reprezintă evident o limitare a generalității. Normele pentru judecăți „leagă“ ființe care judecă, nu pietre. Stă înscris în sensul lor, și ar fi ridicol să tratăm în această privință pietrele și alte ființe asemănătoare ca excepții. Argumentarea absolutistului logic | este deci foarte simplă. El va spune că următoarea H 148 conexiune îi este dată intuitiv [*durch Einsicht*]. Sunt valabile cutare sau cutare principii, și anume în maniera

* *Cf.* discuțiile paragrafului 22 în cap. al IV-lea, în special pp. 67 și urm.

că ele explicitează doar ceea ce se întemeiază pe conținutul conceptelor lor. În consecință, orice propoziție (i.e. orice conținut posibil de judecată, în sensul ideal al cuvântului) este absurdă, fie dacă neagă direct legile fundamentale, fie dacă nu le respectă indirect. Ultima parte spune doar că o conexiune exclusiv deductivă leagă neadevărul acelor principii, ca teză, de adevărul unor astfel de conținuturi de judecată, ca ipoteză. Dacă, în acord cu cele spuse, conținuturile de jude-
A 143 B 143 cată de acest tip sunt absurde, || și ca atare false, atunci [*orice*][1] *judecată actuală* cu un astfel de conținut trebuie să fie incorectă; căci o judecată se numește corectă atunci când „ceea ce este judecat", i.e. conținutul ei, este adevărat, incorectă, atunci când conținutul este fals.

Subliniez totodată cuvântul *orice* judecată, pentru a face atent cititorul că sensul acestei generalități riguroase exclude *eo ipso* orice limitare, deci și limitarea la genul uman sau la orice alt gen de ființe gânditoare. Nu pot constrânge pe nimeni să intuiască [*einsehen*] ceea ce *eu* intuiesc. Dar eu însumi nu mă pot îndoi, intuiesc, încă o dată, că orice îndoială ar fi absurdă atunci când intuiesc, i.e. când sesizez concret adevărul; mă aflu astfel, la modul general, în punctul pe care fie îl accept ca punct arhimedic, ca să pot răsturna lumea nonrațiunii și a îndoielii, fie îl abandonez, pentru a abandona astfel toată rațiunea și cunoașterea. Înțeleg că așa stau lucrurile și că în ultimul caz — dacă mai putem vorbi atunci despre rațiune sau nonrațiune — ar trebui să suprim întreaga năzuința rațională spre adevăr, orice afirmare și întemeiere.

[1] În B nu este cursiv.

În toate aceste probleme, eu mă aflu bineînțeles în contradicție cu acel cercetător remarcabil. El continuă astfel:

„Necesitatea astfel întemeiată a principiilor formale ar fi necondiționată [...] numai dacă cunoașterea lor ar garanta că esența gândirii, pe care o găsim în noi și pe care o exprimăm prin ele, ar fi ceva invariabil sau chiar unica esență posibilă a gândirii, că acele condiții ale gândirii *noastre* ar fi totodată condițiile *oricărei* gândiri posibile. | Noi nu avem însă cunoștință H 149
decât despre gândirea noastră. Nu suntem în măsură să construim o gândire diferită de a noastră, deci o gândire în genere, care să fie gen pentru aceste tipuri diferite de gândire. Cuvintele care par să descrie o astfel de gândire nu au pentru noi vreun sens realizabil, sens care să satisfacă pretenția pe care o ridică această aparență. Căci orice încercare || de a produce A 144 B 144
ceea ce descriu aceste cuvinte este legată de condițiile reprezentării și gândirii noastre, se mișcă în sfera lor."

Dacă am admite în genere, în conexiunile pur logice, cuvinte atât de incomode precum „esența gândirii noastre", dacă am înțelege prin urmare aceste conexiuni, conform analizelor noastre, prin intermediul sumei legilor ideale care delimitează concordanța formală a gândirii, am putea atunci desigur să ridicăm pretenția că am demonstrat riguros ceea ce Erdmann consideră indemonstrabil, anume că esența gândirii ar fi ceva neschimbător, ba chiar singura posibilă etc. Dar este fără îndoială clar că Erdmann, în timp ce neagă această idee, nu adoptă acel sens, singurul îndreptățit,

al expresiei în discuție, este clar că el înțelege legile gândirii ca expresii ale esenței reale a gândirii noastre, deci ca legi reale (iar citatele ce urmează mai jos fac să apară acest lucru într-un un mod mai abrupt), ca și cum am câștiga prin aceste legi o intuire [*Einsicht*] nemijlocită a constituției general umane, în ce privește latura ei cunoscătoare. Din păcate, lucrurile nu stau nicidecum așa. Cum ar putea astfel de propoziții, care nu vorbesc câtuși de puțin despre real, care nu explică decât ceea ce se stabilește că este inseparabil de anumite semnificații ale cuvintelor sau ale enunțurilor de un tip foarte general, cum ar putea deci ca astfel de propoziții să furnizeze cunoștințe de un tip real, atât de importante cum sunt cele despre „esența proceselor mentale, pe scurt, despre sufletul nostru“ (cum citim mai jos)?

Pe de altă parte, chiar dacă *am putea* avea prin aceste legi sau prin altele intuirea [*Einsicht*] esenței reale a gândirii, atunci am ajunge la cu totul alte consecințe decât cele la care ajunge merituosul cercetător. „Noi nu avem însă cunoștință decât despre gândirea noastră.“ La o privire mai atentă, noi avem cunoștință nu numai despre gândirea noastră proprie și individuală, ci și, ca psihologi, ca oameni de știință, noi cunoaștem câte ceva și despre gândirea general-umană, și încă ceva, chiar dacă mai puțin, și despre cea animală. În orice caz, nu ne este chiar imposibil să concepem o altfel de gândire, în acest sens real al cuvântului, la fel nici spe-
H 150 ciile de esențe gânditoare ce posedă o astfel de gândire;
A 145 ||| acestea pot fi descrise foarte bine și *cu sens*, după cum
B 145 același lucru nu este exclus nici pentru speciile naturale fictive. Böcklin pictează centaurii și sirenele cele mai magnifice cu o naturalețe atât de vie. Îi dăm crezare —

cel puțin sub aspect estetic. Dacă aceste ființe sunt și posibile din punct de vedere al legilor naturii — cine ar putea la drept vorbind să decidă? Dar dacă am avea intuirea [*Einsicht*] ultimă a formelor complexității elementelor organice, care constituie conform unor legi unitatea vie a organismului, dacă am avea legile care întrețin fluxul unei astfel de deveniri în matrițe tipic formate, atunci am putea să adăugăm la speciile reale variate alte specii obiectiv posibile, ordonate în concepte științifice exacte, am putea să discutăm aceste posibilități la fel de serios cum discută fizicianul teoretician speciile sale fictive de gravitație. În orice caz, *posibilitatea logică* a unor astfel de ficțiuni este de necontestat în domeniul științelor naturii, ca și în cel al psihologiei. Abia atunci când realizăm acea μετάβασις εἰς ἄλλο γένος, când confundăm regiunea legilor psihologice ale gândirii cu cea a legilor logice pure și când le interpretăm pe acestea din urmă, în mod eronat, într-un sens psihologist, afirmația că suntem incapabili să ne reprezentăm alte modalități de gândire și că expresiile care ar părea că le descriu nu ar avea pentru noi vreun sens realizabil, câștigă o aparență de întemeiere. Este posibil să nu putem să avem „nici o reprezentare corectă" despre astfel de modalități de gândire, este posibil ca ele să nu fie realizabile pentru noi, chiar într-un sens absolut; însă această imposibilitate de realizare nu este în nici un caz o imposibilitate în sensul absurdității, al nonsensului.

Considerațiile următoare sunt poate utile pentru a clarifica cele spuse. Teoremele din teoria abeliană a transcendentalelor au la fel de puțin un „sens realizabil" pentru un bebeluș pe cât au pentru un profan

(copilul matematic, după cum obișnuiesc să spună în
glumă matematicienii). Explicația se află în condițiile
individuale ale reprezentării și gândirii lor. Așa cum
A 146 B 146 ne raportăm noi, oamenii maturi, la un copil, || sau
matematicianul față de profan, la fel este posibil să se
raporteze, în general, o specie superioară de esențe
gânditoare, să spunem îngerii, față de noi, oamenii.
Cuvintele și conceptele lor nu ar avea pentru noi nici
un sens realizabil, tocmai pentru că anumite particu-
larități specifice ale constituției noastre psihice nu ar
H 151 permite acest lucru. | *Pentru a înțelege* teoria abeliană
a funcțiilor, fie și numai pentru a înțelege conceptele
lor, un om normal are nevoie de câțiva ani, să spunem
cinci. Este *posibil ca, pentru a* înțelege teoria anumitor
funcții ale îngerilor, acest om să aibă nevoie de o mie
de ani, dat fiind constituția sa, în timp ce el abia dacă
va atinge o sută de ani, în cazul cel mai favorabil. Dar
această imposibilitate absolută de realizare, condițio-
nată prin limitele [naturale][1] ale constituției specifice,
nu ar fi desigur una care să ne confrunte cu absurdități,
cu propoziții *absurde*. Într-un caz este vorba despre
propoziții pe care pur și simplu *nu le putem înțelege*;
privite în sine, ele sunt totuși univoce și chiar valabile.
În celălalt caz, din contră, înțelegem propozițiile res-
pective foarte bine; dar ele sunt absurde, și de aceea
„nu le putem crede“, adică intuim [*wir sehen ein*] că
trebuie respinse ca fiind absurde.

Să luăm acum în considerare și consecințele extreme pe care Erdmann le deduce din premizele sale. Sprijinindu-ne pe „postulatul gol al unei gândiri intuitive“,

[1] A: [logice].

noi trebuie, conform lui, „să acceptăm *posibilitatea* că există o gândire esențial diferită de a noastră“, iar de aici, el trage concluzia că „principiile logice sunt valabile numai pentru domeniul acestei gândiri, al gândirii noastre, fără să avem vreo garanție a faptului că această gândire nu s-ar putea modifica în ce privește constituția sa. Căci rămâne prin urmare posibilitatea ca o astfel de modificare să se producă, fie că ar atinge toate aceste principii, fie numai o parte, întrucât nu toate sunt deduse analitic dintr-un singur principiu. Este fără importanță faptul că această posibilitate nu își găsește vreun sprijin în enunțurile pe care le face propria noastră conștiință de sine despre gândirea noastră, ‖ sprijin A 147 B 147
ce ar putea prevedea realizarea sa. Ea există chiar și în acest caz. Căci noi nu putem să luăm gândirea noastră decât așa cum este. Nu suntem în măsură să fixăm constituția sa viitoare apelând la constituția sa prezentă. În particular, suntem incapabili să concepem esența proceselor noastre mentale, pe scurt a sufletului nostru, în așa manieră încât să putem deduce din ea invariabilitatea gândirii ce ne este dată.“* | H 152

Și astfel, consideră Erdmann, nu putem să nu „admitem că toate acele propoziții, ale căror idei

* *Cf. loc. cit.*, nr. 369, *supra* e, pp. 377-378. — Odată ce ne-am obișnuit cu posibilitatea unei modificări a gândirii logice, nu suntem prea departe de ideea unei *evoluții* a acesteia. După G. FERRERO, *Les lois psychologiques du Symbolisme*, Paris, 1895 — citim într-o recenzie a lui A. Lassons în *Zeitschrift f. Philos.*, vol. 113, p. 85 — logica trebuie „să devină pozitivă și să expună legile raționamentului în conformitate cu vârsta și stadiul de evoluție a culturii; căci și logica se schimbă odată cu evoluția creierului [...] Dacă mai înainte a fost preferată logica pură și metoda deductivă, a fost din cauza lenevici gândirii, iar metafizica a rămas până în zilele noastre monumentul colosal al acestei lenevii a gândirii; ea nu mai exercită din fericire vreo influență decât asupra câtorva mai retardați“.

contradictorii sunt pentru noi de nerealizat, sunt necesare numai sub presupoziția acestei constituții a gândirii noastre, pe care o trăim ca fiind de această natură determinată, și nu necesare la modul absolut, sub orice condiție posibilă. Prin urmare, principiile noastre logice păstrează, și aici, necesitatea lor, numai că această necesitate este considerată *nu absolută, ci ipotetică* [în exprimarea noastră: relativă]. Nu avem altceva de făcut decât să fim de acord cu ele — dată fiind natura reprezentărilor și a gândirii noastre. Ele sunt valabile universal, presupunând că gândirea noastră rămâne aceeași. Ele sunt necesare, întrucât nu putem gândi decât presupunându-le, atât timp cât exprimă esența gândirii noastre."*

După expunerile de până acum, nu mai este nevoie
A 148 B 148 să || spun că, după părerea mea, aceste consecințe nu pot fi acceptate. Sigur că este posibil să existe o viață sufletească diferită esențial de a noastră. Sigur că nu putem să luăm gândirea noastră decât așa cum este; bineînțeles că ar fi nebunească orice încercare de a deduce din „esența proceselor noastre mentale, pe scurt a sufletului nostru" invariabilitatea sa. Dar de aici nu rezultă nicidecum acea posibilitate diferită *toto coelo* după care schimbările constituției noastre specifice ar atinge principiile, fie pe toate, fie numai câteva și că, în consecință, necesitatea cu care gândim aceste principii ar fi pur ipotetică. Toate acestea sunt mai degrabă absurde — absurde în sensul pregnant în care am întrebuințat acest cuvânt tot timpul (fără nici o nuanță, desigur, și ca termen pur științific). Este blestemul terminologiei noastre logice echivoce că mai apar teorii

* *Cf. loc. cit.*, nr. 370, p. 378.

de acest gen și că pot induce în eroare chiar și cercetători serioși. Dacă distincțiile conceptuale primitive ale logicii elementare ar fi fost deja elaborate, dacă terminologia ar fi fost clarificată pe baza acestor distincții, dacă nu am mai târî după noi | echivocuri atât de H 153
nefericite cum sunt cele inerente tuturor conceptelor logice — concepte precum lege a gândirii, formă a gândirii, adevăr real și adevăr formal, reprezentare, judecată, propoziție, concept, caracter distinctiv, proprietate, temei, necesitate etc. — cum ar mai putea fi susținute teoretic, în logică și în teoria cunoașterii, atât de multe absurdități, cum sunt cele ale relativismului, cum ar mai putea acesta să posede efectiv o strălucire în sine, care să orbească chiar și gânditori însemnați?

Pare să aibă sens [să vorbim despre][1] posibilitatea unor „legi ale gândirii" variabile, ca legi *psihologice* ale reprezentării și judecării, legi care să difere destul de mult pentru specii diferite de esențe psihice, ba chiar să se schimbe din timp în timp pentru una și aceeași specie. Căci prin „legi" psihologice suntem obișnuiți să înțelegem „legi empirice", generalități aproximative ale coexistenței și succesiunii, care se referă la facticități ce pot să fie diferite de la caz la caz. Admitem cu plăcere chiar și posibilitatea unor legi variabile ale gândirii
|| ca legi *normative* ale reprezentării și judecării. Cu A 149 B 149
siguranță că legile normative pot fi adaptate constituției specifice a ființelor care judecă și, în consecință, pot varia odată cu ele. Evident, acesta este un punct care privește regulile logicii practice ca metodologie, ca și prescripțiile metodologice ale științelor particulare.

[1] Completare în B.

Este posibil ca îngerii care fac matematică să aibă alte metode de calcul decât noi — dar pot avea ei și alte principii și teoreme? Această întrebare ne conduce mai departe la următoarele: să vorbești despre legi variabile ale gândirii nu este *absurd* decât atunci când înțelegem prin ele legile *pur logice* (la care putem să adăugăm și legile pure ale teoriei numerelor, ale teoriei numerelor ordinale, ale teoriei pure a mulțimilor etc.). Expresia vagă de „legi normative ale gândirii", prin care sunt desemnate și legile pur logice, ne îndeamnă în genere să le punem la un loc cu acele reguli ale gândirii întemeiate psihologic. Dar ele sunt adevăruri pur teoretice de un tip ideal, care se înrădăcinează exclusiv în conținutul lor de semnificație și care nu trec niciodată dincolo de el. Ele nu pot prin urmare să fie atinse de nici o schimbare reală sau fictivă din lumea acelor *matter of fact*.

În esență, ar trebui să ținem cont aici de fapt de o
II 154 triplă opoziție: nu numai de opoziția dintre | *regula practică* și *legea teoretică*, și cea dintre *legea ideală* și *legea reală*, ci și de opoziția dintre legea *exactă* și *„legea empirică"* (considerată ca generalitate a mediei, despre care se spune: „nici o regulă fără excepție"). Dacă am putea să intuim [*hätten wir Einsicht*] legile *exacte* ale evenimentelor psihice, atunci ar fi și ele eterne și neschimbătoare, ar fi precum legile fundamentale ale științei teoretice a naturii, deci ar fi valabile chiar dacă nu ar exista nici un eveniment psihic. Dacă toate masele gravitaționale ar fi distruse, legea gravitației nu ar fi prin acesta anulată, ar rămâne doar fără posibi-
A 150 litatea aplicării factuale. Ea nu spune nimic despre exis-
B 150 tența maselor gravitaționale, || ci numai despre ceea ce

se întâmplă cu masele gravitaționale ca atare. (La drept vorbind, la baza statutului de lege exactă a naturii stă, așa cum am văzut mai sus*, o ficțiune idealizantă, de care facem abstracție aici, ca să rămânem doar la intenția acestor legi). Prin urmare, câtă vreme se admite că legile logice sunt exacte și[1] câtă vreme sunt considerate ca legi exacte, este exclusă posibilitatea modificării lor prin schimbări în dispunerile existenței reale și prin transformările, ce ar rezulta din aceste schimbări, ale speciilor din istoria naturii sau ale speciilor mentale; în concluzie, este garantată valabilitatea lor „eternă".

Din perspectivă psihologistă, s-ar putea obiecta poziției noastre că adevărul legilor logice, ca orice adevăr, rezidă în cunoaștere, iar cunoașterea, fiind trăire psihică, se subordonează bineînțeles legilor psihologice. Dar fără să discutăm aici în amănunt problema în ce sens rezidă adevărul în cunoaștere, voi sublinia totuși faptul că nici o schimbare a facticităților psihologice nu poate să facă din cunoaștere o eroare, nici din eroare o cunoaștere. Apariția și dispariția cunoștințelor ca fenomene depinde desigur de condiții psihologice, ca și apariția sau dispariția altor fenomene psihice, de exemplu, a fenomenelor senzoriale. Însă, așa cum nici un eveniment psihic nu va putea vreodată să facă astfel încât roșul pe care tocmai îl intuiesc | să fie H 155
mai degrabă un sunet decât o culoare, sau, dintre două sunete, sunetul mai jos să fie mai înalt; sau, vorbind la modul general, așa cum tot ceea ce rezidă și se

* *Cf.* cap. al IV-lea, § 23, pp. 71-73.
[1] În A urmează: [numai].

întemeiază pe ceea ce este general în fiecare trăire este mai presus de orice schimbare posibilă, pentru că toate schimbările se referă la un fapt individual izolat și nu au sens pentru ceea ce este conceptual — același lucru este valabil și pentru „conținuturile" actelor de cunoaștere. Ține de conceptul de cunoaștere ideea
A 151 B 151 după care conținutul său are caracterul de adevăr. || Acest caracter nu revine fenomenelor de cunoaștere pasagere, ci conținutului identic al acestora, elementului ideal sau universal pe care îl avem cu toții în vedere atunci când spunem: știu că există legea $a + b = b + a$ și nenumărate alte persoane cunosc *același lucru.* Sigur că se poate întâmpla ca din cunoștințe să rezulte erori, de exemplu prin sofisme; aceasta nu înseamnă însă că o cunoștință ca atare a devenit eroare, ci spunem doar că una s-a adăugat cauzal celeilalte. Este posibil ca, într-o specie de ființe capabile de judecată, să nu se dezvolte în general nici o cunoștință, este posibil ca tot ceea ce consideră acele ființe că este adevărat să fie fals, iar ceea ce consideră că este fals, să fie adevărat. Dar adevărul și falsitatea rămân în sine neschimbate; ele sunt proprietăți esențiale ale conținuturilor de judecată respective și nu ale actelor de judecată; ele revin acestor conținuturi chiar dacă nu sunt cunoscute de nimeni, așa cum culorile, sunetele, triunghiurile etc. posedă întotdeauna proprietățile esențiale ce le revin în calitate de culori, sunete, triunghiuri etc., indiferent dacă există cineva pe lume care să le cunoască vreodată sau nu.

Prin urmare, posibilitatea pe care Erdmann a încercat să o fundamenteze, anume că alte ființe ar putea să aibă cu totul alte principii, nu poate fi acceptată. O posibilitate absurdă este însă o imposibilitate.

Să încercăm numai să ne imaginăm la ce ar conduce teoria sa. Conform acestei teorii, ar putea să existe ființe de un tip special, un fel de *supraoameni logici, pentru care principiile noastre nu sunt valabile*, și care au mai degrabă cu totul alte principii, astfel încât tot ce este adevărat pentru noi ar fi fals pentru ele. Pentru ele, adevărat ar fi că nu trăiesc fenomenele psihice pe care le trăiesc. Faptul că noi existăm, ca și faptul că ele există poate să fie adevărat pentru noi, pentru ele este însă fals etc. Noi, *oamenii obișnuiți care gândim logic*, am fi într-adevăr tentați să judecăm că astfel de ființe parcă și-au pierdut mintea, că vorbesc despre adevăr și | suprimă legile lui, că pretind că au propriile lor legi H 156
de gândire și le neagă pe acelea de care depinde | posi- A 152
bilitatea | legilor în genere. Ele afirmă și acceptă tot- B 152
odată negarea a ceea ce este afirmat. Da și Nu, adevăr și eroare, existență și nonexistență pierd în gândirea lor orice semn care le face să se deosebească unele de celelalte. Numai că ele nu observă absurditățile lor, în timp ce noi le remarcăm, ba chiar le recunoaștem ca atare cu evidența [*Einsicht*] cea mai clară. — Cine admite astfel de posibilități nu se distinge de scepticismul cel mai extrem decât prin nuanțe; subiectivitatea adevărului se referă aici la specie, în loc să se refere la persoana individuală. El este un relativist specific, în sensul definit de noi mai sus, și sucombă în fața obiecțiilor pe care le-am discutat deja și pe care nu le mai repetăm aici. În plus, nu înțeleg de ce trebuie să ne oprim la limitele diferențelor fictive dintre rase. De ce să nu recunoaștem ca egal îndreptățite diferențele reale dintre rase, diferențele dintre rațiune și nebunie și, în final, diferențele dintre indivizi?

Poate că un relativist va obiecta împotriva apelului nostru la *evidență*, respectiv la absurditatea evidentă a posibilității cu care am fost confruntați, reluând propoziția citată mai sus, anume că *ar fi „fără importanță că această posibilitate nu găsește nici un suport în enunțurile conștiinței de sine“*, că este de la sine înțeles că nu putem să gândim împotriva formelor gândirii noastre. Totuși, făcând abstracție de această interpretare psihologistă a formelor gândirii, pe care noi am respins-o deja, trimitem la faptul că o astfel de eschivare echivalează cu scepticismul absolut. Dacă nu ne-am mai putea încrede în evidență, cum am mai putea să formulăm în genere vreo afirmație și să o susținem rațional? Cumva, argumentând că alți oameni sunt la fel constituiți ca și noi, astfel că ar fi înclinați să judece asemănător nouă, grație acelorași legi ale gândirii? Dar cum putem să știm aceasta, dacă nu putem în genere să știm nimic? Fără evidență [*Einsicht*] nu există cunoaștere.

Este de-a dreptul ciudat să vrei să acorzi încredere unor afirmații atât de îndoielnice cum sunt cele cu privire la ce este general omenesc, și nu acelor truisme
A 153 B 153 pure, || al căror conținut de cunoaștere este, ce-i drept, foarte redus, dar care, pentru puținul pe care îl enunță,
H 157 ne asigură cea mai clară evidență [*Einsicht*]; | în orice caz, în ele nu este de găsit absolut nimic despre esențe gânditoare și caracteristicile lor specifice.

Relativistul nu poate spera să obțină o poziție mai bună, fie și numai provizoriu, prin faptul că spune: Tu mă tratezi ca pe un relativist extrem, eu sunt însă relativist numai în ce privește principiile logice; toate celelalte adevăruri pot rămâne necontestate. Pe această cale, el nu scapă nici pe departe de obiecțiile generale

aduse împotriva relativismului sceptic. Cine relativizează adevărurile logice fundamentale, relativizează și toate adevărurile în genere. Este suficient să privim conținutul principiului contradicției și să tragem consecințele ce rezultă.

Erdmann însuși se ține departe de astfel de jumătăți de măsură: el a pus efectiv la baza logicii sale *conceptul relativist de adevăr* pe care teoria sa îl postulează. Definiția sa sună astfel: „Adevărul unei judecăți constă în aceea că imanența logică a obiectului său este certă subiectiv, într-un caz mai special, obiectiv certă, iar expresia predicativă a acestei imanențe constituie o necesitate pentru gândirea noastră."* Rămânem astfel în domeniul psihologicului. Căci pentru Erdmann, obiect înseamnă lucru reprezentat, iar acesta este, la rândul său, identificat explicit cu reprezentarea. La fel, „certitudinea obiectivă sau universală" este numai aparent ceva obiectiv, căci ea „se întemeiază pe acordul general al celor care judecă".** Nu regretăm desigur că la Erdmann lipsește expresia „adevăr obiectiv", dar el o identifică cu expresia „valabilitate generală", adică valabilitate pentru toți. Aceasta se descompune însă într-o certitudine pentru toți și, dacă înțeleg corect, și într-o necesitate a gândirii impusă pentru toți. Este ceea ce vrea să spună și definiția de mai sus. Nu este clar cum am putea să ajungem măcar într-un singur caz la afirmarea îndreptățită a adevărului obiectiv, înțeles în acest sens, || și cum ar trebui să scăpăm de regresul A 154 B 154
la infinit care este postulat în definiția de mai sus și pe care l-a remarcat chiar și acest cercetător remarcabil.

* *Loc. cit.*, nr. 278, p. 275.
** *Loc. cit.*, p. 274.

Din păcate, răspunsul pe care el [ni-l dă][1] nu este suficient. Cu siguranță, așa cum o spune chiar el, jude-
H 158 cățile în care | afirmăm concordanța cu alții nu reprezintă însăși această concordanță; dar la ce poate folosi acest fapt și la ce poate folosi certitudinea subiectivă pe care o avem aici ? Afirmația noastră ar fi *îndreptățită* numai dacă am fi știut despre această concordanță, ceea ce înseamnă, dacă am fi fost conștienți de adevărul ei. Am mai dori să știm cum ar trebui să ajungem de la concordanța *tuturor* la certitudinea subiectivă, și în final, făcând abstracție de această dificultate, dacă poate fi în genere justificat să impunem cerința certitudinii universale, ca și cum adevărul ar fi de întâlnit la toți și nu, din contră, doar la câțiva aleși.

[1] A: [îl adoptă].

CAPITOLUL VIII

Prejudecățile psihologiste

Am combătut până acum psihologismul, cu precădere din perspectiva consecințelor lui. Ne îndreptăm acum chiar împotriva argumentelor lui, încercând să dovedim că presupusele evidențe pe care se sprijină sunt prejudecăți înșelătoare.

§ 41. Prima prejudecată

O primă prejudecată sună astfel: „Prescripțiile pentru reglementarea domeniului psihic sunt fundate binețeles psihologic. În consecință, este de asemenea evident că legile normative ale cunoașterii trebuie să se întemeieze în psihologia cunoașterii." || A 155 B 155

Iluzia dispare de îndată ce ne apropiem de lucrurile însele, în loc să argumentăm la modul general.

Mai întâi, este necesar să punem capăt unei concepții false împărtășite de ambele tabere. Precizăm aici că legile logice, considerate în și pentru sine, nu sunt nicidecum propoziții normative în sensul unor prescripții, adică propoziții prin al căror *conținut* se spune cum *ar trebui* să judecăm. Trebuie să diferențiem pe deplin între: legile care *servesc normării* activităților de cunoaștere și regulile care *conțin ideea însăși a acestei*

normări, pe care o *enunță* ca fiind obligatorie la modul universal.

Să luăm în considerare exemplul principiului bine-cunoscut al silogisticii care este formulat dintotdeauna prin cuvintele: Atributul atributului este și atributul lucrului însuși. Concizia acestei formulări l-ar face să fie de recomandat, dacă nu ar oferi o propoziție vizibil falsă, ca expresie a ideii pe care o avem
H 160 aici în | vedere.* Pentru a exprima această idee [concret][1], va trebui să facem loc pentru mai multe cuvinte: „Pentru orice pereche de atribute *AB* este valabilă propoziția: Dacă fiecare obiect care are atributul *A* are și atributul *B*, și dacă un obiect determinat oarecare *S* are atributul *A*, atunci el are și atributul *B*." Trebuie să contestăm cu hotărâre ideea că această propoziție ar conține cea mai mică intenție normativă. Desigur, putem să o folosim în scopul normării, dar pentru acest motiv nu este ea însăși o normă. Putem să întemeiem pe ea chiar și o [prescripție][2] *explicită*, de exemplu „Oricine judecă în felul acesta, anume că orice *A* este și *B*, și că un anumit *S* este *A*, acela trebuie (este obligat [*soll*]) să judece că acest *S* este și *B*." Cu toții putem vedea că aceasta nu mai este propoziția logică originară, ci a rezultat din ea, odată ce a fost introdusă
A 156 B 156 ideea normativă. ||

* Cu siguranță că atributul atributului *nu* este, vorbind la modul general, un atribut al lucrului. Dacă principiul vrea să spună ceea ce exprimă cuvintele cu claritate, atunci ar trebui să raționăm astfel: Această hârtie sugativă este roșie, roșu este o culoare, atunci această hârtie sugativă este o culoare.

[1] A: [corect].

[2] În A, cursiv.

Același lucru este valabil evident și pentru toate legile silogistice, ca și [pentru toate][1] propozițiile „pur logice" în genere.* Dar nu numai pentru ele. Și adevărurile altor discipline teoretice posedă capacitatea conversiei normative, mai ales adevărurile pur matematice, care sunt separate de obicei de logică.** Propoziția cunoscută: | II 161

$$(a + b)(a - b) = a^2 - b^2$$

spune de exemplu că produsul dintre suma și diferența a două numere oarecare este egal cu diferența pătratelor

[1] A: [numai pentru].

* În această convingere, că ideea normativă, acel trebuie-să-fie [*Seinsollen*], nu aparține conținutului propozițiilor logice, găsesc un punct de întâlnire, spre bucuria mea, cu Natorp, o convingere pe care el a exprimat-o recent, pe scurt și cu claritate, în *Sozialpädagogik* (Stuttgart, 1899, § 4): „Legile logice spun, în opinia noastră, tot atât de puțin despre cum gândim efectiv în anumite împrejurări sau altele, pe cât de puțin spun despre cum trebuie să gândim în genere." În legătură cu exemplul raționamentului echivalenței, „dacă A = B și B = C, atunci A = C", se spune: „Intuiesc acest lucru (*sehe ein*) în timp ce nu am în fața ochilor nimic altceva decât termenii care trebuie comparați și relațiile lor, ce sunt date odată cu ei, fără să trebuiască să mă gândesc aici la vreun proces sau vreo realizare, fie reală, fie imperativă, a unei gândiri corespunzătoare" (*loc. cit.*, pp. 20, respectiv 21). -- Prolegomenele mele se apropie de opera acestui gânditor cu o minte atât de pătrunzătoare și în alte câteva puncte, nu mai puțin esențiale, însă opera lui nu a mai putut din păcate să vină în ajutorul formării și expunerii ideilor mele. Dimpotrivă, două scrieri mai vechi ale lui Natorp, studiul citat mai sus din *Phil. Monatsh.*, XXIII, și *Einleitung in die Psychologie*, au avut un efect stimulativ asupra mea — pe cât de mult, în alte puncte, m-au determinat să le contrazic.

** Matematica „pură" sau „matematica formală", în sensul în care eu folosesc acești termeni, cuprinde întreaga aritmetică pură și teoria multiplicității, însă nu și geometria. Acesteia îi corespunde în matematica pură teoria multiplicității euclidiene cu trei dimensiuni, multiplicitate care reprezintă ideea generică de spațiu, dar nu spațiul însuși.

lor. Aici nu este vorba despre judecata noastră și despre felul cum *trebuie* ea să decurgă; ne confruntăm cu o lege teoretică și nu cu o regulă practică. Dimpotrivă, dacă luăm în considerare propoziția corespondentă: „Pentru a determina produsul dintre suma și diferența a două numere, trebuie să se facă dife-
A 157 B 157 rența || pătratelor lor“, am enunțat, reciproc, o regulă practică și nu o lege teoretică. Și aici, legea se convertește în regulă, însă numai prin introducerea ideii normative, iar regula este consecința apodictică evidentă a legii, totuși diferită de aceasta, în ce privește conținutul de idei.

Putem să mergem chiar mai departe. Este clar că *orice* adevăr general, oricărui domeniu teoretic i-ar aparține, poate să servească, într-o manieră asemănătoare, la întemeierea unei norme generale a judecării corecte. În *această* privință, legile logice nu se deosebesc sub nici o formă de alte legi. Conform naturii lor, ele nu sunt adevăruri normative, ci teoretice și, luate ca atare, ele pot să servească la normarea judecării la fel de bine ca și adevărurile altor discipline oarecare.

Pe de altă parte, și acest fapt este evident: convingerea generală care vede în principiile logice norme ale gândirii nu poate să fie chiar lipsită de orice fundament, evidența cu care sare în ochi nu poate să fie doar o iluzie. Probabil ca un anumit avantaj *intern* în problema reglementării gândirii le distinge înaintea altora. Este însă acesta un motiv pentru ca ideea reglementării (a lui trebuie [*Sollen*]) să facă parte din conținutul propozițiilor logice înseleʼ? Nu este posibil ca ea să se *întemeieze* în acest conținut cu o necesitate intuitivă [*mit einsichtiger Notwendigkeit*]? Cu alte cuvinte: nu

este posibil ca legile logice și matematice pure să aibă un conținut de semnificație cu totul particular, care le conferă o *vocație naturală* pentru reglementarea gândirii?

Vedem din această simplă reflecție cum este împărțită aici greșeala de ambele părți.

Antipsihologiștii se înșală prin faptul că fac din ideea de reglementare a cunoașterii esența legilor logice. Din această cauză, caracterul pur teoretic al logicii formale | II 162
și, ca urmare, punerea ei pe picior de egalitate cu matematica formală nu sunt puse în valoare cum ar trebui. S-a observat pe bună dreptate că seria de propoziții despre care tratează silogistica tradițională || este străină A 158 B 158
de psihologie. A fost recunoscută de asemenea *vocația lor naturală* pentru normarea cunoașterii, motiv pentru care ele trebuie în mod necesar să alcătuiască nucleul oricărei logici practice. S-a omis însă diferența dintre semnificația proprie a propozițiilor și funcția lor, folosirea lor practică. S-a ignorat faptul că așa-numitele principii logice nu sunt în sine norme, ci doar servesc ca norme. Ne-am obișnuit să vorbim despre legi ale gândirii gândindu-ne la normare, și se părea că și aceste legi [ar avea][1] o semnificație psihologică și că diferența față de legile pe care le numim în mod obișnuit psihologice [ar consta][2] numai în faptul că legile gândirii normează, pe când celelalte legi psihologice nu ar face acest lucru.

Pe de altă parte, *psihologiștii* se înșală cu pretinsa lor axiomă, a cărei lipsă de valabilitate putem să o

[1] A: [au].
[2] A: [constă].

prezentăm acum, în cuvinte puține, astfel: dacă se arată că este o evidență pură că orice adevăr universal, fie că este de tip psihologic sau nu, întemeiază o regulă a judecării corecte, este prin aceasta asigurată nu numai deplina posibilitate, ci și existența unor reguli ale judecării care nu se întemeiază pe psihologic.

Desigur, nu toate regulile de acest tip ale judecății — deși normează corectitudinea judecării — sunt deja, doar pentru acest fapt, și reguli *logice*; dar trebuie văzut că, dintre regulile logice în sens propriu-zis, care constituie domeniul specific al unei tehnici [*Kunstlehre*] a gândirii științifice, doar o grupă suportă și, prin urmare, chiar necesită o întemeiere psihologică: anume prescripțiile tehnice adaptate special naturii omenești, care servesc la producerea cunoașterii științifice și la critica produselor acestei cunoașteri. Dimpotrivă, cealaltă grupă, incomparabil mai importantă,
H 163 tantă, este formată | din conversii normative ale legilor care aparțin științei prin semnificația lor obiectivă sau ideală. Prin faptul că logicienii psihologiști, printre
A 159 B 159 care cercetători de talia || unui Mill sau Sigwart, consideră știința mai degrabă sub latura ei subiectivă (ca unitate metodologică a cunoașterii specific omenești dobândite) decât sub latura ei obiectivă (ca idee a unității teoretice a adevărului) și subliniază în consecință unilateral sarcinile metodologice ale logicii, ei ignoră *diferența fundamentală* dintre *normele pur logice* și *regulile tehnice ale unei arte a gândirii* [Denkkunst] *specific omenești.* Amândouă sunt însă de un caracter total diferit, în ce privește conținutul, originea și funcția lor. În timp ce propozițiile pur logice se raportează numai la ceea ce este ideal, dacă ținem seama

de conținutul lor originar, toate propozițiile metodologice se raportează la ceea ce este real. Dacă primele își au originea în axiome evidente nemijlocit [*unmittelbar einsichtigen Axiomen*], ultimele își au originea în fapte empirice și în principal psihologice. Dacă stabilirea primelor servește intereselor pur teoretice, care sunt numai în subsidiar și practice, în cazul celorlalte, lucrurile stau invers: interesul lor imediat este unul practic, iar interesele teoretice sunt încurajate doar pe o cale mediată, în măsura în care scopul lor este încurajarea metodică a cunoașterii științifice în genere.

§ 42. *Specificări explicative*

Orice propoziție teoretică poate fi convertită normativ, așa cum am văzut mai sus. Dar regulile pentru judecarea corectă, care rezultă pe această cale, nu sunt în general acelea de care are nevoie o tehnică logică [*eine logische Kunstlehre*]; doar puține dintre ele sunt, așa-zicând, predestinate pentru normarea logică. Dacă această tehnică logică vrea să ofere un suport susținut eforturilor noastre științifice, ea nu poate, desigur, să presupună deja aria vastă de cunoștințe ale științelor constituite, pe care sperăm să le câștigăm înainte de toate cu ajutorul ei. Aici nu ne poate fi de folos conversia normativă lipsită de obiect a tuturor cunoștințelor teoretice date, ci avem nevoie de norme universale, care să se ridice prin generalitatea lor deasupra tuturor științelor determinate, norme prin care putem supune unei critici valoarea cunoștințelor A 160
teoretice || și a | metodelor de cunoaștere în genere, avem B 160
nevoie totodată de reguli practice pentru favorizarea lor. H 164

Tocmai aceasta își propune să realizeze tehnica logică, iar dacă vrea să facă acest lucru ca disciplină științifică, trebuie să presupună ea însăși anumite cunoștințe teoretice. Aici este din capul locului clar că pentru această disciplină trebuie să fie de o valoare supremă toate cunoștințele care se întemeiază exclusiv pe conceptele de adevăr, propoziție, subiect, predicat, obiect, proprietate, temei, consecință, punct de relaționare și relație, și altele asemenea. Căci întreaga știință se edifică pe adevăruri, dacă ținem seama de *ceea ce* ne învață (deci obiectiv, teoretic), toate adevărurile stau în propoziții, toate propozițiile conțin subiecte și predicate și se raportează prin ele la obiecte sau proprietăți; propozițiile ca atare se leagă prin raporturi de la temei la consecință etc. Este clar atunci că adevărurile care se întemeiază pe astfel de *constituenți esențiali ai oricărei științe înțeleasă ca unitate obiectivă, teoretică*, adevărurile pe care nu ne putem gândi să le anulăm fără să fie anulat tot ceea ce conferă suport și sens obiectiv oricărei științe ca atare, aceste adevăruri formează fără îndoială normele fundamentale prin raportare la care poate fi măsurat, dacă, atunci când este cazul, ceea ce ridică pretenția că este știință, respectiv că aparține științei în calitate de principiu sau consecință, silogism sau inducție, demonstrație sau teorie etc. corespunde cu adevărat acestei intenții, sau dacă nu cumva contrazice mai degrabă *a priori* condițiile ideale de posibilitate ale teoriei și științei în genere. Dacă se admite că adevărurile, care se întemeiază exclusiv pe conținutul (sensul) acelor concepte ce constituie ideea de știință ca idee a unei unități obiective, nu pot ține ca un element accesoriu de domeniul vreunei științe particulare

oarecare; dacă se admite în particular că astfel de adevăruri, fiind ideale, nu-și pot avea locul lor de proveniență în științele despre acele *matter of fact*, deci nici în psihologie — atunci problema noastră este rezolvată. Atunci nu mai poate fi contestată nici existența ideală a unei || științe proprii, logica pură, care, absolut A 161 B 161
independentă de toate celelalte discipline științifice, delimitează conceptele ce aparțin constitutiv ideii de unitate sistematică sau teoretică și care cercetează, ca o consecință ulterioară, conexiunile teoretice | ce se înte- H 165
meiază exclusiv pe aceste concepte. Această știință va avea atunci particularitatea unică de a se subordona ea însăși, conform „formei" sale, conținutului legilor sale, cu alte cuvinte, particularitatea că elementele și conexiunile teoretice din care se compune ea însăși ca unitate sistematică de adevăruri sunt conduse de legi ce aparțin chiar conținutului ei teoretic.

Ideea că știința care se raportează la toate științele în ce privește forma lor se raportează *eo ipso* la ea însăși sună paradoxal, dar nu ascunde nici un inconvenient. Exemplul cel mai simplu în acest context va face lucrurile clare. Principiul noncontradicției este o regulă pentru toate adevărurile și, întrucât este și el un adevăr, este o regulă și pentru sine. Dacă vrem să vedem ce înseamnă în acest caz această reglementare, vom formula principiul noncontradicției aplicat la el însuși și vom ajunge la o evidență intuitivă, deci tocmai la opusul a ceea ce este surprinzător și discutabil. La fel stau lucrurile [în genere][1] cu reglementarea logicii pure prin raportare la ea însăși.

[1] A: [și].

Această logică pură este prin urmare primul fundament și cel mai important al logicii metodologice. Ea are desigur și alte fundamente, cu totul diferite, pe care i le pune la dispoziție psihologia. Căci fiecare știință poate fi considerată din două puncte de vedere, așa cum am arătat deja: dintr-un punct de vedere, știința este totalitatea activităților omenești derulate în scopul achiziției, delimitării sistematice și expunerii cunoștințelor într-un domeniu sau altul al adevărului. Denumim aceste activități metode; de exemplu, calculul cu abacul și coloane, cu semne scrise pe suprafața plană a unei table, prin intermediul diferitelor mașini de calcul, cu ajutorul tabelelor de logaritmi, sinusuri sau
A 162 B 162 tangente etc.; | la fel, | metodele astronomice dezvoltate prin intermediul reticulei și al telescopului, metodele fiziologice ale tehnicii microscopice, metodele de colorare etc. Toate aceste metode, ca și formele de expunere a lor, sunt adaptate la constituția omenească în existența ei normală actuală și sunt în parte chiar contingențe legate de specificul național. Ele [ar fi][1] evi-
H 166 dent total inutilizabile pentru | ființe constituite altfel. Chiar și organizarea fiziologică joacă aici un rol care nu este fără însemnătate. Cum ar putea spre exemplu cele mai frumoase dintre instrumentele noastre optice să fie de folos unei ființe al cărei simț vizual ar fi legat de un organ senzitiv ce diferă considerabil de al nostru? La fel și în alte cazuri.

Fiecare știință mai poate fi însă considerată și dintr-un alt punct de vedere, anume cu privire la *ceea ce* ne învață, cu privire la conținutul ei teoretic. În cazul ideal, ceea ce enunță fiecare propoziție în parte este

[1] A: [devin].

un adevăr. Nici un adevăr nu este însă izolat în știință, el se asociază cu alte adevăruri pentru a forma unități teoretice legate prin raporturile dintre temei și consecință. Câtă vreme știința satisface efectiv intenția sa, acest conținut obiectiv al științei este absolut independent de subiectivitatea celor care efectuează cercetarea, de particularitățile naturii omenești în genere, el este chiar un adevăr obiectiv.

Spre această latură ideală se orientează logica pură, și anume din punct de vedere al formei; ceea ce înseamnă că ea nu se oprește asupra a ceea ce ține de materia specifică științelor particulare determinate, asupra particularităților corespunzătoare ale adevărurilor lor și ale formelor lor de conexiune, ci se ocupă doar cu ceea ce se referă la adevăruri și asocieri teoretice de adevăruri în genere. În consecință, dacă luăm în considerare latura sa teoretică obiectivă, fiecare știință trebuie să fie conformă cu legile logicii pure, care au un caracter exclusiv ideal.

Aceste legi ideale câștigă totodată, pe această cale, și o importanță metodologică, pe care o posedă și pentru că o evidență mijlocită se propagă în conexiunile logice ale întemeierilor, ‖ conexiuni ale căror norme A 163 B 163 nu sunt nimic altceva decât conversiuni normative ale acelor legi ideale ce se întemeiază exclusiv pe categoriile logice. Proprietățile caracteristice ale întemeierilor, proprietăți care au fost puse în evidență în capitolul întâi al acestei scrieri*, își au în totalitate originea și își află clarificarea lor deplină în faptul că intuitivitatea întemeierii [*die Einsichtigkeit in der Begründung*] —

* *Cf.* mai sus, § 7, pp. 17 și urm.

intuitivitatea raționamentului, a conexiunii demonstrației apodictice, a unității teoriei raționale oricât de cuprinzătoare ar fi, dar și a unității întemeierii proba-
H 167 bilității — | nu este nimic altceva decât conștiința unei *conformități* ideale [*la lege*][1]. Reflecția pur logică se naște pentru prima dată din punct de vedere istoric în geniul lui Aristotel; ea delimitează abstractiv legea ce stă la bază în fiecare caz, reduce multiplicitatea legilor care trebuie câștigate pe această cale și care apar mai întâi doar izolat, la legile fundamentale primitive și creează astfel un sistem științific din care putem deriva toate legile logice pure, posibile în genere — toate „formele“ posibile de raționamente, demonstrații etc. — într-o succesiune ordonată și pur deductivă. Stă în interesul logicii practice să își însușească această funcție. El convertește formele logice pure în norme, în reguli despre modul în care *trebuie* să întemeiem și în reguli despre modul în care *nu trebuie* să întemeiem — cu privire la *construcții* posibile *contrare legii.*

Prin urmare, normele se divid în două clase: *acelea* dintre ele care reglementează *a priori* toate întemeierile, toate conexiunile apodictice, au o natură pur ideală și nu se raportează la știința omenească decât printr-o transpunere evidentă. *Celelalte*, pe care le putem caracteriza și ca proceduri auxiliare sau surogate pentru întemeieri*, sunt empirice și se referă *în esență* la dimensiunea specific-omenească a științelor; ele se întemeiază prin urmare în constituția generală a omului, și
A 164
B 164 anume o parte || (mai importantă pentru tehnica

[1] În A, nu este cursiv.

* *Cf.* mai sus, § 9, pp. 22 și urm.

logică [*Kunstlehre*]) se întemeiază în constituția psihică, o altă parte chiar în constituția fizică.*

§ 43. Retrospectivă asupra contraargumentelor idealiste. Neajunsurile lor și sensul lor corect

În controversa legată de fundarea psihologică sau obiectivă a logicii, voi adopta în consecință o poziție de mijloc. Antipsihologiștii își îndreaptă atenția în special asupra legilor ideale, | pe care le-am caracterizat II 168
mai sus ca fiind pur logice, psihologiștii, asupra regulilor metodologice, pe care le caracterizăm ca fiind antropologice. Prin urmare, cele două partide nu pot ajunge la un acord. Faptul că psihologiștii se arată puțin dispuși să aprecieze la justa sa valoare nucleul semnificativ al argumentelor opuse este cu atât mai de înțeles cu cât, în aceste argumente, au intrat în joc toate motivele și chiar confuziile psihologice care trebuiau în primul rând evitate. Chiar și conținutul real al operelor care pretind a fi expuneri ale logicii „formale" sau „pure" nu putea decât să întărească poziția negativă a psihologiștilor și să trezească în ei impresia că disciplina propusă nu ar fi totuși decât o secțiune din psihologia cunoașterii, care se rușinează de sine și care, în plus,

* Aritmetica elementară oferă și ea exemple bune în ceea ce privește ultimele aspecte. O ființă care ar putea să intuiască și să stăpânească din punct de vedere practic ordine de grupe tridimensionale [*dreidimensionale Gruppenordnungen*] (mai ales pentru diviziunile semnelor) tot atât de clar pe cât putem noi, oamenii, să le stăpânim pe cele cu două dimensiuni, ar avea în multe cazuri cu totul alte metode de calcul. *Cf.* în legătură cu probleme de acest fel scrierea mea *Philosophie der Arithmetik*; în special despre influența condițiilor psihice asupra configurării metodelor, pp. 275 și urm., 312 și urm.

se încăpățânează să se limiteze la o reglementare a cunoașterii, fundată pe acea psihologie. În orice caz, antipsihologiștii nu aveau voie să accentueze în argumentul* lor că psihologia ar avea de-a face cu legi ale naturii, în timp ce logica, dimpotrivă, cu *legi normative*. *Opusul legii naturii*, ca regulă întemeiată empiric despre o existență sau eveniment real, *nu este legea*
A 165 B 165 *normativă*, în sens de prescripție, ci || *legea ideală*, în sensul unei legități ce se întemeiază exclusiv pe concepte (idei, [esențe conceptuale][1] pure) și care este din acest motiv nonempirică. În măsura în care logicienii ce sunt adepți ai formalizării nu au pierdut din vedere, atunci când vorbeau despre legi normative, acest caracter pur conceptual și, în acest sens, aprioric, ei antrenau în argumentarea lor, fără îndoială, un lucru corect. Dar ei au omis caracterul teoretic al propozițiilor pur logice și nu au ținut cont de distincția dintre legile teoretice, care sunt predestinate prin conținutul lor să reglementeze cunoașterea, și legile normative care au *în sine* și *prin esența lor* caracterul unor prescripții.

Nici ideea că opoziția dintre adevăr și fals nu își găsește în psihologie vreun loc nu este în totalitate corectă**: anume, întrucât adevărul este „sesizat“ în cunoaștere, iar elementul ideal devine prin aceasta certitudine a trăirii reale. Pe de altă parte, propozițiile
II 169 care se referă la această certitudine | în puritatea ei conceptuală nu sunt într-adevăr legi ale evenimentelor psihice reale; aici se înșală psihologiștii, ei nu au reușit să înțeleagă nici esența idealului în genere, și cu atât mai

* *Cf.* mai sus, § 19, mai ales p. 55 și citatul din DROBISCH, p. 36.
[1] A: [concepte generice].
** *Cf.* mai sus p. 56.

puțin idealitatea adevărului. Acest punct important va trebui să fie discutat în detaliu.

În cele din urmă, alături de asumpțiile eronate, la baza ultimului argument al antipsihologiștilor* stă totodată și ceva corect. Întrucât nici o logică, formală sau metodologică, nu este capabilă să ofere criterii după care să putem recunoaște orice adevăr ca atare, fundarea psihologică a logicii nu presupune cu siguranță nici un cerc vicios. Dar fundarea psihologică a logicii (în sensul obișnuit de tehnică [*Kunstlehre*]) este o chestiune și cu totul altceva este fundarea psihologică a acelei grupe închise teoretic de propoziții logice pe care le-am numit „pur logice". Și, din acest punct de vedere, este cu siguranță un mare inconvenient, deși
numai în anumite cazuri o formă de cerc vicios, ‖ să A 166 B 166
deduci din conținutul contingent al unei științe particulare oarecare, ba chiar al unei științe factuale, propoziții care se întemeiază pe constituenții esențiali ai oricărei unități teoretice și, prin aceasta, pe forma conceptuală a conținutului sistematic al științei ca atare. Se explică ideea cuprinsă în principiul noncontradicției, se vrea să se întemeieze acest principiu pe o știință particulară oarecare; un adevăr ce-și află locul în sensul adevărului ca atare este astfel întemeiat pe adevăruri despre numere, distanțe și altele asemenea sau chiar pe adevăruri despre facticități fizice sau psihice. În orice caz, reprezentanții logicii formale au întrevăzut această inconsistență, numai că, din nou, prin confuzia dintre legile pur logice și legile sau criteriile normative, ei au ocultat ideea pozitivă într-o manieră care nu putea decât să-i răpească eficiența.

* *Cf.* mai sus p. 57.

Dacă mergem la fondul problemei, vom vedea că inconsistența apare atunci când se vrea ca propozițiile care se referă exclusiv la formă (adică la elementele conceptuale ale unei teorii științifice ca atare) să fie deduse din propoziții cu un conținut cu totul *eterogen.** Este
II 170 clar deci că inconsistența | ce se produce în cazul principiilor primitive, precum principiul noncontradicției, *modus ponens* etc., devine un cerc vicios în măsura în care deducerea principiilor le-ar presupune pe acestea în diferitele etapele de derivare — nu sub forma premiselor, ci sub forma principiilor de deducție, fără a căror validitate deducția și-ar pierde sensul și validitatea. Din acest punct de vedere, s-ar putea vorbi despre un *cerc reflexiv*, în opoziție cu acel *circulus in demonstrando*, obișnuit sau direct, unde premisele și concluziile se întrepătrund.

Dintre toate științele, numai logica pură scapă de aceste obiecții, întrucât premisele ei sunt, în ce privește
A 167 lucrul la care se raportează obiectiv, omogene cu con-
B 167 cluziile pe care | le întemeiază. | Ea se sustrage cercului vicios și prin faptul că nu demonstrează în fiecare deducție propozițiile pe care deducția le presupune ca principii, după cum ea nici nu demonstrează propozițiile pe care le presupune *orice* deducție, ci le așază ca axiome înaintea tuturor deducțiilor. Sarcina extrem de dificilă a logicii pure va consta prin urmare, pe de o parte, din a ne ridica analitic la axiomele care, fiind puncte de plecare, sunt indispensabile și care nu mai sunt reductibile unele la altele fără a intra într-un cerc

* Desigur, imposibilitatea conexiunilor teoretice între domenii eterogene și esența eterogenității în discuție nu au fost cercetate suficient din punct de vedere logic.

vicios, direct sau reflexiv; iar pe de altă parte, de a da o formă și de a ordona deducțiile teoremelor logice (dintre care principiile silogistice nu constituie decât o mică parte) într-o astfel de manieră încât, *pas cu pas, nu numai premisele*, ci și *principiile* pașilor de deducție să intre fie în categoria axiomelor, fie a teoremelor deja demonstrate.

§ 44. A doua prejudecată

Pentru a confirma prima sa prejudecată, după care ar trebui să fie evident că regulile cunoașterii trebuie să se sprijine pe psihologia cunoașterii, psihologistul* trimite la conținutul concret al oricărei logici. Despre ce este vorba în logică? Peste tot este vorba numai des-
pre reprezentări și judecăți, | despre raționamente și II 171
demonstrații, despre adevăr și probabilitate, despre necesitate și posibilitate, despre temei și consecință, ca și alte concepte aflate în relație strânsă și înrudite cu acestea. Dar putem să ne gândim în cazul acestora la altceva decât la fenomene și scheme psihice? Acest lucru este fără discuție clar în cazul reprezentărilor și al judecăților. Raționamentele sunt întemeieri ale judecăților prin mijlocirea judecăților, iar actul întemeierii este o activitate psihică. La fel, când vorbim despre adevăr și probabilitate, necesitate și posibilitate etc. ne referim tot la judecăți; ceea ce se înțelege prin acești
termeni | nu poate fi stabilit, | i.e. trăit, decât în jude- A 168 B 168
căți. Nu este astfel ciudat că s-a vrut ca propozițiile și teoriile ce se referă la fenomene psihice să fie excluse

* *Cf.* argumentarea din § 18, în partea de sus a paginii 52, al doilea paragraf.

din psihologie? În această privință, separarea dintre propozițiile pur logice și cele metodologice este inutilă, obiecția atinge la fel de bine pe primele ca și pe celelalte. Prin urmare, orice încercare de a îndepărta fie și numai o parte a logicii de psihologie, ca o presupusă logică „pură", ar trebui să fie considerată complet greșită.

§ 45. Respingere: Matematica pură ar deveni și ea o ramură a psihologiei

Oricât de evident ar putea să pară ceea ce s-a spus, *trebuie* să fie greșit. Ne învață acest lucru consecințele absurde care rezultă de aici și care, așa cum știm, sunt inevitabile pentru psihologism. Dar și altceva ar trebui să dea aici de gândit: înrudirea naturală dintre doctrinele pur logice și cele aritmetice, care a condus adesea chiar la afirmarea unității lor teoretice. Așa cum am amintit deja în anumite locuri, chiar și Lotze ne învață că matematica ar trebui să fie considerată „ca o ramură a logicii generale ce trebuie dezvoltată în continuare pentru sine". „Numai o diviziune a materiilor de predat întemeiată pe considerente practice", consideră Lotze, face „să se ignore că matematica este perfect îndreptățită să facă parte din imperiul general al logicii".* Mai mult, după Riehl, „se poate spune cu temei că logica se identifică cu partea generală a matematicii formale pure (acest
II 172 concept | este luat în sensul lui H. Hankel) [...]"**
Oricum ar sta lucrurile, argumentul care este corect

* LOTZE, *Logik*[2], § 18, p. 34 și § 112, p. 138.

** A. RIEHL, *Der philosophische Kritizismus und seine Bedeutung für die positive Wissenschaft*, vol. II, Partea 1, p. 226.

în logică va trebui în orice caz să fie acceptat și în aritmetică. Aceasta stabilește legi pentru numere, pentru relațiile și conexiunile lor. Însă numerele rezultă prin reunire și numărare, care || sunt activități psihice. Rela- A 169 B 169
țiile rezultă din acte de relaționare, conexiunile — din acte de punere în conexiune. Adunarea și multiplicarea, scăderea și împărțirea nu sunt nimic altceva decât procese psihice. Faptul că ele necesită un sprijin sensibil nu schimbă cu nimic situația, același lucru e valabil pentru orice gândire. În consecință, și sumele, produsele, diferențele și câturile și orice ar putea apărea în propozițiile aritmetice ca fiind supus calculului, nu sunt altceva decât produse psihice și se supun astfel legității psihice. Este posibil ca psihologiei moderne, împreună cu aspirația ei serioasă spre exactitate, să-i apară într-adevăr ca deplin dezirabilă orice extindere spre teoriile matematice; dar e greu de crezut că ea ar fi mai bine construită dacă s-ar dori să-i fie integrată însăși matematica, ca parte a ei. Eterogenitatea celor două științe este neîndoielnică. De cealaltă parte, matematicianul nu ar putea decât să zâmbească dacă cineva ar vrea să-i impună să facă studii psihologice, în ideea unei presupuse fundamentări mai bune și mai profunde a construcțiilor sale teoretice. El ar fi îndreptățit să spună că matematicul și psihologicul sunt lumi atât de străine, încât fie și numai ideea apropierii lor ar fi absurdă; dacă are sens undeva, atunci aici se aplică expresia μετάβασις εἰς ἄλλο γένος.* | II 173

* *Cf.* pentru a completa cele spuse frumoasele analize ale lui NATORP, „Über objektive und subjektive Begründung der Erkenntnis", *Philos. Monatshefte*, XXIII, pp. 265 și urm. În plus, scrierea relevantă a lui G. FREGE, *Die Grundlagen der Arithmetik* (1884),

§ 46. Domeniul de cercetare al logicii pure este unul ideal, la fel ca și domeniul matematicii pure

Formulând aceste obiecții, suntem într-adevăr din nou în situația să deviem în argumentările noastre de
A 170 B 170 la consecințe. Dar dacă || privim asupra conținutului lor, vom găsi mijloacele cu ajutorul cărora putem indica greșelile elementare ale concepției adversarilor noștri. *Comparația logicii pure cu matematica pură*, ca disciplină soră ajunsă la maturitate și care nu mai are nevoie să-și cucerească dreptul la o existență autonomă, servește ca laitmotiv pe care putem conta. De aceea, vrem să ne îndreptăm privirea mai întâi asupra matematicii.

Nimeni nu concepe teoriile *pur matematice* și, în special, de exemplu, teoria pură a numerelor ca „părți sau ramuri ale psihologiei“, *deși* fără numărare nu am avea numere, fără însumare nu am avea sume, fără multiplicare nu am avea produse. Toate formele operațiilor aritmetice trimit la anumite acte psihice ale operării aritmetice și numai prin reflecție asupra lor poate fi „stabilit“ ceea ce este numărul, suma, produsul etc. Dar în ciuda acestei „origini psihologice“ a conceptelor aritmetice, fiecare dintre noi admite că este o μετάβασις eronată să consideri că legile matematice trebuie să fie legi psihologice. Cum putem explica acest

pp. VI și urm. (Nu mai este nevoie să spun că nu mai sunt de acord cu critica *principială* pe care am adus-o poziției antipsihologice a lui Frege în cartea mea *Philosophie der Arithmetik*, I, pp. 129-132.) Trimitem cu această ocazie și cu referire la toate discuțiile din aceste *Prolegomena* la prefața scrierii ulterioare a lui FREGE, *Grundgesetze der Arithmetik*, vol. I, Jena, 1893.

fapt? Nu există aici decât [*un singur*][1] răspuns. Psihologia are bineînțeles de-a face cu faptul numărării și cu faptul operării aritmetice ca *fapte*, ca acte psihice ce se desfășoară în timp. Ea este fără îndoială știința empirică despre faptele psihice în genere. Cu totul altfel stau lucrurile cu aritmetica. Domeniul ei de cercetare este cunoscut, el este determinat — în totalitate și fără posibilitate de transgresare — prin seria bine-cunoscută nouă a speciilor ideale 1, 2, 3... În această sferă nu este vorba nicidecum despre fapte individuale, nici despre determinare temporală. Numerele, sumele și produsele de numere (și altele asemenea) nu sunt totuna cu *actele* numărării, însumării și multiplicării etc., acte care le precedă contingent în diferite locuri. Ele sunt diferite desigur și de *reprezentările* în care sunt pe moment reprezentate. Numărul Cinci nu este actul numărării până la cinci, nici al meu, nici al oricui altcuiva, | el nu H 174
este nici reprezentarea lui cinci, a mea sau a altuia. În A 171
ultimul caz, el este *obiectul* posibil || al unor acte de B 171
reprezentare, în primul caz, el este *specia* ideală [a unei forme][2] care își află *cazurile sale particulare* concrete în anumite acte de numărare, [pe latura a ceea ce este obiectiv în ele, a colectivului constituit][3].[4] În ambele cazuri, el nu poate fi conceput *ca parte sau aspect* al trăirii psihice și, prin urmare, nici ca ceva real, fără să cădem în absurditate.[5] Dacă facem prezent [cu

[1] În A nu este scris cursiv.

[2] Completare în B.

[3] Completare în B.

[4] În A urmează: [— la fel cum, spre exemplu, roșul, ca specie de culoare, își află cazurile sale particulare în actele perceperii roșului].

[5] În A urmează: [În actele de numărare găsim într-adevăr elementul singular individual din specie ca unitate ideală. Dar această unitate nu este un element al singularității].

claritate][1] ceea ce este de fapt numărul Cinci, deci dacă producem o reprezentare adecvată a lui Cinci, atunci vom construi mai întâi un act structurat de reprezentare colectivă despre cinci obiecte oarecare. Acest act ne dă intuitiv [elementul colectiv (*das Kollectivum*) într-o anumită *formă* structurată, iar cu aceasta][2] un caz particular al respectivei specii de numere. Cu privire la acest element singular intuitiv, noi realizăm acum o abstracție, adică nu numai că extragem[3] momentul neautonom al formei colective [din obiectul intuit ca atare][4], ci sesizăm în el ideea: numărul Cinci, ca specie [a formei][5], pătrunde în conștiința [care vizează ceva][6] [*in das meinende Bewusstsein*]. [Ceea ce este acum vizat nu este acest caz particular][7], nu este [obiectul intuit][8] ca întreg, nici forma ce-i este imanentă, deși aceasta nu poate fi separată pentru sine; [mai degrabă][9], se are în vedere [*specia ideală formală*][10], care, în sensul aritmeticii, este [absolut][11] *una singură*, oricare ar fi actele prin care [ea se poate izola de colective
H 175 constituite intuitiv][12] | și care, prin urmare, nu participă în nici un fel la [contingența actelor, cu a lor][13]

[1] A: [în totalitate].
[2] A: [, ca o formă structurată,].
[3] În A urmează: [elementul singular,].
[4] Completare în B.
[5] Completare în B.
[6] În A, cursiv.
[7] În A, cursiv.
[8] A: [reprezentarea colectivă].
[9] În A cursiv.
[10] A: [*specia ideală*].
[11] În A cursiv.
[12] A: [ea poate deveni obiectivă].
[13] A: [singularitatea individuală a realului, cu a lui].

temporalitate și caracter trecător. Actele operației de numărare apar și dispar; nu are sens să vorbim despre așa ceva cu privire la numere.

Propozițiile aritmetice se referă la astfel de singularități ideale (speciile cele mai de jos, într-un sens special, care este total diferit de clasele empirice) — atât propozițiile numerice (din aritmetica singulară), cât și cele algebrice (din aritmetica generală). Ele nu enunță absolut nimic despre real, nici despre ceea ce este numărat, nici despre actele reale în care se numără, | A 172
respectiv în care se constituie diferitele caracteristici indirecte ale numerelor. Numerele și propozițiile numerice concrete | aparțin *domeniilor* științifice din care B 172
fac parte și unitățile concrete la care se referă; dimpotrivă, propozițiile despre procesele de gândire aritmetice țin de psihologie. De aceea, vorbind la modul strict și propriu, propozițiile aritmetice nu spun nimic despre „ce se află în reprezentările noastre simple despre numere"; căci ele vorbesc tot atât de puțin despre reprezentările noastre pe cât vorbesc despre oricare alte reprezentări. Ele poartă mai degrabă asupra numerelor și conexiunilor dintre numere, pur și simplu, într-o puritate și idealitate abstracte. Propozițiile din *arithmetica universalis* — nomologia aritmetică, i-am mai putea spune — sunt legile care se întemeiază *exclusiv în esența ideală a genului număr. Singularitățile ultime* care intră în sfera acestor legi sunt *ideale*, sunt numere determinate numeric, adică diferențele specifice cele mai de jos ale genului număr. La aceste singularități se referă în consecință propozițiile aritmeticii singulare, *arithmetica numerosa*. Ele iau naștere din aplicarea acelor legi ale aritmeticii generale la numere

date numeric, ele exprimă ceea ce este cuprins numai în esența ideală a acestor numere date. Nici una dintre aceste propoziții nu poate fi redusă la o propoziție empirică-generală, fie această generalitate oricât de
H 176 mare posibil, | anume absența oricărei excepții empirice în întregul domeniu al lumii reale.

Ceea ce am expus aici cu privire la aritmetica pură se aplică în totalitate și asupra *logicii pure.* Și în cazul ei acceptăm ca evident faptul că, într-adevăr, conceptele logice au o origine psihologică, [dar][1] contestăm și [aici][2] consecința pe care psihologiștii o derivă. Pentru sfera pe care am admis-o pentru logică în sensul de *tehnică* [*Kunstlehre*] a cunoașterii științifice nu punem desigur la îndoială că ea are de-a face într-o mare măsură cu trăiri psihice. Cu siguranță, meto-
A 173 dologia | cercetării și demonstrației științifice cere să avem în vedere în mod substanțial natura proceselor
B 173 psihice în care ele se desfășoară. | În consecință, termeni logici precum reprezentare, concept, judecată, raționament, demonstrație, teorie, necesitate, adevăr etc. pot și trebuie să intervină și ca nume pentru clase de trăiri psihice și scheme dispoziționale. Dimpotrivă, noi contestăm că lucrurile vor sta vreodată așa în secțiunile pur-logice ale tehnicii [*Kunstlehre*] despre care este vorba. Negăm ideea că logica pură, care trebuie separată ca disciplină teoretică independentă, s-a ocupat vreodată cu fapte psihice și cu legi care ar putea să fie caracterizate ca legi psihologice. Am văzut deja că legile pur logice, de exemplu „legile primitive ale gândirii“ sau formulele silogistice, își

[1] A: [și].
[2] A: [acum].

pierd complet sensul lor fundamental de îndată ce se încearcă să fie interpretate ca legi psihologice. Prin urmare, este din capul locului clar că acele *concepte din care sunt construite aceste legi și altele asemenea* nu pot avea *nici o extensiune empirică*. Cu alte cuvinte, ele nu pot avea caracterul unor concepte absolut universale a căror extensiune este acoperită de singularități empirice, ci *ele trebuie să fie concepte autentic generale, a căror extensiune se compune exclusiv din singularități ideale, din specii autentice*. Rezultă mai departe cu claritate că termenii specificați și, în genere, toți termenii care intervin în conexiunile pur logice trebuie să fie *echivoci*, | în sensul că ei semnifică, pe de o parte, H 177
concepte pentru clase de scheme psihice [*seelische Gebilde*], precum cele care țin de psihologie, iar, pe de altă parte, concepte generale pentru singularități ideale ce țin de o sferă a legității pure.

§ 47. Evidențe confirmative despre conceptele logice fundamentale și despre sensul propozițiilor logice

Cele de mai sus se confirmă dacă privim fie și numai fugitiv la lucrările existente de logică, livrate istoric, și dacă, pe lângă aceasta, acordăm o atenție specială diferenței fundamentale | dintre *unitatea subiectiv-an-* A 174
tropologică | *a cunoașterii* și *unitatea obiectiv-ideală* B 174
a conținutului cunoașterii. Echivocurile ies atunci imediat la lumina zilei și explică aparența înșelătoare că materiile tratate sub titlul tradițional de „teorie elementară“ ar fi omogene din punct de vedere intern și în întregime psihologice.

În aceste lucrări se discută înainte de toate despre *reprezentări* și se discută, într-o proporție mare, din

perspectivă psihologică; procesele apcrceptive în care se constituie reprezentările sunt cercetate pe cât de profund posibil. Însă de îndată ce se ajunge la diferențele „formelor“ esențiale de reprezentări se pregătește deja o breșă în modalitatea de abordare, breșă ce se continuă în teoria formelor de judecată și care se adâncește la maxim în teoria formelor de inferență și a legilor de gândire implicate aici. Termenul de reprezentare își pierde subit caracterul unui concept de clase psihologic. Faptul acesta apare cu evidență de îndată ce ne întrebăm care sunt lucrurile individuale care trebuie subsumate conceptului de reprezentare. Atunci când logicianul fixează diferențe, precum cele dintre reprezentările singulare și cele generale (Socrate — om în genere; numărul patru — număr în genere), între reprezentări atributive și nonatributive (Socrate, albul — un om, o culoare) etc.; sau atunci când enumeră variatele forme de conexiune a reprezentărilor pentru a forma noi reprezentări, precum conexiunea conjunctivă, disjunctivă, determinativă etc.; sau atunci când clasifică raporturile fundamentale dintre reprezentări,
H 178 cum sunt raporturile cu privire la conținut și sferă: |
în astfel de cazuri, fiecare poate să vadă că aici nu este vorba despre singularități fenomenale, ci despre singularități specifice. Să presupunem că cineva ar enunța ca exemplu logic următoarea propoziție: reprezentarea unui triunghi include reprezentarea de figură geometrică, iar sfera acesteia circumscrie sfera primeia. Este aici vorba despre trăirile subiective ale vreunei persoane oarecare și despre faptul că unele fenomene
A 175 B 175 sunt conținute la modul real în alte fenomene? ‖ Fac
parte reprezentarea triunghiului pe care o am acum și aceea pe care o voi avea peste o oră, ca membri *distincți*,

din sfera a ceea ce se numește *reprezentare*, aici și în toate celelalte contexte asemănătoare? Sau mai degrabă fac parte din această sfera doar reprezentarea „triunghi", ca membru *unic*, și, alături de ea, tot ca *singularități*, reprezentarea „Socrate", reprezentarea „leu" etc.?

În toată logica, se vorbește, și chiar mult, despre *judecăți*; dar și aici există un echivoc. În secțiunile psihologice ale tehnicii logice [*logischen Kunstlehre*] se vorbește despre judecăți în sensul de *acte-prin-care-considerăm-ceva-ca-adevărat* [*Fürwahrhaltungen*], se vorbește astfel despre trăiri ale conștiinței configurate într-o manieră determinată. În secțiunile pur logice nu mai este vorba despre aceste lucruri. Aici, judecata este totuna cu *propoziția*, ea este înțeleasă ca *unitate de semnificație ideală*, și nu gramaticală. Acest lucru privește toate diferențele dintre actele, respectiv dintre formele de judecată, care oferă elementele necesare pentru legile logice pure. Judecățile categorice, ipotetice, disjunctive, existențiale, oricum ar suna numele lor, nu sunt în logica pură titluri pentru clase de judecăți, ci titluri pentru forme ideale de propoziții. Același lucru este valabil și pentru *formele de inferență*: pentru raționamentul existențial, raționamentul categoric etc. Analizele referitoare la ele sunt analize ale semnificației, deci nimic altceva decât analize psihologice. Nu sunt analizate fenomene individuale, ci forme ale unităților intenționale, nu trăiri ale raționării, ci raționamente. Cine spune, cu o intenție logico-analitică: judecata categorică „Dumnezeu este drept" are ca reprezentare a subiectului pe „Dumnezeu" nu vorbește cu siguranță despre această judecată ca trăire psihică, pe care el sau un alt individ o are și, la

fel, nici despre actul psihic care este inclus în ea și care
H 179 este provocat de cuvântul | [„Dumnezeu“][1]; ci el vorbește despre propoziția „Dumnezeu este drept“, care este [*una singură*][2] în ciuda multiplicității trăirilor posibile, și despre reprezentarea „Dumnezeu“, care este și ea [*una singură*][3], după cum nu poate fi altfel când avem de-a face cu o parte a [*unui*][4] întreg luată
A 176 B 176 separat. În consecință, || prin expresia „fiecare judecată“, logicianul nu are în vedere „fiecare act de judecată“, ci „fiecare propoziție obiectivă“. Judecata „2 x 2 = 4“, pe care o trăiesc chiar în acest moment, și judecata „2 x 2 = 4“, care a fost o trăire ieri sau cine știe când și în cine știe ce persoană, nu sunt egale în drepturi în sfera conceptului logic de judecată. Din contră, nici unul dintre aceste acte nu figurează în sfera aflată în discuție, dar se află fără îndoială judecata „2 x 2 = 4“ luată absolut și, alături de ea, judecăți de felul „Pământul este un cub“, teorema lui Pitagora etc., și anume fiecare este luată întotdeauna ca un membru. La fel stau lucrurile desigur când spunem: „judecata S rezultă din judecata P“; și deopotrivă în toate cazurile asemănătoare.

Numai pe această cale se determină și sensul adevărat al principiilor logice, și anume în felul în care l-au caracterizat și analizele noastre anterioare. Ni se spune că principiul noncontradicției este o judecată despre judecăți. Câtă vreme se înțelege însă prin judecăți

[1] În A lipsesc ghilimelele.
[2] În A nu este scris cursiv.
[3] În A nu este scris cursiv.
[4] În A nu este scris cursiv.

trăiri psihice, acte-prin-care-considerăm-ceva-ca-adevărat [*Akte des Fürwahrhaltens*], credințe etc., această concepție nu poate avea valoare. Cine enunță acest principiu judecă; însă nici principiul, nici lucrul despre care se judecă nu sunt judecăți. Cine enunță că [„Din două judecăți contradictorii una este adevărată și cealaltă falsă“][1] nu are în vedere, dacă nu se înșală (după cum se poate ușor întâmpla într-o interpretare adițională), o lege pentru actele de judecată, ci o lege pentru *conținuturile de judecată*, cu alte cuvinte, pentru *semnificațiile ideale*, pe care obișnuim să le numim pe scurt propoziții. Expresia mai potrivită ar suna astfel: [„Din două propoziții contradictorii una este adevărată și cealaltă falsă“][2].* | Este de asemenea clar că, A 177
|| pentru a înțelege principiul contradicției, nu avem B 177 H 180
nevoie de altceva decât să facem prezent sensul semnificațiilor propoziționale opuse. Nu avem de ce să

[1] Ghilimelele lipsesc în A.

[2] Ghilimelele lipsesc în A.

* A nu se confunda principiul noncontradicției cu principiul normativ pentru judecăți, care este consecința sa evidentă: „Din două judecăți contradictorii una este *corectă*.“ [Ghilimelele lipsesc în A.] — Conceptul de corectitudine [este corelativ cu conceptul de adevăr]. [A: presupune conceptul de adevăr.] O judecată este corectă dacă ia drept adevărat ceea ce este adevărat; prin urmare, este o judecată al cărei *„conținut“* [ghilimelele lipsesc în A] este o propoziție adevărată. Predicatele logice adevărat și fals, conform sensului lor propriu-zis, se referă exclusiv la propoziții, în sensul unor semnificații ideale ale enunțurilor. — La rândul său, conceptul de judecată contradictorie [stă în corelație cu | propoziția contradictorie] [A: presupune con- B 177
ceptul | de propoziție contradictorie.]: În sens [noetic] (A: [figurat]), A 177
judecățile se numesc contradictorii atunci când *conținuturile* lor (semnificațiile lor ideale) se află în acea relație determinată descriptiv pe care — în sens [formal-logic] [A: propriu-zis] — o desemnăm ca fiind o contradicție.

ne gândim la judecați ca acte reale și în nici un caz nu ar fi ele obiectele despre care este aici vorba. Este suficient să avem în atenție aceste lucruri pentru a vedea că în sfera acestei legități logice nu intră decât judecățile într-un sens ideal — sens după care „judecata“ „2 x 2 = 5“ este doar [*o judecată*][1] alături de „judecata“ „Există dragoni“, alături de „teorema“ despre suma unghiurilor unui triunghi etc. — și nu intră în această sferă nici unul dintre *actele* de judecată reale sau reprezentate, care corespund într-o multiplicitate infinită fiecăreia dintre aceste unități ideale. Ceea ce este valabil în cazul principiului noncontradicției este valabil și pentru toate propozițiile pur logice, de exemplu pentru propozițiile silogistice.

Diferența dintre modul de abordare psihologic, care utilizează termenii ca termeni de clase pentru trăirile psihice, și modul de abordare obiectiv sau ideal, în care aceiași termeni reprezintă genuri sau specii [ideale][2], nu este una lipsită de importanță și pur subiectivă; ea determină diferența dintre științe esențial diferite. Logica pură și aritmetica, înțelese ca științe despre singularitățile ideale ale anumitor genuri (sau despre ceea ce se întemeiază *a priori* pe esența ideală a acestor genuri) se diferențiază de psihologie, ca știință despre sin-
II 181 gularitățile individuale ale anumitor clase empirice. |

§ 48. Diferențele hotărâtoare

Mai dorim în încheiere să evidențiem diferențele hotărâtoare, de a căror recunoaștere, respectiv nere-

[1] În A nu este scris cursiv.

[2] A: [aristotelice].

cunoaștere, depinde întreaga poziție față de argumentarea psihologistă; ele sunt următoarele: || A 178 B 178

1. Există o diferență esențială, absolut de netrecut între științele ideale și științele reale. Primele sunt apriorice, celelalte empirice. În timp ce științele ideale dezvoltă generalități legice ideale, care se întemeiază cu o certitudine intuitivă [*mit einsichtiger Gewißheit*] pe concepte autentic generale, științele reale stabilesc generalități legice reale, care se raportează la o sferă de fapte, și anume cu o probabilitate intuitivă [*mit einsichtiger Wahrscheinlichkeit*]. Sfera conceptelor generale este în primul caz o sferă a diferențelor specifice ultime, în celălalt caz, o sferă a singularităților individuale, determinate temporal; deci, obiectele ultime sunt acolo specii ideale, aici fapte empirice. Evident, am presupus deja aici diferențele esențiale dintre legea naturii și legea ideală, dintre propozițiile universale despre fapte (care se prezintă poate sub forma unor propoziții generale: toți corbii sunt negrii — corbul este negru) și propozițiile autentic generale (cum sunt propozițiile generale ale matematicii pure), dintre conceptul empiric de clasă și conceptul ideal de gen etc. Aprecierea corectă a acestor diferențe depinde exclusiv de renunțarea definitivă la teoria empiristă a abstracției care domină în prezent și care ruinează înțelegerea a tot ceea ce este logic, lucru despre care vom vorbi pe larg mai târziu. [(*Cf.* vol. II, pp. 106 și urm.)][1]

2. În orice cunoaștere și mai ales în orice știință trebuie să se țină seama de diferența fundamentală dintre cele trei tipuri de conexiuni:

[1] Completare în B.

a) Conexiunea dintre acele *trăiri ale cunoașterii* în care știința se realizează subiectiv, deci *conexiunea psihologică* dintre reprezentări, judecăți, intuiri [*Einsichten*], presupuneri, întrebări etc. în care se realizează
II 182 cercetarea | sau în care este gândită intuitiv [*einsichtig*] teoria descoperită cu mai mult timp în urmă.

b) Conexiunea dintre *lucrurile* cercetate în știință și *cunoscute* teoretic, lucruri care constituie ca atare
A 179 B 179 *domeniul* acestei științe. Conexiunea || dintre cercetare și cunoaștere este evident diferită de conexiunea dintre ceea ce este cercetat și ceea ce este cunoscut.

c) *Conexiunea logică*, sau conexiunea specifică a ideilor teoretice, conexiune ce constituie unitatea *adevărurilor* unei discipline științifice, în particular a unei teorii științifice, a unei demonstrații sau a unui raționament, dar și unitatea *conceptelor* în *propoziția* adevărată, a adevărurilor simple aflate în conexiuni de adevăruri etc.

De exemplu, în cazul fizicii, noi distingem între conexiunea trăirilor psihice ale celui care gândește fizicalist și natura fizică cunoscută prin acea gândire, iar pe fiecare, la rândul lor, le diferențiem de conexiunea ideală a adevărurilor în teoria fizică, deci în unitatea mecanicii analitice, a opticii teoretice etc. Chiar și forma de întemeiere pe baza probabilității, care reglementează conexiunea dintre fapte și ipoteze intră în domeniul logicului. Conexiunea logică este forma ideală datorită căreia putem vorbi *in specie* de același adevăr, de același raționament și de aceeași demonstrație, de aceeași teorie și disciplină rațională, de [*una*][1] și

[1] În A nu este scris cursiv.

aceeași, indiferent de cine „o" gândește. Unitatea acestei forme este o unitate cu valoare de lege. Legile sub care ea stă, alături de toate celelalte asemenea ei, sunt legile logice pure care privesc la modul cuprinzător toate științele, și anume nu după conținutul lor de semnificație psihologic sau obiectiv, ci după cel ideal. Desigur, conexiunile determinate de concepte, propoziții, adevăruri, care constituie unitatea ideală a unei anumite științe, nu pot fi numite conexiuni logice decât în măsura în care *țin de* domeniul logicii, sub forma unor cazuri particulare; dar ele însele nu fac parte *din* logică, ca părți componente.

Cele trei conexiuni diferite privesc logica și | aritme- II 183
tica, la fel de bine cum privesc desigur și pe celelalte discipline; numai că în cazul celor două, lucrurile pe
care le cercetăm nu sunt, ca în || fizică, lucruri reale, A 180 B 180
ci specii ideale. În cazul logicii, din caracterul său special rezultă particularitatea pe care am amintit-o deja ocazional, după care conexiunile ideale care constituie unitatea sa teoretică se supun, ca și cazuri speciale, legilor pe care ea însăși le stabilește. Legile logice sunt părți și totodată reguli ale acestor conexiuni, ele aparțin *unității teoretice* și, în același timp, *domeniului* științei logice.

§ 49. A treia prejudecată.
Logica înțeleasă ca teorie a evidenței

Formulăm o a treia prejudecată* în următoarele propoziții: orice adevăr rezidă în judecată. Însă noi

* În argumentările capitolului al III-lea, această prejudecată joacă rolul său, în special în § 19, p. 57.

recunoaştem o judecată ca fiind adevărată numai în cazul *evidenţei* sale. [Cu acest cuvânt se desemnează — se spune —][1] un caracter psihic particular şi bine-cunoscut fiecăruia din propria experienţă internă[, un sentiment de o natură specială][2], care garantează adevărul judecăţii de care este ataşat. Dacă logica este o tehnică ce vrea să ne sprijine în cunoaşterea adevărului, atunci legile logice sunt fără îndoială propoziţii ale psihologiei. Anume, ele sunt propoziţii care ne arată care sunt condiţiile [psihologice][3] de care depinde existenţa sau lipsa acelui [„sentiment al evidenţei“][4]. Acestor propoziţii li se adaugă desigur prescripţii practice care trebuie să ne sprijine în realizarea judecăţilor care se bucură de acest caracter distinctiv. Acolo unde se vorbeşte de legi sau norme logice, putem eventual avea în vedere şi aceste reguli ale gândirii fundate psihologic.

De această concepţie se apropie deja Mill atunci când, în intenţia de a delimita logica de psihologie, ne
H 184 învaţă următoarele: „*The properties | of Thought which concern Logic are some of its contingent properties; those, namely, on the presence of which depends good thinking, as distinguished from bad.*“[*][a] În explicaţiile sale
A 181 B 181 următoare || el caracterizează logica în mod repetat ca o „*teorie*“ (ce trebuie concepută în sens psihologic)

[1] A: [Prin aceste cuvinte desemnăm].

[2] A: [(el este caracterizat de obicei ca un sentiment)].

[3] A: [psihice].

[4] Ghilimelele lipsesc în A.

[*] J. St. MILL, *An Examination*[5], p. 462.

[a] „Proprietăţile gândirii de care logica este interesată sunt câteva dintre proprietăţile ei contingente; anume acelea de prezenţa cărora depinde gândirea corectă, în opoziţie cu cea incorectă.“

sau „*filozofie a evidenței*“*, unde nu are în vedere, cu siguranță, nemijlocit propozițiile logice pure. În Germania, acest punct de vedere apare uneori la Sigwart. După el, „logica nu poate să procedeze altfel decât să devină conștientă de condițiile în care intervine acest sentiment subiectiv de necesitate (în paragraful precedent „sentimentul interior al evidenței“) și să le dea o expresie generală“.** Multe dintre ideile lui Wundt se exprimă în aceeași direcție. Citim în logica sa, de exemplu: „Proprietățile evidenței și ale valabilității generale conținute în anumite conexiuni ale gândirii fac cu putință [...] ca din legile psihologice ale gândirii să rezulte legile logice.“ „Caracterul lor normativ se întemeiază doar pe faptul că anumite conexiuni psihologice ale gândirii posedă real o anumită evidență și valabilitate generală. Căci nu va fi posibil să accedem la gândire în genere decât cu exigența că aceasta trebuie să satisfacă condițiile evidenței și ale valabilității generale.“ „Numim legi logice ale gândirii acele condiții ca atare care trebuie satisfăcute pentru a conduce la evidență și valabilitate generală [...].“ Se sublimiază expres și că: „Gândirea psihologică rămâne întotdeauna forma mai cuprinzătoare.“***

* *Loc. cit.*, pp. 473, 475, 476, 478.

** SIGWART, *Logik*, I^2, p. 16.

*** WUNDT, *Logik*, I^2, p. 91. Wundt pune aici constant în legătură evidența și validitatea generală. În ceea ce privește pe ultima, el distinge validitatea generală subiectivă, care ar fi o simplă consecință a evidenței, de validitatea obiectivă, care se reduce la postulatul comprehensibilității experienței. Întrucât justificarea și împlinirea adecvată a postulatului se sprijină tot pe evidență, nu pare să fie realizabilă implicarea validității generale în discuția de principiu asupra punctelor de plecare.

În scrierile de logică [de la sfârșitul ultimului secol][1], interpretarea logicii ca psihologie a evidenței orientată practic câștigă indiscutabil în precizie și extindere. O atenție specială merită aici logica lui Höfler și a lui Meinong, deoarece ea trebuie privită ca o primă încercare realizată efectiv de a impune punctul de vedere al psihologiei evidenței în logică, în întregime, cu toate consecințele posibile. Höfler desemnează ca sarcină
A 182 B 182 principală a logicii || cercetarea „legilor (mai întâi psihologice) conform cărora obținerea evidenței depinde de
H 185 anumite proprietăți ale reprezentărilor | și judecăților noastre".* „Dintre toate fenomenele gândirii care survin în mod real sau pe care ni le putem reprezenta ca posibile", logica „ar trebui să evidențieze acele specii („forme") de idei cărora fie le revine direct evidența, fie sunt condiții necesare pentru realizarea evidenței".** Explicațiile ce urmează arată în ce măsură este înțeles tot ceea ce se spune aici într-un sens riguros psihologic. Astfel, metoda logică, în măsura în care privește fundamentarea teoretică a doctrinei despre gândirea corectă, este caracterizată, de exemplu, ca fiind acea metodă care aplică psihologia la *toate* fenomenele psihice; ea ar trebui să *descrie* în special *fenomenele* gândirii corecte și să le reducă apoi, pe cât posibil, la legi simple, adică să le *explice* pe cele mai complicate pornind de la cele mai simple (*loc. cit.*, p. 18). Drept consecință, teoriei logice a raționamentului îi este atribuită sarcina „de a stabili legile [...] care ne spun de care caracteristici

[1] A: [ale ultimului deceniu].

* *Logik*, redactată de A. Höfler, în colaborare cu A. Meinong, Viena, 1890, p. 16 sus.

** *Loc. cit.*, p. 17.

ale premiselor depinde ca o anumită judecată să poată fi mijlocită din ele cu evidență" etc.

§ 50. Transformarea echivalentă a propozițiilor logice în propoziții despre condițiile ideale ale evidenței judecății. Propozițiile care rezultă nu sunt psihologice

Să ne ocupăm acum de critică. Suntem într-adevăr departe de a admite că propoziția cu care începe argumentul psihologist și care circulă în prezent ca un loc comun[, dar care are mare nevoie să fie clarificată][1], este lipsită de inconveniente — anume că orice adevăr rezidă în judecată; dar prin aceasta nu ne îndoim deloc de faptul că a cunoaște și a susține cu temei adevărul presupune intuirea lui [*einsehen*]. La fel, nu ne îndoim nici de faptul că tehnica logică [*logische Kunstlehre*] trebuie să cerceteze în ce condiții [psihologice][2] ne luminează evidența în actul judecării. Vom face chiar o concesie în plus concepției pe care o contestăm. || Deși A 183 B 183
avem intenția de a evidenția și aici, încă o dată, diferența dintre propozițiile pur logice și cele metodologice, admitem în mod expres că primele au o anumită relație cu | [datul psihologic][3] al evidenței și că livrează, H 186
într-un anumit sens, condiții [psihologice][4] pentru acest dat.

Însă noi considerăm desigur această relație ca fiind una pur ideală și indirectă. Negăm ideea că propozițiile

[1] Completare în B.
[2] A: [psihice].
[3] A: [caracterul psihic].
[4] A: [psihice].

logice pure enunță, ele însele, fie și cel mai mărunt lucru despre evidență și condițiile sale. Credem că putem să arătăm că ele nu pot dobândi acea relație cu trăirile evidenței decât dacă *le punem în aplicare*, respectiv dacă le convertim, și anume în același fel în care fiecare lege „întemeiată exclusiv pe concepte" poate fi transpusă în domeniul reprezentat general al cazurilor empirice particulare ale acelor concepte. Propozițiile evidenței, rezultate pe această cale, păstrează ca și până acum caracterul lor aprioric, iar condițiile evidenței pe care ele le enunță acum nu sunt câtuși de puțin condiții psihologice, deci [reale][1]. Principiile pur conceptuale se transformă mai degrabă, aici ca și în fiecare caz analog, în enunțuri despre incompatibilități *ideale*, respectiv despre posibilități *ideale*.

O simplă reflecție va clarifica lucrurile. Din fiecare lege logică pură se pot extrage, printr-o transformare posibilă (evidentă) *a priori*, anumite principii ale evidenței sau, dacă vreți, anumite condiții ale evidenței. Principiul combinat al contradicției și al terțului exclus este fără îndoială echivalent cu propoziția: Evidența *poate* apărea la [una], dar numai la [*una*][2] dintre judecă-
I-I 187 țile ce formează o pereche de judecăți contradictorii.* |

[1] A: [cauzale].

[2] În cazul acestor două numerale a fost păstrată sublinierea obișnuită în A, după cum a fost păstrată, ocazional, și în alte locuri în B, în al doilea caz.

* Dacă teoria evidenței ar necesita cu adevărat interpretarea pe care o oferă Höfler, *loc. cit.*, p. 133, ca ar fi deja condamnată de critica noastră precedentă adusă înțelegerii empiriste eronate a principiilor logice (*cf.* p. 74 a scrierii de față). Enunțul lui Höfler după care „o judecată afirmativă și una negativă despre același obiect sunt incom-
A 184 patibile" este, la o privire mai atentă, în sine fals | (în A urmează:

La fel, *modus barbara* este fără îndoială echivalent cu propoziția: Evidența adevărului necesar al unei || propoziții de forma „toți *A* sunt *C*" (sau, mai exact spus, evidența adevărului ei, ca unul ce rezultă necesar) poate apărea într-un act de raționament, ale cărui premise au formele „toți *A* sunt *B*" și „toți *B* sunt *C*". Și la fel pentru orice propoziție a logicii pure. Lucru ușor de înțeles, întrucât are loc, în mod evident, o echivalență generală între propozițiile „*A* este adevărat" și „este posibil ca cineva oarecare să judece cu evidență că are loc *A*". Desigur, propozițiile care au sensul de a enunța în ce constă conceptul de adevăr, conform legii, și să enunțe că faptul-de-a-fi-adevărat [*das Wahrsein*] al propozițiilor cu o anumită formă propozițională o determină pe aceea a propozițiilor cu o formă propozițională corelativă vor permite transformări echivalente, în care apariția posibilă a evidenței este pusă în relație cu formele propoziționale ale judecăților. A 184 B 184

Însă intuirea [*Einsicht*] acestei conexiuni ne oferă totodată temeiul ca să respingem încercarea de a transforma logica pură în psihologie a evidenței. Propoziția „*A* este adevărat", considerată în sine, nu spune același

[sau cel puțin îndoielnic]), | nici vorbă să poată fi considerat sensul principiului logic. O eroare asemănătoare se strecoară în definirea conceptelor corelative de temei și consecință, definiție care, dacă ar fi adevărată, ar face din toate legile raționamentului propoziții false. Ea sună astfel: „O judecată *C* este « consecință » a unui « temei » *T* dacă *susținerea* (reprezentată) a lui *C* ca *falsă* [*Fürfalschhalten*] este incompatibilă cu *susținerea* lui *T* ca *adevărată* [*Fürwahrhalten*] [...]" (*loc. cit.*, p. 136). Să observăm că Höfler explică incompatibilitatea prin evidența noncoexistenței (*loc. cit.*, p. 129). El confundă evident „noncoexistența" ideală a propozițiilor în discuție (sau, ca să vorbim mai clar, faptul-că-nu-sunt-valabile-împreună, *Nichtzusammengelten*) cu noncoexistența reală a actelor corespondente de susținere-ca-adevărat (*Fürwahrhalten*), reprezentare etc. B 184

lucru cu echivalentul ei „este posibil ca cineva oarecare să judece că are loc *A*". Prima propoziție nu vorbește despre judecățile cuiva în particular, nici ale cuiva la modul complet general. Lucrurile stau aici la fel ca în cazul propozițiilor matematice pure. Enunțul a + b = b + a spune că valoarea numerică a sumei a două numere este independentă de poziția lor în această conexiune, dar nu spune nimic despre actele de numărare și însumare ale cuiva oarecare. La astfel de lucruri
A 185 B 185 ajungem abia ‖ printr-o transformare evidentă și echivalentă. Desigur, *in concreto* (iar acest lucru este cert *a priori*), nici un număr nu [este dat][1] fără numărare, nici o sumă fără însumare.

Dar chiar și atunci când părăsim formele originare ale propozițiilor pur logice și le convertim în propozițiile de evidență echivalente ce le revin, nu rezultă de aici nimic care ar putea fi revendicat de psihologie ca o proprietate a ei. Ea este o știință empirică, știința despre faptele psihice. Posibilitatea psihologică este
II 188 prin urmare un caz al posibilității reale. |

Acele posibilități ale evidenței sunt însă ideale. Ceea ce este imposibil din punct de vedere psihologic poate foarte bine să aibă loc, la modul ideal. Este posibil ca rezolvarea „problemei generalizate a celor 3 corpuri" — să spunem „problema celor *n* corpuri" — să depășească orice capacitate omenească de cunoaștere. Însă această problemă are o soluție și atunci este posibilă o evidență cu referire la ea. Există numere zecimale cu cifre pentru trilioane și există adevăruri ce se referă la aceste numere. Însă nimeni nu-și poate

[1] A: [există].

reprezenta efectiv astfel de numere și nimeni nu poate să efectueze în mod real adunările, multiplicările etc. care se referă la ele. Din punct de vedere psihologic, evidența este aici imposibilă, și totuși ea este cu siguranță, vorbind *ideal*, o trăire psihică posibilă.

Transformarea conceptului de adevăr în conceptul de posibilitate a judecării evidente își are analogul în relația dintre conceptele de existență individuală și posibilitate a percepției. Echivalența acestor concepte este indiscutabilă, câtă vreme se înțelege prin percepție percepția adecvată. În consecință, este *posibilă* o percepție care să perceapă într-o [*singură*][1] privire întreaga lume, infinitatea nesfârșită a corpurilor[2]. Desigur, această posibilitate ideală nu este și una reală, care ar putea fi admisă pentru un subiect empiric oarecare, [cu atât mai mult cu cât o astfel de privire ar fi un continuum infinit al privirii: concepută ca fiind un tot unitar, ea ar fi o idee *kantiană*][3].

Prin faptul că subliniem idealitatea posibilităților, care pot fi extrase din legile logice, cu privire la evidența judecății, || și care, ca evidențe apodictice, se vădesc a fi valabile *a priori*, nu dorim să negăm nicidecum *utilitatea lor psihologică*. Dacă din legea care afirmă că din două propoziții contradictorii una este adevărată și cealaltă falsă deducem adevărul că dintr-o pereche de judecăți contradictorii posibile una și numai una poate avea caracterul evidenței — iar această deducție este una evident îndreptățită, dacă definim evidența A 186 B 186

[1] În A nu este scris cursiv.

[2] Completare în A: [cu toate părțile, moleculele și atomii săi, și în toate relațiile și determinațiile sale].

[3] Completare în B.

ca fiind trăirea în care o persoană care judecă devine
H 189 conștientă de corectitudinea | judecății sale, adică de adecvarea [*Angemessenheit*] sa la adevăr — atunci noua propoziție enunță un adevăr despre compatibilitatea, respectiv incompatibilitatea anumitor *trăiri psihice*. Dar în această manieră ne învață și fiecare propoziție matematică pură despre evenimente posibile [și][1] imposibile în domeniul psihicului. Nici o numărare sau calcul empiric, nici un act psihic de transformare algebrică sau de construcție geometrică ce contrazice legile ideale ale matematicii nu este posibil. Pe această cale putem să facem ca aceste legi să devină folositoare, din punct de vedere psihologic. Putem să extragem din ele oricând posibilități sau imposibilități apriorice, care se raportează la anumite tipuri de acte psihice, la acte de numărare, la acte de conexiune aditivă, multiplicativă ... etc. Însă doar pentru acest fapt, legile în discuție nu sunt încă, ele însele, propoziții psihologice. Sarcina psihologiei, ca știință a naturii care tratează despre trăirile psihice, este să cerceteze *condiționarea naturală* [*Naturbedingtheit*] a acestor trăiri. Prin urmare, de domeniul ei țin în special condițiile [empiric-reale][2] ale activităților matematice și logice. [Condițiile][3] și legile lor *ideale* alcătuiesc însă un domeniu în sine. Acesta este constituit[4] din propoziții generale pure, este construit din „concepte“, care nu sunt concepte de clase pentru acte psihice, ci [concepte ideale (concepte eidetice, *Wesensbegriffe*)][5] care își au fundamentul

[1] A: [sau].
[2] A: [naturale (*cauzale*)].
[3] În A cursiv.
[4] În A urmează: [în cele din urmă].
[5] A: [idei].

lor concret în astfel de acte[, respectiv în corelatele lor obiective][1]. Numărul trei, adevărul ce poartă numele lui Pitagora și altele asemenea nu sunt, cum am mai B 187
spus, | singularități empirice sau | clase de singularități A 187
empirice, ele sunt obiecte ideale pe care le sesizăm ideativ [în corelatele actelor][2] de numărare, de judecare evidentă etc. | II 190

Și astfel, în ce privește *evidența*, sarcina psihologiei este doar să investigheze condițiile *naturale* ale trăirilor cuprinse sub acest titlu, deci să cerceteze conexiunile reale în care evidența apare și dispare, așa cum probează experiența noastră. Astfel de condiții naturale sunt: concentrarea interesului, o anumită prospețime spirituală, exercițiu și altele asemenea. Cercetarea lor nu conduce la cunoștințe cu un conținut exact, nici la generalități intuitive [*einsichtige Allgemeinheiten*], cu un veritabil caracter de lege, ci la generalități empirice vagi. Însă evidența judecății nu depinde numai de astfel de condiții *psihologice*, pe care le mai putem caracteriza ca extrinseci și empirice, în măsura în care ele nu se întemeiază numai în forma și materia specifice ale judecății, ci și în contextul empiric al judecății în viața sufletească; ea depinde și de anumite condiții *ideale*. Fiecare adevăr este o unitate ideală, o parte dintr-o multiplicitate de enunțuri corecte de aceeași formă și materie, multiplicitate pe cât posibil infinită și nelimitată. Fiecare judecată actuală care aparține acestei multiplicități ideale îndeplinește, fie numai prin forma sa, fie și prin materia sa, condițiile ideale pentru posibilitatea evidenței sale. Legile pur logice sunt atunci

[1] Completare în B.
[2] A: [în actul].

adevăruri care se întemeiază exclusiv pe conceptul de adevăr și pe conceptele înrudite esențial cu el. Atunci când sunt aplicate la acte posibile de judecată, ele enunță, doar pe baza formei judecății, condițiile ideale ale posibilității, respectiv imposibilității evidenței. Dintre aceste două tipuri de condiții ale evidenței, unele se raportează la constituția particulară a speciilor de esențe psihice ce se încadrează în psihologia corespunzătoare; căci inducția psihologică nu se întinde decât până acolo unde ajunge și experiența; celelalte sunt valabile însă în genere, pentru orice conștiință posibilă,
A 188 B 188 întrucât sunt ideal-legice. ||

§ 51. Punctele decisive în această controversă

În cele din urmă, clarificarea ultimă în această controversă depinde înainte de toate de cunoașterea co-
H 191 rectă a | diferenței fundamentale în teoria cunoașterii, diferența dintre *real* și *ideal*, respectiv, depinde de cunoașterea corectă a tuturor diferențelor în care aceasta se etalează. Este vorba de diferențele subliniate în mod repetat dintre adevărurile, legile, științele reale și cele ideale, dintre generalitățile, respectiv singularitățile reale și ideale (individuale și specifice) etc. Desigur, fiecare cunoaște într-o anumită măsură aceste diferențe și chiar și un empirist precum Hume, care duce lucrurile atât de mult la extrem, operează diferența fundamentală dintre *„relations of ideas“* și *„matters of fact“*, aceeași pe care marele idealist Leibniz o impunea prin conceptele *vérité de raison* și *vérité de fait*. Dar a opera o distincție importantă în teoria cunoașterii nu înseamnă încă și a înțelege corect esența sa epistemologică.

Trebuie să ajungem la o înțelegere clară despre ceea ce este idealul în sine și în relația sa cu realul, despre cum poate idealul să se raporteze la real, să fie imanent acestuia și astfel să acceadă la cunoaștere. Problema fundamentală este dacă obiectele veritabil ideale ale gândirii sunt — ca să ne exprimăm modern — doar indici pentru expresii prescurtate în sensul unei „economii a gândirii“, care, reduse la semnificația lor propriu-zisă, nu se descompun în nimic altceva decât în trăiri singulare individuale, reprezentări și judecăți despre fapte singulare; sau dacă idealistul are dreptate atunci când spune că acea teorie empiristă s-ar putea într-adevăr enunța într-o generalitate confuză, dar nu ar putea fi adusă la concept; că toate enunțurile, de exemplu chiar și cele aparținând înseși acestei teorii, ar pretinde că au *sens* și *valabilitate* și că orice încercare de a reduce aceste unități ideale la singularități reale s-ar adânci în absurdități inevitabile; că fragmentarea conceptului într-o sferă oarecare de singularități || ar A 189 B 189
fi de neconceput fără un anumit concept care să ofere unitate conceptuală acelei sfere etc.

Pe de altă parte, înțelegerea separării pe care am făcut-o între „teoria reală și teoria ideală a evidenței“ presupune concepte corecte de *evidență* și *adevăr*. În literatura psihologistă [a ultimelor decenii][1] auzim vorbindu-se despre evidență | ca și cum ar fi un sentiment H 192
contingent care însoțește anumite judecăți, lipsește în cazul altora, și, în cel mai bun caz, că este general omenesc să apară legat de anumite judecăți și de altele nu — mai exact, pentru orice om normal și care se află în circumstanțe normale de judecare. Fiecare om

[1] A: [a zilelor noastre].

normal simte în anumite împrejurări normale evidența propoziției $2 + 1 = 1 + 2$, așa cum simte durerea când se arde. Ne-am putea ce-i drept întreba pe ce se întemeiază autoritatea acestui sentiment special, cum reușește el să garanteze adevărul judecății, să-i „pună ștampila adevărului", să-i „vestească" adevărul sau oricum ar mai putea să sune o exprimare figurată. Ne-am putea de asemenea întreba ce caracterizează mai exact vorbirea vagă despre predispoziție normală și împrejurări normale și să arătăm că nici recursul la normal nu face ca sfera judecăților evidente să coincidă cu sfera judecăților conforme cu adevărul. În cele din urmă, nimeni nu poate să nege că evidența trebuie să lipsească pentru majoritatea imensă a judecăților corecte posibile, chiar și pentru subiecții care judecă normal și în împrejurări normale. Nu cred că se vrea să se înțeleagă conceptul de normalitate aflat în discuție astfel încât să nu poată fi numit normal nici un om real sau posibil în aceste condiții naturale finite.

Întrucât empirismul înțelege în genere greșit raportul dintre ideal și real în gândire, la fel stau lucrurile și în cazul raportului dintre adevăr și evidență. Evidența nu este un sentiment accesoriu care se adaugă la anumite judecăți, nici în manieră întâmplătoare, nici după vreo lege a naturii. Ea nu este absolut deloc un
A 190 B 190 caracter psihic || [care][1] ar putea fi atașat pur și simplu la o judecată oarecare a unei anumite clase (mai precis, clasa judecăților numite „adevărate"); [astfel că semnificația fenomenologică][2] a respectivei judecăți, considerată în și pentru sine, ar rămâne identic aceeași,

[1] A: [de un tip care].
[2] A: [ca și cum semnificația psihologică].

indiferent dacă este înzestrată sau nu cu acest caracter. H 193
Lucrurile nu stau nici pe de parte așa cum obișnuim să ne imaginăm raportul dintre conținuturile senzoriale și sentimentele legate de acestea: | două persoane au aceleași senzații, dar le simt în mod diferit. Mai degrabă, evidența nu este nimic altceva decât „trăirea" adevărului. Desigur, adevărul nu este trăit în nici un alt sens decât în sensul în care poate fi în genere [trăire][1] ceva ideal într-un act real. Cu alte cuvinte: *adevărul este o idee al cărei caz particular în judecata evidentă este o trăire actuală.* [Judecata evidentă este însă o conștiință a unui dat originar. Judecata neevidentă se comportă față de cea evidentă la fel cum se comportă o schemă reprezentativă oarecare a unui obiect față de percepția sa adecvată. Ceea ce este perceput adecvat nu este doar ceva vizat într-un anumit fel, ci este dat originar într-un act, ca fiind ceea ce este vizat prin el, adică sesizat ca prezent el însuși și în întregime.][2] [În mod asemănător,][3] lucrul judecat cu evidență nu este doar judecat (vizat în manieră judicativă, enunțiativă, asertivă), ci [dat ca][4] prezent el

[1] A: [trăit].

[2] A: [De aici analogia cu vederea, intuirea, sesizarea adevărului în evidență (*Sehen, Einsehen, Erfassen der Wahrheit in der Evidenz*). Așa cum în domeniul percepției, a nu vedea nu coincide nicidecum cu a nu fi, la fel, nici lipsa evidenței nu înseamnă tot atât cât înseamnă neadevărul. Adevărul se comportă față de evidență la fel cum se comportă existența unui individual față de percepția sa *adecvată*. Tot astfel, judecata se comportă față de judecata evidenta la fel cum se comportă punerea intuitivă (ca percepție, amintire etc.) față de percepția adecvată. Ceea ce este reprezentat intuitiv (*das anschaulich Vorgestellte*) și luat ca existent nu este doar ceva vizat, ci el este *prezent* și în act, ca fiind ceea ce este vizat prin el.]

[3] Completare în B.

[4] Completare în B.

însuși în trăirea judecății — prezent în sensul în care poate fi „prezentă“ o stare de fapt într-o formă sau alta de semnificație și, în funcție de tipul ei, ca stare de fapt singulară sau generală, empirică sau ideală etc. [Analogia care leagă toate trăirile originar donatoare conduce atunci la o vorbire analoagă: înțelegem prin evidență o vedere, o intuire, o sesizare a înseși stării de fapt date („adevărate“) — *Sehen, Einsehen, Erfassen des selbst gegebenen („wahren“) Sachverhalts* — respectiv, printr-un echivoc manifest, a adevărului. Și așa cum în domeniul percepției, a nu vedea nu coincide nicidecum cu a nu fi, la fel, nici lipsa evidenței nu înseamnă tot atât cât înseamnă neadevărul.][1] Evidența
II 194 este *trăirea concordanței* dintre opinie și | prezentul
B 191 [însuși][2, 3] vizat prin acea opinie, dintre | *sensul* [actual][4]
al enunțului și *starea de fapt* [dată ea înseși][5], iar
A 191 adevărul este [*ideea*][6] acestei | concordanțe. Idealitatea adevărului este cea care constituie obiectivitatea sa. Nu este întâmplător că ideea unei propoziții concordă *hic et nunc* cu starea de fapt [dată][7]. Acest raport privește, mai degrabă, semnificația identică a propoziției și starea de fapt identică. „Valabilitatea“ sau „obiectivitatea“ (respectiv „nevalabilitatea“, „lipsa de obiect“) nu revin enunțului înțeles în sensul acestei trăiri temporale, ci enunțului *in specie*, enunțului (pur și identic) 2 x 2 = 4 etc.

[1] Completare în B.
[2] Completare în B.
[3] În A urmează: [, faptul trăit,].
[4] A: [trăit].
[5] A: [*trăită*].
[6] În A nu este cursiv.
[7] A: [trăită].

Numai dacă adoptăm această concepție este corect să spui că cele două exprimări: a [realiza][1] o judecată *J* (adică o judecată de conținut, de semnificație *J*) [în maniera unei judecăți intuitive [*in der Weise eines einsichtigen*] și a intui [*einsehen*] că are loc adevărul *U*][2] sunt unul și același lucru. În consecință, avem și intuiția [*Einsicht*] că intuiția nimănui nu poate să intre în conflict cu intuiția noastră — câtă vreme și una și cealaltă sunt cu adevărat intuiții. Ceea ce înseamnă că ceea ce este *trăit* ca adevărat [*este* și][3] absolut adevărat, nu poate fi fals. [Lucrul acesta rezultă însă din conexiunea esențială generală dintre trăirea adevărului și adevăr.][4] Numai concepția noastră elimină astfel acea îndoială căreia nu i se poate sustrage teoria care vede în evidență un sentiment atașat întâmplător, îndoială care echivalează în mod manifest cu scepticismul total: este vorba de îndoiala dacă nu cumva acolo unde noi avem intuiția [*Einsicht*] că *U* este, un altul ar putea avea intuiția că are loc un *U'* incompatibil evident cu *U*; dacă nu cumva este posibil ca intuițiile să intre în genere într-un conflict insolubil cu alte intuiții. Înțelegem astfel din nou de ce „sentimentul" evidenței [*das „Gefühl" der Evidenz*] nu poate avea vreo altă | condiție prealabilă *esențială* decât adevărul conți- H 195
nutului judecății la care se referă. Căci așa cum este evident că acolo unde nu există nimic, nici nu avem ce să vedem, la fel, nu este mai puțin evident că acolo

[1] A: [*intui* (*einsehen*)].
[2] A: [și a intui (*einsehen*) că *U* este adevărat].
[3] A: [și ca atare].
[4] Completare în B.

unde nu există adevăr nu poate exista nici intuirea [*Einsehen*] că ceva este adevărat, cu alte cuvinte, nici evidență [*Evidenz*] [(*cf.* vol. II, a 6-a Cercetare, cap. 5)].[1]

[1] În A, într-o secțiune nouă: [Totuși, destul despre acest subiect. În ceea ce privește o analiză mai amănunțită a acestor raporturi, trimitem la cercetările speciale referitoare la acest subiect în secțiunile următoare ale acestei scrieri.]

CAPITOLUL IX H 196 A 192 B 192

Principiul economiei gândirii și logica

§ 52. Introducere

Într-o legătură strânsă cu psihologismul, cu a cărui respingere ne-am ocupat până acum, se află o altă formă de fundare empiristă a logicii și a teoriei cunoașterii, care se răspândește din ce în ce mai mult în ultimii ani într-o proporție semnificativă: fundarea *biologică* a acestor discipline prin intermediul principiului celui mai mic efort, așa cum îl numește Avenarius, sau principiul economiei gândirii, cum îl numește Mach. Că această nouă direcție sfârșește în cele din urmă tot într-un psihologism, se vede cel mai clar în „Psihologia" lui Cornelius. În această scriere, principiul în discuție este prezentat explicit ca „lege fundamentală a intelectului" și totodată ca o „lege psihologică fundamentală generală"*. Psihologia (și în special psihologia proceselor de cunoaștere), edificată pe baza acestei legi fundamentale, trebuie să livreze totodată și bazele filozofiei în genere.**

Înclin să cred că, în aceste teorii despre economia gândirii, se află idei foarte îndreptățite și, limitate corespunzător, chiar foarte productive; dar există în

* H. CORNELIUS, *Psychologie*, pp. 82 și 86.
** *Loc. cit.*, pp. 3-9 („Metoda și poziția psihologiei").

ele și o orientare care, dacă ar fi general acceptată, ar antrena distrugerea oricărei logici și teorii a cunoașterii
H 197 autentice pe de o parte, a psihologiei pe de altă parte.* |
Vom discuta mai întâi caracterul principiului Ave-
A 193 B 193 narius-Mach, ca principiu teleologic de adaptare; || vom determina apoi semnificația sa valoroasă și scopurile îndreptățite ale cercetărilor ce trebuie să se întemeieze pe el în domeniul antropologiei psihice și al teoriei practice a științei [*praktische Wissenschaftslehre*]; vom demonstra în încheiere incapacitatea sa de a veni în vreun fel în sprijinul fundării psihologiei și, înainte de toate, în sprijinul fundării logicii pure și a teoriei cunoașterii.

*§ 53. Caracterul teleologic al principiului Avenarius-Mach și semnificația științifică a economiei gândirii***

Oricum am enunța acest principiu, el are caracterul unui principiu de evoluție, respectiv de adaptare, și are în vedere înțelegerea științei ca adaptare teleologică, atât cât este posibil, a ideilor la diferite domenii de fenomene (o adaptare economică, de economie a efortului).

* Critica negativă pe care trebuie să o aduc în acest capitol unei tendințe principale din filozofia lui Avenarius nu contrazice întreaga și înalta mea stimă pentru cercetătorul a cărui mult prea timpurie dispariție a însemnat o mare pierdere pentru știință, precum și pentru seriozitatea temeinică a lucrărilor sale științifice.

** Întrucât expresia lui Mach „denkökonomisch“ (economic pentru gândire) s-a încetățenit în mod general, fie-mi permis și mie să folosesc — cel puțin pe parcursul paginilor următoare — formularea comodă „Denkökonomik“ (economie a gândirii) pentru a desemna esența cercetărilor științifice cu privire la economia gândirii.

În prefața scrierii sale de abilitare*, Avenarius formulează principiul în cuvintele: „Schimbarea pe care sufletul o permite reprezentărilor sale în momentul adăugării unor impresii noi este una cât de redusă posibil." Se spune însă imediat după aceasta: „În măsura în care sufletul se supune condițiilor existenței organice și exigențelor sale teleologice, principiul invocat devine un *principiu al evoluției*: sufletul nu folosește pentru o apercepție mai multă energie decât este necesar și preferă, în cazul unei pluralități de apercepții posibile, pe aceea care realizează același randament cu costuri de energie mai reduse, respectiv aceea care realizează un randament mai mare cu aceeași cheltuială de energie; în circumstanțe favorizante, sufletul însuși preferă, în locul unei cheltuieli de energie momentan reduse, de care este însă legată o dimensiune mai redusă, respectiv o durată mai redusă a efectelor, un surplus temporar de efort, care promite avantaje cu atât mai mari, respectiv cu atât mai durabile din partea efectelor." || A 194 B 194

Nivelul de abstracție pe care Avenarius îl obține prin introducerea | conceptului de apercepție este plătit cu II 198 un preț mult prea mare pentru sensul lax și sărăcia în conținut ale acestuia. Mach pune pe bună dreptate în fruntea argumentării sale ceea ce apare la Avenarius ca rezultat al unor deducții complicate și, în mare, destul de îndoielnice; anume că știința ar produce o orientare pe cât posibil de perfectă în domeniile experienței la care se raportează, o adaptare pe cât posibil de

* R. AVENARIUS, *Philosophie als Denken der Welt gemäß dem Prinzip des kleinsten Kraftmaßes. Prolegomena zu einer Kritik der reinen Erfahrung*, Leipzig, 1876, pp. III și urm.

economică a ideilor noastre la experiență. El preferă de altfel (și iarăși, pe bună dreptate) să vorbească nu despre un principiu, ci pur și simplu despre „natura economică“ a cercetării științifice, despre „contribuția în economia de gândire“ pe care o realizează conceptele, formulele, teoriile, metodele etc.

Prin urmare, în cazul de față nu este vorba despre un principiu în sensul unei teorii raționale, despre o lege exactă care ar fi capabilă să funcționeze ca temei al unei explicații raționale (așa cum pot funcționa legile pur matematice sau matematico-fizice), ci despre unul dintre acele *puncte de vedere teleologice* valoroase, care sunt în genere de mare folos în științele biologice și care pot fi atașate în totalitate ideii generale de evoluție.

Relația cu conservarea de sine și a speciei este aici evidentă. Comportamentul animalic este determinat de reprezentări și judecăți. Dacă acestea nu ar fi adaptate suficient la desfășurarea evenimentelor, dacă experiența trecută nu ar putea fi valorificată, dacă elementele noi nu ar putea fi prevăzute iar mijloacele și scopurile nu ar putea fi coordonate adecvat — și dacă toate acestea s-ar produce cel puțin într-o medie grosieră, în sfera de viață a indivizilor în discuție și în legătură cu aspectele nocive ce-i amenință sau cu aspectele utile ce-i favorizează — atunci conservarea nu ar fi posibilă. O ființă dintr-o specie asemănătoare omului care ar trăi [numai][1] conținuturi senzoriale, dar care nu ar efectua nici o asociere și nu și-ar forma nici o obișnuință de reprezentare; o ființă căreia i-ar lipsi astfel
A 195 capacitatea *să interpreteze obiectiv* conținuturi, | să

[1] Completare în B.

perceapă lucruri și evenimente exterioare, | să se aștepte B 195
la ele pe baza unei obișnuințe sau să și le facă din nou prezente în memorie și care nu ar fi sigură în toate aceste acte empirice de un succes mediu — cum ar putea o astfel de ființă să continue să existe? Hume a
vorbit deja | în această privință despre „un tip de armo- H 199
nie prestabilită între cursul naturii și succesiunea ideilor noastre“*, iar teoria modernă a evoluției a recomandat să ducem acest punct de vedere mai departe și să cercetăm în amănunt teleologiile constituției spiritului implicate aici. Este cu siguranță un punct de vedere care nu este mai puțin fecund pentru biologia psihică decât a fost, deja de mult timp, pentru biologia fizică.

Desigur, la acest punct de vedere nu aderă numai gândirea oarbă, necritică, ci și gândirea logică, științifică. Privilegiul omului este intelectul. Omul nu este numai o ființă care, în genere, se orientează după situația sa exterioară[, pe calea percepției și a experienței][1]; el gândește de asemenea, el depășește prin concept limitele strâmte ale domeniului intuiției. Prin cunoașterea conceptuală, el pătrunde până la legile cauzale riguroase, care îi permit să prevadă cursul fenomenelor viitoare, să reconstruiască desfășurarea celor trecute, să calculeze în avans modurile posibile de comportare ale lucrurilor înconjurătoare și să li se supună în sens practic — toate acestea într-o proporție și cu o certitudine incomparabil mai mari decât ar fi fost altfel posibil. „*Science, d'où prévoyance; prévoyance,*

* Hume, *An Enquiry concerning Human Understanding*, Secțiunea a V-a, Partea a II-a. (*Essays*, ed. *Green and Grose*, vol. II, p. 46.)

[1] A: [pe calea reprezentării și a judecării].

d'où action", a spus foarte potrivit Comte. Oricât de multă suferință ar putea să aducă, și nu arareori aduce, dorința pătimașă de cunoaștere ce animă complet pe cercetătorul individual, roadele[1], comorile științei stau totuși în final în folosul întregii umanități.

Desigur, în ceea ce am prezentat, nu a fost încă vorba
A 196 despre economia gândirii. Însă această idee || se impune
B 196 de îndată ce examinăm cu mai mare exactitate ceea ce reclamă ideea adaptării. O ființă este fără îndoială cu atât mai teleologic constituită, adică mai bine adaptată condițiilor sale de viață, cu cât reușește mai repede și cu o cheltuială mai redusă de energie să îndeplinească fiecare dintre cerințele necesare sau convenabile pentru
H 200 propria sa favorizare. În ce privește diferitele | aspecte nocive sau utile (care aparțin în medie unei anumite sfere și care nu intervin decât cu o anumită frecvență), cu cât această ființă este mai repede pregătită pentru apărare și atac și cu cât are succes mai repede în această privință, cu atât mai multă putere suplimentară îi va rămâne ca să se opună unor noi aspecte nocive, respectiv să realizeze noi avantaje. Desigur, este vorba aici de raporturi vagi, care se armonizează doar grosier și pe care le putem doar în mare evalua, dar despre care se poate în cele din urmă vorbi suficient de precis și care trebuie cercetate pentru informațiile pe care le pot în mare oferi, cel puțin în interiorul anumitor domenii.

Lucrul acesta este valabil cu siguranță și în domeniul activităților spirituale. După ce vor fi recunoscute în funcția lor de favorizare a conservării, aceste activități pot fi considerate din punct de vedere economic, după

[1] În A urmează: [sale].

cum se pot examina teleologic și rezultatele realizate efectiv de către oameni. Se poate demonstra, așa-zicând *a priori*, că anumite niveluri de perfecțiune sunt de recomandat din punct de vedere al economiei gândirii, și apoi dovedi că sunt realizate în formele și pe căile procesului gândirii noastre — fie în general, fie pentru anumite spirite avansate sau în metodele cercetării științifice. În orice caz, se deschide aici o sferă de cercetări mai vaste, mai fecunde și mai instructive. Domeniul psihicului este un domeniu care face parte din biologie și oferă astfel spațiu nu numai pentru cercetări de psihologie abstractă care, în maniera celor fizice, vizează stabilirea aspectelor legice elementare, ci și pentru cercetări de psihologie concretă și în special de teleologie. Acestea din urmă constituie antropologia *psihică*, ca o contraparte necesară la antropologia *fizică*, ele privesc ‖ omul în comunitatea de viață din interiorul umanității și, ca o consecință, în comunitatea vieții pământești în totalitate. A 197 B 197

*§ 54. Expunere mai amănunțită a scopurilor îndreptățite ale unei economii a gândirii, în principal în sfera metodologiei pur deductive. Relația ei cu tehnica logică [*logischen Kunstlehre*]*

Aplicat în special la sfera științei, punctul de vedere privitor la economia gândirii poate produce rezultate semnificative, el poate arunca o lumină asupra fundamentelor antropologice ale | diferitelor metode de cercetare. Multe dintre cele mai fecunde metode caracteristice pentru științele cele mai avansate nu pot fi aduse la o înțelegere mulțumitoare decât prin raportare H 201

la particularitățile constituției noastre psihice. Mach se exprimă admirabil în această privință: „Cine face matematică fără să se lămurească cu privire la aceste lucruri trebuie că primește deseori impresia neplăcută că hârtia și creionul îl depășesc chiar și pe el în inteligență."*

Trebuie să luăm în seamă aici următoarele. Dacă ținem cont de cât de limitate sunt puterile intelectuale omenești și, mai precis, de cât de restrânsă este sfera în interiorul căreia se mențin complicațiile ce sunt încă total comprehensibile ale conceptelor abstracte; dacă mai ținem cont și de cât de dificilă este fie și numai înțelegerea acestor complicații realizate în maniera lor propriu-zisă; dacă ne gândim apoi cât de limitați suntem, într-o manieră asemănătoare, în conceperea propriu-zisă a sensului conexiunilor dintre propoziții, chiar și numai de o complicație medie, și cât de limitați suntem, cu atât mai mult, în realizarea efectivă și intuitivă [*einsichtigen*] a deducțiilor cu un grad doar moderat de complicare; dacă ne gândim [în fine][1] cât de redusă
A 198 B 198 *a fortiori* ‖ este sfera în care se poate mișca la origine cercetarea activă, pe deplin intuitivă [*volleinsichtige*] și care se trudește cu ideile însele: atunci trebuie să ne mire cum de putem ajunge în genere la teorii și științe raționale mai cuprinzătoare. Astfel, o problemă serioasă este, de exemplu, de a ști cum sunt posibile disciplinele matematice, discipline în care nu idei relativ simple,

* E. MACH, *Die Mathematik in ihrer Entwicklung* (1883), p. 460. Locul acesta merită să fie citat în întregime. Se spune mai departe: „Matematica practicată în această manieră, ca obiect de predare, abia dacă este mai instructivă decât interesul pentru cabala sau pătratul mistic. Pe această cale ia naștere necesar o înclinație mistică, care își are uneori roadele sale."

[1] A: [mai departe].

ci adevărate construcții și asociații de idei ce se întrepătrund de mii de ori sunt puse în mișcare cu o libertate suverană și sunt create în cercetare printr-o complicare permanent ascendentă.

Arta și metoda sunt capabile să facă acest lucru. Ele reușesc să învingă imperfecțiunile constituției noastre spirituale și ne permit | indirect, prin intermediul pro- H 202
ceselor simbolice și renunțând la intuitivitate, la înțelegerea reală și la evidență, să deducem rezultate care sunt pe deplin sigure întrucât sunt certificate odată pentru totdeauna prin întemeierea *universală* a puterii funcționale a metodei. Toate artificiile ce intervin aici (și care se obișnuiește să fie avute în vedere acolo unde este vorba în genere despre metodă, într-un anumit sens pregnant) au caracterul unor dispoziții trasate în sensul economiei gândirii. Ele se formează istoric și individual din anumite *procese naturale de economie a gândirii*, prin faptul că reflecția logico-practică a cercetătorului îi procură o înțelegere intuitivă [*einsichtigen Verständnis*] despre avantajele acestora, le perfecționează pe deplin conștient, le leagă apoi artificial și produce, pe această cale, mecanisme de gândire mai complicate, dar incomparabil mai eficiente decât sunt cele naturale. Astfel, pe căi *intuitive* [*auf einsichtigem Wege*] și ținând seama constant de particularitatea constituției* noastre psihice, pionierii cercetării descoperă metode a căror îndreptățire universală o demonstrează odată pentru totdeauna. Odată ce are loc acest lucru, aceste metode pot fi urmate neintuitiv [*uneinsichtig*], așa-zicând *mecanic*, în fiecare caz

* Desigur, aceasta nu înseamnă: cu asistența psihologiei științifice.

A 199 B 199 particular dat, || întrucât corectitudinea obiectivă a rezultatului este asigurată.

Această reducție considerabilă a proceselor de gândire de la intuitiv [*einsichtig*] la mecanic, reducție prin care sunt surmontate pe o cale indirectă domeniile imense ale funcțiilor gândirii ce nu pot fi realizate pe o cale directă, se sprijină pe natura psihologică a gândirii signitiv-simbolice. Această gândire joacă rolul său imens nu numai în construcția mecanismelor oarbe — cum sunt regulile de calcul pentru cele patru specii, ca și pentru operațiile superioare cu cifre zecimale unde rezultatul apare fără acea asistență din partea gândirii intuitive [*einsichtigen Denkens*] (eventual cu ajutorul tabelelor pentru logaritmi, funcții trigonometrice etc.) —, ci și în conexiunile cercetării și demonstrației *intuitive* [*einsichtigen*]. Aici ar fi de amintit, de exemplu, dedublarea remarcabilă a tuturor conceptelor matematice pure, în virtutea căreia, mai ales
II 203 în aritmetică, | semnele aritmetice universale, în sensul definiției originare, stau mai întâi ca semne pentru conceptele numerelor la care se referă, iar *apoi* funcționează mai degrabă doar ca semne operatorii, anume ca semne a căror semnificație este determinată exclusiv prin formele extrinseci de operație; fiecare semn este acum doar un lucru oarecare pe care avem voie să-l manipulăm într-un fel sau altul pe hârtie, în aceste forme determinate.* Aceste concepte ale operațiilor de

* Dacă luăm în loc de formele de operație extrinseci pe cele, așa-zicând, intrinseci, dacă semnele sunt înțelese în sensul unor „obiecte oarecare ale gândirii“ care stau în „anumite“ relații, care permit „anumite“ conexiuni, astfel încât, doar pentru ele, legile acestor operații și relații fac să rezulte: $a + b = b + a$ etc., și anume

substituire, prin care semnele devin un fel de jetoane ale unui joc, servesc exclusiv ca norme în sferele cele mai largi ale gândirii și chiar ale cercetării aritmetice. Ele facilitează enorm această gândire, o fac să se deplaseze de pe înălțimile anevoioase ale | abstracției spre | căile comode ale intuiției [*Anschauung*], acolo unde fantezia ghidată intuitiv [*die einsichtig geleitete Phantasie*] se poate exercita liber, in limitele regulilor, și cu un efort relativ redus; este ceva asemănător cu jocurile supuse anumitor reguli. A 200 B 200

În legătură cu cele spuse mai sus ar mai fi de subliniat modul în care gândirea propriu-zisă trece sarcinile sale în seama gândirii signitive, de substituire, în scopul economiei gândirii, fapt ce oferă în disciplinele pur matematice, mai întâi aproape fără să se remarce, un temei pentru generalizările formale ale raționamentelor originare, ba chiar și a științelor; ar fi de subliniat de asemenea modul în care se nasc pe această cale discipline deductive cu un orizont infinit mai larg, aproape fără vreo muncă intelectuală orientată special spre acest scop. Din aritmetică, la origine teoria despre numerele cardinale și numerele cantitative, ia naștere astfel, și într-o anumită măsură de la sine, aritmetica formală generalizată, prin raportare la care numerele și cantitățile nu mai sunt decât obiecte pe care le utilizăm contingent și nu concepte fundamentale. În măsura în care angajăm aici o reflecție pe deplin conștientă, rezultă ca o nouă extensie teoria pură a

în sensul *formal* corespunzător — atunci ia naștere o nouă serie de concepte. Sunt acele concepte care conduc la generalizarea „formală" a disciplinelor originare, despre care va fi imediat vorba, mai departe, în acest text.

multiplicității, care închide în sine, conform formei sale, toate sistemele deductive posibile și pentru care chiar și sistemul de forme al aritmeticii formale repre-
H 204 zintă în consecință un simplu caz particular.* |

Analiza acestor tipuri de metodă și a altora asemănătoare, explicarea pe deplin valabilă a funcțiilor lor constituie poate terenul cel mai interesant și, în orice caz, cel mai puțin exploatat al teoriei științei, mai cu seamă pentru teoria atât de importantă și de instructivă a metodicii deductive (matematice, în sensul cel mai larg). Bineînțeles, nu facem aici nimic cu simple generalități, cu vorbirea vagă despre funcția substitutivă a semnelor, despre mecanismele de economie a energiei și altele asemenea; peste tot sunt necesare analize pătrunzătoare, trebuie să întreprindem efectiv o cercetare pentru fiecare metodă diferită; trebuie să stabilim
A 201 B 201 în mod efectiv funcția || metodei, din punct de vedere al economiei gândirii, și să prezentăm alături explicația exactă a acestei funcții.

Odată ce am înțeles clar sensul sarcinii pe care trebuie să o rezolvăm aici, problemele de economia gândirii, care trebuie soluționate pentru gândirea preștiințifică și extraștiințifică, câștigă și ele o lumină nouă și o formă nouă. Conservarea de sine necesită o anumită adaptare la natura exterioară; ea reclamă, am mai spus-o, capacitatea de a judeca lucrurile corect, într-o anumită proporție, de a anticipa cursul evenimentelor, de a evalua corect succesiunea de tip cauzal etc. Dar o cunoaștere veritabilă despre toate acestea se realizează, dacă este să se realizeze în genere, doar în știință.

* *Cf.* despre acestea câteva locuri în capitolul al XI-lea, §§ 69 și 70, pp. 247 și urm.

Cum putem să judecăm și să raționăm corect în practică fără intuirea [*Einsicht*] pe care numai știința reușește să o ofere complet, și mai puțin talentul ? Multe metode foarte complicate și eficiente servesc într-adevăr nevoilor practice ale vieții preștiițifice -- să ne gândim numai la sistemul de numere zecimale. Întrucât [nici][1] ele nu au fost descoperite intuitiv [*einsichtig*], ci au apărut pe cale naturală, trebuie să ne punem problema cum sunt posibile astfel de metode, cum este posibil ca operații efectuate mecanic, orbește, să coincidă în valoarea lor finală cu ceea ce reclamă intuirea [*Einsicht*].

Meditații de felul celor schițate mai sus [*ne*][2] arată calea. Pentru a explica teleologia metodelor preștiințifice și extraștiințifice, | va fi subliniat [pentru început][3] H 205
elementul factual, mecanismul psihologic al metodei de gândire implicate, printr-o analiză precisă a conexiunilor dintre reprezentări și judecăți ce intervin aici, ca și a dispozițiilor eficiente. Funcția acestui mecanism de economisire a gândirii se face vizibilă [apoi][4] prin proba că această metodă trebuie întemeiată intuitiv [*logisch einsichtig*], indirect și logic, ca una ale cărei rezultate trebuie să concorde cu adevărul — fie necesar, fie cu o anumită probabilitate, nu prea mică. Pentru ca apariția naturală a mașinăriei ce lucrează în sensul economiei gândirii să nu rămână neelucidată, ca un fel de minune | (sau ceea ce înseamnă același lucru: ca | A 202 B 202
rezultat al unui act aparte de creație al unei inteligențe

[1] Lipsește în A.
[2] Completare în B.
[3] A: [pe de o parte].
[4] A: [acum].

divine), va trebui să se treacă în final la o analiză atentă a circumstanțelor și motivelor naturale și predominante în care se produc reprezentările pe care le are omul obișnuit (eventual omul sălbatic, animalul etc.) iar pe baza acestora, trebuie să se demonstreze cum poate și cum trebuie să se constituie „de la sine“, pe temeiuri pur naturale, o astfel de metodă încununată de succes.*

Pe această cale este explicată cu oarecare concretețe ideea economici gândirii, pe deplin îndreptățită și fertilă după părerea mea, iar problemele pe care ea trebuie să le rezolve și direcțiile principale spre care trebuie să se îndrepte au fost indicate în liniile generale. *Raportul ei cu logica*, care este în sens practic o tehnică a cunoașterii științifice [*Kunstlehre wissenschaftlicher Erkenntnis*], se poate înțelege fără alte completări. Ea constituie evident un fundament important al acestei tehnici [*Kunstlehre*] și oferă chiar un ajutor esențial pentru constituirea ideii de metode tehnice [*technischen Methoden*] ale cunoașterii omenești, pentru specializările utile ale unor astfel de metode, ca și pentru dedu-
II 206 cerea regulilor pentru evaluarea și descoperirea lor. |

§ 55. Lipsa de semnificație a economiei gândirii pentru logica pură și teoria cunoașterii. Raportul ei cu psihologia

Câtă vreme aceste idei concordă cu cele ale lui R. Avenarius și E. Mach, nu există nici o diferență între noi și pot bucuros să mă declar de acord cu ei.

* Nici un alt exemplu nu este mai potrivit pentru a face clară esența sarcinilor de rezolvat aici și pe care le-am indicat pe scurt mai sus decât exemplul seriei numerelor naturale. Tocmai pentru

Împărtășesc cu adevărat convingerea că datorăm în special cercetărilor istorico-metodologice ale lui E. Mach o sumă de învățături logice, iar aceasta chiar și acolo unde nu putem să acceptăm în totalitate || (sau absolut deloc) consecințele sale. Din păcate, E. Mach nu a abordat tocmai acele probleme ale economiei deductive a gândirii care mie îmi par a fi cele mai fertile și pe care am încercat să le formulez mai sus într-o manieră ceva mai scurtă, dar suficient de precisă. Iar faptul că el nu a realizat acest lucru se explică parțial prin interpretările epistemologice greșite pe care a crezut că [trebuie][1] să le pună la baza cercetărilor sale. Dar tocmai de această lipsă se leagă o influență foarte puternică pe care au avut-o scrierile lui Mach. Este în același timp acea latură a ideilor sale pe care o are în comun cu Avenarius și care mă determină aici să adopt o poziție opusă lui. A 203 B 203

Teoria lui Mach despre economia gândirii, ca și cea a lui Avenarius despre cel mai mic efort se referă, așa cum am văzut, la anumite fapte biologice și este vorba aici în cele din urmă despre o ramificație a teoriei evoluției. În consecință, este de înțeles că cercetările ce intervin aici pot arunca fără îndoială o lumină asupra teoriei practice a cunoașterii, asupra metodologiei cercetării științifice, dar în nici un caz asupra teoriei pure a cunoașterii, și, în particular, asupra legilor ideale ale logicii pure. Din contră, se pare însă că în

că ea mi-a părut atât de instructivă am tratat-o în cele mai mici detalii în capitolul al XII-lea al scrierii mele *Philosophie der Arithmetik* (I, 1891), și anume astfel încât să poată ilustra tipic felul în care acest gen de cercetări trebuie, în opinia mea, să fie efectuate.

[1] A: [poate].

scrierile școlii Mach-Avenarius s-a dorit fundarea teo-
riei cunoașterii din perspectiva economiei gândirii.
Împotriva acestei concepții, respectiv împotriva acestei
utilizări a economiei gândirii, se îndreaptă desigur
întregul arsenal de obiecții pe care l-am furnizat mai sus
împotriva psihologismului și relativismului. Fundarea
teoriei cunoașterii din perspectiva economiei gândirii
revine în final la fundarea ei pe psihologie; în con-
H 207 secință, | nu mai este nevoie aici nici de repetarea, nici
de adaptarea specială a argumentelor. La Cornelius,
incompatibilități evidente se acumulează prin faptul
că își propune să deducă dintr-un principiu teleo-
logic al antropologiei psihice fapte elementare ale
psihologiei care sunt la rândul lor deja presupuse chiar
A 204 pentru deducerea acestui principiu și || prin faptul că
B 204 dorește în genere să fundeze epistemologic filozofia
prin intermediul psihologiei. Aduc aminte faptul că
așa-numitul principiu nu este câtuși de puțin un prin-
cipiu rațional cu valențe explicative ultime, ci simpla
reunire a unui complex de fapte de adaptare care
așteaptă — la modul ideal — o reducție ultimă la fapte
și legi elementare, indiferent dacă o vom putea realiza
sau nu.

A pune la baza psihologiei principii teleologice ca „legi fundamentale“ cu intenția de a explica prin ele diferitele funcții psihice nu deschide o perspectivă care să încurajeze psihologia. Desigur, este instructiv să demonstrezi semnificația teleologică a funcțiilor psihice și a construcțiilor psihice mai importante; deci, să demonstrezi în detaliu cum și pe ce cale posedă complexele de elemente psihice ce se constituie real acea relație de utilitate cu conservarea de sine pe care o

așteptăm *a priori*. Dar a prezenta ceea ce este dat descriptiv ca „urmare necesară“ a acestor principii inducând astfel aparența unei explicații reale și, în plus, cu trimitere la expuneri științifice care sunt destinate, în cea mai mare parte, să dezvăluie fundamentele ultime ale psihologiei — aceasta nu poate să producă decât confuzie.

O lege psihologică sau epistemologică ce vorbește despre o *străduință* de a realiza *cât-de-mult-posibil* într-o direcție sau alta este un nonsens. În sfera pură a faptelor nu există nici un cât-de-mult-posibil, iar în sfera legității nici o străduință. Din punct de vedere psihologic, se produce în fiecare caz ceva determinat, doar atât și nimic mai mult.

Ceea ce este real în principiul economiei gândirii se reduce la faptul că există ceva de genul unor reprezentări, judecăți și alte trăiri ale gândirii și că există, în legătură cu acestea, și sentimente, care favorizează sub forma plăcerii anumite direcții de formare, A 205
||| sau ne îndepărtează de ele sub forma neplăcerii. B 205
Trebuie să constatăm apoi, în general și în linii mari, H 208
cum are loc un proces progresiv de formare a reprezentărilor și judecăților, proces prin care se formează mai întâi *experiențe* izolate din elemente lipsite la origine de semnificație, iar apoi aceste experiențe se constituie laolaltă pentru a rezulta [*o singură*][1] *unitate a experienței, mai mult sau mai puțin* ordonată. Pe baza primelor ordonări psihice, care concordă între ele în linii mari, ia naștere, conform legilor psihologice, reprezentarea despre [*o singură*][2] lume comună pentru noi toți și credința empirică oarbă în existența ei. Să

[1] În A nu este scris cursiv.
[2] În A nu este scris cursiv.

se țină însă seama că această lume nu este pentru fiecare exact aceeași; ea nu este astfel decât în mare și numai întrucât posibilitatea reprezentărilor și acțiunilor comune este garantată practic și într-o manieră suficientă. Ea nu este aceeași pentru omul comun și pentru cercetătorul științific; pentru primul, lumea este o conexiune de fapte de o regularitate doar aproximativă, străbătută de mii de contingențe, pentru celălalt, ea este natura pătrunsă de o legitate absolut riguroasă.

A arăta care sunt căile și mijloacele psihologice prin care această idee a unei lumi, ca obiect al experienței, se dezvoltă și se impune, idee suficientă pentru nevoile vieții practice (pentru autoconservare), este desigur o întreprindere de o mare importanță științifică; la fel, ca urmare imediată, este important a arăta căile și mijloacele psihologice prin care se formează în spiritul cercetătorilor științifici și al generațiilor de cercetători ideea adecvată obiectiv a unei unități riguros legice a experienței, cu conținutul ei științific ce se îmbogățește în permanență. Dar toată această cercetare nu contează din punct de vedere epistemologic. Ea poate fi de folos teoriei cunoașterii cel mult indirect, anume în scopul unei critici a prejudecăților epistemologice care țin într-adevăr doar de motive psihologice. Problema nu
A 206 B 206 este cum ia naștere experiența, naivă sau științifică, || ci care este conținutul pe care trebuie să-l aibă pentru a fi o experiență valabilă obiectiv; întrebarea este: care sunt elementele și legile ideale care întemeiază o astfel de valabilitate obiectivă a cunoașterii reale (și, mai larg,
II 209 a cunoașterii în genere) | și cum trebuie înțeleasă de fapt funcția acestei întemeieri. Cu alte cuvinte: nu ne interesează devenirea și modificarea reprezentării

despre lume, ci dreptul obiectiv prin care reprezentarea despre lume de care dispune știința se opune oricărei alteia, prin care susține că lumea *ei* este lumea obiectiv adevărată. Psihologia vrea să explice intuitiv [*einsichtig erklären*] în ce manieră se formează reprezentările despre lume; știința despre lume (ca o chintesență a diferitelor ce este lumea *realiter*, ca lume adevărată și reală; însă teoria cunoașterii vrea să înțeleagă intuitiv [*einsichtig verstehen*] în ce rezidă posibilitatea cunoașterii intuitive a realului [*die Möglichkeit einsichtiger Erkenntnis des Realen*] și posibilitatea unei științe și a unei cunoașteri în genere, din punct de vedere obiectiv-ideal.

§ 56. Continuare: ὕστερον πρότερον *— sofismul ce se produce la fundarea domeniului pur al logicii prin recurs la economia gândirii*

Aparența că avem de-a face, în cazul principiului economiei, fie cu un principiu epistemologic, fie cu unul psihologic provine în principal din confuzia dintre datul real și ceea ce este ideal logic, unde ultimul este presupus fără să ne dăm seama în primul. Recunoaștem *intuitiv* [*einsichtig*] că scopul suprem și tendința justificată ideal a oricărei explicații care vrea să depășească simpla descriere este să ordoneze faptele „oarbe" în sine (mai întâi faptele unui domeniu delimitat conceptual) sub legi cât mai generale posibil și să le unifice, în acest sens, cât mai rațional posibil. Aici, sensul expresiei „cât mai mult posibil" al funcției „unificatoare" este pe deplin clar: este idealul raționalității radicale și atotcuprinzătoare. Dacă tot ceea ce

este real se ordonează după legi, atunci trebuie să fie dată o totalitate foarte mică de legi, cât mai generale
A 207 B 207 posibil și independente deductiv unele de celelalte, || [din care pot fi derivate][1] toate celelalte legi printr-o deducție pură. Aceste „legi fundamentale“ sunt atunci
H 210 legile care acoperă cât mai mult posibil | și care sunt cele mai productive; cunoașterea lor produce absolut cea mai mare cunoaștere [*Einsicht*] a domeniului respectiv, ele permit să obținem o explicație despre tot ceea ce este în genere susceptibil de a fi explicat (unde este presupusă desigur, într-o manieră idealizantă, o capacitate nelimitată a deducției și a subsumării). Astfel, axiomele geometrice, ca legi fundamentale, explică sau acoperă totalitatea faptelor spațiale; fiecare adevăr general despre spațiu (cu alte cuvinte, fiecare adevăr geometric) este supus prin aceste axiome unei reducții evidente la temeiurile lui explicative ultime.

Acest scop, respectiv principiu al celei mai mari raționalității posibile apare astfel intuitiv [*einsichtig*] ca fiind cel mai înalt principiu al științelor raționale. Este evident că cunoașterea legilor mai generale, cum sunt cele pe care le posedăm deja în anumite cazuri, este într-adevăr lucrul cel mai de dorit, tocmai pentru că ele [trimit][2] la temeiuri mai profunde și mai cuprinzătoare. Dar este clar că acest principiu nu este unul biologic sau doar de economie a gândirii, ci mai degrabă unul *pur ideal* și, în plus, un principiu *normativ*. Prin urmare, el nu poate fi redus nici pe departe la (sau interpretat în) termenii vieții psihice și ai vieții în comunitate a umanității. A identifica tendința către o

[1] A: [la care trimit].
[2] A: [ar trimite].

raționalitate cât mai mare posibil cu o tendință biologică de adaptare sau a o deduce din ea și a o încărca apoi cu funcția unei forțe psihice fundamentale — aceasta este o sumă de absurdități ce își află o paralelă numai în interpretările psihologiste greșite ale legilor logice și în conceperea lor ca legi ale naturii. A spune că viața noastră psihică este condusă *de facto* de acest principiu contrazice de asemenea adevărul manifest; gândirea noastră reală nu este ceva care să decurgă conform elementelor ideale — ca și cum ceea ce este ideal ar fi în genere ceva de genul forțelor naturii.

Tendința *ideală* a gândirii logice ca atare || este de a A 208 B 208
se orienta spre raționalitate. Economistul gândirii (*sit venia verbo*) face din aceasta o tendință *reală* radicală a gândirii omenești, o întemeiază pe principiul vag al economiei forțelor și, în cele din urmă, o întemeiază pe adaptare; astfel crede el că a explicat regula ce spune că *trebuie* să gândim rațional, că a explicat în genere valoarea și sensul obiectiv al științei raționale. | Fără II 211
îndoială că este pe deplin îndreptățit să se vorbească despre economia în gândire, despre „unificarea“, în spiritul economiei gândirii, a faptelor prin propoziții generale, a generalităților mai joase prin cele mai înalte etc. Dar acest discurs își câștigă întemeierea numai prin comparația gândirii reale cu norma ideală recunoscută intuitiv [*einsichtig*], normă care este în consecință πρότερον τῇ φύσει. Valoarea ideală a normei este *presupoziția* oricărui *discurs* cu sens despre economia gândirii, deci nu este un rezultat posibil al unei explicații furnizate de teoria despre această economie. Noi *măsurăm* gândirea empirică prin raportare la cea ideală și constatăm că prima decurge efectiv, într-o

anumită proporție, ca și cum ar fi condusă intuitiv [*einsichtig*] de principiile ideale. În consecință, vorbim pe drept despre o teleologie naturală a organizării noastre spirituale ca despre o structură a acesteia, în conformitate cu care reprezentarea și judecata noastre decurg în mare (anume suficient pentru susținerea medie a vieții), ca și cum ar fi reglementate logic. Exceptând puținele cazuri de gândire cu adevărat intuitivă [*einsichtigen Denkens*], gândirea nu prezintă în sine garanția valabilității logice, nu este în sine ordonată teleologic intuitiv [*einsichtig*], sau ordonată indirect, printr-o intuire [*Einsicht*] precedentă. Dar din punct de vedere factual, ea prezintă o anumită raționalitate aparentă, astfel că noi, economiștii gândirii, reflectând asupra căilor gândirii empirice, putem să demonstrăm intuitiv [*einsichtig nachweisen*] că astfel de modalități ale gândirii trebuie să livreze în genere rezultate care coincid — într-o medie grosieră — cu cele riguros logice; așa cum am discutat mai sus.

Recunoaștem prin urmare acel ὕστερον πρότερον.[a]
A 209 B 209 Înainte de orice || economie a gândirii trebuie să cunoaștem deja idealul, trebuie să știm spre ce tinde știința *idealiter*, ce sunt *idealiter* conexiunile legice, principiile și legile derivate etc., și care este funcția lor; abia apoi vom putea discuta și evalua funcția cunoașterii lor sub aspectul economiei gândirii. Cu siguranță, dispunem de anumite concepte vagi despre aceste idei chiar înainte de cercetarea lor științifică, astfel că, înainte de construcția unei științe a logicii pure, poate fi vorba

[a] Sofismul în care demonstrația recurge la o propoziție care trebuie ca însăși demonstrată.

și despre economia gândirii. Dar prin aceasta, esențialul situației de fapt nu se schimbă, logica pură precede prin sine orice economie a gândirii și rămâne un nonsens să întemeiem prima pe ultima.

Încă ceva. Desigur, orice explicație și înțelegere științifică decurge | și după legi psihologice, după cum H 212 decurge și în sensul economiei gândirii. Este însă o greșeală dacă se crede din acest motiv că se poate nivela diferența dintre gândirea logică și cea naturală, că se poate prezenta activitatea științifică ca o simplă „continuare" a activității naturale, oarbe. Se poate vorbi oricât despre *teorii „naturale"*, așa cum se vorbește despre teorii logice, deși nu fără anumite riscuri. Nu trebuie însă să se treacă cu vederea că teoria logică, în adevăratul sens al cuvântului, nu realizează nici pe departe același lucru pe care îl realizează cea naturală, nici măcar pe un nivel mai înalt. Ea nu are același scop — sau mai degrabă: *ea* este cea care are un scop, pe care noi doar îl introducem apoi în „teoria naturală". Așa cum am arătat mai sus, noi măsurăm prin raportare la teoriile logice, singurele care trebuie numite astfel la modul propriu, anumite procese naturale (ceea ce înseamnă aici neintuitive [*uneinsichtige*]) ale gândirii, pe care nu le numim *teorii* naturale decât pentru că produc rezultate psihologice care sunt *ca și cum* ar rezulta logic din gândirea intuitivă [*einsichtigem Denken*], ca și cum ar fi cu adevărat teorii. Prin această denumire, cădem însă involuntar în greșeala de a atribui proprietățile esențiale ale teoriilor adevărate celor „naturale", de a vedea elementul teoretic propriu-zis ca fiind, așa-zicând, inclus în ele. | Oricât A 210 de multă asemănare ar putea să prezinte aceste teorii

B 210 naturale, ca procese psihice, cu teoriile adevărate, | ele rămân totuși esențial diferite. Teoria logică este teorie pe temeiul conexiunii necesare și ideale care o guvernează; în schimb, ceea ce numim aici teorie naturală este o desfășurare de reprezentări sau de convingeri contingente fără o conexiune intuitivă [*einsichtigen*], fără o forță unificatoare, dar de o oarecare utilitate medie, din punct de vedere practic, ca și cum ar avea la bază ceva de genul unei teorii.

Greșelile acestei direcții ce pledează pentru economia gândirii se nasc în cele din urmă din faptul că interesul de cunoaștere al reprezentanților ei — ca și al psihologiștilor în genere — rămâne atașat de latura empiristă a științei. Într-o anumită măsură, ei nu văd pădurea din cauza copacilor. Ei se ocupă cu trudă de știință ca fenomen biologic și nu observă că nu ating deloc problema epistemologică a științei ca unitate ideală a adevărului obiectiv. Vechea teorie a cunoașterii, pentru care idealul era încă o problemă, este pentru
H 213 ei aberantă; | ea nu ar putea fi demnă să devină obiectul unei preocupări științifice decât într-un singur mod: anume pentru a demonstra funcția sa *relativă* de economie a gândirii, pe o treaptă mai joasă de dezvoltare a filozofiei. Dar cu cât suntem mai amenințați ca această apreciere a problemelor și a direcțiilor principale ale teoriei cunoașterii să devină o modă filozofică, cu atât mai mult este necesar ca cercetarea[1] să i se opună, și cu atât mai mult este nevoie totodată ca, printr-o discuție cât de vastă posibil a controverselor principiale, și, în particular, printr-o analiză cât de pătrunzătoare

[1] În A urmează: [austeră].

posibil a direcțiilor de gândire fundamental diferite, în sfera realului și a idealului, să pregătim drumul pentru acea clarificare intuitivă [*einsichtige Klärung*], care este presupoziția fundamentării definitive a filozofiei. Scrierea de față speră și ea să contribuie cu ceva la această sarcină.

CAPITOLUL X H 214 A 211 B 211

Încheierea considerațiilor critice

§ 57. Reflecții cu privire la interpretările evident greșite ale contribuțiilor noastre logice

Cercetările noastre de până acum au fost cu precădere critice. Credem că am demonstrat prin ele lipsa de susținere a oricărei forme de logică empiristă sau psihologistă, oricum ar fi ea configurată. Logica în sensul unei metodologii științifice își are fundamentele sale prime în afara psihologiei. Ideea unei „logici pure“, ca știință teoretică, independentă de orice empirie, deci și de psihologie, știință care face cu putință, ca în primul rând, o tehnică a cunoașterii științifice (logica în sensul comun teoretico-practic), această idee trebuie admisă ca valabilă, iar sarcina imperioasă de a o edifica în independența sa trebuie să fie abordată cu seriozitate. — Ne este oare permis să ne mulțumim cu aceste rezultate, mai mult, putem oare spera ca ele să fie considerate rezultate? Să se fi străduit oare logica timpurilor noastre în van într-o direcție greșită — această știință sigură de succesele ei, care a fost elaborată de cercetători atât de însemnați și recompensată printr-o recunoaștere atât de răspândită?* | Cu greu H 215

* Atunci când O. Külpe spune despre logică (*Einleitung in die Philosophie*, 1895, p. 44) că este: „fără îndoială, nu numai una dintre

A 212 se va admite așa ceva. || Este posibil ca, în discutarea
B 212 problemelor de principiu, critica idealistă să provoace

disciplinele filozofice cel mai bine dezvoltate, ci și una dintre cele mai sigure și mai definitive" este posibil să fie corect; dar în evaluarea la care am ajuns cu privire la siguranța și caracterul închis al logicii, din punct de vedere științific, ar trebui să consider aceasta totodată ca un simptom (A: [indicator]) pentru nivelul scăzut al filozofiei *științifice* din zilele noastre. Și aici aș vrea să adaug întrebarea: nu ar trebui totuși să fie posibil să pregătim puțin câte puțin sfârșitul
B 212 acestei stări de lucruri triste dacă întreaga | energie a gândirii științifice
A 212 s-ar orienta spre | rezolvarea definitivă a problemelor ce pot fi formulate clar și care pot fi mai întâi rezolvate cu certitudine, oricât de restrânse, anoste și poate chiar lipsite de orice interes ar putea ele să pară, considerate în și pentru sine? Este însă evident și fără alte completări că lucrul acesta privește în primul rând logica pură și teoria cunoașterii. Dispunem aici din abundență de muncă exactă, care abordează problemele cu siguranță și care este făcută odată pentru totdeauna. Trebuie numai să apelăm la ea. „Științele exacte" (printre care vor se vor număra într-o zi cu siguranță și disciplinele numite mai sus) datorează și ele întreaga lor măreție acestei modestii care se mulțumește cu puțin și care, pentru a folosi o expresie cunoscută, „își concentrează întreaga lor putere în punctele cele mai mici". Punctele de început, care sunt de mică importanță din perspectiva întregului, se dovedesc a fi întotdeauna bazele marilor progrese, dar numai cu condiția să fie sigure. Această convingere este deja activă, cu siguranță, peste tot în filozofie; dar, așa cum am învățat să văd lucrurile, ea este activă de cele mai multe ori în direcția greșită, și anume astfel încât cea mai bună energie științifică este acordată psihologiei — psihologiei ca știință explicativă a naturii, de care filozofia nu este interesată mai mult sau altfel decât este interesată de științele despre procesele fizice. Tocmai acest lucru nu vor să-l accepte psihologiștii; se vorbește chiar despre marile progrese obținute tocmai cu privire la fundarea psihologică a disciplinelor filozofice. La fel stau lucrurile și în logică. Dacă înțeleg corect, acesta este o concepție foarte răspândită asupra lucrurilor, concepție căreia Elsenhans i-a dat expresie de curând prin cuvintele: „Dacă logica de astăzi tratează cu un succes crescând problemele logice, ea datorează aceasta înainte de toate aprofundării psihologice a obiectului ei." (*Zeitschrift für Philosophie*, vol. 109 [1896], p. 203) Probabil că la fel aș fi vorbit și eu înaintea cercetărilor de față, respectiv înainte de a cunoaște dificultățile de netrecut la care m-a condus concepția psihologistă în filozofia matematicii. Însă acum, când am reușit să înțeleg pe baza celor

un sentiment de disconfort; dar pentru cei mai mulți este suficient să arunce o privire asupra mândrei serii de opere importante, de la Mill la Erdmann | și Lipps, A 213
pentru a restabili încrederea ezitantă. Se va spune că trebuie să existe totuși | mijloace pentru a rezolva cumva B 213
aceste argumente și de a le pune în acord cu conținutul științei atât de înfloritoare, iar dacă nu, este posibil atunci să fie vorba doar despre o reevaluare epistemologică a științei, | reevaluare care, deși nu lipsită de im- II 216
portanță, nu va avea totuși consecința revoluționară de a suprima semnificația ei esențială. Se va spune în orice caz că unele chestiuni trebuie concepute mai exact, că unele expuneri izolate mai puțin prudente trebuie limitate convenabil sau că ordinea cercetărilor va trebui modificată. Este posibil într-adevăr să conteze acțiunea în sine de a stabili cu precizie cele câteva principii pur logice și de a le separa de expunerile empirico-psihologice ale tehnicii logice. Cu astfel de idei s-ar putea declara mulțumiți aceia care simt forța argumentării idealiste dar nu posedă curajul necesar al consecințelor.

Restructurarea radicală prin care logica, în concepția noastră, trebuie să treacă ar putea de altfel să se

mai clare temeiuri caracterul eronat al acestei concepții, pot într-adevăr să mă bucur de dezvoltarea altfel foarte promițătoare a psihologiei științifice și să-i păstrez interesul cel mai viu, însă nu ca cineva care așteaptă de la ea propriu-zis explicații *filozofice*. Pentru a nu provoca o neînțelegere totală asupra a ceea ce vreau să spun, trebuie totuși să adaug [că eu diferențiez clar între psihologia empirică și fenomenologie, care servește primei ca fundament (după cum și criticii cunoașterii, dar în cu totul altă manieră); ultima este înțeleasă ca o teorie pură despre esența trăirilor] (A: [că eu disting fenomenologia descriptivă a experienței interne, care stă la baza psihologiei empirice și totodată, dar în cu totul alt mod, la baza criticii cunoașterii]). Aceasta va apărea cu claritate în [al doilea volum al] (A: [a doua parte a]) acestei scrieri.

lovească deja de antipatie și neîncredere, pentru faptul că ea poate să pară cu ușurință, mai ales la un examen superficial, ca fiind o *simplă reacție*. Că *nu* se intenționează așa ceva, că restabilirea legăturilor cu tendințele îndreptățite din filozofia mai veche nu vrea să realizeze o restituire a logicii tradiționale, aceasta ar fi trebuit să reiasă oricum la o privire mai atentă a conținutului analizelor noastre; prea multă speranță nu putem pune însă în ideea că prin astfel de indicații reușim să depășim întreaga neîncredere și să prevenim interpretarea greșită a intențiilor noastre.

§ 58. Punctele noastre de convergență cu mari gânditori din trecut și, pentru început, cu Kant

Nici împrejurarea că putem să apelăm la *autoritatea*
A 214 *unor mari gânditori* precum Kant, Herbart | și Lotze
și, înaintea lor, Leibniz nu ne poate veni în ajutor, date
B 214 fiind prejudecățile care domină. | Ba chiar, ar putea contribui mai degrabă la consolidarea neîncrederii.

Dintr-un punct de vedere general, suntem trimiși la separarea kantiană a logicii pure de cea aplicată. Într-adevăr, putem să fim de acord cu ceea apare la prima vedere în opiniile sale referitoare la această separare. Cei drept, numai cu anumite precauții adecva-
II 217 te. De exemplu, | nu vom accepta, desigur, ca facultăți ale sufletului în sens propriu acele concepte mitice și derutante la care Kant ține atât de mult și pe care le folosește chiar în legătură cu distincția în chestiune, mă refer la conceptele de intelect și rațiune. Intelect sau rațiune, ca facultăți ale unui anumit comportament normal al gândirii presupun, în conceptele lor, logica pură — care definește chiar normalul — și astfel, dacă

am recurge la ea la modul serios, nu am fi mai inteligenți decât dacă am dori să explicăm, în cazul analog, arta dansului prin facultatea de a dansa (i.e. facultatea de a dansa artistic), arta picturii prin facultatea de a picta etc. Noi luăm termenii de intelect și rațiune mai degrabă ca simpli indici de orientare către „forma gândirii" și legile sale ideale pe care logica trebuie să le adopte, în opoziție cu psihologia empirică a cunoașterii. Astfel, abia după limitări, interpretări și determinări mai precise de acest fel ne simțim aproape de teoriile lui Kant.

Însă nu ar trebui ca tocmai acest acord să conducă la compromiterea concepției noastre despre logică? Logica pură (care ar fi propriu-zis doar știință) trebuie să fie după Kant *„scurtă și aridă"*, „așa cum o cere expunerea metodică a unei teorii elementare a intelectului".* Toată lumea cunoaște prelegerile kantiene editate de Jäsche și știe în ce grad îndoielnic | corespund A 215
ele acelei exigențe caracteristice. Să fie această logică, a cărei insuficiență este de nedescris în cuvinte, modelul spre care să tindem? | Nimeni nu va dori să [se fa- B 215
miliarizeze][1] cu ideea acestei reduceri a științei la concepția logicii aristotelico-scolastice. Și spre această idee se pare că ne îndreptăm, cum ne învață Kant însuși, când spune că logica ar avea după Aristotel caracterul unei științe închise. Elaborarea scolastică a silogisticii, introdusă de câteva determinări conceptuale expuse solemn — nu este tocmai o perspectivă înălțătoare.

* *Kritik der reinen Vernunft*, Einleitung zur transzendentalen Logik, I, *WW*, Hartenstein[b], III, p. 83.

[1] A: [fie asociat].

La aceste lucruri vom răspunde desigur: faptul că ne simțim mai aproape de concepția despre logică a
H 218 lui Kant decât de cea a lui Mill | sau Sigwart nu înseamnă că aprobăm întregul conținut al acesteia, nici configurarea concretă pe care Kant a dat-o ideii sale despre o logică pură. Suntem de acord cu Kant în tendința principală, nu considerăm însă că a întrevăzut cu claritate esența disciplinei în cauză și că a expus-o conform semnificației sale adecvate.

§ 59. Punctele de convergență cu Herbart și Lotze

Suntem mai aproape de altfel de Herbart decât de Kant, și în principal pentru că la el iese în relief cu mai mare claritate și este luat [explicit][1] în considerare în diferența dintre domeniul pur logic și cel psihologic un punct cardinal efectiv hotărâtor în această privință, anume *obiectivitatea „conceptului“*, adică *a reprezentării în sens pur logic.*

„Orice *lucru gândit*“ — se spune de exemplu în opera sa principală de psihologie* — „considerat exclusiv în ceea ce privește calitatea sa, este un concept în sensul logic al cuvântului.“ Aici „nu contează subiectul gânditor; unui astfel de subiect nu îi pot fi atribuite concepte decât în sens psihologic, pe când conceptul
A 216 de om, | conceptul de triunghi etc. nu aparțin nimănui în mod particular. În general, fiecare concept *există* în înțeles logic *numai o singură dată*; ceea ce nu ar fi
B 216 cu putință dacă numărul conceptelor ar crește | odată

[1] Completare în B.

* HERBART, *Psychologie als Wissenschaft*, II, § 120 (ediția originală, p. 175).

cu numărul subiecților ce-și reprezintă aceleași concepte sau chiar cu numărul diferitelor acte de gândire prin care, psihologic vorbind, un concept este produs și exprimat.“ Citim astfel mai departe (în același paragraf, *loc. cit.*): „Acele *entia* ale vechii filozofii nu sunt, nici chiar la Wolff, nimic altceva decât concepte în sens logic [...] Chiar și vechiul principiu *essentiae rerum sunt immutabiles* se plasează în acest context. El nu exprimă decât ideea următoare: *conceptele sunt ceva complet atemporal*; acelea dintre ele care sunt adevărate în toate raporturile lor logice, în consecință și propozițiile și raționamentele științifice formate din ele, sunt și rămân adevărate, atât pentru cei vechi cât și pentru noi | — în cer ca și pe pământ. Însă conceptele, II 219
luate în acest sens care spune că ele oferă o cunoaștere comună pentru toți oamenii și toate timpurile, nu au în sine nimic psihologic [...] Din punct de vedere psihologic, un concept este acea reprezentare care are ca reprezentat al său conceptul în semnificația sa logică; sau prin care reprezentatul (ceea ce trebuie reprezentat) este cu adevărat reprezentat. În acest sens, fiecare are într-adevăr conceptele *sale*, pentru sine; Arhimede cerceta propriul său concept de cerc și Newton la fel, pe al lui; acestea erau două concepte în sens psihologic, deși din punct de vedere logic nu este decât unul singur pentru toți matematicienii.“

Analize asemănătoare găsim în a doua secțiune a tratatului *Introducere în filozofie*. Chiar prima propoziție sună astfel*: „Ideile noastre luate în ansamblu pot fi considerate din două perspective; în parte ca

* HERBART, *Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie*[5], § 34, p. 77.

activităţi ale spiritului nostru, în parte din punct de vedere a ceea ce este gândit prin ele. În ultima privinţă, ele se numesc *concepte*, cuvânt care, în măsura în care denumeşte *ceea ce este conceput*, impune abstractizare, într-o manieră prin care reuşim să obţinem, să producem [şi][1] să reproducem ideea." În § 35 *loc. cit.*, Herbart neagă că două concepte pot fi perfect identice; căci în acest caz, „nu s-ar deosebi în privinţa a ceea ce este gân-
A 217 dit prin ele, ele nu s-ar deosebi astfel | absolut deloc în calitatea lor de *concepte*. Dimpotrivă, gândirea unuia şi aceluiaşi concept poate fi repetată de multe ori, pro-
B 217 dusă şi evocată cu ocazii foarte diferite, | realizată de nenumărate fiinţe raţionale, fără ca prin aceasta conceptul să se multiplice." El cere într-o notă „să se reţină bine că conceptele nu sunt nici *obiecte reale*, nici *acte veritabile ale gândirii*. Ultima eroare este şi astăzi prezentă; ca urmare, unii consideră logica drept o istorie naturală a intelectului şi cred că pot recunoaşte în ea legile şi formele gândirii înnăscute, lucru prin care psihologia este compromisă." În alt loc* se spune: „Dacă pare necesar, se poate dovedi printr-o inducţie completă că nici o singură teorie, dintre toate teoriile ce aparţin incontestabil logicii pure, de la opoziţii şi subordonări ale conceptelor până la sorite, nu presupune ceva de ordin psihologic. Logica pură are de a face în întregime cu *condiţiile a ceea ce este gândit*, ale conţinutului reprezentărilor noastre (deşi nu în mod special cu acest conţinut); dar nicăieri cu activitatea gândirii, nicăieri cu posibilitatea psihologică, deci metafizică a acesteia. Doar logica aplicată are nevoie

[1] A: [sau].

* *Psychol. als Wiss.*, § 119 (ediţia originală II, p. 174).

de cunoștințe psihologice, la fel ca morala aplicată, | și anume în măsura în care trebuie examinată, conform naturii sale, materia care se dorește să fie structurată conform prescripțiilor date." II 220

Întâlnim în această privință multe analize instructive și importante, pe care logica modernă mai degrabă le-a ignorat decât să le examineze cu seriozitate. Nu dorim însă ca această trimitere la autoritatea lui Herbart să fie înțeleasă greșit. Ea nu înseamnă câtuși de puțin întoarcerea la ideea și modul de tratare al logicii pe care Herbart a avut-o în vedere și pe care a realizat-o într-o manieră atât de remarcabilă competentul său elev, Drobisch.

Cu siguranță că Herbart are un mare merit mai ales cu privire la punctul expus mai sus, prin sublinierea idealității conceptului. Chiar și formularea conceptului său de concept trebuie | apreciată, fie că suntem de acord A 218
sau nu cu terminologia sa. Pe de altă parte, mie îmi pare că Herbart nu a trecut dincolo de anumite intuiții total izolate și încă imperfect maturizate, | și că a com- B 218
promis total intențiile sale cele mai bune prin multe idei false, care au devenit din păcate foarte influente.

Deja faptul că Herbart nu a remarcat echivocul fundamental al unor expresii precum conținut, obiect reprezentat, obiect gândit — echivoc indus prin faptul că ele desemnau pe de o parte semnificația ideală identică a expresiilor corespunzătoare și pe de altă parte elementul obiectiv reprezentat în fiecare caz — a avut efecte nocive. Din câte văd eu, Herbart nu a pronunțat singurul lucru care ar fi putut să clarifice în determinarea conceptului de concept, anume: conceptul sau reprezentarea în sens logic nu este nimic altceva decât semnificația identică a expresiilor corespunzătoare.

Mai importantă este însă eroarea fundamentală prin care Herbart stabilește esențialul idealității conceptului logic în *normalitatea* sa. Lui Herbart îi scapă astfel sensul idealității adevărate și autentice, al unității semnificației în multiplicitatea dispersată a trăirilor. Se pierde tocmai sensul fundamental al idealității, sens conform căruia idealul și realul sunt separate[1] printr-un abis de netrecut, iar sensul de normalitate ce-i este substituit produce confuzie în sfera concepției lo-
H 221 gice | fundamentale.* În corelație strânsă cu cele de mai sus stă faptul că Herbart crede că a găsit o formulă salvatoare atunci când opune *logica* înțeleasă ca *morală a gândirii* psihologiei, înțeleasă ca istorie naturală a intelectului.** El nu are nici o idee despre știința teoretică pură ce se ascunde în spatele acestei morale (la fel și în cazul moralei în sens comun) și încă mai puțin
A 219 despre sfera și limitele naturale | ale acestei științe și despre unitatea ei intimă cu matematica pură. Astfel, reproșul de insuficiență atinge în mod justificat, în această privință, și logica lui Herbart, la fel cum atin-
B 219 gea logica lui Kant și | logica aristotelico-scolastică, chiar dacă se arată superioară în altă privință, prin obișnuința unei cercetări exacte, ce se derulează de la sine și pe care a cultivat-o în sfera ei restrânsă. În strânsă relație cu acea eroare fundamentală se află și confuzia căreia îi cade pradă teoria herbartiană a cunoașterii, teorie ce se arată total incapabilă să recunoască problema,

[1] În A urmează: [ca].

* *Cf.* în legătură cu această temă capitolul despre unitatea speciilor în [volumul al doilea] (A: [partea doua]).

** HERBART, *Lehrbuch zur Psychologie*[3], § 180, p. 127 a ediției speciale, 1882.

care doar pare să fie atât de profundă, a armoniei dintre derularea subiectivă a gândirii logice și gândirea reală despre realitatea exterioară, în ceea ce este, anume o falsă problemă născută din lipsă de claritate, așa cum vom dovedi mai târziu.

Toate acestea sunt valabile și pentru logicienii din sfera de influență a lui Herbart, în special pentru Lotze, care a preluat câteva dintre sugestiile lui Herbart, le-a aprofundat cu mare subtilitate și le-a dezvoltat mai departe într-o manieră originală. Lui îi datorăm mult; dar constatăm din păcate că și frumoasele sale străduințe au fost distruse prin confuzia herbartiană dintre idealitatea [specifică][1] și idealitatea normativă. Opera sa logică principală, oricât de bogată în idei [originale][2] și demne de un gânditor profund, devine prin aceasta o încrucișare hibridă și lipsită de armonie dintre logica psihologistă și logica pură.* | B I 222

§ 60. Punctele de convergență cu Leibniz

L-am numit mai sus și pe Leibniz printre marii filozofi la care trimite concepția despre logică apărată aici. Față de el ne aflăm relativ cel mai aproape. Chiar și convingerile logice ale lui Herbart le simțim mai aproape de noi, | față de cele ale lui Kant, numai în A 220

[1] A: [așa-zicând platonică]. Modificarea în B corespunde „Rectificărilor" la A.

[2] A: [extrem de remarcabile].

* [Critica teoriei cunoașterii a lui Lotze, prevăzută în prima ediție pentru anexa la volumul al II-lea, nu a putut fi publicată din lipsa spațiului.] În A, în locul acestei note: [Vom avea ocazia în volumele următoare („Rectificările" la A: [în următoarele părți ale scrierii]) să examinăm critic teoria epistemologică a lui Lotze, în special capitolul său despre semnificația reală și formală a logicului.]

măsura în care Herbart, în opoziție cu Kant, a reînnoit ideile lui Leibniz. Însă Herbart nu se arată totuși capabil să valorifice, fie și numai aproximativ, tot ceea ce este bun la Leibniz. El rămâne cu mult în urma măreției concepțiilor acestui puternic gânditor care face
B 220 [*unul și același lucru*][1] din matematică și logică. | Vom spune câteva cuvinte despre aceste concepții, față de care ne simțim animați de o simpatie specială.

Motivul care a declanșat începutul filozofiei moderne, ideea unei perfecționări și reconfigurări a științelor, [a condus][2] și pe Leibniz la eforturi [neîncetate][3] pentru reformarea logicii. Însă mai pătrunzător decât predecesorii săi și în loc să blameze logica scolastică, acuzând-o de un formalism gol, el o concepe ca pe o valoroasă treaptă preliminară a logicii adevărate, care, în ciuda imperfecțiunii sale, poate să ofere un sprijin adevărat gândirii.* Elaborarea sa în direcția unei *discipline cu o formă și rigurozitate matematice*, în direcția unei *matematici universale într-un sens cât mai înalt și mai cuprinzător* este un scop căruia Leibniz îi consacră eforturi mereu noi.

Voi urma aici indicațiile din *Nouveaux Essais*, Cartea a IV-a, cap. XVII. *Cf.* de ex. § 4, *Opp. phil.*, Erdm. 395, unde teoria despre formele silogismului,
II 223 extinsă la o teorie foarte generală despre | *„argumens en forme“*, este caracterizată ca fiind *„une espèce de Mathématique universelle*, *dont l'importance n'est pas*

[1] În A nu este scris cursiv.
[2] A: [conduce].
[3] A: [neobosite].
* *Cf.* de ex. pledoaria leibniziană detaliată în favoarea logicii tradiționale — deși „abia dacă este o umbră“ a aceleia pe care „el ar fi dorit-o“ — în scrisoarea către Wagner, *Opp. philos.*, *Erdm.*, pp. 418 și urm.

assez connue."[a] „*Il faut savoir*", se spune acolo, „*que par les argumens en forme je n'entends pas seulement cette manière scolastique d'argumenter, dont on se sert dans les collèges, mais tout raisonnement qui conclut par la force de la forme, et où l'on n'a besoin de suppléer aucun article; desorte qu'on sorites, un autre tissu de syllogisme, qui évite la répétition, même un compte bien dressé, un calcul d'Algèbre, une analyse des infinitésimales me seront à peut | près des arguments en forme,* A 221
puisque leur forme de raisonner a été prédémontrée, en sorte qu'on est sûr de ne s'y point tromper."[b] Sfera acestei *Mathématique universelle* concepută aici ar fi astfel mult mai întinsă decât sfera calculului logic, la a cărei construcție Leibniz a muncit mult fără să ajungă la un bun sfârșit. | Leibniz ar fi trebuit de fapt să inclu- B 221
dă în această matematică generală întreaga *Mathesis universalis*, în sensul cantitativ obișnuit (care constituie conceptul leibnizian *restrâns* de *Mathesis universalis*), cu atât mai mult cu cât el a caracterizat de altfel în mod repetat argumentele pur matematice ca „*argumenta in forma*". La fel, în matematica generală ar fi trebuit să intre și *Ars combinatoria, seu Speciosa generalis, seu*

[a] „Un soi de *matematică universală*, a cărei importanță nu este suficient cunoscută" (*Noi eseuri asupra intelectului omenesc*, trad. de Marius Tianu, București, All Educational, 2003, p. 366).

[b] „Însă trebuie știut că prin *argumentele formale* eu nu înțeleg doar acest mod scolastic de a argumenta, care este folosit în colegii, ci orice argument care conchide prin forța formei, și unde nu avem nevoie să înlocuim nici un termen, astfel încât un *sorit*, o altă urzeală silogistică care evită repetiția, chiar un calcul bine întocmit, un calcul algebric, o analiză a infinitezimalilor vor fi asimilate argumentelor formale, pentru că forma lor de a raționa a fost pre-demonstrată, astfel încât suntem siguri de faptul că nu ne înșelăm." (*Noi eseuri asupra intelectului omenesc, op. cit.*, p. 366).

doctrina de formis abstracta[a] (*cf* scrierile matematice din ediția *Perz*, vol. VII, pp. 24, 49 și urm., 54, 159, 205 și urm., dar și alte locuri), care formează partea fundamentală a *Mathesis universalis* într-un sens mai larg, dar nu în sensul cel mai larg menționat mai sus, în timp ce aceasta este diferențiată ea însăși de logică, fiind domeniu subordonat ei. *Ars combinatoria*, care este pentru noi în special interesantă, este definită de Leibniz, *loc. cit.* VII, p. 61, ca *„doctrina de formulis seu ordinis, similitudinis, relationis etc. expressionibus in universum"*[b]. Ca *scientia generalis de qualitate*, ea este opusă aici acelei *scientia generalis de quantitate*[c] (matematicii generale în sens comun). *Cf.* aici valorosul loc din ediția lui *Gerhardt* a scrierilor filozofice, vol. VII, pp. 297 și urm.: *„Ars Combinatoria speciatim mihi illa est scientia (quae etiam generaliter characteristica sive speciosa dici posset), in qua tractatur de rerum formis sive formulis in universum, hoc est de qualitate in genere sive de simili et dissimili, prout aliae atque aliae formulae ex ipsis a, b, c etc. (sive quantitates sive aliud quoddam repraesentent) inter se combinatis oriuntur, et distinguitur ab Algebra quae agit de formulis ad quantitatem applicatis, sive de aequali et inaequali. Itaque Algebra subordinatur Combinatoriae, ejusque regulis continue utitur, quae tamen longe generaliores sunt, nec in Algebra tantum sed et in arte deciphratoria, in variis ludorum generibus, in ipsa*

[a] „Arta combinatorie, sau doctrina formelor generale de conexiune, sau doctrina abstractă despre forme" (trad. Elena Cojocariu).

[b] „Doctrina principiilor sau a formelor de exprimare a ordinii, a similitudinilor, a relațiilor din univers" (trad. Elena Cojocariu).

[c] „Știința generală a calității, știința generală a cantității (trad. Elena Cojocariu).

geometria lineariter ad veterum morem tractata, denique in omnibus ubi similitudinis ratio habetur locum habent.“[a] — Intuițiile lui Leibniz, care devansează atât de mult epoca sa, îi apar cunoscătorului matematicii „formale“ moderne și al logicii matematice ca fiind clar conturate și demne de un grad înalt de admirație. Remarc în mod expres faptul că ultimul aspect privește A 222 | și fragmentele lui Leibniz | despre *scientia generalis* H 224 respectiv *calculus ratiocinator*[b], fragmente din care critica elegantă dar superficială a lui Trendelenburg nu a fost în stare să deducă prea multe lucruri folositoare. (*Historische Beiträge zur Philosophie*, vol. III.) | B 222

Leibniz trimite totodată, în observații repetate și energice, la necesitatea extinderii logicii la o teorie matematică a probabilității. El cere de la matematicieni o analiză a problemelor pe care le implică jocurile de noroc și așteaptă de aici o încurajare consistentă pentru gândirea empirică și critica logică a acesteia.* Pe scurt, Leibniz a întrevăzut prin intuiții geniale marile achiziții

[a] „Pentru mine, arta combinatoric reprezintă mai ales știința (care în general poate fi numită caracteristică sau expresivă) în cadrul căreia se tratează despre formele sau principiile lucrurilor din univers, adica despre calitate în general, fie despre calitatea asemănărilor, fie a deosebirilor, după cum și despre alte și alte formule care apar din chiar a, b, c etc. (care reprezintă fie cantități, fie altceva), combinate între ele, și se deosebește de Algebră, care lucrează cu formule cantitative, atât ale egalității cât și ale inegalității. Și astfel, Algebra se subordonează Combinatoricii, și se folosește în permanență de regulile ei, care totuși sunt mult mai generale și care își au locul nu numai în Algebră, ci și în arta descifrării, în diversele genuri de exerciții, în chiar geometria lineară concepută conform tradiției înaintașilor, și în cele din urmă în toate lucrurile în care se măsoară asemănările.“ (trad. Elena Cojocariu)

[b] „Știința generală, calculul evaluator“ (trad. Elena Cojocariu).

* *Cf.* de ex. *Nouv. ess.* Cartea a IV-a, cap. XVI, § 5, *Opp. phil.*, *Erdm.*, pp. 388 și urm.; Cartea a IV-a, cap. II, § 14, *loc. cit.*, p. 343. *Cf.* și fragmentele despre *scientia generalis*, *loc. cit.*, pp. 84, 85 etc.

pe care a trebuit să le înregistreze logica după Aristotel, teoria probabilității și analiza matematică a raționamentelor (silogistice și nonsilogistice), analiză ajunsă la maturitate abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Prin *Combinatoria* sa, el este și părintele spiritual al teoriei pure a multiplicității, al acestei discipline apropiate de logica pură, ba chiar intim legată de aceasta. (*Cf.* mai jos § 69 și 70, pp. 247 și urm.)

Prin toate acestea, Leibniz stă la baza acelei idei a logicii pure pe care o apărăm aici. Nimic nu-i este mai străin decât ideea că bazele fundamentale ale unei arte fecunde a cunoașterii ar putea să se afle în psihologie. Aceste baze sunt, pentru el, în întregime *a priori*. Ele constituie fără îndoială o disciplină de o formă matematică, disciplină care, luată ca atare, închide în sine, la fel ca aritmetica pură, vocația unei reglementări practice
I I 225 A 223 a cunoașterii.* ||

§ 61. Necesitatea cercetărilor particulare în scopul întemeierii din punctul de vedere al criticii cunoașterii și al realizării parțiale a ideii logicii pure

Autoritatea lui Leibniz va fi încă mai puțin acceptată decât cea a lui Kant sau Herbart, mai cu seamă pentru
B 223 că el | nu a reușit să ofere intențiilor sale grandioase greutatea pe care o dă o muncă dusă la bun sfârșit. El ține

* Astfel, pentru Leibniz, *Mathesis universalis* coincide, în sensul cel mai restrâns, cu *Logica Mathematicorum* (Pertz, *loc. cit.*, vol. VII, p. 54), iar pe aceasta (numită și *Logica Mathematica*, *loc. cit.*, p. 50) el o definește ca *Ars judicandi atque inveniendi circa quantitates* [Arta de a judeca și de a cerceta în funcție de cantitate]. Aceasta se aplică desigur și la *Mathesis universalis*, în sensul mai larg și în sensul cel mai larg al expresiei.

de o epocă trecută, dincolo de care știința nouă crede că a avansat cu mult. Autoritățile nu cântăresc în genere mult în fața unei științe dezvoltate pe scară largă și care se presupune că este sigură și bogată în rezultate. Iar eficiența lor trebuie să fie cu atât mai scăzută cu cât lipsește în cazul lor un concept clarificat suficient și consolidat într-o formă pozitivă al disciplinei în discuție. Este clar că, dacă nu dorim să rămânem la jumătatea drumului și să expunem reflecțiile noastre critice pericolului de sterilitate, trebuie să ne asumăm sarcina de *a construi ideea logicii pure pe o bază suficient de largă*. Numai dacă vom oferi o reprezentare mai exact conturată despre semnificația și caracterul cercetărilor sale fundamentale și dacă vom reliefa cu mai mare precizie conceptul ei pe baza unor *analize particulare* detaliate concrete, putem să înlăturăm prejudecata că logica pură ar avea de-a face cu un domeniu neînsemnat de propoziții destul de triviale. Vom vedea, din contră, că întinderea disciplinei este considerabilă și anume nu doar în ce privește conținutul ei de teorii sistematice, ci, înainte de toate, în ceea ce privește cercetările dificile și importante necesare pentru fundamentarea și aprecierea ei filozofică.

Pretinsa neînsemnătate a domeniului de adevăruri logice pure nu ar fi de altfel, ca singură, un argument pentru tratarea ei ca un simplu element auxiliar al tehnicii logice. Un postulat al interesului pur teoretic pretinde ca ceea ce formează o unitate teoretică închisă în sine | să fie expus și în această calitate a închiderii A 224
teoretice, nu ca un simplu element auxiliar, care servește unor scopuri exterioare. Dacă cercetările de până acum au lămurit cel puțin faptul că înțelegerea corectă a esenței logicii pure și a poziției sale unice față de toate

II 226 celelalte științe | este una dintre problemele cele mai
B 224 importante[1] ale întregii teorii a cunoașterii, | atunci este de asemenea de un interes vital pentru această știință filozofică fundamentală ca logica pură să fie expusă cu adevărat în puritatea și autonomia ei.[2] Desigur, teoria cunoașterii nu ar trebui să fie înțeleasă ca o disciplină ce urmează metafizicii sau chiar coincide cu ea, ci ca o disciplină care îi precede, după cum precede și psihologia și toate celelalte discipline.

Anexă. Referințe la F.A. Lange și B. Bolzano

Oricât de mare este distanța ce separă concepția mea despre logică de concepția lui F.A. Lange, sunt de acord cu el și consider că este un câștig pentru disciplina noastră faptul că, într-o epocă în care logica pură este în general subestimată, el a apărat cu hotărâre convingerea după care *„știința are de așteptat un sprijin esențial de la încercarea de a trata separat elementele pur formale ale logicii“.** Adeziunea noastră merge chiar mai departe, ea privește la modul mai general și ideea disciplinei, pe care Lange nu reușește ce-i drept să o aducă la o claritate substanțială. Nu fără temei, separarea logicii pure joacă pentru el rolul unui impuls ce trimite la acele teorii pe care el le caracterizează ca
A 225 fiind „apodicticul logicii“, | anume „teoriile care pot fi dezvoltate într-o modalitate absolut constrângătoare,

[1] În A urmează: [, dacă nu *cea* mai importantă].

[2] În A urmează: [Într-adevăr, nu știam dacă teoria cunoașterii merită în genere *pe deplin* numele de știință și dacă nu cumva întreaga logică pură ar trebui concepută ca parte componentă a ei, respectiv invers, dacă cercetarea epistemologică nu ar trebui concepută ca anexă filozofică la logica pură].

* F.A. LANGE, *Logische Studien*, p. 1.

asemenea teoremelor matematicii ..." Și demn de a fi luat în seamă este ceea ce adaugă: „Simplul fapt al *existenței adevărurilor constrângătoare* este atât de important încât trebuie urmărită cu grijă fiecare urmă a lor. Neglijarea acestor cercetări pe temeiul valorii reduse a logicii formale sau din cauza insuficienței sale ca teorie despre gândirea omenească ar trebui respinsă înainte de toate, dacă acceptăm acest punct de vedere, pentru că se confundă scopurile teoretice cu cele practice. O astfel de obiecție ar trebui privită cam în același fel în care am privi un chimist care și-ar refuza să analizeze un corp compus deoarece acesta || ar fi mai valoros în starea sa compusă, în timp ce elementele componente luate izolat nu ar avea probabil nici o valoare."* La fel de corect se spune în alt loc: „Ca știință apodictică, logica formală are o valoare care este total independentă de utilitatea sa, întrucât fiecărui sistem de adevăruri valabile *a priori* i se cuvine considerarea cea mai înaltă."** II 227 B 225

În timp ce Lange apăra cu atâta căldură ideea unei logici formale pure, nu știa că ea fusese deja de mult timp realizată, într-o proporție relativ înaltă. Nu mă refer desigur la multele expuneri ale logicii formale care au apărut cu precădere în școlile lui Kant și Herbart și care [corespundeau doar foarte puțin pretențiilor][1] pe care le ridicau; am în vedere scrierea lui Bernhard Bolzano, *Wissenschaftslehre*, din anul 1837, o operă care, în problemele „teoriei logice elementare", lăsa cu mult în urmă tot ceea ce oferea literatura mondială ca

* *Loc. cit.*, pp. 7 și urm.
** *Loc. cit.*, p. 127.
[1] A: [satisfăceau doar foarte puțin pretențiile].

proiecte sistematice de logică. Ce-i drept, Bolzano nu a discutat și susținut expres delimitarea autonomă a unei logici pure în sensul nostru; dar a expus-o *de facto* într-o puritate și o rigurozitate științifică în primele două volume ale operei sale, anume ca bază pentru o teorie a științei în sensul concepției sale, și a înzestrat-o cu o astfel de abundență de idei originale, întemeiate
A 226 științific și, în orice caz, foarte fecunde, încât, | dacă avem în vedere toate acestea, va trebui considerat drept unul dintre cei mai mari logicieni ai tuturor timpurilor. [Din punct de vedere istoric, el trebuie pus într-o relație destul de apropiată cu][1] Leibniz, cu care împărtășește idei și concepții fundamentale importante și de care este de altfel aproape și din punct de vedere filozofic. El nu a epuizat cu siguranță imperiul intuițiilor logice ale lui Leibniz, mai ales nu în privința silogisticii matematice și a acelei *mathesis universalis.* La acea vreme se cunoștea totuși prea puțin din ceea ce ne-a lăsat Leibniz, lipseau matematica „formală" și teoria multiplicității, care sunt cheia înțelegerii.

Cu fiecare rând din opera sa admirabilă, Bolzano se dovedește a fi matematicianul subtil care face să prevaleze și în logică același spirit de rigurozitate științifică
B 226 pe care | l-a introdus el însuși, primul de altfel, în tratarea teoretică a conceptelor fundamentale și a principiilor analizei matematice, pe care a adus-o astfel pe o bază nouă: un titlu de glorie pe care istoria matematicii nu a uitat să-l înregistreze. Nu întâlnim la Bolzano — contemporanul lui Hegel — nici o urmă din ambiguitatea profundă a [filozofiei de sistem][2], care caută să fie mai

[1] A: [Prin poziția sa, el este foarte aproape de].
[2] A: [filozofici-sistem].

degrabă o *Weltanschauung* și o înțelepciune universală bogate în idei | decât o cunoaștere universală de factură teoretico-analitică, și care, prin amestecul nefericit al acestor intenții fundamental diferite, împiedică atât de mult progresul filozofiei științifice. Construcțiile sale ideatice sunt de o simplitate și austeritate matematice, dar și de o claritate și rigurozitate matematice. Abia când pătrundem mai adânc sensul și scopul acestor construcții în întregul disciplinei se arată cât de multă muncă și cât de multe realizări intelectuale se ascund în definițiile austere și în expunerile succinte. Pentru filozoful format în prejudecățile, în obișnuințele de gândire și de vorbire ale școlii idealiste — de influența acesteia nu s-a detașat pe deplin încă nici unul dintre noi —, o astfel de manieră științifică poate să pară foarte ușor ca una impregnată de o superficialitate lipsită de idei, de un stil greoi și de pedanterie. Ca știință, logica trebuie să se edifice însă pe opera lui Bolzano, de aici trebuie să învețe ceea ce îi lipsește: precizie matematică a distincțiilor, exactitate matematică a teoriilor. Ea va câștiga atunci și un alt punct de vedere pentru aprecierea teoriilor „matematizante" ale logicii, pe care matematicienii | le construiesc cu atât de mare succes, fără să se preocupe de lipsa de considerare din partea filozofilor. Căci aceste teorii se potrivesc pe deplin cu spiritul logicii lui Bolzano, deși el însuși nici nu le-a bănuit. În orice caz, cel care va scrie în viitor istoria logicii nu mai are voie să facă greșeala unui Überweg, altfel pregătit destul de temeinic, de a pune pe același nivel o operă de rangul *Doctrinei științei* cu scrierea lui Knigg *Logik für Frauenzimmer*.*

H 228 / A 227

* Überweg nu găsește că ar fi demn de reținut de la cei doi decât

Pe cât de mult formează contribuția lui Bolzano *un singur*[1] întreg unitar, pe atât de puțin poate fi acceptată ca definitiv încheiată (tocmai în sensul acestui gân-
B 227 ditor absolut onest). | Pentru a nu aminti aici decât *un singur*[2] lucru, vom spune că se pot observa mai ales lipsurile din direcția teoriei cunoașterii. Lipsesc (sau sunt complet insuficiente) cercetările care înlesnesc înțelegerea propriu-zis filozofică a funcțiilor logice ale gândirii, și prin aceasta, lipsește tocmai evaluarea filozofică a disciplinei logice. Cercetătorul care, precum matematicianul, construiește teorie pe baza teoriei, într-un domeniu delimitat cu certitudine, poate eventual să se sustragă de la aceste probleme, fără să trebuiască să-i pese foarte mult de chestiunile de principiu;
H 229 nu însă și cel care stă în fața sarcinii | de a explica în ce constă dreptul la existență al unei astfel de discipline și esența obiectelor și sarcinilor sale celui care nu înțelege sau nu admite sub nici o formă disciplina sau care amestecă sarcinile sale esențiale cu altele eterogene. Comparația dintre cercetările logice prezente și opera lui Bolzano ne va arăta în genere că nu este vorba în cazul lor nicidecum despre simple comentarii sau expuneri care retușează critic construcțiile de idei ale lui Bolzano, deși ele au primit pe de altă parte [impulsuri][3] hotărâtoare din partea lui Bolzano — și [în afară de el][4] de la Lotze.

titlul. De altfel, o astfel de tratare istorică a logicii ce se orientează, precum cea a lui Überweg, după „marii filozofi" va fi receptată într-o zi ca o anomalie curioasă.

[1] În A nu este scris cursiv.

[2] În A nu este scris cursiv.

[3] A: [influențe].

[4] A: [alături de el].

CAPITOLUL XI H 230
A 228

Ideea logicii pure

Pentru a obține măcar o imagine provizorie, determinată prin câteva trăsături caracteristice, despre scopul spre care tind cercetările particulare ce urmează în [volumul][1] al II-lea, vom încerca să clarificăm conceptual ideea logicii pure, idee care a fost pregătită într-o anumită măsură prin considerațiile critice de până acum.

§ 62. Unitatea științei. Conexiunea lucrurilor și conexiunea adevărurilor

Știința este înainte de toate o unitate antropologică, anume unitatea actelor de gândire, a dispozițiilor de gândire, plus anumite | organizări exterioare ce-i aparțin. B 228 Ceea ce determină această unitate sub aspect antropologic și mai ales psihologic nu face aici obiectul interesului nostru. El se îndreaptă mai degrabă asupra a ceea ce face ca o știință să fie știință, iar lucrul acesta nu este nicidecum conexiunea psihologică și, în general, reală în care se ordonează actele gândirii, ci o anumită conexiune obiectivă sau ideală care le conferă o relație obiectivă unitară și, prin această unitate, o valabilitate ideală.

[1] A: [partea].

Totuși, avem nevoie aici de o precizie și de o claritate mai mari. Conexiunea obiectivă — care străbate în mod ideal gândirea științifică, îi conferă „unitate“ și dă astfel unitate și științei ca atare — poate fi înțeleasă în *două* feluri: pe de o parte, *conexiunea lucrurilor*, la care se
H 231 raportează intențional trăirile gândirii | (reale sau posibile) și, pe de altă parte, *conexiunea adevărurilor*, în care unitatea concretă, considerată în ceea ce este, ajunge la valabilitate obiectivă. Și una și cealaltă sunt
A 229 | date *a priori* împreună și inseparabile una de cealaltă. Nimic nu poate *să fie* fără să fie determinat într-un fel sau altul; faptul că ceva este și că este determinat într-un fel sau altul reprezintă tocmai *adevărul în sine* [*Wahrheit an sich*] ce formează corelatul necesar al *ființei în sine* [*Sein an sich*]. Ceea ce este valabil despre adevăruri, respectiv despre stări de fapt singulare, este valabil, evident, și despre conexiunile dintre adevăruri, respectiv și despre conexiunile dintre stările de fapt. Această inseparabilitate evidentă nu este însă o identitate. [Existența reală a lucrurilor și a conexiunilor concrete se exprimă][1] în adevărurile sau în conexiunile dintre adevărurile ce se raportează la ele. Însă conexiunile dintre adevăruri sunt altele decât conexiunile dintre lucruri, care sunt [„veritabile“][2] în primele; aceasta se observă imediat în faptul că adevărurile valabile despre adevăruri nu coincid cu adevărurile valabile despre lucrurile afirmate în acele adevăruri.

Pentru a nu lăsa să apară neînțelegeri, subliniez explicit faptul că expresii precum obiectivitate [*Gegen-*

[1] A: [Valabilitatea lucrurilor și a conexiunilor concrete se constituie].

[2] A: [adevărate (veritabile)].

ständlichkeit], obiect, lucru | etc. sunt folosite aici permanent în cel mai larg sens, deci în acord cu sensul preferat de mine al termenului cunoaștere. Obiect (al cunoașterii) poate să fie la fel de bine un obiect real sau unul ideal, deopotrivă un lucru sau un eveniment, ca și o specie sau o relație matematică, la fel de bine o existență [*Sein*] ca și postularea unei existențe [*Seinsollen*]. Aceasta se aplică de la sine și asupra unor expresii ca unitate a obiectivității, conexiune a lucrurilor, și altele asemenea. B 229

Aceste două unități ce nu pot fi gândite una fără cealaltă decât la modul abstract — unitatea obiectivității, pe de o parte, și unitatea adevărului, de cealaltă parte — ne sunt *date* în judecată sau, mai exact, în *cunoaștere*. Această expresie este suficient de largă pentru a cuprinde în sine deopotrivă actele simple de cunoaștere, dar și toate conexiunile de cunoaștere unitare din punct de vedere logic, oricât de complicate ar fi ele: orice conexiune luată ca întreg este un act de cunoaștere. | Atunci când realizăm un act de cunoaștere, sau, H 232
așa cum prefer să mă exprim, atunci când trăim în el, „ne ocupăm cu ceva obiectiv“ pe care acel act | îl vizează și îl pune în modalitatea cunoașterii; și dacă este o cunoaștere în sens riguros, cu alte cuvinte dacă judecăm cu evidență, atunci elementul obiectiv este *dat* [în mod originar][1]. Avem acum în fața ochilor starea de fapt nu doar prezumtiv, ci la modul real, iar în ea se află obiectul însuși în ceea ce este, adică exact așa cum este vizat în această cunoaștere și nu altfel: ca purtător al acestor proprietăți, ca membru al acestor relații etc. A 230

[1] Completare în B.

El este astfel alcătuit la modul real, nu doar prezumtiv, și este dat cunoașterii noastre *ca* obiect alcătuit real în acest fel; ceea ce nu înseamnă însă nimic altceva decât că, luat ca atare, el nu este doar în genere gândit (judecat), ci și *cunoscut*; sau: *faptul* că el este astfel este un adevăr devenit actual, [izolat în trăirea judecății evidente][1]. Dacă reflectăm la [această izolare și efectuăm o abstracția ideatică][2], atunci adevărul însuși devine [obiectul sesizat][3] în locul acelui obiect. Sesizăm astfel[4] adevărul ca pe un corelat ideal al actului subiectiv
B 230 și trecător de cunoaștere, ca pe *un*[5] adevăr | prin raportare la multiplicitatea nelimitată a actelor de cunoaștere posibile și a indivizilor cunoscători.

Conexiunilor de *cunoaștere* le corespund *idealiter conexiuni de adevăruri*. Înțelese în mod corect, ele nu sunt doar complexe de adevăruri, ci și adevăruri complexe, subordonate, prin urmare, conceptului de adevăr, și anume ele însele, în întregime. Aici intră și *științele* considerate în sens obiectiv, deci în sensul de adevăr unificat. Pentru corelația generală care există între adevăr și obiectivitate, unității adevărului din una și aceeași știință îi corespunde de asemenea o obiec-
II 233 tivitate unitară: ea este unitatea | *domeniului științei*. Prin raportare la această unitate se spune că toate adevărurile particulare ale aceleiași științe se află într-o *coapartenență obiectivă*, o expresie care apare în acest context, într-adevăr, într-un sens mai larg decât se

[1] A: [este trăire în judecata evidentă].
[2] A: [acest act].
[3] A: [obiect și el este cel care este *dat* acum în manieră obiectivă].
[4] În A urmează: [— în abstracția ideatică —].
[5] În A nu este scris cursiv.

obișnuiește, după cum vom vedea mai târziu. (*Cf.* concluzia § 64, p. 236.) | A 231

§ 63. Continuare. Unitatea teoriei

Se ridică acum întrebarea privitoare la *ce anume determină unitatea științei* și, prin aceasta, și unitatea domeniului ei. Căci nu orice însumare de adevăruri ce se constituie într-o unitate de adevăruri, care ar putea rămâne totuși total extrinsecă, formează o știință. Spuneam în primul capitol* că științei îi aparține o anumită unitate în conexiunea fundamentelor sale. Dar nici acest lucru nu poate fi suficient, întrucât trimite la fundament ca la un lucru care aparține în mod esențial ideii de știință, fără a spune însă ce tip de unitate a fundamentelor constituie o știință. | B 231

Ca să ajungem la oarecare claritate asupra acestei probleme, stabilim în prealabil *câteva lucruri generale.*

Cunoașterea științifică este ca atare *cunoaștere pe baza unor temeiuri.* A cunoaște temeiul a ceva înseamnă a vedea și a înțelege nemijlocit necesitatea ca acel ceva să se comporte într-un anume fel. Necesitatea, ca predicat obiectiv al unui adevăr (care se numește atunci adevăr necesar), înseamnă același lucru ca și valabilitatea legică a stării de fapt respective.** Astfel, a

* *Cf.* § 6, p. 13. Într-adevăr, sub numele de știință, aveam acolo în vedere un concept mai restrâns, acela al științei abstracte, teoretic-explicative. Totuși, aceasta nu constituie o diferență esențială, ținând cont mai ales de situația deosebită a științelor abstracte, pe care o vom discuta imediat, în cele ce urmează.

** Prin urmare, nu este vorba despre un caracter subiectiv, psihologic al judecății în cauză, ceva de genul unui sentiment de a fi constrâns etc. Am indicat în mod sumar la paginile 128 și urm. felul în care obiectele ideale, și, odată cu ele, și predicatele ideale ale acestor

intui [*einsehen*] că *o stare de fapt este conformă legii* sau că *adevărul ei este valabil în mod necesar*, pe de o parte, și a poseda *cunoașterea temeiului* stării de fapt, respectiv a adevărului său, pe de altă parte, sunt expre-
H 234 sii echivalente. | Printr-un echivoc natural se obișnu-
A 232 iește într-adevăr ca fiecare adevăr general care | exprimă el însuși o lege să fie caracterizat ca adevăr necesar. Corespunzător sensului definit în primă instanță, el ar trebui să fie caracterizat mai degrabă ca temei explicativ al legii din care rezultă o clasă de adevăruri necesare.

Adevărurile se împart în *individuale* și *generale*. Primele conțin afirmații (explicite sau implicite) despre existența reală a singularităților individuale, în timp ce ultimele nu au nimic de-a face cu aceasta și nu permit să fie dedusă decât existența *posibilă* (exclusiv din concepte) a lucrului individual.

Luate ca atare, adevărurile individuale sunt *contingente*. Dacă se vorbește în cazul lor despre explicații pe baza temeiurilor, atunci ideea este de a demonstra necesitatea lor presupunând anumite *circumstanțe*. Astfel, în cazul în care *conexiunea* unui fapt cu alte fapte este o conexiune legică, atunci existența acelui fapt este determinată ca necesară, pe baza legii ce reglementează conexiunile de tipul respectiv și presupu-
B 232 nând circumstanțele la care el se raportează. |

Dacă însă nu este vorba despre întemeierea unui adevăr factual, ci de întemeierea unuia *general* (care are el însuși caracterul unei legi, cu privire la aplicarea sa posibilă la faptele ce stau sub acel adevăr), atunci suntem trimiși la anumite legi generale care fac să

obiecte, se raportează la actele subiective. Vom discuta aceasta mai în amănunt în [volumul al doilea] (A: [partea a doua]).

rezulte propoziția de întemeiat pe calea specializării (nu a individualizării) și a consecinței deductive. Întemeierea legilor generale conduce cu necesitate la anumite legi care, prin esența lor (deci „în sine", și nu doar din punct de vedere subiectiv sau antropologic), nu mai pot fi întemeiate. Ele se numesc *legi fundamentale*.

Unitatea sistematică și închisă în mod ideal a totalității legilor, care se sprijină pe *o singură* legitate fundamentală ca pe temeiul ei ultim și care rezultă din ea prin deducție sistematică, este *unitatea teoriei desăvârșită din punct de vedere sistematic*. Legitatea fundamentală constă aici fie dintr-o singură lege fundamentală, fie dintr-o reuniune de legi fundamentale *omogene*. | A 233

Posedăm teorii în acest sens riguros în aritmetica generală, în geometrie, în mecanica analitică, în astronomia matematică etc. Conceptul de teorie este înțeles în mod obișnuit | ca unul relativ, anume relativ la o H 235 multiplicitate de singularități guvernate de acea teorie, singularități cărora teoria le pune la dispoziție temeiurile explicative. Aritmetica generală oferă teoria explicativă pentru propozițiile aritmetice numerice și concrete; mecanica analitică oferă teoria explicativă pentru faptele mecanice; astronomia matematică, pentru faptele legate de gravitație etc. Posibilitatea de a primi o funcție explicativă este însă o consecință evidentă a esenței teoriei, în sensul nostru absolut. — Într-un sens mai lax, se înțelege prin teorie un sistem deductiv, în care temeiurile ultime nu sunt încă legi fundamentale în sensul riguros al cuvântului, însă, fiind temeiuri veritabile, ne conduc mai aproape de aceste legi. Teoria înțeleasă în acest sens lax reprezintă o treaptă în ierarhia ce duce la teoria complet închisă. | B 233

Să remarcăm încă o distincție: orice conexiune explicativă este una deductivă, însă nu orice conexiune deductivă este una explicativă. Toate temeiurile sunt premise, însă nu toate premisele sunt temeiuri. Este adevărat că orice deducție este una necesară, adică respectă anumite legi; dar faptul că concluziile se obțin *conform* unor legi (conform legilor raționamentului) nu înseamnă că rezultă *din* legi și că se „întemeiază" pe ele în sensul pregnant al cuvântului. Se obișnuiește, ce-i drept, ca fiecare premisă, mai ales cele generale, să fie caracterizată ca „temei" pentru „consecința" ce rezultă din ea, un echivoc de care trebuie să ținem seama.

§ 64. Principiile esențiale și neesențiale care conferă unitate științei. Științe abstracte, concrete și normative

Suntem acum în măsură să răspundem la întrebarea ridicată mai sus: ce anume determină coapartenența adevărurilor *unei*[1] științe, ce anume constituie unitatea
A 234 sa „concretă" ? |

Principiul unificator poate fi de două feluri: esențial și neesențial.

II 236 Adevărurile unei științe sunt *esențial unitare* | dacă legătura lor se sprijină pe ceea ce face înainte de toate ca știința să fie știință; iar aceasta este, după cum știm, cunoaștere fundamentată, deci explicație sau întemeiere (în sens pregnant). *Unitatea esențială a adevărurilor unei științe este unitatea explicației.* Însă orice explicație trimite la o teorie și își află desăvârșirea în cunoașterea

[1] În A nu este scris cursiv.

legilor fundamentale, a principiilor explicative. *Unitatea* explicației înseamnă astfel unitate *teoretică*, sau, conform celor spuse mai sus, unitate omogenă a legității întemeietoare și, în cele din urmă, *unitate omogenă a principiilor explicative.*

Științele în care punctul de vedere al teoriei, al unității pe temeiul principiilor, determină domeniul și care cuprind astfel într-o completitudine ideală toate faptele posibile și | toate singularitățile generale, științele B 234
care își află principiile lor explicative într-o *singură*[1] legitate fundamentală se numesc, nu tocmai potrivit, *științe abstracte.* În sensul lor caracteristic, ele se numesc de fapt științe *teoretice.* Totuși, această expresie este folosită în opoziție cu științele normative și practice, și în acest sens am acceptat-o și noi mai sus. Urmând o sugestie a lui J. v. Kries*, aceste științe ar putea fi desemnate într-un mod aproape la fel de caracteristic ca științe *nomologice*, și anume în măsura în care ele își află în lege principiul unificator, ca și scopul fundamental al cercetării. Însă și numele de științe *explicative*, folosit uneori, este potrivit, dacă el urmărește să sublinieze unitatea prin explicație, și nu faptul însuși de a explica.[2] | A 235

Există însă, în al doilea rând, puncte de vedere [*speciale*][3] în coordonarea adevărurilor pentru a forma

[1] În A nu este scris cursiv.

* J. v. Kries, *Die Prinzipien der Wahrscheinlichkeitsrechnung*, 1886, pp. 85 și urm. și *Vierteljahrsschrift f. w. Philosophie*, XVI (1892), p. 255. Totuși, la v. Kries este vorba în cazul termenilor „nomologic“ și „ontologic“ de o diferențiere a judecăților, nu a științelor, ca aici.

[2] În A urmează: [Căci ține de esența fiecărei științe ca atare să explice.].

[3] A: [neesențiale].

[*o singură*][1] știință, iar cel mai la îndemână este *unitatea*
H 237 *lucrurilor*, într-un sens mai mult literal. Sunt reunite |
toate adevărurile care, în ce privește conținutul lor, se raportează *la una și aceeași obiectivitate individuală sau la unul și același gen empiric.* Acesta este cazul științelor *concrete* sau, dacă folosim terminologia lui v. Kries, a *științelor ontologice*, precum geografia, istoria, astronomia, istoria naturală, anatomia etc. Adevărurile geografiei sunt unificate prin relația pe care o au cu Pământul, adevărurile meteorologiei se referă, mai restrâns, la fenomenele atmosferice terestre etc.

Se obișnuiește ca aceste științe să fie numite și științe descriptive, și am putea accepta acest nume în măsura în care unitatea descrierii este determinată de unitatea
B 235 empirică a obiectului sau a clasei și dacă | această unitate
descriptivă este cea care determină unitatea științei, în științele la care se referă. Însă numele acesta nu ar trebui, desigur, să fie înțeles ca și cum științele descriptive ar dori să obțină doar simple descrieri, ceea ce ar contrazice conceptul de știință pe care noi l-am adoptat ca normă.

Întrucât este posibil ca explicația ce vizează unități empirice să conducă la teorii și științe teoretice destul de îndepărtate unele de altele sau chiar eterogene, atunci unitatea științei concrete o numim pe drept unitate neesențială.

Este clar în orice caz că științele abstracte sau nomologice sunt acele științe fundamentale autentice, din
A 236 a căror existență teoretică științele concrete obțin tot |
ceea ce le face să fie științe, anume elementul teoretic.

[1] În A nu este scris cursiv.

Este ușor de înțeles că științele concrete se mulțumesc să lege elementul obiectiv [*das Gegenständliche*], pe care îl descriu, de legile de bază ale științelor nomologice și, în tot cazul, să indice direcția principală a explicației ascendente. Căci reducția la principii și construcția teoriilor explicative în genere constituie domeniul specific al științelor nomologice, iar dacă aceste științe sunt suficient de dezvoltate, atunci în sfera lor vom întâlni, realizate deja în forma cea mai generală, atât reducția, cât și construcția amintită. Desigur, nu trebuie să se înțeleagă că noi ne pronunțăm pe această cale în vreun fel asupra valorii relative a celor două tipuri de științe. Interesul teoretic nu este nici unicul interes și nici singurul care produce valori. Interesele estetice, etice și, în sens mai larg, | practice pot II 238
să se raporteze și la un lucru individual și pot să confere o valoare supremă descrierii și explicării sale în particular. Însă acolo unde interesul pur teoretic este determinant, lucrul individual izolat și conexiunea empirică nu valorează nimic pentru sine sau au însemnătate numai ca punct metodologic de trecere spre construcția teoriei generale. Teoreticianul din științele naturii, respectiv cercetătorul | care se dedică unor dis- B 236
cuții pur teoretice, matematizante, privește Pământul și stelele din altă perspectivă decât geograful sau astronomul; pentru el, acestea îi sunt în sine indiferente și nu au decât valoarea unor exemple pentru niște mase în genere care gravitează.

Trebuie să mai amintim în final încă *un alt principiu* al unității științei, *la fel de neesențial*, anume acel principiu care se naște dintr-un interes evaluativ unitar, deci care este determinat obiectiv printr-o valoare

fundamentală unitară (respectiv prin norma fundamentală unitară), așa cum am discutat în amănunt în capitolul al II-lea, § 14. Acesta asigură coapartenența obiectivă a adevărurilor, respectiv unitatea domeniului în științele *normative*. Când vorbim despre coapar-
A 237 tenență | *obiectivă*, se înțelege, la modul cel mai firesc, acea coapartenență ce se întemeiază în lucrurile însele; se are astfel în vedere doar unitatea pe baza legității teoretice sau unitatea lucrului concret. În această concepție, unitatea normativă se opune unității obiective.

Din ceea ce am discutat până acum, rezultă că științele normative depind de științele teoretice — și, înainte de toate, de științele teoretice în sensul cel mai restrâns, științele nomologice — și anume astfel încât am putea să spunem că ele obțin din acestea tot ceea ce constituie în ele elementul științific, care este, ca atare, tocmai elementul teoretic.

§ 65. Problema condițiilor ideale de posibilitate ale științei, respectiv ale teoriei în genere. A. Această chestiune pusă cu privire la cunoașterea actuală

Vom aborda acum o întrebare importantă, anume cea privitoare la *„condițiile posibilității științei în genere“*.
H 239 Întrucât | scopul esențial al cunoașterii științifice nu poate fi atins decât prin teorie, în sensul riguros al științelor nomologice, vom înlocui întrebarea de mai sus
B 237 prin cea privitoare la *condițiile de posibilitate ale | teoriei în genere*. O teorie ca atare constă din adevăruri, iar forma conexiunii lor este cea deductivă. În concluzie, răspunsul la întrebarea noastră include răspunsul

la întrebarea mai generală despre condițiile de posibilitate ale *adevărului în genere* și, în plus, despre condițiile de posibilitate ale *unității deductive în genere.* — Punând problema în această formă, avem desigur în vedere ecourile ei istorice. Evident, avem de a face cu o generalizare pe deplin necesară a întrebării privitoare la „condițiile de posibilitate ale experienței". Unitatea experienței este pentru Kant unitatea legității obiective; ea intră prin urmare în conceptul unității teoretice.

Sensul întrebării necesită totuși o precizare mai amănunțită. Ea este pentru început înțeleasă într-un sens *subiectiv,* | sens în care ea ar fi mai bine formulată A 238
ca întrebare privitoare la condițiile de posibilitate ale *cunoașterii teoretice* în genere, mai pe larg spus, ale deducției în genere și ale cunoașterii în genere, și anume, pe cât posibil, pentru o ființă umană oarecare. Aceste condiții sunt în parte *reale*, în parte *ideale.* Facem abstracție aici de primele, cele psihologice. Toate condițiile cauzale de care noi depindem în gândire țin, desigur, de posibilitatea cunoașterii sub aspect psihologic. În conformitate cu ceea ce am prezentat deja*, condițiile *ideale* pentru posibilitatea cunoașterii

* *Cf.* mai sus, § 32, p. 111. În acel loc în care, pentru fixarea conceptului pregnant de scepticism, nu era necesară o diferențiere atât de subtilă, am pus pur și simplu în opoziție condițiile noetice ale *cunoașterii teoretice* și condițiile obiectiv-logice ale *teoriei însesi.* Aici însă, unde trebuie să aducem la cea mai deplină claritate toate raporturile relevante, pare potrivit să considerăm condițiile logice ca fiind mai întâi *și* condiții ale *cunoașterii* și abia apoi să le punem într-o relație directă cu *însăși teoria* obiectivă. Aceasta nu afectează, desigur, esențialul concepției noastre, ci, mai degrabă, ea ajunge pe această cale la o expunere mai clară. Același lucru este valabil și dacă supunem atenției concomitent, cum am făcut aici, | condițiile empiric-subiective B 238
ale cunoașterii, alături de condițiile noetice și pur logice.

H 240 pot fi de două feluri. | Ele sunt fie *noetice*, adică se înte-
B 238 meiază pe ideea | cunoașterii ca atare, și anume *a priori*,
fără a se ține cont de particularitatea empirică a cunoaș-
terii omenești sub aspectul condiționării sale psiholo-
gice; fie pur *logice*, adică se întemeiază în mod exclusiv
pe „conținutul“ cunoașterii. În ceea ce privește *primul*[1]
tip de condiții, este evident *a priori* că subiecții gân-
ditori în genere trebuie să fie de exemplu capabili să
efectueze toate tipurile de acte prin care se realizează
cunoașterea teoretică. Ca ființe gânditoare, trebuie să
avem în mod special capacitatea să vedem că unele
propoziții sunt adevăruri și că unele adevăruri sunt
A 239 consecințe ale altor adevăruri; | și, la fel, să vedem că
există legi ca atare, legi ca fundamente explicative, legi
fundamentale ca principii ultime etc. Însă din altă per-
spectivă, este de asemenea evident că adevărurile însele
și, în special, legile, fundamentele, principiile sunt ceea
ce sunt fie că le considerăm astfel sau nu. Deoarece însă
ele nu sunt valabile întrucât putem să le cunoaștem
[*einsehen*], ci putem să le cunoaștem [*einsehen*] întrucât
sunt valabile, atunci ele trebuie să fie privite ca niște
condiții obiective sau ideale ale posibilității cunoașterii
lor. În consecință, *legile apriorice*, care aparțin adevărului
ca atare, deducției ca atare și teoriei ca atare (adică *esen-
ței*[2] generale a acestor unități ideale), trebuie caracterizate
ca legi ce exprimă condițiile ideale ale posibilității cu-
noașterii în genere, respectiv ale posibilității cunoașterii

Ne folosim aici desigur de considerațiile critice asupra teoriei evidenței în logică. *Cf.* mai sus p. 187. Evidența nu este cu siguranță nimic altceva decât caracterul cunoașterii ca atare.

[1] În A nu este scris cursiv.

[2] În A fără cursiv.

deductive și teoretice în genere, și anume condiții ce se întemeiază exclusiv pe „conținutul“ cunoașterii.

Este vorba aici evident de condiții apriorice de cunoaștere, care pot fi considerate și studiate separat de orice relație cu subiectul gânditor și cu ideea de subiectivitate în genere. Legile în discuție sunt complet independente de astfel de relații; în ceea ce privește conținutul lor de semnificație, ele nu vorbesc, nici chiar la modul ideal, despre | cunoaștere, judecare, raționare, B 239
reprezentare, întemeiere și altele asemenea, ci despre adevăr, concept, propoziție, raționament, temei și consecință etc. așa cum | am arătat mai sus pe larg.* Desigur, II 241
aceste legi pot să fie obiectul unor schimbări evidente, prin care pot dobândi o relație formală cu cunoașterea și subiectul cunoașterii și prin care pot face acum ele însele enunțuri despre posibilitatea reală a cunoașterii. Aici, ca și în alte locuri, enunțurile apriorice despre posibilitatea reală se formează prin transpunerea raporturilor ideale (exprimate prin propoziții pur generale) asupra cazurilor particulare empirice.** | A 240

Condițiile ideale ale cunoașterii, pe care le-am diferențiat în condiții noetice și condiții obiectiv-logice, nu sunt de fapt nimic altceva decât conversiuni de acest tip ale acelor intuiri [*Einsichten*] ale legilor, intuiri care fac parte din conținutul pur al cunoașterii și prin mijlocirea cărora condițiile cunoașterii sunt fructificate în special în scopul criticii, iar prin conversiuni ulterioare, în scopul normării practic-logice a cunoașterii. (Căci și conversiunile *normative* ale legilor [logice

* *Cf.* mai sus, § 47, A 173 și urm.

** *Cf.* exemplul aritmetic, § 23, A 74 sus.

pure][1], despre care am vorbit destul de mult mai sus, intră în acest context.)

§ 66. B. Aceeași chestiune pusă cu referire la conținutul cunoașterii

Rezultă din această analiză că, în ceea ce privește întrebarea referitoare la condițiile ideale de posibilitate a *cunoașterii* în genere și, în special, la condițiile cunoașterii teoretice, suntem conduși în cele din urmă la anumite *legi* ce se întemeiază doar pe conținutul cunoașterii, respectiv pe conceptele categoriale sub care stă acest conținut, și care sunt atât de abstracte încât nu mai conțin nimic din cunoașterea înțeleasă ca act al unui subiect cunoscător. Tocmai aceste legi, respectiv conceptele categoriale pe baza cărora legile sunt construite, constituie acum ceea ce se poate înțelege în sens obiectiv-ideal prin condiții de posibilitate ale *teoriei*
B 240 în genere. Căci | întrebarea privitoare la condițiile de posibilitate poate fi formulată nu doar cu referire la cunoașterea teoretică, așa cum am făcut până acum, ci și cu referire la *conținutul* ei, deci direct la teoria în sine. Înțelegem atunci prin teorie, lucru care trebuie
H 242 subliniat în mod repetat, | la fel cum înțelegem și prin adevăr, lege și altele asemenea, un anumit *conținut ideal* de cunoaștere posibilă. Multiplicității actelor de cunoaștere izolate individual și având *același* conținut îi corespunde [*un singur*][2] adevăr, tocmai în calitate de conținut identic la modul ideal. Într-o manieră asemănătoare, multiplicității complexelor individuale

[1] A: [pur-logice].
[2] În A nu este scris cursiv.

de cunoaștere, în care *aceeași* teorie accede la cunoaștere, în fiecare dintre aceste complexe — acum sau cu altă ocazie, în acest subiect sau în altul — îi corespunde chiar | această teorie, ca un conținut identic în mod ideal. Ea *nu* este construită în acest caz *din acte*, ci din ele- A 241
mente pur *ideale*, *din adevăruri*, iar aceasta se petrece în forme pur ideale, în formele *temeiului și consecinței.*

Dacă raportăm acum întrebarea privitoare la condițiile de posibilitate direct la teorie în acest sens obiectiv, și anume la teorie în genere, atunci această posibilitate nu poate avea alt sens decât acela folosit pentru obiectele gândite pur conceptual. De la obiecte suntem conduși apoi la concepte, iar „posibilitate" nu înseamnă nimic altceva decât „valabilitate" sau, mai bine spus, *esențialitate* a conceptului în cauză. Este același lucru cu ceea ce s-a înțeles adesea prin „realitate" a conceptului, în opoziție cu caracterul imaginar [*Imaginarität*] al conceptului sau, ca să ne exprimăm mai bine, cu *lipsa lui de esență.* Se vorbește în acest sens despre definiții reale care garantează posibilitatea, valabilitatea, realitatea conceptului definit și, deopotrivă, despre opoziția între numerele reale și cele imaginare, despre schemele geometrice etc. Aplicată la concepte, discuția despre posibilitate devine bineînțeles echivocă, prin transpunerea termenilor. În sensul propriu al cuvântului, posibilă este existența acelor obiecte care intră sub conceptele respective. Această posibilitate este garantată *a priori* prin cunoașterea esenței conceptuale care | devine vizibilă pentru noi, B 241
de exemplu pe baza reprezentării intuitive a unui astfel de obiect. Acum, prin transpunere a termenilor, esențialitatea conceptului este desemnată și ca posibilitate.

Prin raportare la cele spuse, întrebarea privitoare la *posibilitatea* unei teorii în genere și la *condițiile* de care depinde ea capătă un sens ușor de înțeles. Posibilitatea sau esențialitatea teoriei în genere este asigurată neîndoielnic printr-o cunoaștere intuitivă [*einsichtige*
H 243 *Erkenntnis*] a unei teorii oarecare determinate. | Întrebarea următoare va fi însă: ce determină, sub aspectul generalității ideal-legice, această posibilitate a teoriei în genere? Ce constituie „*esența*“ *ideală a teoriei ca*
A 242 *atare*? Care sunt „posibilitățile“ primitive | din care se constituie „posibilitatea“ teoriei, cu alte cuvinte, care sunt *conceptele esențiale primitive* din care se constituie conceptul, și el esențial, de teorie? Și mai departe: care sunt *legile pure* care, întemeindu-se pe aceste concepte, oferă unitate tuturor teoriilor ca atare, deci legile care aparțin formei tuturor teoriilor ca atare și care determină *a priori* variațiile sau speciile posibile (esențiale) ale acestora?

Dacă aceste concepte ideale, respectiv legi, delimitează posibilitatea teoriei în genere, dacă exprimă, cu alte cuvinte, ceea ce ține în mod esențial de ideea de teorie, atunci rezultă nemijlocit că orice pretinsă teorie este teorie numai dacă și în măsura în care este în armonie cu aceste concepte, respectiv legi. Întemeierea logică a unui concept, adică întemeierea posibilității sale ideale, se realizează prin recurs la esența sa intuitivă sau deductivă. Prin urmare, întemeierea logică a unei teorii date, întemeierea ei ca teorie (i.e. conform formei sale pure) necesită recursul la esența formei sale și, astfel, recursul la acele *concepte și legi care formează constituenții ideali ai teoriei în genere* („condițiile posibilității sale“) și care reglementează *a priori* și

deductiv toate specificările ideii de teorie conform tipurilor sale posibile. | Lucrurile stau aici la fel ca în B 242
domeniul mai larg al deducției, de exemplu în cazul silogismelor simple. Deși în sine ele devin clare prin înțelegerea relațiilor dintre termeni, ele își primesc întemeierea lor ultimă și cea mai profundă abia prin recurs la legea formală a silogismului. Pe această cale ia naștere, fără îndoială, înțelegerea *fundamentului* aprioric al conexiunii silogistice. La fel în cazul oricărei deducții, fie ea oricât de complicată, și în special în cazul teoriei. În gândirea teoretică intuitivă ajungem la o înțelegere a fundamentelor *stărilor de fapt explicate*. O înțelegere pătrunzătoare a esenței conexiunii teoretice înseși — care constituie *conținutul* teoretic al acestei gândiri — și a fundamentelor apriorice ale legii funcționării sale | obținem abia prin recurs la A 243
| forma, legea și conexiunile teoretice ale unui cu totul H 244
alt nivel al cunoașterii, căruia acestea îi aparțin.

Trimiterea la modalități de a înțelege și la întemeieri mai profunde se face în scopul de a putea sublinia valoarea incomparabilă a cercetărilor teoretice care servesc la soluționarea problemei formulate aici: este vorba de *teoriile sistematice ce se întemeiază în esența teoriei*, respectiv *știința nomologică teoretică apriorică* care se referă la *esența ideală a științei ca atare*, deci din punct de vedere al conținutului său în teorii sistematice și prin excluderea laturii sale empirice, antropologice; deci, într-un sens mai profund, este vorba despre teoria teoriilor, despre știința științelor. Totuși, contribuția la îmbogățirea cunoașterii noastre trebuie separată, desigur, de problemele însele și de conținutul propriu al soluțiilor lor.

§ 67. Sarcinile logicii pure. Mai întâi: fixarea categoriilor pure ale semnificației, a categoriilor obiective pure și a complicațiilor lor ce rezultă conform legii

Pe baza fixării provizorii a ideii acelei discipline apriorice a cărei înțelegere mai profundă ne străduim
B 243 să o pregătim | vom face o evaluare aproximativă a sarcinilor pe care va trebui să i le atribuim; din acest punct de vedere, vom distinge trei grupe:

Pentru început, va fi vorba de a stabili, respectiv de a clarifica științific, conceptele mai importante și, mai ales, ansamblul *conceptelor primitive* care „fac cu putință" conexiunea cunoașterii sub aspect obiectiv, în special conexiunea teoretică. Cu alte cuvinte, trebuie să avem în vedere conceptele ce constituie ideea unității teoretice, dar și conceptele care stau într-o conexi-
A 244 une ideal-legică cu acestea. | Este ușor de înțeles că aici apar cu rol constitutiv concepte de rangul al doilea, anume concepte de concepte și concepte ale altor unități ideale. O teorie dată este o anumită conexiune
H 245 deductivă de propoziții date, | iar acestea sunt ele însele conexiuni de concepte date, configurate într-un anumit mod. Ideea „formei" inerente teoriei ia naștere prin substituirea acelor date cu ceva nedeterminat și, astfel, conceptele despre concepte și despre alte idei înlocuiesc conceptele simple. În această sferă intră deja concepte precum: concept, propoziție, adevăr etc.

Desigur, conceptele *formelor elementare de conexiune* sunt constitutive, mai ales acelea care sunt constitutive, la modul foarte general, pentru unitatea deductivă

a propozițiilor, de exemplu conexiunea conjunctivă, disjunctivă, ipotetică a propozițiilor în propoziții noi. Mai departe, la fel stau lucrurile și cu formele de legătură a elementelor de semnificație inferioare în propoziții simple, fapt ce conduce la rândul lui la diferite forme de subiect, de predicat, [la formele legăturii conjunctive și disjunctive, la forma de plural][1] etc. Reguli fixe reglementează complicațiile progresive prin care se naște, pornind de la formele primitive, o multiplicitate infinită de noi și noi forme. În sfera de cercetare pe care o avem aici în vedere intră desigur și aceste *legi ale complicațiilor* care fac cu putință sinoptica de tip combinatoric a conceptelor deductibile pe baza conceptelor și formelor primitive, | după cum intră și această sinoptică de tip combinatoric în sine.[*a] B 244

Într-un raport strâns și ideal-legic cu conceptele amintite până acum, *categoriile semnificației*, stau și alte concepte, aflate în corelație cu primele, concepte precum: obiect, stare de fapt, unitate, pluralitate, număr,

[1] Completare în B.

[*] *Cf.* a IV-a Cercetare din al doilea volum. (Completare în B.)

[a] Una dintre sarcinile logicii pure este să identifice legile de complicare și transformare a semnificațiilor, regulile după care se stabilește ce forme de conexiune între semnificații sunt posibile, o „teorie a formelor de semnificație". Teza lui Husserl este că „formele de legătură a elementelor de semnificație inferioare în propoziții simple" sunt reglemetate prin reguli fixe. În § 10 din a IV-a *Cercetare logică*, Hua XIX/1 p. 325, se merge mai în amănunt în tratarea acestei probleme. Prin regulile de complicare a semnificațiilor este atins un domeniu important al teoriei semnificațiilor: formarea unor noi semnificații prin legătura altora trebuie să stea sub legi *a priori*. Pentru fiecare semnificație care poate să funcționeze autonom trebuie identificată o lege eidetică ce reglementează necesitatea, respectiv posibilitatea completării ei cu alte semnificații, deci formele de conexiune

relație, conexiune etc. Ele sunt *categoriile obiective formale* sau pure. Și acestea trebuie să fie luate în considerare. În ambele cazuri este vorba tot timpul de concepte care, așa cum arată deja funcția lor, sunt *independente de particularitatea oricărei materii a cunoașterii* și în sfera cărora trebuie să se ordoneze toate
A 245 conceptele și | obiectele, propozițiile și stările de fapt etc. care apar în mod special în gândire; de aceea, ele apar numai [în corelație cu diversele][1] „funcții ale gân-
H 246 dirii", | adică nu-și pot avea baza lor concretă decât în actele ca atare posibile ale gândirii [sau în corelatele sesizabile în ele][2]*.

Toate aceste concepte trebuie, așadar, să fie fixate, iar *„originea"* lor trebuie cercetată individual. Dar nu în sensul că întrebarea psihologică despre geneza reprezentărilor conceptuale sau a dispozițiilor reprezentării ar fi de un oarecare interes pentru disciplina în chestiune. Nu despre *această* întrebare este vorba,

între semnificații. Conexiunea în sine rezidă în forme specifice de legătură — disjunctivă, conjuctivă etc. — care posedă la rândul lor caracterul de semnificații, deși neautonome, și care sunt reglementate și ele prin legi *a priori*. Exemplele arată clar că prin ideea reglementării legăturilor dintre semnificații, Husserl are în vedere, printre altele, condițiile constituirii legăturilor cu sens între cuvinte. Espresia „Acest arbore este verde" poate fi transformată în „Acest număr algebric este verde", prin introducerea unei noi „materii nominale", ceea ce produce o propoziție autonomă, unitară din punct de vedere al categoriilor formelor semnificației, o propoziție nouă de o formă dată, dar câtă vreme ignorăm categoriile materiei semnificației, se pierde și unitatea de sens.

[1] A: [prin reflecție asupra diferitelor].

[2] Completare în B.

* *Cf.* p. 230 mai sus și a VI-a Cercetare, § 44 din vol. al II-lea. (Completare în B.)

ci despre *originea [fenomenologică]*[1] sau, dacă preferăm să eliminăm termenul de origine întrucât este inadecvat și se bazează pe elemente neclare, despre *intuirea esenței* [*Einsicht in das Wesen*] conceptelor respective și, sub aspect metodologic, despre fixarea semnificațiilor univoce, clar delimitate, ale termenilor. Putem atinge aceste scopuri numai prin *prezentificarea* [intuitivă][2] a esenței [printr-o ideație adecvată][3] [*durch intuitive Vergegenwärtigung des Wesens in adäquater Ideation*], sau, pentru conceptele complexe, prin cunoașterea esențialității conceptelor elementare imanente în ele și a conceptelor despre formele lor de conexiune. | B 245

Toate acestea nu sunt decât sarcini pregătitoare, aparent lipsite de importanță. Ele apar necesar și într-o proporție considerabilă în forma unor discuții terminologice, iar pentru neștiutori pot să pară foarte ușor pedanterii anoste și meschine. Însă câtă vreme aceste concepte nu sunt diferențiate și clarificate [prin recurs la esența lor printr-o intuiție ideatică (*in ideierender Intuition*)][4], orice străduință ulterioară este lipsită de speranță. În nici un alt domeniu al cunoașterii echivocurile nu se dovedesc a fi mai periculoase decât în domeniul logicii pure, în nici un alt domeniu confuzia conceptelor nu a frânat atât de mult progresul cunoașterii, sau, mai rău, nu a împiedicat începutul acestuia: înțelegerea clară a adevăratelor scopuri [*die Einsicht in die wahren Ziele*]. Este ceea ce au arătat peste tot analizele critice ale acestor *Prolegomena*.

[1] A: [logică].
[2] Completare în B.
[3] Completare în B.
[4] Completare în B.

Încă nu a fost suficient remarcată importanța problemelor din această primă grupă și ne putem întreba dacă nu cumva tocmai aici se află cele mai mari dificul-
H 247 tăți ale întregii discipline. ||
A 246

§ 68. În al doilea rând: legile și teoriile ce se întemeiază pe aceste categorii

A doua grupă de probleme [se referă la căutarea *legilor* ce se întemeiază pe acele două clase de concepte categoriale și care privesc nu atât formele posibile de complicare și transformare ce modifică unitățile teoretice pe care acestea le cuprind*, cât mai degrabă *valoarea obiectivă* a formelor structurale ce se constituie: deci, pe de o parte, adevărul sau falsitatea *semnificațiilor* în genere, stabilite exclusiv pe temeiul formei categoriale a structurii lor; pe de altă parte (în ce privește corelatele lor *obiective*), existența sau nonexistența obiectelor în genere, a stărilor de fapt în genere etc., stabilite, din nou, pe baza formei lor categoriale pure. Aceste legi care, cu cea mai mare generalitate imaginabilă, întrucât este logic-categorială**, se referă la
B 246 semnificații și obiecte în genere,][1] | constituie ele însele, la rândul lor, teorii. De *o*[2] parte[, cea a semnificațiilor, se află][3] teoriile deducției, de exemplu silogistica, care

* *Cf.* al II-lea volum, Cercetarea a IV-a. (Completare în B.)

** *Cf.* al II-lea volum, Cercetarea I, § 29, spre final. (Completare în B.)

[1] A: [privește căutarea legilor ce se întemeiază pe acele concepte categoriale și nu numai *formarea* lor, aceste probleme privesc mai degrabă *valoarea obiectivă* a unităților teoretice construite din ele. Aceste legi].

[2] În A nu e cursiv.

[3] Completare în B.

este numai *o*[1] teorie de acest fel. De *cealaltă*[2] parte[, cea a corelatelor,][3] teoria pură a multiplicității se întemeiază pe conceptul de multiplicitate, teoria pură a numerelor pe conceptul de număr etc. — fiecare fiind o teorie închisă și pentru sine. Astfel, toate legile vizate aici conduc la un număr limitat de legi fundamentale sau primitive, care se înrădăcinează nemijlocit în conceptele categoriale și care (datorită omogenității lor) trebuie să fundeze o teorie atotcuprinzătoare ce închide în sine acele teorii particulare, ca elemente componente relativ închise.

Ceea ce este avut aici în vedere este domeniul legilor, [care, datorită generalității lor formale, ce subîntinde toate semnificațiile și toate obiectele posibile, sunt valabile pentru fiecare teorie și știință particulară, | H 248
stabilind modul în care acestea trebuie să procedeze, dacă este să fie valabile.][4] Lucrurile nu trebuie însă înțelese ca și cum fiecare teorie particulară ar presupune ca fundament al posibilității și valabilității sale fiecare dintre aceste legi. Mai degrabă, acele teorii [și legi categoriale][5] formează, în perfecțiunea lor ideală, fondul atotcuprinzător din care fiecare teorie [valabilă][6] determinată își extrage fundamentele esențialității sale, fundamente ideale, proprii [formei sale][7]: este vorba de legile conform cărora fiecare teorie procedează, legi

[1] În A nu e cursiv.

[2] În A nu e cursiv.

[3] Completare în B.

[4] A: [conform cărora trebuie să procedeze fiecare cercetare teoretică].

[5] Completare în B.

[6] A: [(i.e. reală, valabilă)].

[7] A: Completare în B.

prin care fiecare teorie poate fi întemeiată ca teorie valabilă, până la ultimul temei, prin raportare la „forma" sa. În măsura în care o teorie este o unitate cuprinzătoare, edificată din adevăruri și conexiuni singulare, este de la sine înțeles că legile ce aparțin conceptului de adevăr și posibilității conexiunilor singulare de o formă sau alta sunt incluse în domeniul pe care l-am delimitat. Deși — sau mai degrabă — deoarece conceptul de teorie este mai restrâns[1], sarcina de a cerceta
A 247 condițiile posibilității sale este | mai cuprinzătoare decât sarcinile corespunzătoare pentru adevărul în genere și pentru formele primitive de conexiuni între
B 247 propoziții.* |

§ 69. În al treilea rând: teoria formelor posibile de teorie sau teoria pură a multiplicității

Dacă toate aceste cercetări sunt duse la bun sfârșit, atunci am realizat ceea ce se cere pentru ideea unei științe despre condițiile de posibilitate ale teoriei în genere. Vom vedea însă imediat că această știință trimite dincolo de ea, la o știință complementară ce tratează *a priori speciile (formele) esențiale de teorii și legile de relație corespunzătoare.* Într-un cuvânt, ia naștere astfel ideea unei științe mai cuprinzătoare, despre teorie în genere, știință care, în partea sa fundamentală, cercetează conceptele și legile esențiale care aparțin con-
H 249 stitutiv ideii de teorie și care trece apoi la | diferențierea

[1] În A urmează: [atunci].
* *Cf.* mai sus § 65, pp. 236 și urm. (În A, în textul principal: [(*cf.* mai sus p. 237)].)

acestei idei, astfel că, în loc de posibilitatea teoriei ca atare, cercetează mai degrabă *teoriile posibile a priori*.

Tocmai pe temeiul unei soluționări suficient de înaintate a sarcinilor stabilite va fi posibil să formulăm cu precizie concepte diverse de teorii posibile, pornind de la concepte categoriale pure, să formulăm „forme" pure de teorii a căror esențialitate este demonstrată pe baza legilor. Aceste forme diferite nu sunt însă lipsite de relație unele cu altele. Va fi dată o anumită ordine a metodei după care putem să construim aceste forme posibile, să obținem o perspectivă asupra conexiunilor lor legice și să putem astfel să le convertim pe unele în altele, prin variația factorilor determinanți principali etc. Vor fi date principii generale, dacă nu la modul absolut, cel puțin pentru forme de teorii ale unor genuri definite cu exactitate, principii care guvernează într-o sferă delimitată și conform legii evoluția divergentă, conexiunea și conversiunea formelor.

Principiile care trebuie stabilite aici vor trebui să fie
de un alt | conținut și caracter decât axiomele și teore- A 248
mele teoriilor din a doua grupă, decât, de exemplu, legile silogistice sau cele aritmetice etc. Însă, pe de altă
parte, | este dintru început clar că deducerea lor (întru- B 248
cât nu pot fi date aici legi fundamentale propriu-zise) trebuie să se bazeze exclusiv pe acele teorii.

Acesta este scopul ultim și suprem al unei științe teoretice despre teorie în genere. Nici din punct de vedere al cunoașterii practice nu este un scop indiferent. Mai mult, clasificarea unei teorii în clasa formei sale poate să fie de cea mai mare importanță metodologică. Aceasta deoarece, odată cu extinderea sferei deductive și teoretice, crește și vitalitatea liberă

a cercetării teoretice, crește abundența și fertilitatea metodelor. Astfel, soluționarea problemelor formulate în interiorul unei discipline teoretice, respectiv în interiorul uneia dintre teoriile sale, va putea câștiga în anumite condiții un ajutor metodic foarte eficient prin recurs la tipul categorial sau la forma teoriei (ceea ce este același lucru), și apoi, eventual, prin trecere la o formă sau la o clasă a formelor mai cuprinzătoare
H 250 și la legile ei. |

§ 70. Clarificări asupra ideii de teorie pură a multiplicității

Aceste indicații vor părea poate întru câtva obscure. Că nu este vorba în cazul lor de fantezii vagi, ci de concepții cu un conținut solid o dovedește „matematica formală“ în sensul cel mai general al cuvântului sau *teoria multiplicității*, acest suprem apogeu al matematicii moderne. Ea nu este în fapt nimic altceva [(printr-o conversiune corelativă)][1] decât o realizare parțială a idealului deja schițat — ceea ce nu vrea să spună desigur că matematicienii înșiși, ghidați la origine de interesul pentru domeniul numerelor și al mărimilor și limitați, totodată, prin aceasta, au recunoscut în mod corect esența ideală a noii discipline și s-au ridicat în genere la suprema abstracțiune a unei {teorii}[2] atotcuprinză-
A 249 toare. | *Corelatul obiectiv*[3] al conceptului de teorie posibilă, determinată doar în ce privește forma, este

[1] Completare în B.
[2] A: [doctrine teoretice].
[3] În A nu e cursiv.

conceptul unui *domeniu posibil al cunoașterii în genere, domeniu care trebuie stăpânit de o teorie de această formă*. | Matematicianul numește însă (în sfera B 249
sa) un astfel de domeniu *multiplicitate*. Acesta este, prin urmare, un domeniu determinat doar prin faptul că este subordonat unei teorii de o atare formă, respectiv prin faptul că pentru obiectele sale sunt posibile *anumite* conexiuni care se supun *anumitor* legi elementare de o formă *determinată* sau alta (ea fiind aici singurul lucru determinant). Obiectele rămân complet nedeterminate în ce privește materia lor — pentru a indica acest lucru, matematicianul vorbește de preferință despre „obiecte ale gândirii". Ele nu sunt, într-adevăr, determinate nici direct, ca singularități individuale sau specifice, nici indirect, prin speciile sau genurile lor [materiale][1], ci exclusiv prin *forma* conexiunilor atribuite lor. Prin urmare, acestea sunt, la rândul lor, tot atât de puțin determinate, din punct de vedere al conținutului, ca și obiectele lor; doar forma lor este determinată, anume prin [formele][2] legilor elementare acceptate ca valabile pentru ele. Iar acestea determină atunci | atât *domeniul*[3] H 251
[sau, mai degrabă, *forma domeniului*][4], cât și *teoria*[5] de construit sau [, încă o dată,][6] pentru a ne exprima mai corect, *forma teoriei*. De exemplu, în teoria multiplicității, + nu este semnul adunării numerelor, ci

[1] A: [interne].
[2] A: [forma].
[3] În A nu e cursiv.
[4] Completare în B.
[5] În A nu e cursiv.
[6] Completare în B.

o conexiune în genere pentru care sunt valabile legi de forma $a + b = b + a$ etc. Multiplicitatea este determinată prin aceea că obiectele gândirii ce-i aparțin fac cu putință aceste „operații" (și altele, care trebuie dovedite drept compatibile *a priori* cu primele).

Ideea cea mai generală a unei teorii a multiplicității este de a fi o știință care dă o formă determinată tipurilor esențiale de teorii [(respectiv domenii)][1] posibile și care cercetează relațiile lor reciproce, conforme legilor. Toate teoriile veritabile sunt, în consecință, specificări, respectiv singularizări, ale formelor de teorie corespunzătoare lor, așa cum toate domeniile de cunoaștere elaborate teoretic sunt multiplicități *indivi-*
A 250 *dualizate.* | Dacă în cadrul teoriei multiplicității este pe deplin dezvoltată teoria formală corespunzătoare, atunci este realizată astfel toată munca teoretică deductivă pentru construcția tuturor teoriilor veritabile de
B 250 aceeași formă. |

Acesta este un punct de vedere de o supremă importanță metodologică, căci fără el nu se poate vorbi despre înțelegerea metodei matematice. Nu mai puțin importantă este clasificarea teoriilor în forme și clase de forme mai cuprinzătoare, clasificare sugerată prin recurs la forma pură. Faptul că aici avem de-a face cu un capitol principal al minunatei arte metodologice a matematicii se relevă nu numai dacă privim spre teoriile multiplicității rezultate din generalizările teoriei și formei teoretice geometrice, ci este deja probat de primul caz și cel mai simplu de acest fel, anume extinderea domeniului numerelor reale (i.e. a formelor

[1] Completare în B.

teoretice corespunzătoare, a „teoriei formale a numerelor reale") la domeniul formal, de două ori mai extins, al numerelor complexe ordinare. De fapt, în această concepție se află cheia pentru singura soluție posibilă a unei probleme încă neclarificate, așa cum, în domeniul numerelor de exemplu, conceptele imposibile (fără esență) pot fi tratate metodic ca și cele reale. Însă nu este aici
locul să discutăm această problemă în amănunt. | H 252

Dacă vorbesc mai sus de teorii ale multiplicității care rezultă din generalizări ale teoriei geometrice, am în vedere, desigur, teoria despre multiplicități *n*-dimensionale, *euclidiene* sau *noneuclidiene*, apoi teoria extensiunii a lui Graßmann și teoriile înrudite ale unui W. Rowan Hamilton ș.a., teorii ușor de separat de tot ce ține de geometrie. În această sferă intră, alături de multe altele, și teoria lui Lie despre grupele de transformări, dar și cercetările lui C. Cantor despre numere și multiplicități.

Din modul în care genurile diferite de multiplicități spațiale se transformă unele în altele prin variația măsurii curburii, filozoful care s-a familiarizat cu primele începuturi ale teoriei Riemann-Helmholtz își poate face o anumită reprezentare despre felul în care formele pure de teorie de tipuri net diferențiate sunt legate
unele de altele printr-o conexiune legică. | Ar fi ușor A 251
de dovedit că prin cunoașterea adevăratelor intenții ale acestor teorii, ca forme de teorii pur categoriale, este
îndepărtată toată ceața metafizică | și toată mistica din B 251
cercetările matematice referitoare la acest subiect. Dacă numim spațiu forma cunoscută de ordine a lumii fenomenale, atunci este absurd să vorbești despre

„spații" pentru care, de exemplu, nu este valabilă axioma paralelelor. La fel de absurd este să vorbești și despre diferite geometrii, câtă vreme geometria este numită tocmai știința despre spațiul lumii fenomenale. Dacă înțelegem însă prin spațiu forma *categorială* a spațiului cosmic [și corelativ][1] prin geometrie forma teoretică categorială a geometriei în sens comun, atunci spațiul se ordonează sub un gen — care trebuie delimitat prin lege — de multiplicități determinate pur categorial, prin raportare la care se va vorbi despre spațiu, în mod natural, într-un sens încă mai cuprinzător. Teoria geometrică se ordonează, la fel, într-un gen corespunzător de forme de teorii determinate pur categorial și aflate în conexiune teoretică, forme care pot fi numite apoi, într-un sens extins corespunzător, „geometrii" ale acestor multiplicități „spațiale". În orice caz, teoria despre „spațiile *n*-dimensionale" repre-
H 253 zintă | un capitol teoretic închis al teoriei teoriilor în sensul definit mai sus. Teoria multiplicității *euclidiene* de trei dimensiuni este o singularitate ideală ultimă în această serie de forme de teorii (de sisteme deductive formale) apriorice și pur categoriale, aflate într-o conexiune logică. Prin raportare la spațiul „nostru", adică la spațiul în sens comun, această multiplicitate este ea însăși forma categorială pură atribuită lui, deci genul ideal din care spațiul formează, așa-zicând, o singularitate individuală și nu ceva de genul unei diferențe specifice. — Un alt exemplu splendid este teoria despre sistemele de numere complexe, în interiorul căreia teoria numerelor complexe „comune"

[1] A: [respectiv].

reprezintă, la rândul ei, o singularitate individuală, nu[1] o diferență specifică ultimă. Prin raportare la teoriile implicate aici, aritmeticile numerelor cardinale, numerelor ordinale, numerelor mari, ale așa-numitei *quantité dirigée* etc. sunt, într-o anumită măsură, doar singularități individuale. Fiecăreia îi corespunde o idee formală a unui gen, respectiv teoria | numerelor întregi B 252 absolute, teoria numerelor reale, teoria numerelor complexe comune etc., unde „număr“ trebuie luat într-un sens formal-generalizat.[2] | A 252

§ 71. Diviziunea muncii. Sarcina matematicianului și sarcina filozofului

Acestea sunt prin urmare problemele pe care le includem în domeniul logicii pure sau formale în sensul definit mai sus; aici vom da domeniului ei cea mai mare extensiune compatibilă cu ideea pe care am schițat-o despre o știință a teoriei în genere. O parte considerabilă a teoriilor ce-i aparțin s-a constituit deja de mult ca [„analiză pură“ sau, mai bine spus, ca matematică *formală*][3] și este tratată de matematicieni, alături de alte discipline care nu mai sunt „pure“ [în sensul deplin][4] al cuvântului[, i.e. formale][5], cum sunt geometria (ca știință a spațiului „nostru“), | mecanica H 254

[1] Și în A și în B lipsește negația. Rectificarea se face conform „Adăugirilor și îmbunătățirilor“ din a doua parte a *Cercetărilor logice*, 1901, A 718.

[2] În A, ultimele două paragrafe sunt tipărite cu caractere mai mici.

[3] A: [matematică pură (în special „formală“)].

[4] A: [în același sens].

[5] Completare în B.

analitică etc. Și, într-adevăr, natura acestei probleme impune aici neapărat o *diviziune a muncii*. Construcția teoriilor, soluția riguroasă și metodică pentru toate problemele formale va rămâne tot timpul domeniul propriu-zis al matematicianului. Aici sunt presupuse metode și proceduri de cercetare aparte, iar ele sunt în esență aceleași pentru toate teoriile pure. Recent, chiar și construcția teoriei silogistice, care a fost inclusă dintotdeauna în sfera cea mai caracteristică a filozofiei, a fost revendicată și luată în posesie de către matematicieni și a suferit în mâinile acestora o dezvoltare nebănuită, tocmai ea, teoria socotită a fi de mult încheiată. Totodată, în această direcție au fost descoperite și elaborate, cu o autentică finețe matematică, teorii despre noi genuri de raționamente, pe care logica tradițională le omisese sau le subestimase. Nimeni nu poate interzice matematicianului să revendice pentru sine ca obiect de cercetare tot ceea ce trebuie să fie tratat într-o formă și după o metodă matematică. Doar acela care nu cunoaște matematica în forma unei
B 253 științe moderne, în special matematica formală, și | o raportează doar la Euclid și Adam Riese poate să mai rămână atașat de prejudecată generală după care esența a ceea ce este matematic ar sta în număr și cantitate.
A 253 Nu | matematicianul, ci filozoful depășește sfera naturală a drepturilor sale atunci când se opune teoriilor „matematizante" ale logicii și când refuză să predea părinților lor naturali copiii care i-au fost încredințați provizoriu spre adopție. Disprețul cu care le place logicienilor filozofi să vorbească despre teoriile matematice ale raționamentului nu schimbă nimic din faptul că, pentru aceste teorii, ca și pentru

toate teoriile dezvoltate riguros (și acest cuvânt trebuie luat desigur în sensul autentic), singura formă de tratare științifică este forma matematică, singura care oferă completitudine și desăvârșire sistematică, vedere de ansamblu asupra tuturor problemelor și a formelor posibile de rezolvare a lor.

Dacă elaborarea tuturor teoriilor propriu-zise ține de domeniul matematicienilor, ce rămâne atunci pentru filozof? Trebuie să observăm aici că matematicianul nu este în realitate un teoretician pur, ci numai un tehnician ingenios, un fel de constructor care, aruncând doar o privire asupra | conexiunilor formale, constru- H 255
iește teoria ca pe o capodoperă tehnică. Așa cum mecanicul construiește în practică mașini fără să trebuiască să posede în acest scop intuirea ultimă [*letzte Einsicht*] a esenței naturii și legității ei, la fel construiește și matematicianul teorii despre numere, mărimi, raționamente, multiplicități, fără să trebuiască să posede în acest scop intuirea ultimă a esenței teoriei în genere [*letzte Einsicht in das Wesen von Theorie überhaupt*] și a esenței conceptelor și legilor care o determină. În mod asemănător stau lucrurile cu toate „științele speciale". Acel πρότερον τῇ φύσει nu este neaparat πρότερον πρὸς ἡμᾶς. Din fericire, nu intuirea esențială [*die wesenhafte Einsicht*] este aceea care face știința posibilă în sensul comun al cuvântului, sens atât de fertil din punct de vedere practic, ci instinctul științific și metoda. Tocmai de aceea, alături de munca ingenioasă și metodică a științelor particulare, care este orientată mai degrabă asupra soluționării și | dominării B 254
practice decât asupra intuirii esențiale [*wesenhafte Einsicht*], este nevoie de o continuă reflecție „critică

A 254 a cunoașterii", care revine exclusiv filozofului, | reflecție care nu lasă să prevaleze nici un alt interes decât cel pur teoretic și care îl ajută de asemenea pe filozof să-și afirme drepturile. Cercetarea filozofică presupune cu totul alte metode și dispoziții, tot așa cum își stabilește cu totul alte scopuri. Ea nu dorește să se amestece în domeniul cercetătorului din științele speciale, ci vrea doar sa înțeleagă [*zur Einsicht kommmen*] sensul și esența contribuțiilor acestuia cu privire la metodă și problematică. Filozofului nu îi este de ajuns că ne putem descurca în lume, că avem legi stabilite în formule prin care putem să prezicem cursul viitor al lucrurilor și să-l reconstruim pe cel trecut; el vrea să clarifice [în ce constă esența a ceea ce numim „lucrul", „eveniment", „cauză", „efect", „spațiu", „timp" etc.][1] [; și mai departe, ce afinitate minunată are această esență cu esența gândirii încât poate fi gândită, cu esența cunoașterii, încât poate fi cunoscută, cu esența semnificațiilor, încât poate fi semnificată etc.][2]. Iar când știința construiește teorii pentru rezolvarea sistematică a problemelor sale, filozoful se întreabă în ce constă esența teoriei, ce face posibilă o teorie în genere etc. Numai cercetarea filozofică completează rezultatele științifice obținute de cercetătorul naturii
H 256 și | de matematician în așa fel încât să se realizeze o cunoaștere teoretică pură și autentică. *Ars inventiva* a cercetătorului din științele speciale și critica cunoașterii exercitată de filozof sunt activități științifice complementare, numai prin ele este atinsă deplina

[1] A: [ce sunt în esența lor „lucrurile", „evenimentele", „legile naturii" etc.].

[2] Completare în B.

[înțelegere teoretică intuitivă (*theoretische Einsicht*) ce îmbrățișează toate relațiile de esență][1].

Cercetările particulare care urmează și care au un caracter pregătitor pentru disciplina noastră pe latura ei filozofică vor face de altfel manifest acel lucru pe care matematicianul nu vrea și nu poate să-l realizeze, dar care trebuie totuși să fie realizat.

§ 72. Extinderea ideii logicii pure. Teoria pură a probabilității ca teorie pură a cunoașterii empirice

Conceptul logicii pure așa cum l-am dezvoltat până acum cuprinde o sferă de probleme închisă din punct de vedere teoretic, | ce se raportează esențial la ideea de B 255
teorie. De vreme ce nici o știință nu este posibilă fără explicație pe baza fundamentelor, deci fără teorie, logica pură cuprinde *la modul cel mai general* condițiile ideale de posibilitate | ale unei *științe în genere*. Să ob- A 255
servăm pe de altă parte că logica înțeleasă în acest fel nu include în sine, pe acest temei, ca un caz special, și condițiile ideale ale *științei empirice în genere*. Problema acestor condiții este, desigur, una mai limitată; știința empirică este *și ea* știință și se supune desigur, prin conținutul ei teoretic, legilor din sfera delimitată mai sus. Însă legile ideale determină unitatea științelor empirice nu doar în forma legilor unității deductive, așa cum științele empirice nu pot fi reduse întotdeauna doar la teoriile lor. [Optica teoretică][2], adică teoria matematică a opticii, nu epuizează știința opticii;

[1] A: [și totala înțelegere teoretică intuitivă].
[2] În A între ghilimele.

mecanica matematică nu reprezintă, la fel, mecanica în totalitate etc. Întregul aparat complicat de procese de cunoaștere, prin care se nasc teoriile din științele empirice și prin care acestea se modifică repetat în decursul
H 257 progresului științific, se află de asemenea | nu numai sub autoritatea legilor empirice, ci și a legilor ideale.

Orice teorie din științele empirice este doar o teorie prezumtivă. Ea nu oferă explicații pe baza unor legi fundamentale care sunt evident certe [*einsichtig gewissen*], ci doar pe baza unor legi care sunt *evident probabile* [*einsichtig wahrscheinlichen*]. Astfel, *teoriile în sine* au doar o probabilitate evidentă, sunt doar provizorii, nu definitive. Același lucru este valabil într-o anumită măsură și despre *faptele* ce trebuie explicate teoretic. Pornim într-adevăr de la ele, ele au pentru noi statutul unor fapte date și ele sunt cele pe care dorim să le „explicăm". Pe măsură ce ne ridicăm însă la ipoteze explicative, pe care le acceptăm prin deducție și verificare ca legi probabile — eventual după modificări multiple —, nici faptele în sine nu o să rămână total neschimbate, ci se vor transforma
B 256 și ele în procesul progresiv de cunoaștere. | Datorită sporirii cunoașterii ipotezelor, odată ce au fost considerate folositoare, pătrundem tot mai adânc în
A 256 „esența adevărată" a ființei reale, | corectăm progresiv concepția noastră despre lucrurile sensibile, concepție afectată mai mult sau mai puțin de inadvertențe. Faptele ne sunt „date" originar doar în sensul percepției (și, asemănător, în sensul amintirii). Se crede că în cazul percepției, lucrurile și procesele se află ele însele în fața noastră, că, să spunem, ele sunt văzute și sesizate fără nici o opreliște. Iar ceea ce intuim acolo

exprimăm prin judecăți de percepție; acestea sunt „faptele date“ în primă instanță științei. Ceea ce admitem că este conținut factual „veritabil“ în fenomenele percepției se modifică apoi în progresul cunoașterii; [lucrurile date intuitiv — lucrurile „calităților secundare“ — nu mai au decât valoarea unor „simple fenomene“ ;][1] iar pentru a determina în fiecare caz ce este adevărat în ele, cu alte cuvinte pentru a determina [*obiectiv*][2] obiectul empiric al cunoașterii, avem nevoie de [o metodă adaptată la sensul acestei obiectivități și de un domeniu de cunoaștere științifică a legilor, domeniu pe care îl obținem (și care se extinde progresiv) prin acea metodă][3].

[Așa cum au remarcat deja Descartes și Leibniz, orice proces empiric al științelor factuale obiective nu este guvernat | de o contingență psihologică oarecare, H 258
ci de o normă *ideală*.][4] Noi pretindem că nu există de fiecare dată decât [*un singur*][5] comportament îndreptățit în aprecierea legilor explicative și în determinarea faptelor reale, și anume pentru fiecare treaptă cucerită a științei. Dacă prin intervenția unor noi instanțe empirice, o legitate sau o teorie probabile se dovedesc a fi de nesusținut, nu deducem de aici că fundamentul științific al acelei teorii trebuie să fi fost fals. În raport cu experiența anterioară, teoria mai veche era „singura

[1] Completare în B.

[2] Completare în B.

[3] A: [un domeniu considerabil (și care se extinde progresiv) de cunoaștere științifică a legilor].

[4] A: [Așa cum a subliniat deja *Leibniz*, primul și cu deplină acuitate, în toate acestea noi nu procedam orbește, nu fără un drept ideal].

[5] În A nu e scris cursiv.

corectă“, în raport cu experiența lărgită, „singura
B 257 corectă“ este teoria care trebuie fundată pe baze noi, | ea este singura care trebuie întemeiată printr-o corectă analiză [empirică][1]. Invers, putem judeca că o teorie empirică este fals întemeiată, deși se poate dovedi pe o altă cale, o cale întemeiată obiectiv, că este singura adecvată în situația dată a cunoașterii empirice. Dedu-
A 257 cem de aici că *și în* | *domeniul gândirii empirice, în sfera probabilității, trebuie să existe elemente și legi ideale* în care se întemeiază *a priori posibilitatea* științei empirice în genere, a cunoașterii probabilității realului. Această sferă de legitate pură, care se află în relație nu cu ideea de teorie și, mai general, cu ideea adevărului, ci cu [*ideea unității empirice a explicației*][2], respectiv cu *ideea probabilității*, constituie un al doilea mare fundament al tehnicii logice și intră în domeniul logicii *pure* într-un *sens ce trebuie conceput mai larg, în mod corespunzător.*

În următoarele cercetări particulare ne limităm la *primul* domeniu, mai restrâns, care este prim și în ordinea esențială a materiei.

[1] A: [a probabilității].
[2] În A fără cursiv.

Semnalare editorială a autorului[1] H 261 551

Husserl, Edmund, *Cercetări logice.* Partea întâi: *Prolegomene la logica pură.* Halle a. S., Max Niemeyer*, 1900. XII și 257 p.

Prolegomene la logica pură, care constituie partea introductivă a *Cercetărilor logice*, vor să deschidă drumul pentru o nouă concepere și tratare a logicii. Ele încearcă să arate că fundarea exclusiv psihologică a logicii, fapt căruia epoca noastră îi acordă o atât de mare valoare, se bazează pe o confundare a unor planuri problematice esențial diferite și pe presupoziții principial eronate despre caracterul și scopurile celor două științe implicate aici — psihologia empirică și logica *pură.* În analize detaliate sunt dezvăluite deficiențele epistemologice și în special de natură sceptică care sunt necesar inerente logicii psihologiste, iar apoi este realizată și demonstrația că metoda inadecvată de tratare a logicii de până acum, că lipsa ei de claritate și de rigoare teoretică își au temeiul în ignorarea fundamentelor și problemelor esențiale. Orientate

[1] *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, 24, 1900, pp. 511-512.

* Întrucât un număr de exemplare expediate în decembrie 1899 și în iulie 1900 indică editura Veit & Co. din Leipzig, semnalez aici în mod expres schimbarea editurii intervenită înainte de editarea cărții.

împotriva psihologismului dominant, aceste *Prolegomene* caută astfel să reînsuflețească, dar și să reconfigureze ideea unei logici *pure*. Ele conduc la delimitarea unei științe teoretice independentă de orice psihologie și de orice știință factuală, știință ce cuprinde în granițele sale naturale întreaga aritmetică pură și teoria multiplicității. Raportul ei cu *logica înțeleasă ca meto-*
II 262 *dologie*, ca tehnică a | cunoașterii științifice [*Kunstlehre des wissenschaftlichen Erkennens*], a cărei legitimitate
512 rămâne desigur neatinsă, | este conceput analog cu raportul dintre geometria pură și tehnica măsurării suprafețelor. Fundamentele teoretice esențiale ale tehnicii logice [*logischen Kunstlehre*] se află nu în psihologia cunoașterii, deși este și ea avută în vedere, ci în logica pură.

Această logică pură nu este nimic altceva decât o simplă reînnoire a logicii formale tradiționale, sau chiar a logicii pure a școlii kantiene și herbartiene. Chiar dacă autorul consideră aceste ultime tentative, ce nu au fost încă uitate, ca pe niște stadii preliminare valoroase, lor le lipsește încă, după părerea sa, suficientă claritate despre scopurile și limitele disciplinei în chestiune; ele persistă încă într-o oscilare nesigură între tendințele teoretice și practice, între cele psihologice și pur ideale.

Logica pură este sistemul științific al legilor și teoriilor ideale care se întemeiază exclusiv în *sensul* categoriilor ideale ale semnificației, adică în conceptele fundamentale ce alcătuiesc un patrimoniu pentru *toate* științele, întrucât determină la modul cel mai general ceea ce face ca științele să fie în genere științe, din punct de vedere obiectiv, anume unitatea teoriei. În acest sens,

logica pură este știința despre „condițiile ideale de posibilitate“, despre știința în genere, sau despre constituenții ideali ai ideii de teorie.

O expunere *cuprinzătoare* a logicii pure, deci o clarificare a conceptelor și teoriilor ei esențiale, a relațiilor ei cu toate celelalte științe și a modului cum reglează ea aceste relații necesită cercetări epistemologice și fenomenologice foarte profunde (cercetări descriptiv-psihologice pure și nu genetic-psihologice). Se poate spune că sarcina unei clarificări epistemologice a logicii coincide în principal cu clarificarea critică a gândirii și a cunoașterii în genere, deci chiar cu teoria cunoașterii. În partea a II-a urmează cercetări fenomenologice și epistemologice speciale care caută să rezolve problemele principale ale clarificării logicii și gândirii logice.

Textul *Prolegomenelor* este tipărit din noiembrie 1899 și distribuit foarte târziu, ca urmare a unor împrejurări accidentale. Partea a II-a se află sub tipar și va fi livrată chiar în această iarnă.

CUPRINS